

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
2024-DR-242

KÜLTÜREL BELLEĞİN İZİNİ FOTOĞRAFLAR
ÜZERİNDEN SÜRMEK: DEMİRYOLCULUK

HAZIRLAYAN
Ece Nur ÖZAY SÖĞÜTLÜLER

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZKAN

AYDIN-2024

ÖZET

KÜLTÜREL BELLEĞİN İZİNİ FOTOĞRAFLAR ÜZERİNDEN SÜRMEK: DEMİRYOLCULUK

Ece Nur ÖZAY SÖĞÜTLÜLER

Doktora Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZKAN

2024, XIX + 263 sayfa

Hatırlamanın ne olduğu ve anıların nerelerde muhafaza edildiği, Antik Yunan'dan bugüne tartışma konusudur. Bu tartışmalarda öne çıkan bellek kavramı başlangıçta soyut formlarıyla ele alınmış, ilerleyen dönemlerde somut formlarının varlığına vurgu yapılmıştır. Sosyal bilimlerde bellek tartışmalarının başlangıcı olan “toplumsal bellek” kavramıyla; geçmişte bireysel olarak ele alınan bellek hususunun toplumsal kökenlerine odaklanılmıştır. Belleğin bireysel olarak ele alınışından başlayarak toplumsal olanla ilişkilendirilme süreci, bu araştırmanın izlencesi için önem taşır. Bu nedenle araştırmada belleğin somut formlarının anlamı, sosyolojik bir perspektifle yorumlanmıştır.

Bireysel belleğin toplumsal olarak çerçevelenmiş olduğunu söylemek, sosyal bilimlerde yeni yaklaşımların oluşmasını sağlar. Birey belleğinin kültürel olarak şekillendiğine vurgu yapan “kültürel bellek kavramı”, alan üzerine yapılan çalışmaların hız kazanmasına olanak tanımıştır. Geçmişte olanı bugüne aktararak hatırlamayı kültürel bir etkinlik olarak tanımlayan bahse konu kavram ve kavrama yönelik yaklaşımlar, çalışmanın temel kuramsal çerçevesini oluştururken; araştırma tasarımının fenomenolojik bir perspektifle ele alınmasına aracılık etmiştir.

Çalışmada kültürel belleğin oluşumu ve aktarımını anlamak için toplumsal olanın görsel imgelere yansımaları konu edilmiştir. Belleğin geçmişle bugün arasında kurduğu bağ görsel imgeler aracılığıyla sorgulanırken, veri alanı olarak fotoğraflardan yararlanılmış, fotoğrafların kurdurduğu cümlelere odaklanılmıştır. Kültürel belleğin aktarımında rol oynayan fotoğraflar, alana yönelik görsel-sosyolojik incelemelerin yapılmasını olanaklı kılmış, yeni verilere ulaşılmasını sağlamıştır.

Araştırmanın katılımcı kümesini oluştururken kültürel bellek yaklaşımlarının temel argümanları gözetilmiş, belirli bir zamanı ve mekânı paylaşan bireylerin kültürel ortaklıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Ortak bir hatırlama eyleminin gerçekleşmesi, geçmiş anlara ilişkin ortak davranışların izlerini taşır. Aynı kültürel yapı içinde yer alarak kültürel ortaklıklar geliştiren ve bunları belleklerinde muhafaza ederek kendilerinden sonraki kuşaklara aktaran bireyler, bu araştırmanın katılımcı kümesini oluşturmuştur. Kültürel belleğin izi, kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan TCDD çalışanları aracılığıyla fotoğraflardan yararlanılarak sürülmüştür.

ANAHTAR KELİMELEER: Demiryolculuk, Fenomenoloji, Fotoğraf, Görsel Sosyoloji, Kültürel Bellek.

ABSTRACT
TRACING AND RECONSTRUCTING CULTURAL MEMORY
THROUGH PHOTOGRAPHS: RAILWAY WORKERS

Ece Nur ÖZAY SÖĞÜTLÜLER

Phd Thesis, Department of Sociology

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Şebnem ÖZKAN

2024, XIX +263 Pages

The conceptual underpinnings of remembrance and where collective memories are preserved have been a matter of debate since Ancient Greece. The concept of collective memory was initially discussed in its abstract forms, and then the existence of concrete forms were emphasized. The concept of social memory, the beginning of the discussions on memory in social sciences and in humanities, has focused on the social origins of the topic of memory having been considered to be individual in the past; therefore, laying emphasis on the process of interrelation between the individual identity and social memory is of great significance in terms of the agenda of the present study. In the present study, the meaning of concrete forms of memory was interpreted sociologically

The fact that the individual memory has social context has led to new approaches in social sciences. The concept that define, as a cultural activity, remembrance by transferring past events to the present constitute the main theoretical framework of the present study, allowing for the study to be carried out phenomenologically.

To understand the formation and transmission of cultural memory, in the present study, the reflections of social memory on visual images are dealt with. When sampling in the research, the aspects of cultural memory approaches were taken into consideration, and the cultural partnership of those individuals who shared certain time and place were focused on. Individuals who developed cultural partnerships by taking part in the same cultural structure and transferred them to the next generations by preserving them in their memories constitute the population of the present research. The research traces cultural memory through the photographs of TCDD employees, who identify themselves as railroaders.

KEYWORDS: Cultural Memory, Phenomenology, Photograph, Railway Workers, Visual Sociology.

ÖNSÖZ

“Kültürel Belleğin İzini Fotoğraflar Üzerinden Sürmek: Demiryolculuk” başlıklı bu çalışmada birinci bölüm araştırmanın gerçekleştirilmesine ilişkin gereklilikleri konu edinmiştir. Bu bölümde araştırmanın sonucuna etki edecek hususlar üzerine yoğunlaşmış; konu, amaç, temel sorular, evren, katılımcı kümesi, yöntem, sınırlılıklar ve araştırmanın gerçekleştirilmesi üzerine açıklamalar yapılmıştır.

Araştırmanın kuramsal ve kavramsal çerçevelerinin oluşturulduğu ikinci bölümde ise öncelikle bellek kavramı üzerine disiplinler arası yaklaşımlara odaklanılmıştır. Belleğin soyut formlarına yönelik vurgu, “*Yunan Mirası*” ve “*Bellekte İçer Bakış Geleneği*” başlıkları altında ele alınmıştır. Bireysel hatırlamanın toplumsal nitelikleri çerçevesinde bireysel bellek ve kolektif bellek kavramlarına “*Maurice Halbwachs’ta Dışa Bakış: Belleğin Sosyal Bileşenleri*” başlığı altında yer verilmiştir. Bellek konusuna yönelik somut yaklaşımların bir diğer öncüsü olan Paul Connerton, toplumsal bir hatırlama eylemi üzerine odaklanmıştır. Connerton’un bellek yaklaşımları “*Paul Connerton’a Göre Alışkanlık Belleği*” başlığı altında incelenmiştir. Belleğin ortak mekânlarda gerçekleşen pratikler aracılığıyla şekillendiğini savunan Pierre Nora’nın yaklaşımları da “*Pierre Nora’ya Göre Toplumsal Belleğin Fiziksel İzleri*” başlığı altında konu edilmiştir. Aynı mekânı paylaşma, ortak dil ve ritüellere sahip olmanın grup üyelerinde ortak bir hatırlama kültürü oluşturduğunu vurgulayan Jan ve Aleida Assmann’ın yaklaşımları “*Assmann’lara Göre Hatırlama Kültürü*” başlığı altında yorumlanmıştır. “*Bellek Çalışmalarının Fenomenolojik Taslağı*” başlığı ile Edmund Husserl’den başlayan fenomenoloji geleneğinin bellek çalışmalarında kullanımı açıklanmıştır. Bu açıklama girişimlerinde “*Paul Ricoeur’ün Zaman ve Anlatı Kuramı*”ndan faydalanılmıştır. Kültürel bellek aktarımında fotoğrafların veri alanı olarak kullanıldığı çalışmada görsel sosyolojik eğilimler; “*Toplumsal Olanın Görsel-Kültürel İzdüşümleri: Sosyolojide Görsel Kullanımı*” ve “*Belleğin Oluşumunda Fotoğrafların Kültürel ve Toplumsal İşlevi*” başlıkları altında incelenmiştir.

Bulgular ve yorumlar bölümünde demiryolculuk kültürüne ilişkin pratikler açıklanmış, demiryolculuğun bireylerde ne anlam ifade ettiği araştırılmıştır. Demiryolcu fotoğrafları aracılığıyla hatırlatıcı işaretler, ritüeller ve sembollere ulaşılmaya çalışılmıştır. Fotoğraftaki imgeden bellekteki anlatıya, kültürel bellek kavramları üzerinden yaklaşmıştır.

Katılımcı fotoğrafları olmaksızın ortaya çıkmayan kültürel belleğe ait pratikler, katılımcı-fotoğraf ilişkisi aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen tüm bulgular, kavramsal ve kuramsal çerçeve ile ilişkisel bir perspektif benimsenerek yorumlanmış, “*Tartışma ve Sonuç*” başlığı altında bilimsel kullanıma sunulmuştur.

Ece Nur ÖZAY SÖĞÜTLÜLER

Aydın / 2024

TEŞEKKÜR

İçinde bulunduğum sosyal çevrenin kültürel pratiklerine dair bir çalışma üretme fikri, sosyoloji disiplini ile tanıştığım ilk yıllarda ortaya çıktı. Hayatımın en önemli bilimsel çalışmasında bu konuyu ele alarak, ayrı anne ve babalardan doğan binlerce kardeşin oluşturduğu demiryolcu ailesine dair tarihe bir not düşme fırsatı yakaladım. Öncelikle her biri içinde ayrı bir yaşam öyküsü barındıran fotoğraflarını paylaşarak çalışmaya katılan tüm demiryolculara teşekkür ederim.

Lisans yıllarımdan itibaren üzerimde emeği olan ve beni sosyoloji disiplini ile buluşturan Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün değerli bilim insanlarına, Yüksek Lisans-Doktora eğitimim süresince bilgilerini cömertçe paylaşarak gelişime katkı sağlayan Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Programı hocalarıma, bu çalışmada yönlendirmeleri ışığında yol aldığım Tez İzleme Komitesi Üyeleri ve Jüri Üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

Güçlü kalemi, akademik birikimi, sakin, olumlu ve güler yüzlü tutumu ile yanımda olan, karamsarlığa kapılmama izin vermeyen, beni her koşulda cesaretlendiren, düşüncelerimi paylaşmama izin veren, çalışmamın her bir cümlesini özenle okuyan, eleştirilerini olumlu ve yapıcı bir dille ileten danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZKAN Hocama minnettarım.

Yazım sürecimin bir bölümünde önce bedenimde sonra yanımda bana eşlik eden kızlarım Ada ve Deniz ile klavyemin sesine, dilimdeki tezime tahammül edip sabreden, süreç boyunca bana destek olan, hayatımın en değerli hediyelerini veren sevgili hayat arkadaşım Türker'e minnettarım.

Beni trenlerle tanıştıran, tren raylarıyla yolumu çizen, gururum, çok sevdiğim babam Aykut ÖZAY'a ve onun gibi yaşamını demiryollarına adanmış kompartıman kokan tüm demiryolculara saygıyla...

Ece Nur ÖZAY SÖĞÜTLÜLER

2024/Aydın

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET... ..	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
TEŞEKKÜR	x
İÇİNDEKİLER	xi
GÖRSELLER DİZİNİ	xiv
TABLolar DİZİNİ	xviii
KISALTMALAR DİZİNİ	xix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	5
1. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BİLGİLER	5
1.1. Araştırmanın Amacı ve Temel Sorular.....	5
1.2. Evren ve Katılımcı Kümesi	7
1.3. Yöntem ve Sınırlılıklar	13
1.4. Araştırmanın Gerçekleştirilmesi.....	20
2. BÖLÜM	27
2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	27
2.1. Bellek Kavramına Disiplinlerarası Yaklaşımlar	27
2.1.1. Yunan Mirası.....	33
2.1.1.1. Bellekte İçe Bakış Geleneği	37
2.2. Maurice Halbwachs'ta Dışa Bakış: Belleğin Sosyal Bileşenleri	44
2.2.1. Bireysel Bellek	47

2.2.2. Kolektif Bellek	50
2.3. Paul Connerton'a Göre Alışkanlık Belleği	53
2.3.1. Toplumsal Bellek, Anma Törenleri ve Bedensel Pratikler	56
2.4. Pierre Nora'ya Göre Toplumsal Belleğin Fiziksel İzleri	57
2.4.1. Bellek Mekânları	59
2.5. Assmann'lara Göre Hatırlama Kültürü	64
2.5.1. Kültürel Bellek	69
2.5.2. Kültür ve Bellek İlişkisinde Ritüeller ve Mekân.....	72
2.6. Bellek Çalışmalarının Fenomenolojik Taslağı.....	75
2.6.1. Paul Ricoeur'ün Zaman ve Anlatı Kuramı.....	79
2.7. Toplumsal Olanın Görsel-Kültürel İzdüşümleri: Sosyolojide Görsel Kullanımı.....	90
2.8. Belleğin Oluşumunda Fotoğrafların Kültürel ve Toplumsal İşlevi	98
3. BÖLÜM	104
3. BULGULAR VE YORUMLAR	104
3.1. Demiryolculuk Kültürü ve Demiryolcu Olma Süreci	104
3.1.1. Kültürel Sürekliliği Sağlama ve Gelenek Oluşturma	119
3.1.2. Hiyerarşik Yapılanma	127
3.1.3. Sermaye Biçimleri.....	135
3.1.4. Dayanışma ve Örgütlenme Ağları.....	165
3.2. Fotoğraftaki İmgeden Bellekteki Anlatıya.....	172
3.2.1. Demiryolcu Fotoğraflarında Hatırlatıcı İşaretler - Hatırlama Figürleri	176
3.2.1.1. Zamana ve Mekâna Bağlılık.....	179
3.2.1.2. Gruba Bağlılık ve Aidiyet	189
3.2.1.3. Tarihin Yeniden Kurulması	194
3.3. Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıyan Mesleki Ritüeller ve Semboller	201

3.4. 1977’den 2023’e Kùltürel Dönüşümlerin Fotoğrafa Yansıması.....	206
3.5. Fotoğrafların Değeriini Belirleyen Etmenler	216
4. SONUÇ	228
5. KAYNAKLAR	244
6. EKLER	256
ÖZGEÇMİş	263

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1.1. Eskişehir Demiryol Meslek Okulunda Gerçekleştirilen Odak Grup Görüşmesi	23
Görsel 2.1. Bourdieu'nün Ayrım Adlı Eserinde Yer Alan Yaşlı Kadın Eli Fotoğrafı ...	91
Görsel 2.2. Lewis Hine Belgesel Fotoğrafları Örnekleri.....	96
Görsel 2.3. Lewis Hine Belgesel Fotoğrafları Örnekleri.....	97
Görsel 2.4. Jacob Riis, İtalyan Bir Toplayıcının Evinde, 1890	97
Görsel 3.1. Demiryolcu Ailelerin Demiryolcu Çocuklarının Evinden Bir Anı Köşesi	107
Görsel 3.2. Demiryol Meslek Okulu Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuldaki İlk Fotoğrafları	117
Görsel 3.3. Demiryol Meslek Okulu Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuldaki İlk Fotoğrafları	118
Görsel 3.4. Geleneksel Pilav Gününde Öğretmenleri ile Bir Araya Gelen Demiryolcular	123
Görsel 3.5. Demiryol Meslek Okulu Kişisel Kıyafet Dolabı Önünde Öğrenciler.....	124
Görsel 3.6. TCDD Yol Hizmetleri Bölümü Çalışanlarının Yol Yapım Çalışması.....	126
Görsel 3.7. Lokomotifin Üzerindeki Demiryolcu	128
Görsel 3.8. Fotoğrafların Hatırlattıkları - Geçmiş Yolculuk	129
Görsel 3.9. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları.....	130
Görsel 3.10. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları.....	131
Görsel 3.11. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları.....	131
Görsel 3.12. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Alt ve Üst Devreleri İle Birlikte Yer Aldıkları Fotoğraflar	132
Görsel 3.13. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Alt ve Üst Devreleri İle Birlikte Yer Aldıkları Fotoğraflar	133
Görsel 3.14. Eskişehir Eğitim Merkezinde Sergilenen Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri Kefil Defteri (1958-1959 Yılları)	138

Görsel 3.15. Eskişehir Eğitim Merkezinde Sergilenen Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri Künye Defteri (1947 Yılı Diploma Örneği)	138
Görsel 3.16. Lacivert Paltolarıyla Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	140
Görsel 3.17. Okul Üniformaları ile Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	141
Görsel 3.23. Okul Üniformaları ile Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	142
Görsel 3.19. Okul Üniformaları İle Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	143
Görsel 3.20. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları	144
Görsel 3.21. Yeni Okul Binası Bahçesinde Yeni Üniformalarıyla Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	144
Görsel 3.22. Okul Dışında Bir Araya Gelen Demiryol Meslek Lisesi Öğrencileri - Alt ve Üst Devreler	148
Görsel 3.23. Katılımcı 14 Tarafından Aktarılan Anlatıda Geçen Hediye Edilmiş Vesikalık Fotoğraf	150
Görsel 3.24. Kardelen Dergisi 1. Sayısı ve 110. Sayısının Kapak Görselleri	153
Görsel 3.25. Lokomotifle İlk Defa Tanışan Demiryolcular	154
Görsel 3.26. Demiryol Meslek Okulu Uygulama Derslerinden Bir Anı - Lokomotifte Demiryolcular	155
Görsel 3.27. Demiryol Meslek Okulu Uygulama Derslerinden Bir Fotoğraf	155
Görsel 3.28. Demiryol Meslek Okulu Uygulama Derslerinde Öğretmenleri ile Bir Arada Olan Demiryolcular	156
Görsel 3.29. Lokomotiflerin Önünde Poz Veren Demiryolcular	157
Görsel 3.30. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Okul, İş, Sosyal Yaşam Alanlarındaki Ortaklıkları Anımsatan Fotoğraflar	160
Görsel 3.31. Bir Demiryolcunun Evinin Manzarası - Eskişehir Tren Garı	161
Görsel 3.32. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Okul, İş, Sosyal Yaşam Alanlarındaki Ortaklıkları Anımsatan Fotoğraflar	162

Görsel 3.33. Demiryol Meslek Okulu Mezunlar Derneği (DEMOK), Okulun Tekrar Açılması Taleplerini İletmek İçin Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Çankaya Köşkü'nde.....	163
Görsel 3.34. Demiryolcu Fotoğraflarında Fotoğrafın Hatırlattığı Kayıplar	173
Görsel 3.35. Demiryolcu Fotoğraflarının Hatırlattığı Demiryolcu Kardeşliği.....	174
Görsel 3.36. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Okul Dışında Serbest Zaman Fotoğrafları	175
Görsel 3.37. Behiç Erkin'i Anma Törenlerinden Bir Fotoğraf.....	178
Görsel 3.38. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Havuz Kenarında Bir Araya Gelmiş Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	180
Görsel 3.39. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Okulun Arka Bahçesinde Kar Altında Poz Veren Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri	181
Görsel 3.40. Eski Eskişehir Demiryol Meslek Okulu Binası Bahçesinde Geleneksel Pilav Günü Etkinliği İçin Bir Araya Gelen Demiryolcular.....	182
Görsel 3.41. Bir Demiryolcunun İlk Görev Yeri ve Şimdiki Görünümü	185
Görsel 3.42. Havuz Kenarındaki Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri ve Aynı Mekânda Tekrar Bir Araya Gelen Demiryolcular	186
Görsel 3.43. Fotoğrafların Hatırlattıkları - Demiryolcuların Ara İstasyonlardaki İlk Görev Yerleri	187
Görsel 3.44. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin ve Demiryolcuların Resmi Kıyafetlerine İlişkin Örnek Fotoğraflar	196
Görsel 3.45. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin ve Demiryolcuların Resmi Kıyafetlerine İlişkin Örnek Fotoğraflar	197
Görsel 3.46. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin ve Demiryolcuların Resmi Kıyafetlerine İlişkin Örnek Fotoğraflar	197
Görsel 3.47. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Birinci Sınıf Kıyafetleri.....	198
Görsel 3.48. Demiryol Meslek Okulu Öğrencisinin Birinci Sınıf Fotoğrafı	200

Görsel 3.49. Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri Birinci Sınıf Kıyafetleri, 1975-1990 Yılları Karşılaştırması	200
Görsel 3.50. Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği'nin (DEMOK) Mezuniyette 40. Yıl Etkinlikleri	203
Görsel 3.51. Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği'nin (DEMOK) Mezuniyette 40. Yıl Etkinlikleri	204
Görsel 3.52. Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği'nin (DEMOK) Mezuniyette 40. Yıl Etkinlikleri	205
Görsel 3.53. Demiryolcu Fotoğraflarının Değişen Kullanım Değeri	206
Görsel 3.54. Kültürel Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması	207
Görsel 3.55. Kültürel Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması	208
Görsel 3.56. Kültürel Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması	209
Görsel 3.57. Teknolojik Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması	210
Görsel 3.58. Teknolojik Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması	211
Görsel 3.59. Teknolojik Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması	212
Görsel 3.60. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk.....	213
Görsel 3.61. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk.....	214
Görsel 3.62. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk.....	215
Görsel 3.63. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk.....	215
Görsel 3.64. Demiryolcu Fotoğraflarında Fotoğrafın Değeri.....	219
Görsel 3.65. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Demiryolcu Fotoğraflarında Kayıp.....	221
Görsel 3.66. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Demiryolcu Fotoğraflarında Kayıp.....	222
Görsel 3.67. Hayatını Kaybeden Arkadaşlarının Oğullarını Askere Uğurlayan Demiryolcular	223
Görsel 3.68. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Demiryolcu Fotoğraflarında Kayıp.....	224
Görsel 3.69. Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıyan Mekânlar	226

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Araştırmanın Evren ve Katılımcı Kümesinin Tanımlanması 8

Tablo 2.1. Kültürel Bellek ve İletişimsel Bellek Arasındaki Farklar..... 69

KISALTMALAR DİZİNİ

DEMOK	: Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği
DEMOKSAN	: Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği Yardımlaşma Sandığı
DPYBS	: Devlet Parasız Yatılılık ve Bursluluk Sınavı
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
YHT	: Yüksek Hızlı Tren

Tarihin altında, bellek ve unutuş.
Bellek ve unutuş altında, yaşam.
Ama yaşamı yazmak başka bir hikâye.
Sonu yok.
Paul Ricoeur¹

GİRİŞ

Hatırlamanın, hatırlamaya değer olanın ya da unutulmasından korkulanın ne olduğunu belirlemek kadar, tüm bunların nasıl oluştuğu ve nerelerde muhafaza edildiği de önem taşır. Söz konusu düşünceler, belleğin ne olduğu ve kime ait olduğu sorusunu da beraberinde getirir. Neyin anısı vardır? Bellek kime aittir?

İnceleme alanı olarak hatırlamaya ve belleğe yöneltilmiş olan temel sorular çerçevesinde verilen cevaplar, insanlığın bilinen en eski zamanlarının izlerini taşır. Bellek; bazen bilgiye ulaşmada bir yol, bazen bilginin sınıflandırma, depolama ya da aktarım alanı olarak ele alınır. Bir anımsama becerisi olarak belleğin temel teorilerinde Antik Yunan'ın soyut formları, merkezi bir rol oynar. Platon'un *Anımsama Teorisi*'nde ve Aristoteles'in hatırlamaya dair yaklaşımında, bugün anladığımız ve araştırmanın konusunu oluşturan bellek yaklaşımlarının dayandığı ilk argümanlar yer alır.

Platon "*Phaidon ve Menon*" diyaloglarında (2010) bilme eyleminin nasıl gerçekleştiği sorusuna bir cevap olarak anımsama teorisini temellendirir. Platon'a göre bireyler tarafından anlaşılabilir olan, anımsama eylemi aracılığıyla bilinebilir. Platon'un anımsama teorisi bilgi teorisiyle ilişkili bir biçimde ele alınmaktadır.

"Tabiatın her yanı birbirine bağlı olduğu için, ruh da her şeyi öğrenmiş olduğundan, bir tek şeyi anımsamakla (insanların öğrenme dedikleri budur) insan, bütün öteki şeyleri bulur; yalnız, bunun için, cesaretli ve azimli olmak gerek. Çünkü araştırma ve öğrenme, anımsamadan başka bir şey değildir"(Platon, 1942:28).

¹ Ricoeur, P. (2012). Hafıza, Tarih, Unutuş. (Çev. M. Emin Özcan) İstanbul: Metis Yayınları.

Aristoteles ise Platon’a göre anımsamanın nasıl gerçekleştiğine daha fazla önem atfeder. “*De Memoria et Reminiscentia (Bellek ve Hatırlama Üzerine)*” ve “*De Anima (Bellek Üzerine)*” adlı eserlerinde anımsama tekniklerini kapsamlı biçimde inceler. Aristoteles’e göre bireyler gündelik yaşamlarında durmaksızın anımsar. Bireylerin gördükleri, işittikleri pek çok şey; yaşamın süregelen akışında anımsama nesneleri hâlini alır. Platon’dan farklı olarak Aristoteles, bireylerin belirli bir zamanı anımsamalarıyla o zamanı anımsamaya yönelik eğilimleri arasında bir fark olduğunu belirtir. Bu nedenle belleği geçmişte olanla ilişkilendirerek açıklar (Aristotle, 2016). Sözü edilen argümanlardan hareketle John Locke ve Augustinus aracılığıyla da Yunan Mirası ile temellenen bellekte içe bakış geleneğinin temelleri atılır.

Belleğin soyut formları; felsefenin kuşku duymaya dayalı bilim anlayışındaki inceleme alanında, beden ile ruhun ortaklığındaki bir zihinsel faaliyet olarak ele alınır. Bellek tartışmaları içine dâhil edilen sosyal formlar ise belleğe disiplinlerarası bir bakışı zorunlu kılar. Felsefe disiplininin kavramsal çalışmalarına konu olan bellek, özellikle 20. yüzyılda felsefeden psikolojiye, tarihten sosyolojiye, antropolojiden siyaset bilimine kadar pek çok sosyal bilim alanında temel araştırma konularından biri hâlini alır.

Devine’a (2003: 13-18) göre sosyolojik düşünce belleğin, toplumsal ilişkiler ile şekillenen yapısına vurgu yaparken; sosyal psikoloji bireylerin sosyalleşme sürecinde belleğin rolünü, antropoloji mitlerin toplumsal yaşamdaki işlevinin bellek odaklı okumasını, siyaset bilimi ötekileştirilen grupların belleğini, tarih bilimi geleneğin yeniden inşa edilmesi açısından belleğin etkisini önceleyerek araştırmalar gerçekleştirir.

Belleğin soyut formlarından başlayarak sosyal formlarının oluşumuna zemin hazırlayan sürecin aktarımı, araştırma kapsamındaki izlenice için önem taşır. Bundan dolayı çalışmada belleğin soyut formlarından başlayarak, bireysel ya da toplumsal oluşu, zihinsel faaliyetlerin toplumdan etkilendiğini ya da toplumsal düzenlemeler ile yapılandırıldığını söylemenin anlamı sorgulanmış, tüm bunlar sosyolojik bir pencereden yorumlanmıştır.

Bellek üzerine yapılmış çalışmalar esas olarak toplumun nasıl algılandığı ile doğrudan ilişkilidir. Belleğin somut formları, başlangıçta bireysel olarak ele alınan hatırlamanın toplumsal olanı içermesi ve şekillendirmesi çerçevesinde ele alınır. Söz konusu husus, bireysel olanın ve toplumsal olanın bir kesişim noktası olarak ele alınmasıdır. Böylece

belleğin somut formlarına yönelik ilgi sosyolojinin temel, en eski tartışma alanlarından olan birey - toplum ikiliği çerçevesinde değerlendirilir.

Bireylerin toplumdan bağımsız olarak ele alınması eleştirilerek davranışların toplum tarafından şekillendiğine yönelik gelişen anlayış, bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturur. Bireyin olmadığı bir toplum nasıl ki tasavvur edilemezse; toplum etkisinden bağımsız olarak birey de düşünülemez. Bireysel kabul edilen belleği sosyal formları ile anlama ve yorumlama uğraşı, öznel olanın aslında toplumsal olduğu argümanına dayanır. Çalışmada klasik dönem sosyoloji anlayışındaki temel düalizmlerden (makro-mikro / yapı-fail / birey-toplum) hareketle hatırlamanın toplumsallığına vurgu yapılmıştır.

Başlangıçta soyut olarak ele alınan hatırlama eylemi, bellekte gerçekleşen algılama süreci çerçevesinde somut bir hâl alır. Bireylerin bulundukları ya da kendilerini ait hissettikleri toplumsal gruba ilişkin ortak hatırlama nesnelerinin var olabilmesi için kültürel ortaklıkların kurulu olması gerekir. Halbwachs kültürel olanı temel argümanlarının dışında bırakıyor olsa da Assmann'lar geçmişi kültürel pratikler aracılığıyla tanımlayarak belleğin somut formlarına ilişkin düşünceleri ileri bir boyuta ulaştırır. Bu nedenle Assmann'ların kültürel bellek kavramsallaştırması, çalışmanın belleğe dair argümanlarının temelini oluşturur.

Hatırlama olgusu her ne kadar bireysel bir zihinsel süreçte ele alınıyor olsa da hatırlamanın her insan için ortak bir anlamı vardır. Hatırlama süreci içinde bireylere özgü olan deneyimler, toplumsal bir nitelik taşır. Bireysel olarak hatırlanan her ne varsa toplumsaldır, toplumsal olarak gerekçelendirilir. Böylece hatırlama sürecinin faili tarafından deneyimlenen fenomenin yorumlanması ve betimlenmesi, araştırmanın kuramsal çerçevesinin geliştirildiği zemini oluşturur. Çalışmada Husserl ile başlayan fenomenoloji geleneği, Paul Ricoeur'ün *Zaman ve Anlatı Kuramı*'ndan hareketle bellek fenomenolojisi çerçevesinde aktarılmıştır.

Belleğin somut formlarını merkeze alan bu çalışmada, sosyal bilimlerin nitel araştırma yöntemlerinden olan fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Fenomenolojik yöntem bireylerin yaşam dünyaları içinde karşılaştıkları fenomenlere ilişkin algılarının ne olduğu, fenomenin bireyler için anlamı ve bireylerin öznel deneyimleri ile ilgilenen bir araştırma yöntemidir. Özü itibarıyla fenomenoloji, bireylerin yalnızca kendilerine ait olan deneyimlerinin toplamına atıfta bulunur. Gündelik yaşamda sıklıkla karşı karşıya kalınan, farkında olunan ancak derin bir kavrayışa sahip olunamayan olaylar, deneyimler ve durumlara

odaklanan, anlamı tam olarak kavranamayan olguları çözümlmeyi amaçlayan bir araştırma geleneğidir.

Fenomenolojik yöntem, araştırmayı gerçekleştirenin sahip olduğu özellikleri sebebiyle tarafsızlığını kaybedebileceği durumlarda özellikle tercih edilmektedir. Araştırmacının kültürel bakış açısının yönlendirmeleri ile tarafsızlığını koruyamadığı durumları elimine edebilmek amacıyla kullanılır. Böylelikle araştırmacı hedeflenen kitlenin iç dünyalarına temas eder, kendi değer yargılarını paranteze alarak nitelikli veriler elde edebilir. Araştırmacı bir anlamda fiziksel varlığını paranteze alırken bireysel problemlerine çözümler aramak yerine toplumsal olana yönelik sorunlara ve çözümlere ışık tutar.

Fenomenolojik yöntem, bireysel deneyimleri anlamak amacıyla, bireylerin belirli bir fenomen ya da kavrama yönelik anlama biçimlerini, bakış açılarını ifade edebilmelerini sağlar. Bahse konu fenomen veya kavramın nasıl deneyimlendiğini tanımlamak için kullanılır. Nitel araştırma yöntemleri, araştırma desenindeki esneklik sebebiyle araştırmanın amacına uygun yöntem/yöntemlerin kullanımına olanak tanır. Hedeflenen kitlenin ait oldukları ya da kendilerini ait hissettikleri sosyal grubun kültürel değerlerine yönelik deneyim ve algılarını inceleyen bu çalışmada fenomenolojik yöntem kullanılmış, bireylerin belleklerindeki en eski anılara ulaşma uğraşlarında fotoğraflardan yararlanmak ise araştırmaya çok yönlü bir fayda sağlamıştır.

Bireylerin kendilerine ait olan fotoğrafları üzerinden ait hissettikleri sosyal grubun kültürel belleğinin okunabilirliği iddiasıyla gerçekleştirilen ve fotoğrafların kurdurduğu cümlelere odaklanan bu çalışmada derinlemesine, çoklu görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ortak bir anlam zemini kurabilmek adına gerçekleştirilen görüşmelerde, yaşanmış bir deneyimi anlamlandırmaya çalışmak amaçlanmıştır.

Çalışmada katılımcılarla odak grup ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla demiryolculuk fenomeninin özüne dair yorumlamalar yapılmıştır. Katılımcıların fotoğraflar aracılığıyla geçmişte kalan bir an üzerine kurmuş oldukları anlatı dünyası, sözel içerik analizi yöntemiyle kodlanarak kategorilere ayrılmış ve incelenmiştir. Verileri yorumlama aşamasında ise fotoğraflardan yararlanılmış, fotoğrafların kurdurduğu cümlelere önem atfedilmiştir.

1. BÖLÜM

1. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Amacı ve Temel Sorular

Fenomenolojinin özünde bireylerin geçmiş deneyimlerini, öznel yaşantılarını aktarma yatar ve ortak bir geçmiş, hatırlama kültürünü oluşturur. Bireylerin kim olduğu, kendilerine ait düşünceleri, içinde bulundukları ya da bulunduklarına inandıkları sosyal çevre, kısaca tüm değerleri toplum tarafından şekillenir. Bireysel yargılar, bütünüyle kimlikler, yaşama dair elde edilen bilgiler, öğrenilen bilgileri aktarım biçimlerinin toplumsallığına yapılan vurgu, bireylerin anılarının ait oldukları gruplar tarafından şekillendiğini söylemekle benzer anlamlar barındırır.

Bireylerin kendilerine ait olduğunu düşündükleri öznel anıları toplumsal olarak belirlenir, anılar toplumsal olarak gerekçelendirilir. Bu kapsamda tüm bireysel hatırlama davranışları, ait olunan ya da ait hissedilen grubun ortak değerleri, kültürleri, anıları, ritüelleri, mekânları, paylaşılan dil ve sembolleri aracılığıyla toplumsal olarak gerçekleşir. Çalışmada anılar, mekânlar, ritüeller, paylaşılan dil ve semboller hem kültürel aktarımın kalıcı hâle gelmesinde hem de sürekliliğinin sağlanmasında belleğin aktarımı ve örgütlenme biçimleri olarak ele alınmıştır.

Belleği anlama uğraşında bireylerin ortak geçmişlerini, anılarını somutlaştıran, belleğin kavranmasını ileriye taşıyan fotoğraflar, kültürel belleğin aktarım araçları olarak araştırmanın bir diğer inceleme alanını oluşturmuştur. Belgesel fotoğraflar, portre fotoğrafları, aile fotoğrafları gibi birçok türü bünyesinde barındıran fotoğraf; sosyolojik yorumlamaların yapılabilmesi için kullanışlı bir sahadır. Görünen nesnelerin ve görünmeyenlerin anlamlarının sorgulanmasına olanak tanıyan fotoğraf, sosyal bilimlerin önemli araştırma alanlarından biridir. İlk görüntü kaydının başarılmasından günümüze kadar olan süreçte; ait oldukları dönemleri somut biçimde yansıtan fotoğraflar aracılığıyla geçmişe yönelik sosyolojik yorumlamaların yapılması mümkündür. Geçmişe yönelik yorumlamaların yapılması için fotoğrafın bellek aktarımındaki rolü, “*Toplumsal Olanın Görsel-Kültürel İzdüşümleri: Sosyolojide Görsel Kullanımı*” başlığı altında tartışmaya açılmıştır.

Sosyolojik bir araştırma; öğrenme, açıklama, akıl yürütmelerin ardından elde edilenleri geliştirmek amacıyla sorulan sorular ile başlar. Araştırma kapsamında cevaplanmak istenen sorular aşağıda belirtilmiştir.

- Belleğin toplumsal olarak belirlendiğini söylemek ne anlam ifade eder?
- Bir grubun ortak belleği nasıl oluşur?
- Bir sosyal grup nasıl hatırlar?
- Bireylerin deneyimlerinin ortak hatırlama süreci içindeki anlamı nedir?
- Belleğin fenomenolojik araştırmalarda ele alınmasında sosyal bilimlerin yöntemsel farklılıkları nasıl bir rol oynar?
- Ritüeller, mekânlar ve nesneler, paylaşılan dil ve semboller kültürel belleğin oluşumunda nasıl bir rol üstlenir?
- Kültürel belleğin sürekliliğini sağlamak amacıyla hangi aktarım araçları kullanılır?
- Kültürel bellek ve görsel kültür arasında nasıl bir ilişki bulunur?
- Anılar ve imgeler arasında sosyoloji ve fotoğraf arasında kurulan ilişkiye benzer bir ilişki var mıdır?
- Kültürel bellek ve fotoğraf arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Fotoğrafın, belleğin oluşumundaki etkisi nedir?
- Fotoğrafın kültürel bellek oluşumuna etkisi nedir?
- Fotoğraf ve hatırlama kültürü arasında nasıl bir ilişki kuruludur?
- Kültürel belleğin oluşumunda hangi fotoğraflar veri kaynağı olarak tanımlanır?
- Demiryolcu fenomeninin anlamı nedir?
- Demiryolculuğu inşa eden ve onun devamlılığını sağlayan ortak bellek nasıl oluşur?
- Demiryolculuk kültürü nasıl deneyimlenir?
- Demiryolculukta kültürel aktarım nasıl gerçekleşir?
- Kültürel bellek aktarımında fotoğraflardan yararlanmanın görsel sosyolojide anlamı nedir?

- Fotoğraflar sahiplerine ve onlara bakan diğer kişilere ne anlatır?
- Demiryolcu fotoğrafları içinde nasıl hikâyeler barındırır ve bu hikâyeler kimlere, nerelerde aktarılır?
- Demiryolcu hikâyelerinin anlatılmasının kültürel ve toplumsal karşılığı nedir?
- Fotoğrafların demiryolcu kültüründeki önemi nedir?
- Fotoğraflar ile demiryolcu kültürünün oluşumunun izlerini sürmek mümkün müdür?
- Demiryolcu fotoğrafları üzerinden kültürel belleğin izini sürmek mümkün müdür?

Araştırma yukarıda belirtilen problemlere ilişkin cevapları aramak için özgün bir tasarımla yürütülmüştür.

1.2. Evren ve Katılımcı Kümesi

Bellek üzerine düşünmek, toplumsal koşullar tarafından inşa edilmiş bir kimliğin, aynı kimliği meydana getiren ortak bir geçmiş tarafından nasıl inşa edildiğini sorgulamayı içerir. Maurice Halbwachs için anımsama, bireyler tarafından anımsanan anıları oluşturan ortak bir geçmişi ve bu geçmişi paylaşmalarını mümkün kılan bir gruba aidiyeti temsil eder. Bu anlamda bireyler yalnız başlarına anımsadıklarında bile başkalarının belleklerinden yardım alırlar.

Sosyal dünyanın temelini tek tek bireylerin dünyası oluşturur. Söz konusu bireysel dünya, bireylerin kendilerinden başkalarına yönelik reflektif, geriye dönük bir yaşam akışı içinde gerçekleşir. Bireysel dünya ile sosyal dünya arasındaki köprüyü ise bireylerin başkalarına ilişkin tecrübelerinin yorumlanması oluşturur. Sosyal dünyanın merkezi, bireylerin çağdaşlarıyla kurmuş oldukları yüz yüze ilişkilere, kendilerinden önce yaşamış olan atalarının tecrübelerine ve sonraki kuşakların gelecek dünyasına atıfta bulunur (Waldenfels, 2010: 99). Bireylerin ortak kültür, mekân ve ritüeller aracılığıyla öznel anımsamaları dahi başkalarının belleklerinin izlerini taşır. Bir grubun kendi geçmişini hatırlama biçimleri, yaşanan olaylara ilişkin ortak davranışlarının izlerini taşır. Bu anlamda hatırlama kültürü, bir topluma-gruba özgü ritüelleri, sembolleri, nesneleri, sözel anlatıları, yazılı metinleri içerir.

Araştırmanın evreni ve katılımcı kümesinin belirlenmesinde kültürel bellek yaklaşımlarının temel argümanları gözetilmiş; ortak dili paylaşan, aynı mekânlarda bulunan,

aynı ritüelleri yerine getirmiş, ortak yaşam deneyimlerine sahip bireylerin kültürel ortaklıkları üzerine odaklanılmıştır. Aynı kültürel yapı içinde yer alan ve kültürlerini kendilerinden sonraki kuşaklara aktaran bireylerin geçmiş deneyimlerine ilişkin ortak anlamlara ulaşmak amacıyla evren ve katılımcı kümesi belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarında (TCDD) çalışan bireyler oluşturmuştur. Araştırmanın katılımcı kümesi ise 1977-1998 tarihleri arasında faaliyet gösteren Eskişehir Demiryol Meslek Okulunda yatılı olarak okumuş ve meslek hayatını TCDD çatısı altında sürdürmüş bireylerden seçilmiştir.

Tablo 1.1. Araştırmanın Evren ve Katılımcı Kümesinin Tanımlanması

Mezuniyet Yılları	Mezun Toplam	Özel Durumlar	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1945	102	-	-
1946	119	-	-
1947	133	-	-
1948	103	-	-
1949	116	-	-
1950-1957	Kapalı	Okul 1955 Yılında Eskişehir’de Açılmış, 1957 Yılında Ankara’ya Taşınmıştır	-
1958	113	-	-
1959	114	-	-
1960	102	-	-
1961	213	-	-
1962	96	-	-
1963	57	-	-
1964	120	Okul Eğitime Kapatılmıştır	-
1965	76	Mezunlar Ankara Yükseliş Koleji Mezunlu Kabul Edilmiştir	-
1966-1976	Kapalı	Okul 1974 Yılında Eskişehir’de TCDD Meslek Lisesi Adıyla Tekrar Faaliyete Geçmiştir	-
1977	148	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem

Tablo 1.1. Araştırmanın Evren ve Katılımcı Kümesinin Tanımlanması (devamı)

1978	162	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1979	162	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1980	126	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1981	146	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1982	123	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1983	119	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1984	121	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1985	142	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1986	133	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1987	122	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1988	119	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1989	119	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1990	115	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1991	113	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1992	10	Bir Önceki Yıl Sınıf Tekrarı Yapan Öğrenciler Mezun Edilmiş, Yeni Öğrenci Alınmamıştır	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem Yatılı Okul Yer Değişikliği Yapılmıştır
1993	100	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem Sonraki Yıllarda Farklı Yerde Eğitim Alınmıştır
1994	118	Yatılı Okul Eğitim Merkezine Dönüştürülmüştür	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem

Tablo 1.1. Araştırmanın Evren ve Katılımcı Kümesinin Tanımlanması (devamı)

1995	121	Bütçe Kanunun 50/4 Maddesi İle 25.07.1996 Tarihinde Yürürlüğe Konulan 4160 Sayılı Kanunun Ek 35.Maddesinde Yer Alan Hükümler Doğrultusunda Ülkemizdeki Kamu Kurum Ve Kuruluşlarının Mecburi Hizmet Karşılığı Öğrenci Okutma İmkânının Ortadan Kaldırılması Nedeniyle Kapatılma Kararı Alınmıştır.	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1996	127	Okul Son Öğrencilerini Almıştır	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1997	118	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
1998	170	-	Katılımcıların Seçildiği Alt Sistem
Genel Toplam	4198	-	-

Bu doğrultuda çalışma demiryolcu kültürü ile çerçevelenmiş demiryolcuların, ait oldukları kültürel alanın tüm üyeleri tarafından paylaşılan ortak bir belleğe sahip oldukları varsayımıyla hareket etmiştir.

Bu noktada araştırmaya konu olan bir kimlik ve sosyal bir grup olarak tanımlanan Demiryolculuğu anlamak adına Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarının (TCDD) Türkiye’deki serüvenine ilişkin bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Demiryollarının günümüze gelene kadar geçirdiği dönüşümler ve kurumsallaşma süreçlerine ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Söz konusu dönüşümler, TCDD tarafından yayınlanan "*Osmanlı’dan Bugüne Kara Trenden Yüksek Hızlı Trene*" başlıklı yayında ve TCDD web sitesindeki tarihçeden derlenerek aktarılmıştır. Bahse konu kaynaklara göre 1851 yılında Osmanlı Devleti’nin hakimiyet sınırları içinde demiryollarının yapımına başlanmış ve İskenderiye ile Kahire arasında Mısır’da yapılan demiryolundan sonra hem Anadolu hem de Avrupa topraklarında demiryollarına önem atfedilmiştir. Anadolu coğrafyasındaki ilk demiryolu inşaatı İzmir-Aydın demiryolu olmuştur. 1856 yılında başlayan bu demiryolunun inşaatının akabinde Cernavoda-Köstence ve Rusçuk-Varna hatlarına başlanarak Anadolu coğrafyasından Avrupa coğrafyasına uzanan demiryolu serüveni sürmüştür. Yirmi sene gibi kısa bir zaman dilimi içinde ülkede işler durumda olan demiryolu uzunluğu 778 kilometreye

ulaşmış ve çeşitli bölgelerde demiryolu yapımına hızla devam edilmiştir. Dönemde Umur-ı Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) bünyesindeki Turuk ve Maâbir İdaresince yürütülen demiryolları işleyişi, hızla artan yeni demiryollarıyla beraber yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. 24 Eylül 1872 tarihinde Demiryolları İdaresi kurularak Mirliya (Tuğgeneral) Ömer Fevzi Paşa idarenin başına getirilmiş, kurumsallaşma yolundaki ilk adımlar atılmıştır. Avrupa'dan iki mühendis ve Binbaşı Hakkı Bey ile Vahan ve Konstantin Efendiler de bu dönemdeki idari süreçte görev almıştır. 1873 yılına gelindiğinde Demiryolu İdaresi kaldırılmış ve idari süreçlerin o dönem yeni kurulmuş olan Nafia Meclisine devredilmesine karar verilmiştir. Bu süreçte devam eden Anadolu ve Rumeli demiryolları için İnşaat Komisyonları kurulmuş, komisyonlar inşa süreçlerini Nafia Nezaretinden aldıkları keşif haritalarına göre sürdürmüştür. 1881 yılında Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulmasıyla Demiryolu Faaliyetleri bu kuruma bırakılmıştır. 19. yüzyılın sonunda Osmanlı topraklarında Hicaz Demiryolu, Haydarpaşa-İzmit, Mudanya-Bursa hatları dışında kalan tüm demiryollarının inşa ve işletme faaliyetlerinde imtiyaz sahipliği yabancı iştiraklere devredilerek süreç yürütülmüştür. Bu durum Osmanlı Devleti'nde yalnızca milli sermaye kullanılarak tamamlanan Hicaz Demiryolunun denetleme ve işletme faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için Komisyon-ı Ali kurulunun oluşmasıyla sürmüştür. Yapım faaliyetlerinin çoğalması sebebiyle İstanbul merkezli komisyona ek olarak Beyrut, Hayfa ve Şam'da da komisyonlar oluşturulmuştur. Komisyon-i Ali, Osmanlı Arşivi belgelerine göre 1908 yılında kaldırılmış, demiryolu inşaat süreçleri Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi Nezaretince gerçekleştirilmiştir. 1909 yılında ismi Hicaz Demiryolu Nezareti olarak değiştirilen kurum, Sadrazamlığa bağlanmıştır. Kurumun 1912 yılında Sadrazamlığa bağlılığı kaldırılmış ve günümüzde Milli Savunma Bakanlığı'na karşılık gelen Harbiye Nezareti'ne bağlanmış, aynı yıl yeniden Sadrazamlığa bağlansa da 1914 yılında Evkaf Nezaretine geçmiştir. 1. Dünya Savaşının çıkmasının ardından seferberlik ilan edilerek tüm demiryolları Harbiye Nezaretine devredilmiş ve askeri nakliye amacıyla yoğun biçimde kullanılmıştır. Anadolu ve İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından tehdidi sürecinde Heyeti Temsiliye, 1920 yılında Demiryollarına el koyduğunu duyurmuştur. Bu kararın ardından İngiliz işgal kuvvetleri Haydarpaşa ve Arifiye hattı hariç olmak üzere Bilecik, Eskişehir, Ankara ve Bilecik, Eskişehir, Konya, Ulukışla hatlarından çekilmek durumunda kalmıştır. Bilecik, Eskişehir, Ankara ve Bilecik, Eskişehir, Ulukışla hatlarının yönetimi 1920 yılından itibaren askeri kuvvetlerin idaresine ve İşletme Heyetine bırakılmıştır. Merkezi Haydarpaşa olan demiryolu işletmelerinin de tüm

yetkilerinin verildiği İşletme Heyeti, Vasfi Bey idaresinde çalışmalarını sürdürmüştür. İstenilen sonucu vermediği görülen Demiryolu İşletmesi, cepheye taşınacak askeri erzak, silah vb. hususlar için Kurmay Albay Behiç Erkin Bey'e devredilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Ankara'ya milli mücadeleye katılmak için gelen Behiç Erkin'e *"Behiç Bey, ben cephede ne yapılacağını biliyorum, siz de cephelere nasıl asker, mühimmat ve erzak sevkiyatı yapılacağını biliyorsunuz. Demiryolu en kıymetli sevkiyat silahımızdır. Siz cephelere askerimizi getirmekte muvaffak olun ki, ben de cephelerde muvaffak olayım. Demiryolları çok önemlidir, bu görevi kabul et."* demiş ve bu konuşmanın ardından Behiç Erkin göreve başlamıştır. "Anadolu Demiryolu Müdür-i Umumiliği (Genel Müdürlüğü)" olarak isim değişikliğine gidilmiş, 1920 yılında Afyon-Uşak hattının da Genel Müdürlüğe bağlanması gerçekleşmiştir. "Anadolu-Bağdat ve Afyon-Uşak Demiryolları ve Bağdat İnşaat Şirketi Müdürlüğü" olarak isim değişikliği gerçekleşmiş ve bir süre bu isim altında işletilmeye başlanmıştır. Genel Müdürlüğe ilişkin yetkilerin tam olarak anlaşılamaması nedeniyle tümen komutanlığı seviyesine çıkarılarak Behiç Erkin, tümen komutanı unvanıyla görevi sürdürmüştür. Anadolu-Bağdat Demiryolları Umum Müdürlüğü, 1924 yılında milli mücadele döneminin ardından yeni yolların yapımına başlamış, Demiryollar İnşaat ve İşletme Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Erzurum-Sarıkaş-Kars ve Şuabatı Demiryolları Müdürlüğü Doğu Anadolu'daki demiryollarını işletmek için kurulmuştur. Birbirine bağımsız olarak çalışan bu üç idare, Nafia Vekâletine bağlı Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi ismi altında birleştirilmiş ve merkez Ankara olarak belirlenmiştir. Bu sayede yabancı işletmelerde olan demiryolları hariç tüm demiryolları tek bir idarede birleştirilmiştir. Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü olarak isim değişikliğine gidilmiş ve böylece işletme ve inşaat faaliyetlerinin yürütülme süreçleri birbirinden ayrılmıştır. 1939 yılında bugünkü adıyla Ulaştırma Bakanlığı olarak ifade edilecek olan Münakalat Vekâletine dönüştürülmüştür. 1953 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi'ne dönüştürülerek Teşekkül olmuş, 1984 yılında Kamu İktisadi Kuruluşuna dönüşerek TÜDEMSAŞ, TÜLOMSAŞ, TÜVASAŞ olarak bağlı ortaklıklarla TCDD 6461 sayılı Kanun ile yeniden İktisadi Devlet Teşekkülüne dönüştürülmüştür. 2013 yılında yürürlüğe giren kanun ile TCDD altyapı işletmecisi olarak, TCDD Taşımacılık A.Ş. ise trenlerin işletmecisi olacak biçimde yeniden görevleri tanımlanmıştır. 2017 Yılında TCDD taşımacılık A.Ş. faaliyetlerine başlamış, serbestleşme yoluna gidilmiştir. TCDD Taşımacılık A.Ş. halen yolcu taşıma hizmetlerini yürütmektedir. 2020 yılında TÜDEMSAŞ, TÜLOMSAŞ

ve TÜVASAŞ TCDD bağlı ortaklığından çıkarılmış, Türkiye Raylı Sistem Araçları Sanayii Anonim Şirketi (TÜRASAŞ) idaresinde birleştirilmiştir. TCDD, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığına bağlı olarak günümüzde demiryolu faaliyetlerini sürdürmektedir (www.tcdd.gov.tr; TCDD, 2018; Cleveland, 1915; Akalan, 2010).

1.3. Yöntem ve Sınırlılıklar

Bellek çalışmaları, belleğin yorum malzemesi olarak tüm anımsama biçimlerini, yazılı metinleri, geçmişle ilişkisi çerçevesinde eylemleri, unutulmuşlukları sorgulamaya açar. Belleğin ifade biçimlerini veriler olarak ele almak, kültürel metinlerin analizinde olduğu gibi belirli prosedürlerin uygulanmasını gerektirir. Bu uygulamalar, araştırmacının beceri ve içgörülerinin izin verdiği ölçüde üretken olmayı gerektirir. Belleğin ifade biçimlerine yönelik yaklaşımlar, genellikle nicel olmaktan çok nitel özellikler taşır. Bellek çalışmalarında araştırmacının görevi; yalnızca analiz etmek değil, önce dikkatle gözlemleyerek süreçleri anlamak, metnin, anlatının, performansın belleğe ilişkin dünyasına girmeye çalışmaktır. Dolayısıyla müzakere ve öznelerarasılık, bellek çalışmalarının temel koşullarındandır (Kuhn, 2008: 284). Toplumdan bireye doğru giden bir yaklaşımın yerine öznelere odaklanan, toplumsal olanı bireysel olanla açıklayan öznelerarasılık, bir anlamda bütünden önce parçalara önem vermektir. Ayrıca bellek çalışmalarında kullanılan yorumlayıcı yaklaşımlar, zorunlu olarak belleğin doğası ve ortamı tarafından şekillenir.

Belleği anlama üzerine yürütülen çalışmaların nitel yorumlamalar gerektirmesi sebebiyle çalışmada fenomenolojik araştırma yöntemine başvurulmuştur. Fenomenoloji, bir yöntem olarak, “*Şeylerin kendilerine geri dönmeliyiz.*” düşüncesine dayanan Edmund Husserl'in çalışmalarından türer. Her bilimin, bireylerin dünyayla sahip oldukları birincil deneyim içinde yer alması gerektiğini savunur. Her şeyden önce, araştırmacılar nesnenin benzersiz deneyimini anlamalıdır (Husserl, 1970: 252).

Fenomenolojik araştırmalarda bilgiye yönelik gerçeklik iddialarının açık olmadığı ve her türden bilgiye sorgulayıcı perspektifle yaklaşılması gerektiği için herhangi bir hazır bilgiye yola çıkılmaz. Bu nedenle fenomenoloji için tüm var olanların bilgisi sorgulanmalıdır (Husserl, 2010: 66). Çalışmada, önceden verili olan herhangi bir bilgiye başvurmaksızın bireylerin yaşam deneyimlerinin ortak anlamlarını tanımlamak ve sözü edilen deneyimleri

evrensel nitelikte yorumlamak amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç fenomenolojik araştırmaların da odak noktasıdır.

Her fenomenolojik çalışma kimi güçlükleri de aşarak yolunu çizer. Bu güçlükler hem fenomenolojinin araştırma malzemelerinin yapısından hem de fenomenolojik bakışın geçirdiği değişimlerden kaynaklanır. Fenomenoloji, “*bilen öznenin*” kendisine yönelir. Böylece bilen öznenin kendini bilme yeterliklerinin araştırma nesnesi olarak ele alınması, öznenin saf bilincini, özneyi oluşturan bilgi çerçevelerinin çözümlemesini içerir. Söz konusu durum hem bilen özneyi hem de araştırmacıyı bazı güçlüklerle karşı karşıya bırakabilir (Husserl, 2010: 7).

Husserl, saf olana, öze ulaşabilmek için önce “*doğal tavır alma*” savını vurgular. Doğal tavır alma, bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri dünyanın, onların dışında, onların dünya hakkında görüşlerinden bağımsız bir biçimde var olduğu savıdır. Bireyleri kuşatan saf gerçekliklerin sözel ifadeleri doğal tavır almadır. Saf olana, öze ulaşabilmek için de doğal tavır alma savının parantez içine alınması gerekir (Husserl, 2010).

Fenomenolojinin merkeze alındığı bir araştırmanın başlangıcında fenomenlere yönelik tüm inançların, bireysel değer yargılarının, varsayımların parantez içine alınması gerekir. Araştırmada bireylerin yaşam deneyimleri üzerine çalışırken araştırmacıya ait yargıları parantez içine almak, deneyimlerin özünün bilgisine ulaşmak ve deneyimleri anlamaya çalışmak için önem taşır. Parantez içine almak tüm değerlerin, inançların, duyguların, deneyimlerin, bireysel yorumlamaların araştırmanın dışında bırakılması anlamına gelmez. Fenomenolojinin buradaki amacı araştırmacının, araştırmanın aynı zamanda öznesi de olarak önyargılarını dışarıda tutmasına yardım etmesidir. Örneğin görsel olanı okumak, sözlü bir anıyı yorumlamaktan oldukça farklı olsa da araştırmacının nesneye karşı tutumu, her iki durumda da aynı kalacaktır.

Fenomenolojik araştırma yönteminin paranteze alma aşamasından sonraki aşaması ise “*eidetik indirgeme*” aşamasıdır. Eidetik indirgeme, Husserl’a göre fenomenin özünün ortaya çıkarılabilmesi için bir sürece tabi tutulmasını ifade eder. Eidetik indirgeme süreci bir şeyin özünün seçilmesine, biçiminin görölmesine, anlamının kavranmasına katkı sağlar (Kılıç, 2021: 35). Böylece fenomenin özüne ulaşılması mümkün olur.

Husserl'in fenomenoloji anlayışı felsefe disiplinli bir düşünce akımı olmasının yanında sosyal bilimsel bir metodolojidir. Özellikle fenomenolojik felsefenin bir bilim olarak kullanımının ardından sosyoloji ve psikoloji bilimleri üzerinde de oldukça büyük bir etkiye sahip olmuştur. Sosyolojideki fenomenolojik etkinin gelişmesinde, sosyal birikimlerin ve sosyal dünyanın açıklanmasında fenomenin önemini sıklıkla vurgulayan Alfred Schutz, sosyal ilişkilerin yenilikçi tanımlamalarını yapar (Cox, 1973: 121). Alfred Schutz'un fikirleri fenomenolojide yeni bir perspektifin kapılarını aralarken araştırmacılar için yöntemsel çıkış yolu oluşturur. Schutz, sistematik ve kapsamlı biçimde ele aldığı fenomenolojik tartışmaları Edmund Husserl'den ayırarak yeni bir yaklaşımla ele alır. Husserl ve Weber'den beslenen fikirleriyle kaleme aldığı, 1932 yılında yayınlanan "*Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt (Toplumsal Dünyanın Anlam İçerikli İnşası)*" eseri sosyoloji alanında dikkat çeker. William James, Henri Bergson, Max Scheler, John R. Dewey, Charles Horton Cooley, George Herbert Mead, William I. Thomas'ın fikirleriyle geliştirdiği sosyolojik düşüncelerini, kendi fikirleriyle yoğurarak ileri taşır (Schutz, 1970).

Schutz'un fenomenolojik sosyolojisinin düşünsel zeminini Weber'in kültürel anlamları aramayı merkeze alan sosyoloji anlayışı oluşturur. Weber'in sosyoloji anlayışı, bir toplumsal eylemin kendi zamansal akışı içerisinde yorumlanması ve toplumsal aktörler üzerindeki etkilerini açıklama girişimi olarak tanımlanabilir. Bu tanım bir anlamda pozitivist bilimin bir kavram ve yöntem olarak sunmuş olduğu açıklama anlayışına karşı yorumlayıcı anlama kavramına yönelik bir vurgudur.

Doğa bilimsel yöntemlerle sosyal bilimleri inşa etme anlayışına bir karşı çıkış olarak yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen Weber'in önerisi toplumsal olanı açıklamak yerine anlamaktır. Bir toplumsal eylem araştırmasında araştırmayı gerçekleştirenin araştırmanın dışında kalarak yani araştırmaya dışsal yaklaşarak yapmış olduğu açıklamaların aksine toplumsal eylemi gerçekleştiren aktörlerin eylemlerinde neyi anlatmak istediğini anlaması önemlidir. Aktörlerin kendi eylemlerine yüklemiş oldukları anlamları ortaya çıkartmak Weber sosyolojisinin temelini oluşturur (Kılıç, 2021: 49). Weber'in sosyoloji anlayışı çerçevesinde öznel anlamların tespit edilebilmesi, araştırmayı gerçekleştirenin fenomenlerin özüne ulaşabilmesi Schutz'un fenomenolojik sosyolojisine yapılan ilk katkıdır.

Schutz'a göre teorik olarak modern dünyada bireylerin erişebileceği deneyim, teknoloji, içgörü ve toplumsal pratikler yoluyla oluşturulmuş bir bilgi stoğu bulunur ve bu

bilgi stoğu; birbirleriyle tutarlı olan veya olmayan sistemlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Modern dünyada, mekanizmalarının nasıl çalıştığını bilmeden bireyler son teknolojiyle donatılmış aletleri veya ekonomik sistemleri kullanmaktadır. Schutz'a göre bilgi, sosyal olarak dağıtılır ve bilginin toplumsal olarak nasıl dağıldığı, sosyolojinin konusudur (Schutz, 1946: 463). Schutz toplumsal alana dair bilgilerin inşa edilmesi sürecini, anlam ve bütünlükten yoksun bir tecrübe akışından oluşturulmasına odaklanarak açıklama girişimlerinde bulunur. Bireylerin deneyim kategorilerinde var olanlar aracılığıyla yeniden bir anlam inşa etme sürecinde olduğunu ve burada benzerliklerden faydalanarak "tektipleştirme" yoluna gittiğinin altını çizer (Craib, 1992).

Gündelik yaşamda bireyler, geçmiş ve şimdiki deneyimlerini yorumlama şeması olarak kullandıkları ve aynı zamanda geleceğe ilişkin öngörülerini belirledikleri bir bilgi deposundan faydalanır. Bilincin geçmiş deneyimlerindeki etkinlikler yoluyla oluşan bu bilgi deposu, alışılmış bir mülkiyet hâline gelir. Husserl bu süreci betimlerken “*anlamanın tortulaşması*” olarak ifade eder ve bireye hizmet eden bu birikimin homojen bir yapıya sahip olmadığını vurgular (Schutz, 1970).

Giddens'a göre (2003) Weber ve Schutz'u etkileyen “anlama” olgusu hermeneutik geleneğin yorumlayıcı anlama ve toplumsal eylem kavramları ile ilişkilendirilerek öznelarasılık temelinde ifade bulur. Öznelarasılığı Weber, Dilthey'den devraldığı tarihsellik boyutuyla ele alırken Schutz, Husserl'in hermeneutik geleneğin fenomenolojik kökenlerinden beslenen bir öznelarasılık tanımı yapar. Yorumlayıcı sosyoloji kuramları aracılığıyla Weber, anlamlı eylem kavramını yorumlarken Schutz, söz konusu yaklaşımı eleştirerek Husserlci fenomenoloji anlayışından yola çıktığı ve bilinç kavramıyla şekillendirdiği öznelarası bir anlamlı eylem fikrini yeni bir yaklaşım biçimi olarak ileri sürer.

Schutz'a göre gündelik yaşamda birey diğerlerinin varlığına ilişkin mutlak bir kabulleniş sağlama eğilimindedir. Birey, diğerlerinin de kendisi gibi eyledikleri; bilince, iradeye, duygulara ve arzulara sahip oldukları fikrini benimser. Bu anlamda öznelarasılık sorunu, bireylerin kendisi dışındaki bireyleri nasıl anladığı ve onların kendisini nasıl anladıkları diyalektiğinden doğar. Husserl, öznelarasılık problemini “başka ben” sorununa çözüm arayışıyla ele alırken bedene odaklanır. Zihin daima bir bedende vücut bulur (Kılıç, 2021: 94). Beden bir bütünselliktir, duyu organlarının, hareket ve acı hislerinin taşıyıcısı

konumundadır. Beden aynı zamanda bireysel iradenin de taşıyıcısıdır. İrade yoluyla beden, harekete geçirilebilen nesnedir ve tam da bu gerçeklikten hareketle, başka şeylerin dolaylı ve kendiliğinden hareketini üretmenin bir aracıdır. Bu nedenle maddi doğanın karşılığı olan özne, özel bir "yapabilirim" nosyonuna sahiptir. Bireyler iradelerini kullanarak "bedeni özgürce hareket ettirebilir" ve "bu hareketlerle dış dünyayı algılayabilir" (Schutz, 1970: 25).

Schutz, Husserl'den farklı olarak öznelerarasılık sorununu “ben” temelinde ele almaz. Söz konusu problemi gündelik yaşam dünyasına ait bir problem olarak ele almaktadır. Schutz’a göre öznelerarasılık, çeşitli toplumsal durumlara ilişkin önceden belirli olan, bireylerin anlamlı eylemlerini ve toplumsal sembolleri ifade eder. Bireyler, öznel deneyimlerini şahsi geçmişlerine göre değerlendirirken, başkalarının da söz konusu değerlendirmeyi aynı biçimde yorumladıklarını varsayarlar. Bu nedenle Schutz’un öznelerarasılık kavramı, “ben”in merkezde olduğu bir ilişkiyi tasvir etmekten ziyade öznelerarası karşılıklı ilişkileri açıklamaya odaklanır. Schutz “biz ilişkisi” adını verdiği bireysel deneyimleri önceleyerek öznelerarasılık sorununa somut bir anlam ve açıklama getirir (Kılıç, 2021: 94-95).

Schutz sosyolojisinde karşılıklı düşünsel etkileşimde toplumsal bir ilişki kurulur ve bu ilişki “*biz ilişkisi*” olarak tanımlanır. Yüz yüze etkileşimlerin olduğu ve saf bir ilişki türü olarak tanımladığı bu ilişkide, fiziki bir yakınlık söz konusudur. Bu durum aynı zamanda toplumsal bir süreci de ifade eder. Schutz ve Luckmann’a göre biz ilişkisinde somut deneyimler öne çıkarak etkileşimin boyutunu etkiler (Schutz ve Luckmann, 1973: 63). Bu fikirler doğrultusunda “*biz ilişkisi*”ni hemşeriler, çağdaşlar, iş-okul arkadaşlıkları gibi fiziki yakınlığa da atıfta bulunan bir ilişki türü olarak ifade etmek mümkündür.

Schutz’a göre toplumsal olana yönelik gözlemde bulunan bir araştırmacının “biz ilişkisini” inşa eden toplumsal aktörlerin neler düşündüğünü anlayabilmesi için katılımcılarla yüzyüze ilişki kurması gerekir. Dışarıdan yapılan gözlem, aktörlerin beden dillerinin, konuşmalarının nesnel olarak değerlendirilmesine sebep olur. Bu eksik gözlem yerine aktörlerle yüz yüze ilişkilerin kurulması araştırmacının katılımcılarla konuşabilmesine ve onlara yöneltilen sorular çerçevesinde fenomenlerin özünün bilgisine ulaşabilmesine katkı sağlar (Kılıç, 2021: 175). Bu gerçeğe ulaşabilmenin önündeki engellerin yüz yüze ilişkiler aracılığıyla aşıldığına yapılan bu vurgu aracılığıyla çalışmada araştırmacı yalnızca gözlemleyen değil aynı zamanda aktörlerden biri olarak araştırmaya dahil olmuştur.

Çalışmalarda araştırmacı, önyargılardan sıyrılma gerekliliğini araştırmının henüz başındayken kendini beyan etmesiyle destekler. Araştırmaya konu olan fenomenler gibi araştırmacı da toplumsal olarak çerçevelenmiş, içinde bulunduğu toplumun bir ürünüdür. Araştırmacının inançları, duyguları, deneyimleri, yorumları, varsayımları araştırma sürecinin bir parçasıdır. Deneyimler söz konusu olduğunda araştırmacı araştırmının hem öznesi hem de nesnesidir. Bundan dolayı araştırmacı araştırmının dışında yer almaz, kendi deneyimlerini belirli düzeyde araştırmının dışında tutar.

Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerde, fenomene ilişkin araştırmacının kendi yaşam deneyimlerini somutlaştırıcı anlatılara yer vermesi amaçlanır. Araştırmacı ve araştırılan arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ortadan kaldırmak amacıyla ise Husserl'in "*Parantez İçine Alma*" ilkeleri benimsenmiştir. Söz konusu ilkeler, bireylerin içinde bulundukları topluma yönelik her türden "varlık inancının" parantez içine alınmasıdır. Başka bir ifadeyle her türden varlık bildiren yargı vermekten geri durma hâlidir. Husserl parantez içine alma ile dünyanın yadsımasını yapmadığını özellikle vurgular:

"Öyle olsaydı Sofist olurdu; onun varlığından kuşku da duymuyorum, öyle olsaydı Şüpheli olurdu; ama zamansal-uzamsal varolana ilişkin her türlü yargı verme yolunu kapatan fenomenolojik epokheyi gerçekleştiriyorum." (Husserl, 2010: 56).

Bireysel deneyimlerin herkes tarafından tecrübe edilen ortak anlamları üzerine odaklanan fenomenolojik araştırmalarda gerçekliğin parçalara ayrılmadan, öznel - nesnel ikiliğine karşı çıkılarak ele alınması esastır. Dolayısıyla araştırmada ele alınan demiryolculuk kültürünün özneli olarak katılımcılar, araştırmada bilgi sahibi olan, araştırmının bilgisine sahip olan, bilen öznel olarak kabul edilmiştir.

Göle'ye (2007: 28) göre bugün olanın çerçevesinden geçmişe bakan bireyler, kendi kurgularının sonuçlarıyla değişime uğrarlar. Geçmişte olan olaylar, anılar bugünün çıkarlarına uygun olarak daima yeniden bir yapılanma içinde hareket eder. Dolayısıyla bireylerin kendi belleğini yoğurarak kişisel anlatılarını yaratmaları, toplumların, o topluma özgü geçmiş anlatılarını yaratmalarından farksızdır. Bireyler kendi değerlerini, içinde bulundukları toplumu, toplulukları, yaşam biçimlerini başkalarına aktarırken kendi bakış açılarını yansıtır. Geçmiş anma eylemi bireylerin kendi bakış açıları çerçevesinde varolur. Aynı

durum anımsamak istemedikleri anılar için de geçerlidir. Özellikle çevrili olan kişisel tarihin kurgulanması, bireylerin içinde yaşadıkları topluma da bir kurgu sunar. Geçmişte olan bireylerin amaçlarına uygun bir şekilde düzenlenir ve kurulur. Bugüne denk düşmeyen düşünceler, değer ve inançlar ya değişir ya da toplumların belleğinden silinir. Tıpkı M. Mead'in her kuşağın kendi tarihini yazdığına olan vurgusu gibi toplumsal bellek de bir kurgu olarak karşımıza çıkar.

Böylece bireylerin öznel anıları ait olduğu, ait hissettiği grup ile ilişki içindedir. Bir grubun belleğine tesir eden tüm parçalar hatırlama eyleminde temel oluşturur. Demiryolculuk kültürünün nasıl deneyimlendiğini, ortak kültürel belleğin aktarımını sorgulayan bu araştırmada bellek, diğer parçalarından ayrı ele alınmaz. Bireylerin gruptan bağımsız olduğunu düşündükleri, kendilerine ait olduğuna inandıkları anılarının aslında hiçbir koşulda yalnızca kendi belleklerine ait olmadığını görsel imgeler üzerinden sorgulayan çalışmada veri alanı olarak fotoğraflardan yararlanılmıştır.

Fenomenoloji, insan algısı ile varlık soruları arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu nedenle, görmenin bireyler için ne anlama geldiğini yeniden düşünmek için güçlü bir araç seti sunar. Ek olarak, aynı zamanda görme teknolojileri ve bunların insan ve insan bilgisi ile ilişkileri hakkında benzersiz bilgiler sunar (Merleau-Ponty, 2007).

Fotoğraflar, özellikle bireysel ve aile albümleri bellek hususuna yönelik çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Bellek çalışmalarının fotoğraflarla birlikte yapılması, belleğin toplumsal ve kültürel yönlerini anlamak için araştırmacılara kullanışlı bir yol sunar (Sağlamtimur, 2018: 164). Bu çalışmada, sosyolojinin görsellerle kurulan ilişkisinin niteliği çerçevesinde bellek ve fotoğraf arasında bir bağ kurulmuştur. Fotoğrafların günlük kullanımlarını ve ele alınan fotoğrafların bellek aktarımında nasıl bir yol izlediğini anlamak için demiryolcu kültürünün izini fotoğraflar üzerinden sürmek hedeflenmiştir.

Fenomenolojik yöntem, araştırmacıların, katılımcıların yaşamlarında unutulmaz fotoğrafların deneyimlendiği somut yola odaklanmak için önceden belirlenmiş bilgileri (kişisel veya teorik) bir kenara koymaya çalışmasını gerektirir. Görsel olanın üzerine düşünme pratiği içinde fenomenolojik araştırma yöntemi, fenomenin bilgisine ulaşmayı amaçlar ve tam olarak güçlendiricidir. Bunun nedeni deneyimin genel anlamlarını ifade etmenin bir yolunu

sağlarken, onları benlik ve dünyanın yapısal ve dinamik ilişkisinden soyutlamamasıdır (Yahalom, 2013:127).

Doğa bilimleri görsel malzemeleri her zaman bir kanıt olarak kullandığı için görsel malzemelerin bilimsel olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Günümüz biyolojisi fiziği astronomisi fotoğrafı kanıtlar olmadan düşünülemediği gibi sosyal bilimlerde de yalnızca tarih ve antropoloji'nin fotoğraftan faydalanabileceğine dair hatalı bir görüş vardır (Becker, 2016: 245-246). Fotoğrafın veri aracı olarak kullanımına yönelik Türkiye'de de akademik çalışmalar gerçekleştirilmiş, literatüre yeni yöntemler sağlama girişimleri var olmuştur. Sosyal bilimlerin köklü geçmişinden faydalanarak sosyolojiyi sanatsal yaratı ile birleştiren, öznel ve özdüşünümsel bir perspektifle alana odaklanmayı gerekli kılan çalışmalar, dünyada ve Türkiye'de üretilmeye başlanmıştır (Özdamar, 2022: 171). Görsel Sosyolojinin kullandığı materyal olan fotoğrafların üretildikleri kişiler tarafından yalnızca hoş ve ilginç kadrajların yakalanma uğraşından ibaret olmadığı gerçeğinden hareketle görüşmeler sırasında veri alanı olarak fotoğraflardan yararlanılmış, demiryolcu kültürünün anlamı üzerine konuşulmuştur. Yararlanılacak fotoğrafların katılımcılardan temin edilmesine ek olarak resmi kaynakların arşivleri de araştırma alanına dâhildir.

Çalışma grubuna dâhil olan her bir katılımcıdan, demiryolculuk kültürünü temsil ettiğini düşündükleri fotoğraflar başta olmak üzere, kişisel albümlerinde bulunan fotoğraflar talep edilmiştir. Söz konusu fotoğraflar araştırmacı tarafından araştırmaya uygunluğu gözetilerek (Araştırmanın Gerçekleştirilmesi başlığı altında detaylı biçimde açıklanmıştır) tasnif edilmiştir. Demiryolculuğun anlamına yönelik gerçekleştirilen görüşmelerde aynı zamanda fotoğrafla birlikte düşünmek, yorumlamak, hatırlamak amaçlanmaktadır. Her bir katılımcı ile yapılan görüşmelerin ardından yararlanılan fotoğraflar arasındaki benzerlikler ise kültürel belleği tanımlamak ve bellek aktarımının nasıl gerçekleştiğini anlamak adına merkezi rol oynamıştır.

1.4. Araştırmanın Gerçekleştirilmesi

Göle'ye (2007, 27-28) göre bireyler hayat hikâyelerini bir anlatı olarak kurarken, geçmişten taşıdıkları anlara yeni tecrübeleri ekleyebilirler. Geçmişin anımsattıklarını unutabilir, unutmuş oldukları olay ve olguları yeniden anımsayabilirler. Belleklerinde kalan anıları değişime uğratabilir ve hatta hiç yaşanmamış olanları belleklerine katabilirler.

Bireylerin söz konusu yanılsamaları yeniden ürettikleri anıları da gerçek ve aslına uygun anıları kadar benliklerinin parçasıdır. Ek olarak bireyler geçmişte kalmış bir deneyimini anımsarken kendi deneyiminden farklı fakat benzer olan deneyimlerin izleri de belleklerinde canlandırabilir. Bellek izleri birbirleriyle etkileşime girdiğinde anımsanmak istenen deneyim, birçok ortak özelliği bulunan birbirinden farklı deneyimlerin birleşimine dönüşür. Dolayısıyla bireylerin yalnızca kendilerine ait olduğunu düşündükleri her bir anı, pek çok anının birleşiminden meydana gelir. “Nitekim bellek sevinmeden sevinci, üzülmekten üzüntüyü anımsayabilir” (Ricoeur, 2012: 117) Bu nedenle çalışmada hatırlama kültürü, disiplinlerarası bellek çalışmaları, görsel kültür konularına yönelik kültürel-toplumsal ve fenomenolojik yaklaşımlar anlatı temelinde birbirleriyle ilişkilendirilmiştir.

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’na başvurulmuş, görüşmelerin gerçekleştirilmesi ve fotoğraf kullanım onayının alınmasının ardından alan çalışmalarına başlanması kararlaştırılmıştır. Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan bir topluluğun bellek inşasında fotoğrafların üstlendiği kültürel ve toplumsal işlevleri anlayabilmek adına, alana yönelik ön odak grup çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Bu görüşmelerde demiryolculuğun nasıl anlamlandırıldığı, kendilerinden sonraki kuşaklara demiryolcu kültürünü nasıl aktarıldığı tartışılmıştır. Demiryolcuların geçmişten bugüne değişen kültürel pratikleri üzerine odaklanılmış aynı-benzer kültürel sistem içindeki etkileşimleri incelenmiştir. Demiryolcuların hem kendi dönemlerindeki hem de kendi dönemleri dışındaki gruplarla kurmuş oldukları ilişki yapıları sorgulanmış, bu sorgulamalar üzerinden kültürel belleklerini nasıl inşa ettiklerini ve aktardıklarını anlamak amaçlanmıştır.

Peterson’a (2018: 3) göre geçmiş eylemlerin gerçekleştiği mekânlarda tekrar ederek hem geleneksel hem yenilikçi yollarla izler aktarılabilir. Bu nedenle maddi kültür nesnesi olarak mekân, anıları yaratmak, değiştirmek ve aynı zamanda onları korumak ve tekrar inşa etmek için kullanılabilir. Bedensel performansın önemi, hatırlama pratiğinin tüm bu açıklamalarında mevcuttur. Bu nedenle odak grup görüşmesi, kendini demiryolcu olarak tanımlayan on kişi ile anılarını korumak ve belleklerdeki izini sürebilmek için eğitim gördükleri eski Eskişehir Demiryol Meslek Okulu sınıflarında gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi öncesinde on demiryolcunun yarısından kişisel albümlerinde yer alan “demiryolculuk” konulu fotoğraflarını yanlarında getirmeleri istenmiştir. Beş katılımcı

fotoğrafları getirmiş, geri kalan beş katılımcıdan fotoğraflar talep edilmemiştir. Burada amaç fotoğrafların varlığı kadar yokluğunda da nasıl yorumlandıklarını görebilmektir.

Bireyler kendileriyle aynı dönemde yaşayan, aynı kuşaktan olan başka bireylerle yüzyüze birebir ilişki içinde olurlar. Schutz için bu toplumsal ilişkilerin anlamı biz ilişkisidir. Bireylerin aynı zaman diliminde, aynı zamanda, aynı eylemi gerçekleştirdikleri biz ilişkisinde herkes birbirinin yüz ifadesini, jestlerini anlayıp yorumlayabilir (Kılıç, 2021). Bir demiryolcunun bir başka demiryolcu fotoğraflarına baktığında gördükleri ve belleklerinde gerçekleşen hatırlama süreci, bu çerçevede incelenmiştir.

Odak grup görüşmesinde birbirlerinin fotoğraflarına bakan katılımcıların Schutz'un “biz ilişkisi” adını vermiş olduğu bir ilişki çerçevesinde oldukları gözlemlenmiştir. Demiryolculuğu farklı zamanlarda tecrübe etmiş olmalarına rağmen, aynı mekânda aynı eylemi gerçekleştirdikleri için birbirlerinin fotoğraflarını anlayıp yorumlayabilmekte oldukları gözlemlenmiştir. Aynı zaman diliminde, çağdaşlarıyla ortak eylemlerde bulunmuş olan demiryolcuların biz ilişkisinde aynı mekânı paylaşmış olmalarının büyük etkisi olduğu görülmüştür.

Odak grup görüşmeleri, George Marcus tarafından “*Çok Mekânlı Etnografi*” adı verilen yöntem üzerinden şekillenmiştir (Marcus, 1995). Söz konusu yöntemde araştırmanın öznelerini çeşitli mekânlarda gözlemlemek amaçlanır. Demiryolcuları kendi okullarında ve sınıflarında bir araya getirmek; sıra arkadaşlarıyla, alt ve üst mezuniyet dönemlerinden demiryolcularla olan etkileşimlerini daha detaylı görmeyi ve anlamayı kolaylaştırmıştır.

Fotoğraflar bu çalışmanın analiz materyalidir. Katılımcıların fotoğrafları ile birlikte gerçekleştirilen görüşmelere ek olarak odak grup görüşmesinde yaklaşık üç saatlik bir video kaydı alınmış ve görüşme süreci fotoğraflanmıştır.

Görsel 1.1. *Eskişehir Demiryol Meslek Okulunda Gerçekleştirilen Odak Grup Görüşmesi*

Bireylerin anlamlı deneyimleri üzerine çalışmalar yürüten J. Robinson söz konusu deneyimlerin aktarımında duygulardan yararlandığını vurgular. Robinson'a (2012) göre duyguları yeniden yaratmak mümkün olsa da onları yeniden yaşamak söz konusu değildir. Bireyler anıları ile temas ettiklerinde duygusal tepkilerinin ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Bu nedenle bireyler geçmişte yaşanan bir olayın kendilerinde neler hissettirdiğini anımsamış olsalar da o duyguyu tekrar yaşayamazlar.

Odak grup görüşmesinde fotoğraflar demiryolcuların çocukluklarından gençliklerine, sevdikleri ve özledikleri mekânlardan insanlara izler taşıyan demiryolculuk hatıralarını içerdiği için grup içi diyaloglar, duyguların alanına girmiştir. Bahse konu fotoğraflar, demiryolcuların ilk gençlik yıllarının hemen ardından başlayan süreçten günümüze bir yaşantının izlerini taşımaktadır. Bundan dolayı fotoğraflara bakmak, geçmişte olanla bugün yaşanan arasındaki mesafeleri kısaltmış, hatırlama alanlarını birleştirmiştir. Fotoğrafların katılımcıları sürüklediği duygusal alan, katılımcı ve araştırmacı arasındaki ilişkiyi de yakınlaştırmış, bunun sonucu olarak söz konusu etkileşimlere bağlı biçimde ortaya çıkan bilgi aktarımını artırmıştır.

Odak grup görüşmesinin ardından Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği (DEMOK) Eskişehir Şube Başkanı ile görüşme sağlanmış, derneğin oluşumu, işleyişi ve anlamı üzerine veriler toplanmıştır. Yapılmakta olan çalışmanın bilgisi verilmiş ve derneğin düzenlediği etkinliklerin bilgisi, derneğe ait fotoğraf arşivi talep edilerek olası durumda

çalışmada yer vermek için veri havuzuna dâhil edilmiştir. Dernek Başkanı ile gerçekleştirilen görüşme esnasında her mezuniyet dönemi öğrencilerinin “arşivci” olarak tanımladıkları demiryolculara sahip olduğu öğrenilmiştir. Bir fotoğrafa veya döneme, bir eğitimcinin fotoğrafına ve hatta şimdilerde hayatta olmayan arkadaşlarının bilgisine ulaşmak için danıştıkları demiryolcuların olduğu bilgisine ulaşılmıştır. İki “arşivci” demiryolcu ile araştırma sürecinin makul bir zeminde tasarlanabilmesi için yarı yapılandırılmış iki ayrı pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan pilot çalışmalar, demiryollarının farklı alanlarında çalışmış ve çalışmakta olan, farklı mezuniyet dönemlerinden iki demiryolcu ile gerçekleştirilmiş, bu görüşmeler verilerin toplanması için dikkat edilmesi gereken hususlara odaklanılan görüşmeler olmuştur.

İki katılımcı ile gerçekleştirilen pilot çalışmaların öncesinde araştırma kapsamına dâhil edilme ve edilmeme kriterleri belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilme kriteri, başlangıçta katılımcıların TCDD bünyesinde çalışıyor olma ve Demiryol Meslek Okulu mezunu olma özellikleri üzerinden sınırlandırılmıştır. Yapılmış olan iki pilot çalışmada katılımcılardan biri TCDD emeklisi bir diğeri de aktif olarak TCDD çalışanıdır. Yapılan görüşmelerde her iki katılımcıda da geçmişe yönelik özlem ve fotoğrafların kurdurduğu cümlelerdeki duygularda ortaklık saptanmıştır. Bu nedenle katılımcı kümesinin belirlenmesinde TCDD çalışanı veya emeklisi ayrımının yapılmamasına karar verilmiştir.

Demiryol Meslek Okulunun kapatılma sürecinin ardından yeniden faaliyete geçtiği 1977 yılından itibaren, son öğrencilerini alarak kapatıldığı 1998 yılları arasında mezun olan demiryolcuların katılımcı kümesine dâhil edilmesine karar verilmiştir.

Gerçekleştirilen iki pilot çalışmanın ardından iki katılımcıdan edinilen diğer isimler ile görüşmeler planlanmıştır. Amaçlı örneklem seçimi ile çıkılan araştırma yolculuğuna kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak devam edilmiştir. Bu süreçte aynı zamanda çalışmadan haberdar olan demiryolcular, tarafımıza ulaşarak çalışma kapsamına dâhil edilme talebinde bulunmuşlardır. Gelen talepler, demiryollarının farklı kademelerinde çalışıyor olmaları şartı önceliği ile değerlendirilmiş, uygun görülenler araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sırasında anılan ortak isimlerin varlığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların aktarımlarından hareketle kültürel belleğin aktarımındaki önemli rolleri sebebiyle katılımcı kümesinde yer alan öğrencilere ek olarak öğretmenlerin de çalışmaya dahil edilmesi uygun bulunmuştur. Hayatta olan ve ileri yaşlarına rağmen

çalışmada yer almayı kabul eden öğretmenlere ulaşılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu görüşmelerden elde edilen bulgular çalışmanın akışı içinde sunulmuş, öğretmen katılımcıların görüşlerine “Ö” kısaltmasıyla yer verilmiştir.

Fotoğraflar bireylerin belleklerini harekete geçirme konusunda işlevsel araçlardır ve fotoğraflar üzerine konuşmak, katılımcıların onları ilgilendiren konularda detaylı bir biçimde düşünme faaliyetini gerçekleştirmelerini sağlar. Fotoğraflar üzerine gerçekleştirilen görüşmeler sırasında demiryolcular, kendileri için önemli olan mesleki kültürel fenomenlerden ayrıca destek alırlar. Bu nedenle hem odak grup hem de pilot çalışmalarda, görüşmelere başlamadan önce bireylerin fotoğraflar ile ilk anda kurdukları etkileşimleri anlamlandırabilmek için gözlem yapılması tercih edilmiştir.

Berger’e (2017) göre bireylerin bir fotoğrafla karşılaştıkları an, kendisi ve fotoğraf arasındaki ilişkileri anlamlandırma-yorumlamalarını içeren bir süreçtir. Söz konusu etkileşim sayesinde demiryolcuların geçmişe yönelik anlatılarının fotoğraflara bakmaları ile yeniden şekillendiği gözlemlenmiştir. Fotoğrafa bakma eylemlerinde demiryolcular başlangıçta duyguları ile hareket etmiş ardından fotoğrafa ilk bakışta görülenin dışında olan eylemler, olgular ve anılara odaklanmışlardır. Fotoğraflar üzerine gerçekleştirilen bilgi aktarımlarında, katılımcıların fotoğraflarıyla karşılaşmadan önce geçmişe yönelik farklı anı ve hikâyeleri aktarmış oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcılar fotoğrafları ile karşılaştıkları ilk anlarında çekildiği zaman diliminde gerçekleşen olayları hatırlamış, fotoğrafın gösterdiği zaman dilimine özgü olan ve belleklerinde yer etmiş yaşanmışlıkları ortaya çıkarmışlardır. Bu sayede fotoğraf ve bellek arasındaki ilişki somut biçime dönüşmüş, araştırmanın uygun biçimde tasarlandığına karar verilmiştir.

Verilerin tasnif edilmesinde demiryolculardan, yatılı okul yıllarından başlamak üzere çalışma yaşamlarını konu alan, kendilerini demiryolcu olarak tanımlamalarını sağlayan sosyal ortamları içeren kişisel fotoğraf albümleri talep edilmiştir. Edinilen fotoğraflar, çalışma kapsamına uygun biçimde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın temel ölçütlerini fotoğrafların aynı olmaması, mesleki yaşamlarını doğrudan yansıtırıyor olması, gündelik yaşam pratiklerindeki demiryolcu kültürüne ait yansımalar sunması, etik değerlere uygunluğu kriterleri oluşturmuştur.

Fotoğraf ve katılımcı arasındaki ilişki gözlemlenirken sırasıyla belirtilen basamaklar takip edilmiştir. Fotoğraf üzerine alınmış notlara dikkat edilmiş ve mekânlar incelenmiştir. Fotoğrafın çekildiği dönem koşulları gözetilerek fotoğrafa yansıyan olay, kıyafet, nesnelere dikkat edilmiştir. Fotoğraf birden fazla kişiyi içeriyorsa, kişilerin birbirlerine olan uzaklık ve yakınlıkları sorgulanarak fotoğrafı çeken, fotoğrafın neden çekilmek istendiği, fotoğraftaki kadraja yansımış kişilerin yüz ifadeleri dikkate alınmıştır. Fotoğraflara yansıyan sembol ve ritüellerin demiryolcular açısından ne anlam ifade ettiği sorgulanmıştır. Bu sayede semboller ve ritüellerin demiryolcu kültüründeki anlamı irdelenmiştir. Fotoğrafa yansıyan semboller ve ritüellerin araştırmacının gözünde nasıl anlamlandırıldığı ve katılımcılar için taşıdığı anlam yapıları karşılaştırılarak ilişkisel bir perspektifle yorumlanmıştır. Bahse konu sınıflandırma ölçütleri gözetilerek demiryolcuların kendilerini ait hissettikleri kültürel pratiklerin yapıları ve bu kültürel pratiklerin fotoğrafa yansımaları ilişkisel biçimde yorumlanmıştır.

2. BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Bellek Kavramına Disiplinlerarası Yaklaşımlar

Geçmişin bugünle, bugünün gelecekle olan bağlantısını kurmak, birini diğerinden soyutlamadan hatırlamanın anlamı üzerine düşünmek, şu anda hatırlanan geçmişin gelecekle olan ilişkisini aktarabilmek için belleğe ve onun insan ile olan etkileşimlerine odaklanmak gerekir.

Bellek bireylerin geçmişle olan ilişkisinin, zaman içindeki varlığının temel bir biçimidir. Bellek ve birey arasındaki ilişki zamanın akışkanlığı ile değişim gösterir ve dönemsel farklılıkların tanımlanmasında da rol oynar (Olick, Vered ve Levy, 2019: 13). Zaman, toplumların kendilerine has özellikleri ile uyum gösterir. Toplumları oluşturan her bir bireyin düşünce yapısı, içinde bulunduğu toplumun geleneklerine, ihtiyaçlarına benzer yönde ve hızla ilerler. Zaman bu noktada aynı ilerleme hızına ve yönüne uyum sağlar (Halbwachs, 2007: 65). Böylece birey-toplum ilişkisinde belleğin tarih ile olan ilişkisi, geçmişi anlama biçimleri özelinde değerlendirilir.

Geçmiş, tarih ve bellek arasında çoğu zaman tartışmalı bir konudur. Tarih, geçmişte olan bir olayın bireylerin belleklerinde bıraktığı izlere-anılara şüpheyle yaklaşır. Bellek, bireylerin öznellik haklarının dikkate alınmaksızın oluşturulacak olan bir yeniden inşaya güven duymaz (Sarlo, 2012: 9). Çünkü bellek için geçmişten anımsanan bir nesne o anın sahnelerini içerir ve o gelecekte bireylerin duyularıyla yeniden üretilir. Bugün olan, geçmişte algıladığımız o an ile şu an algıladığımız bireysel anların bir çeşit iç içe geçmiş hâlidir (Çağla, 2007: 221).

Tarih bireylerin belleğindeki büyük yerleri kapsayan geçmişte kalmış olayların bir derlemesidir. Tarih kitaplarından okunan, çocukların eğitim aldığı yıllarda öğretilip ezberletilen geçmişte kalmış olaylar, tarihin bugüne uzanan birikimlerini uzun süre korumuş olan bireylerin çevrelerine etki etmeyen gereksinimler ve kaideler doğrultusunda seçilir. Bu seçimin sonunda farklı olaylarla karşılaştırılır ve bu olaylar sınıflandırılır. Bunun nedeni tarihin geleneğin bittiği noktada yeniden başlamasıdır. Anılar var olduğu sürece tüm bu

anıların yazılı ifade edilmesi Halbwachs için gereksizdir. Toplumun ve hatta bir bireyin tarihini yazma ihtiyacı, geçmişte kalmış olay, toplum ve bireylerin anılarını taşıyacak tanık bulma imkânına sahip olunmadığı için doğar. Geçmişte kalmış olayın anısı bir toplulukta karşılık bulmadığı zaman kendinden sonraki toplulukları oluşturan bireyleri belirsiz bir biçimde etkilemektedir. Bu anıları kurtarmanın yolu, “*eğer sözler ve düşünceler ölüyor ise yazılar kalır*” fikri ile aralıksız bir öykü hâlinde yazılmasıdır (Halbwachs, 2018: 77).

Halbwachs’a (2019: 159) göre tarih değişimleri kaydeder ve böylece toplumların daima değiştiğine inanılır. Bunun nedeni tarihin geçmişin parçalarına odaklanmaktan ziyade, geçmişte olanı bir bütün olarak ele almasıdır. Tarih öğretileri genellikle belirli bir zaman diliminde olan her şeyin birbirleri ile ilişkili olduğunu ileri sürer. Bütünün parçalarında yaşanan tüm tarihsel dönüşümler, yine toplumsal olanın parçaları ile bağlantılı ve değişimin sebebidir. Bu anlamda tarihsel olaylar herhangi bir kesintiye uğramaz, toplumsal her olgu geçmişte olan da ya da gelecekte olacak olandan ayrılır. Buna karşın kolektif bellek değişimlerin değil benzerliklerin kaydını tutar. Bu nedenle Halbwachs, dikkatini gruplar üzerine yoğunlaştırır ve bir grubun kendinden başka gruplarla olan ilişkilerinin devinimli olduğuna inanır. Benzerliklerin oluşumu da grupların tarihselliği ile doğrudan ilişkilidir.

Bellek ve tarih benzer kaygılar taşır, geçmişte olanın kavranabilmesi konusunda uzlaşır. Tartışmalı olan ilişkilerinin temelinde ise bir hiyerarşi söz konusudur. Tarih, belleğin sunduğu sorulara cevap arayan bir geçmişin yazıya dökülmüş, somut ifadesidir. Bu anlamda tarih, bellekten beslenir, bellekten doğar. Geçmişle mesafeli ilişkisini koruyarak, geçmişin canlı-cansız tanıklıklarını analiz ederek, belleği çalışma alanlarından biri kılar. Bellek ise tarihin araştırma alanlarından olan arşivler, yazılı-yazısız kaynaklar arasında yerini alır (Traverso, 2009: 9). Bu nedenle bellek, kabaca bireylere ait bir arşive benzer. Belleğin geçmişi ise bireylerin geçmişte kalan bir olayı nasıl hatırladıkları çerçevesinde şekillenen bir tarih eylemidir. Geçmişte olanın bireylerin belleklerinde bıraktığı iz ve biçimler zamanla farklılık gösterir. Tarih bilimi olayın kendisinden daha ziyade, bireylerin belleklerinde zamanla değişen iz ve biçimlerin bugünü ve geleceği etkisi altına alması üzerine, gerçeği arama ve hakikate ulaşma uğraşı bağlamında yeni bir anlayış sunar. Bellekte zamanla değişim gösteren iz ve biçimler “*belleğin tarihini*” oluşturur (Erdoğan, 2013: 414).

Ricoeur'ün, Le Goff'un *Memoire et Histoire (Hafıza ve Tarih, 1992)* eserinin önsözünden aktardığı bilgilere göre belleğin tarihi, kendi adına kendini düşünme girişiminin, tarihin tarihinin bir parçasıdır. Belleğin tarihinden söz ederken, bu kendi adına kendini düşünme pratiğinin parçalara ayrılmış yapısının ilkinden söz edilir. Tarih ise bu noktada belleği besleyen, bireyler ve içinde bulundukları toplumun yaşam deneyimlerini hatırlama ve unutma ikiliğine dâhil olur (Ricoeur, 2012: 430).

Tarih dünyada bugüne kadar yaşamış olan tüm insanların evrensel belleği olarak düşünülür. Hâlbuki evrensel bir bellek yoktur. Zamanla ve mekânla sınırlandırılmış bir grubun desteği olmaksızın evrensel bir bellekten söz edilemez. Geçmişte kalmış olay ya da olguların tamamı tüm bunları içinde bulunduran grupların belleğinden ayrı düşünülemez. Belleğinden ayrı olarak düşünüldüğünde tüm bunlar bireylere dışsaldır ve bireylerin içinde oldukları grupları karşılıklı zıtlık ile tanımlar. Başka bir ifade ile tarihin öncelikli ilgi alanı bu farklılıklardır, farklılıkların olmadığı bir belleği ve buna dair benzerlikleri yok sayar (Halbwachs, 2019: 157).

Fransa'da 1920'li yılların sonunda ortaya çıkan, tarih bilimine toplum bilimsel yöntemleri uygulayarak yeni bir anlayış getiren, bireylere ait anlatıların önemine dikkat çeken Annales Okulu, bellek konusunda da yeni bir bakış açısı sunar. Yalnızca somut olaylara değil, toplumsal olay ve olgulara, dönüşümlere, bireylerin ve toplumların bakış açılarına ağırlık veren bir anlayışla araştırmalar yapar (Pultar, 2019: 351). Anaç'a (2016) göre yeni tarih anlayışının bir örneği olarak Annales Okulunun önemli isimlerinden Fransız tarih araştırmacısı Georges Duby'nin çalışmaları dikkat çekicidir. Bouvines Savaşını incelediği *Le Dimanche de Bouvines (Bouvines'de Bir Pazar, 1973)* eserinde geçmişte olan bir günü, başka günlerden farklı ve özel kılanın bireylerin belleklerinde taşıdığı izler olduğuna vurgu yapar. Duby için izlerin olmadığı geçmişte kalan bir olay anlamsızdır. Böyle bir anlayış tarihçi için avantajlıdır.

Belleğin tarihi ile geçmişte yaşanan bir olayın zamansal uzaklığı engel olmaktan çıkar. Böylece bugünden geçmişe bakan, kendi çağındaki insanlarla çalışan tarihçi, bireylerin belleklerindeki izler aracılığıyla nesnesi ile arasındaki zaman farklılığını ortadan kaldırır (Erdoğan, 2013: 414). Annales Okulunun amacı, geleneksel tarih anlayışının kalıplaşmış anlayışlarını aşarak tarihin bütününe ulaşmaktır. Okul, toplum bilimsel anlayışın yöntemleriyle buluşan tarih biliminin, coğrafya, sosyoloji, ekonomi bilimleri ile olan sınırları

aşmasını amaçlar. Böylece tarih bilimi, disiplinlerarası bir nitelik kazanırken aynı zamanda temel aldığı bellek olgusunu da toplumsal gelişmeler aracılığıyla değişim gösteren düşünce biçimleriyle ilişkilendirecektir (Pultar, 2019: 352).

Bellek tarihi çalışmalarında tarihin yeniden inşasının önemini bir başka tarihçi Pierre Nora da belirtir. Bellek ve tarih arasındaki mesafeden söz ederken, önce arkaik toplumların el değmemiş belleklerinden söz eder. Tarih ise aynı kalmayan, zamanla değişim gösteren toplumların unutmaya mecbur oldukları bir tarihtir. Belleğin düzenleyici, güncelliğini koruyan varlığı ise izlerle oluşur. Nora için tarih ve bellek arasındaki mesafe geçmişte yaşanan bir olayın yerine, o olayın zaman içerisinde bıraktığı izleri ve bireysel anlatıları aracılığıyla yeniden ele alınır (Nora, 2006: 18). Nora, geçmişte olanın bugün taşıdığı izler ve bireyler tarafından anılması, bireyler için olayın taşıdığı anlamların zamanla yok olup yeniden ortaya çıkması ile ilgilenir. Tarih böylece geçmişte yaşanan bir olayın kendisinden daha çok bu olayın bugüne nasıl aktarıldığına yoğunlaşır. Bu durum tarihin geçmişte olanla bağlantısını kopardığı anlamına gelmez, tarih anlayışında yeni bir yaklaşıma işaret eder (Erdoğan, 2013: 414). Bellekten doğan tarih, şimdiki zamanda yazılan geçmişin izlerini taşır. Tarih bellekle arasına mesafe koyarak kendi bilimsel varoluşu için bir adım atarken bellekten kurtulmayı değil arasına mesafe koymayı tercih eder (Traverso, 2009: 12).

Bellek ve tarih ilişkisinde olduğu gibi, belleğin ve bellek üzerine düşünme pratiklerinin de bir geçmişi vardır. Belleğin disiplinlerarası çalışmalardaki merkezi rolünü insan benliğinin bir parçası olma özelliğini taşıması oluşturur. Bu, bedeniyle doğanın bir parçası olan insanın zihniyle de geçmişte olanın bir parçası olması durumudur.

Bireylerin gündelik yaşam içerisinde çoğu zaman karşı karşıya kaldıkları deneyimler, bellek ve insan benliğinin izini taşır. Bireylerin yaşamlarındaki anımsamalar belleğin, bireylerin benliklerinin birer parçası hatta kaynağı olduğunun bir göstergesidir. Böylesine bireyle sınırlandırılmış olarak anımsanan olgu, bireysel olanın tekilliğinde daha derin anlamların varlığına işaret eder (Barash, 2007: 11). Hatırlama, bireylerin geçmiş deneyimlerinin öznel bir aktarımıdır.

Belleğin öznel karakteri, bireylerin tanıklık ettikleri olay ve olgulara, bu olay ve olguların bireylerde bıraktıkları izlere bağlıdır. Bellek bu anlamda biriciktir, öznel ve kanıt ihtiyacı yoktur. Geçmişe tanıklık edenin anlatıları, tanıklık edenin öznel gerçekliğini

oluşturur. Bu özellikleri sebebiyle genellemelerden, karşılaştırmalardan, ilişki kurmalardan uzaktır (Traverso, 2009: 10). Bellekte geçmişin tezahürü gelecekte olacak olana göre çok daha yakında gerçekleşir. Her bir birey için kişilik, bilinç, yaşam biçimi, edinilen bilgi bireylerin geçmiş yaşantıları üzerine kuruludur. Bireylerin yaşantıları kendi geçmişleriyle olan ilişkilerin bir birikimidir (Thompson, 1999: 130). Belleğin geçmişe olan bağlılığı gerçeklikle olan ilişkisindeki konumunu belirler.

Freud belleği geçmişini yeniden icat etmenin bir yolu olarak tanımlar. İnsanlar değiştiğinde yaşam hakkındaki düşünceleri de değişir. Değişen düşünceler geleceğe olan bakışı etkisi altında bırakabileceği gibi geçmişini de değişikliğe uğratabilir. Geçmişini anımsama, geçmişte olanı bugün yeniden tanımlama sürecidir, geçmiş bu anlamda yeniden inşa edilir (Göle, 2007: 27). Freud, bu noktada geleneksel tarih anlayışına karşı çıkmaz. Belirli bir zaman ve mekânda meydana gelmiş bir olayın, kendinden önce gelen sebeplerin etkileri ile yeni bir olay üretimi gerçekleştirdiğini sorgulamaz. Ancak Freud, bireylerin belleğinde belirsiz bir süre kalan, gizlenen ve belirsiz bir süre sonra benzer etkilerin yayılımına sahip olan başka bir olaya tepki olarak yeniden açığa çıkartan ve yeniden saklayan başka türden bir olay yaratımı fikrini ortaya koyar (White, 2013: 84).

Freud belleğin işleyişini ele aldığı 1925 tarihli “*A Note upon the ‘Mystic-Writing-Pad’*” (Gizemli Yazı Defteri Üzerine Bir Not, 1925) isimli makalesinde, belleği bilinçdışının rolüne vurgu yaparak açıklar. Freud (1951), anıların nasıl oluştuğu konusunda algılama, bilinç ve bilinçdışı düzeyinde, “*Gizemli Yazı Defteri*” (*Wunderblock*) üzerinden yapmış olduğu bir metafora başvurur.

Freud’un adı geçen makalesindeki terimlerin tümü “*algısal bilinç ve bellek sistemi*” soyutlamaları üzerine kuruludur. Bellek için kullandığı tüm terimler, altı sayfadan oluşan metninde yer verdiği canlı bir aygıttan, Gizemli Yazı Defteri’nden üretilir. Bir alanın kendine özgü çağrışımlarını bir diğer alana yansıtırken, bir düşünceye karşılık iki düşünce sunma tanımına ulaşır. Bu anlamda Gizemli Yazı Defteri bir filtre işlevi görür. Freud’un bu metaforu kullanmasının sebebi zihinsel sistemler arasında var olduğu kabul edilen ilişkilerin bahse konu balmumu levhanın çeşitli unsurlarına karşılık gelmesidir. Bu nedenle çağın yeni aygıtının nasıl inşa edildiğini canlı betimlemelerle anlatır (Draaisma, 2007: 43).

Çağın yeni aygıtı Wunderblock tanıtım metninde, bireylerin elleriyle yapacağı oldukça basit bir hareketle, üzerine alınmış notları sileceğini vaat eder. Çabasız silme eylemine ek olarak kendinden önceki aygıtlardan -kağıttan ya da tahtadan- daha fazlası olduğunu iddia eder. Wunderblock kağıttan oluşan köşelere sahip, koyu kahverengi reçine veya balmumundan oluşan bir levhadır. Levhanın üzerine, üst ucu levhaya sıkıca sabitlenmiş ve alt ucu levhaya sabitlenmeden üzerine dayanan ince şeffaf bir tabaka serilir. Bu şeffaf selüloit tabaka iki ucu birbirinden kolayca ayrılabilen iki katmandan oluşur. Yazı mum levhanın üzerine yerleştirilen selüloit tabaka üzerine yazılır. Kullanmak için kaleme ya da tebeşire ihtiyaç yoktur çünkü yazı, alıcı yüzeyde bırakılan izin malzemesine bağlı değildir. Yazı yazma durumu kaplama tabakasının ortamı aracılığıyla gerçekleşir. Balmumu tabletler üzerine yazı yazmada kullanılan kalemin değdiği noktalarda, mumlu kağıdın alt yüzeyini mumlu levhaya bastırır ve oluklar, selüloitin normalde düz olan beyazımsı gri yüzeyinde koyu yazı olarak görünür. Yazılanlar yok edilmek isteniyorsa, tek yapılması gereken, serbest alt uçtan başlayarak hafif bir çekme ile çift kaplama levhayı mum levhadan kaldırmaktır. Mumlu kağıt ile mum levhanın çizilen (yazının görünürlüğünün bağlı olduğu) yerlerindeki yakın temas böylece sona erer ve iki yüzey tekrar bir araya geldiğinde tekrarlamaz. Bu yönüyle “Gizemli Yazı Defteri” Freud tarafından anıların depolandığı ve yeniden ortaya çıkabileceği bilinçdışının işleyişini göstermek için kullanılan bir araçtır. Freud, aygıtın daha yakından incelendiğinde, bireylerin belleğine ilişkin dikkate değer bir uyum gösterdiğine odaklanır fakat bu uyumun sınırları vardır. Yazı bir kez yazıldıktan sonra silindiğinde, Wunderblock onu tekrar yazamaz, yeniden üretemez. Gizemli Yazı Defterini insan belleğinden ayıran tam da bu noktadır. Bellek, Gizemli Yazı Defterinin ulaşamadığı bir şeyi başarır, anılarını geri çağırabilir. Bellek bireylerin deneyimlediği anıların hiçbirini kaybetmez, hiçbir anıyı silmez (Freud, 1951).

Bu nedenlerle bellek, bugünün bireysel ihtiyaçlarının ve arzularının çerçevesinden görülen geçmişin, tekil ve öznel olarak yapılan seçimler aracılığıyla anlatıma dönüşen bir kurgusudur. Belleğin öznel niteliğine bağlı olarak mutlak güvenilirliği konusunda ısrarcı olmanın imkânsızlığına vurgu yapar. Kural olarak hiçbir belleğin kurtarılamayacağı, son derece önemli ve özel bir deneyim sınıfı vardır. Bunlar çok erken çocuklukta meydana gelen ve o zaman anlaşılmayan, ancak daha sonra anlaşılan ve yorumlanan deneyimlerdir. Freud için hatırlama, bireylerin çocukluk anılarından sakladıkları imgelerin çarpıtılmış “*perde anılarından*” oluşur (Freud, 1950: 149). Freud’un, Gizemli Yazı Defteri metaforuna

başvurmasının temel sebebi, bireylerin belleklerinin maruz kalacağı olası çarpıtmalardan kurtulmasıdır.

2.1.1. Yunan Mirası

Birey odaklı geçmiş düşüncesinin kökleri, bilinen en eski zamanlara kadar uzanır. Bireyin yaşam deneyimlerine odaklanan geçmiş tasavvuru, bireysel bellek fikrini temellendirir. Bireysel bellek, bireylerin hatırlama davranışları üzerinden geliştirilir. Bireyin yalnızca kendisine ait olan geçmiş düşüncesinde, kendi yaşadığı tecrübeleri aracılığıyla oluşan anıları belleğini belirler (İlhan, 2015: 1399). Belleğin bireysel olarak ele alınışında ise Eski Çağ, Orta Çağ düşünürlerinin içinde bulundukları zaman ve koşullara uygun olarak geliştirdikleri geçmiş düşüncesine odaklanmak gerekir.

Batı kültür tarihinde bellek ve yazı arasında bir bağ kuruludur. Latince “*Memoria*” kelimesinin iki anlamı vardır. Anamlardan biri “*bellek*” diğeri ise “*anı*”dır. İngilizcedeki aynı kökten türemiş “*memoria*” kelimesi de iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. “*Yazılı kayıt ve anı*” kelimelerin anlamlarında bulunan bu ikilik, bireylerin kendi anıları ile bu anılardan bağımsız olarak bilgiyi daima kaydetmek için icat edilmiş araçlar arasındaki bağlantıyı belirginleştirir. Balmumu tabletlerden bu yana bireylerin anımsamaları ve unutmaları, yapay belleklerden türetilmiş kelimelerle betimlenir (Draaisma, 2007: 47).

Platon’un, “*Menon*” diyalogunda anımsama, bilgiye ulaşmada bir yol olarak sunulur. Öğrenmenin kendisi bir anımsama ve bilgi kaynağını ruhtan alır. Bireylerin zihinlerinde yer alan bilgiler zaten mevcut olduğundan, anımsama tam da bu noktada bilginin yeniden bilinç düzeyine yükseltilmesi anlamı taşır (Platon, 1942). Platon, hazır bulunan bilgi nesnelerini anımsama sürecinde, bilgi nesnelerinin birer form olduğu gerçeğinden hareket eder. Formlar öznel, biricik ve gözle görülebilen bağımsız olarak vardır. Bireylerin bildiklerini kabul ettikleri, anımsadıkları tüm şeyler, Platon’da düşüncenin nesneleridir (Çağla, 2007: 220).

Theaitetos diyalogunda da anımsama sorunsalını bilgi kuramı çerçevesinde ele alan Platon, bireylerin zihinlerinde oluşan anı izlerinin nasıl oluştuğuna yönelik somut metaforlara başvurur. “*Balmumu Tablet*” metaforu, “*Musa*”ların annesi, bellek tanrıçası Mnemosyne’in bir hediyesi olarak sunulur (Platon, 2010: 515). Mnemosyne, Yunan mitolojisinde bellek

tanrıçasıdır. Esin perileri olarak tanımlanan İlk Çağ düşünürlerinin, yazarlarının, şairlerinin etkisi altında oldukları “*Musa*”ların annesidir. Musa yalnızca edebiyat alanında esin kaynağı olan bir peri değildir, etki alanı çok daha geniştir. Ontolojik olarak hem insan hem de tanrı olarak düşünülebilir. Tanrıyı insan, insanı tanrı yapan Mnemosyne’nin kızları “*Musa*”lar, insana yaşamın güzelliklerini bağışlayan, ilk çağ düşüncesinin parıltılarıdır (Erhat, 1996: 202). Balmumu tablet de, tıpkı ilk çağın parıltılarını doğurarak insanlığa bir hediye bahşetmiş olan Mnemosyne gibi, bireylerin algıları ve düşünceleri için somut bir dayanak olarak düşünülür.

Bireylerin düşündükleri, gördükleri ve duydukları şeylerden akılda kalmasını istedikleri şeyler, tıpkı bir yüzüğün üzerine basılan kabartma çizimler gibi tabletin üzerine basılır. Bu basılan şeylerin izleri tablet üzerinde kaldığı sürece anımsama gerçekleşir ve bilme eylemi devam eder. İzlerin silinmesi durumunda bireyler unuttur ve bilemezler (Platon, 2010: 515). Bu noktada hatırlama ve bilme arasındaki ilişki çerçevesinde, Platon’da öğrenmenin, bireylerin geçmişlerinde sahip oldukları düşüncelerin hatırlanması ile eşdeğer olduğu söylenebilir.

Theaitetos diyalogunda ana karakter Sokrates, bireylerin belleğini bir kuş kafesine benzetir. Theaitetos diyalogunda Burnyeat’ın “*Kuşhane Modeli*” adını verdiği bir alegoriye geçiş yapılır. Bu modele göre bir bilgiyi edinmek ile o bilgiden yarar sağlamak aynı anlama gelir. Bilmek ve bilgiden yarar sağlamak arasındaki ayrım bir kuşun insan elinde tutulması ile kafeste tutulması arasındaki ayrım gibidir. Mühür izinden bilginin güç ya da yetenek olarak kullanımına geçişte, bilgisi mevcut bulunan şeyin (elde tutulan kuş) bilinen şey (kafeste tutulan kuş) olduğu düşüncesine ulaşılır. Bir düşünceyi algılamak, bir anının peşinden koşmaya, avlamaya benzer. Sokrates, bireylerin bir bilgiyi tıpkı bir kuş gibi avlarken yanlış bilgileri de yakalayabileceğini farkederek. Bilginin bir kuş gibi avlanması sırasında yanlış bilgiler de avlanabilir. Bu anlamda kuşların yakalanma anı gibi elde tutulmaları durumu, bilgiye ulaşma anında olduğu gibi bilgiye sahip olma durumunu da muğlaklaştırır. Platon, bireylerin avlanırken doğru bilgiyi temsil eden kuşların yanlış bilgiyi temsil eden kuşlardan nasıl ayrılacağına vurgu yaparak “*kuşhane modeli*” alegorisini reddeder (Ricoeur, 2012 : 28).

Platon’un idealist yaklaşımında; bireylerin zihninden hiç bir an kaybolmayan bir gerçekliğin var oluşu söz konusudur. Gerçeklik, mantık ve süreklilikle bir bütün oluşturarak bireylerin belleklerinde yer alır. Bu noktada olması gereken o gerçekliğin bulunduğu yerden

geri getirilmesidir. Platon için bireylerin belleği, zihnin akılcı bölümünün gerçeklik üzerine, bilinçli bir düşünce yönelimine ulaşmasını sağlayan bir araçtır. Hatırlama insan belleğini eğitmekte kullanılan bir yöntem değil aksine, düşüncelerin doğuşuna tanıklık eden bir zihinsel ebelik olarak kabul edilir. Sorulan sorulara anlamlı yanıtlar bulmayı amaçlayan bir sanattır (Çağla, 2007: 219).

Aristoteles'in bellek yaklaşımında, balmumu tablet metaforu yeniden fakat farklı bir biçimde ele alınır. Aristoteles, Platon'dan farklı olarak belleğin fizyolojik yönünü daha ayrıntılı bir biçimde konu alır. Aristoteles belleği oluşturan şeyin, bir mührün bıraktığı izler gibi, bireylerin deneyimleri aracılığıyla oluşan anı izleri olduğunun altını çizer. Bireylerin deneyimleri bellekte bir eikon (imge) bırakır. Anıların bellekte bıraktığı izlerin yapısı, çağın bilim anlayışının temelini oluşturan ruh ile bir bütündür. Aristoteles'e göre bellekte kalan izlerin geçici yerleşim yeri kalptir. Kalbe giren hemen her şey, kalp ve damar sisteminin merkezinde depolanır. Bellek izleri kalbe depolandıktan sonra *ruh* (*pneuma*) tarafından beyne aktarılır. Aristoteles'in kalpteki mühür izi metaforunu kullanması Yahudi geleneğinin izini taşır. Eski ahitte kalp, belleğin evidir (Draaisma, 2007: 49).

Aristoteles, bellek ve görsel imgelerin pneumanın (ruh) alt kısımlarında yer aldığını düşünür. Bellekteki eikonlar da pneumanın yüzeyinde kalmış izlerdir. Bellek hiç bir zaman yalnızca bir süreç değildir. Bireylerin değişen ya da değişebilecek olan ruh hâlleri, iyi, daha az iyi, kötü, daha fazla kötü bellekleri vardır. Anımsama sadece bir algılama veya kavramsallaştırma biçimi değil, zamanın akışı içinde süregelen bir ruh hâlidir. Bellek pneumanın algılamayla ilişkili olan başlangıç noktasıdır (Çağla, 2007: 222).

Aristoteles'in bellek yaklaşımında bellek ve anımsama, farklı tanımlarla açıklanır. Bellek, geçmişteki duyu imgelerinin bireylerin zihinlerinde yer tutmasıdır. Anımsama ise unutulmuş olan düşünceleri yeniden ortaya çıkarma, geri getirme, düşünceleri birbirleriyle anlamlı ve tutarlı biçimde ilişkilendirme amacıyla geçmiş imgeleri kullanma becerisidir (Barash, 2007: 15). Aristoteles'te anımsamak için önce bir nesneye ihtiyaç duyulur. Bugünün öncesinde, geçmişte kalan bir nesne birey algısının kaynağıdır. Şeyler bir imge olarak anımsandığında, o şeye nedensellik içerisinde bir bağ ile gönderme yapılır. Bir imaj veya eikon olarak anımsanan şeyin görüntüsü, bir yansıma değil, bireylerin düşünmesini kolaylaştıran araçtır. Aristoteles, Platon'un anımsama kuramına kıyasla görüntüleri zorunlu olarak kabul etmez. Bunun yerine Aristoteles, tüm düşünce sistemlerinin zorunlu olarak eikon,

görüntü oluşturdıklarını ifade eder. Platon'da düşüncenin nesneleri bellek içinde yer almaz. Bu nesneler bir form olarak maddi ve duyuusal dünyanın dışında, bu dünyadan bağımsız olarak yer alır. Aristoteles ise duyu organları aracılığıyla algılanan dünyanın dışında çok az şeyin var olduğuna inanır. Onun için bireylerin düşünceleri duyu organları aracılığıyla ulaşabilecekleri nesnelere ihtiyaç duyar. Algılama, anımsama ve düşünmeye uygun görseller sunan bir mekanizma aracılığıyla gerçekleşir (Çağla, 2007: 221). Aristoteles anımsama yöntemlerine Platon'dan daha fazla önem atfeder.

Birçok düşünür ve yazar belleğin neliğine ve önemine ilişkin görüşlerinde, onun insanlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eder. Bireylerin geçmişte olanı anımsama yetenekleri de, insana ait olan yegâne niteliktir. Belleğin uzun bir süre bireye ait tek ve eşsiz bir yeti olduğu, anıların ve gerçekliğin bir yansıması olan deneyimlerin kayıtlarını tuttuğu kabul edilir. Pek çok düşünür bellek üzerine yaptığı “arşiv” benzetmesinde, arşive giden yolu bilgeliğe ulaşmada bir altın yol olarak tanımlar. Bugün ve geçmişte olanın ötesine geçen bilgilerin tümü olarak kabul edilen belleğe arşiv ve balmumu tablet metaforları üzerinden yaklaşılması alışlagelmiştir (Brockmeier, 2002: 5).

Aristoteles ve Platon'dan sonra belleğin üzerine yazı yazılabilen, not alınabilen, çizim yapılabilen balmumu tablet metaforu, bellek çalışmaları içerisinde bir “*topos*” yani temel hâlini almıştır. Romalı Cicero da yazı yazma biçimlerinin belirli bir işaret sisteminden ve aynı işaretlerin üzerine yazıldığı bir araçtan meydana geldiğini, bu nedenle belleğin de balmumu tablet gibi bir mekân ve simgelerden oluştuğunu vurgular (Draaisma, 2007: 49).

Cicero, “*De Oratore*” adlı çalışmasında Yunan retoriğinin teori ve pratiklerini ele alır. Bellek, Cicero'nun aktarımıyla Antik Yunan'dan bugüne “*Mnemonic (Nimonik) Tekniği*” olarak ifade edilmiş, yapılacak olan uzun konuşmaları akılda tutma becerisi ile retorik sanatının beş önemli ögesinden biri olarak kabul edilmiştir (Pultar, 2019: 350). Cicero hukuk davalarında savunma yaparken, bir topluluğa demeç verirken yazılı notlar ya da hatırlatmalar olmadan oluşturulan anıların, hatırlama eylemine dâhil edilmesi için pratik bilgilere, tavsiyelere yer verir. İmgelerin depolanması için seçilen yerin bellek tarafından kolayca kavranması gerektiğini ve hatırlanacak nesnelerin zihinsel olarak yerleştirileceği birçok odadan oluşan, iyi bilinen bir binadan oluşabileceğini öne sürer. Cicero için bellek, bir söylemin dayanak noktalarını anımsama, anımsanan içeriği ifade etme anlamını taşır.

Çalışmada bir mekânı ya da imgeleri içeren hatırlatıcı tekniklerin kullanımı yoluyla yapay bir belleğin yaratımı için kurallarını sıralar (Harwood, 1976: 793).

Cicero için yapay bellek, istenen bir hedefe ulaşmak amacıyla kullanılan, araçsal bir bellektir. Platon, yapay belleğin kullanımı konusunda farklı görüşlere sahiptir ve “*Phaedo* ve *Phaedrus*” diyaloglarında temelden farklı bir bellek kuramı öne sürer. Platon’da bellek, bir şeyin kendisine benzerlik gösteren başka bir şey aracılığıyla hatırlanması gibi yapay yollarla geliştirilecek bir yeti değildir. Bellek bir şeyin arkasında duran gerçekliklerin hatırlanması yoluyla, daimi gerçekliği algılama yetisidir. Cicero’dan farklı olarak retorik, kaybolmuş zamanları ve mekânları yeniden aramaktır. Kullanılan teknik, tinsel olanda gömülü olan, olduğu varsayılan, doğuştan gelen fikirleri bellek egzersizi yoluyla bireylerin zihnine geri çağırmaktan ibarettir (Harwood, 1976: 796). Warburton’a (2011: 70) göre Platon’daki bu bellek egzersizi anımsama üzerine kuruludur. Tüm öğrenme, bireylerin geçmişte sahip oldukları düşünce biçimlerinin anımsaması ile gerçekleşir. Bireylerin yaşamı, daha önce bildiklerini anımsama uğraşısıyla birlikte sürmektedir.

2.1.1.1. Bellekte İçe Bakış Geleneği

Bellekte içe bakış geleneği, belleğin öznelliğine vurgu yaparken üç özelliğinin altını çizer. İlki bir bütün olarak belleğin tekil, bireye has özellikler taşımasıdır. Bir kişinin anıları bir başkasının anılarıyla eş değildir, birinin anısı bir diğerrinin anılarına aktarılamaz. Belleğin öznelliği, belleğe sahip olanın özel mülkiyetindedir. Belleğin öznel yapısının ikinci özelliği ise bireysel bilincin geçmişle olan temel bağlantısını kurmasıdır. Üçüncü özellikte ise zamanın değişimi iki yönlü olarak bellekle ilişkilendirilir. Biri geçmişten şimdiye ve geleceğe yönelik bir ilerleme, diğeri ise şimdiki zamanda gelecekte geçmişe doğru ilerlemedir. İçe bakış geleneği bu ilerlemeler üzerine kuruludur ve Augustinus, içe bakış geleneğinin öncüsüdür (Ricoeur, 2012: 115).

Bilinen ilk tarih felsefecisi olan Augustinus, *Confessiones* (İtirafı) ve *De Trinitate* (Üçlü-birlik Üzerine) adlı çalışmalarında dil ve zaman algısı üzerine odaklanır. Kendinden önceki düşünürlerin birikimlerinden esinlenerek oluşturduğu bilgi kuramı sayesinde belleğin keşfi hususu, onunla birlikte anılmaya başlar.

Belleğin gücü ve bellekte unutuşun rolü Augustinus'un *Confessiones* (İtiraflar) çalışmasında yer alır. Augustinus'a göre bellek bireylerin, bedensel ve ruhsal yeterlilikleri aracılığıyla bilgisine ulaşmada güçlük yaşadıkları tanrısal varlığı tanımalarını sağlayan güçtür. Augustinus için unutuş, belleğin bir parçasıdır. Augustinus bellekte unutmanın muhtevasını tanımlarken, unutilan imgelerle unutma eyleminin kendisinin yine bellek tarafından anımsandığını vurgular. Bu anlamda Augustinus'un bellek ve unutuş yaklaşımı, bugünün bellek çalışmalarıyla benzer özellikler taşır (Yaman, 2021: 615). Augustinus'un bellek çözümlemesinde, zaman ve bellek arasında ilişki kurarak tekil bağlamdan uzaklaşmadan çözümleme yapması, onun bellek tarihi çalışmalarındaki güç kazanışında rol oynar (Ricoeur, 2012: 116).

Augustinus için bellek, bireylerin her şeyi bulabilecekleri bir hazine sandığıdır. Bu hazine sandığının içinde her türlü imge saklanır. Kendinden önceki düşünürler tarafından iki boyutlu mekânda bir iz, bir damga olarak ele alınan bellek, Augustinus'ta anı ve imgelerin bulunduğu, bireylerin iradesine sunulmuş üç boyutlu bir mekânı temsil eder (Yaman, 2021: 615). Belleği düşünce nesnelerinin içinde saklandığı, çokça nesnenin sayısız imgelerinin yer aldığı, bireylerin duygularının artarak, azalarak ya da değişerek algılandığı bir depo alanı olarak ele alır. Bellek ovaları, geniş sarayları olan bir hazinedir. Bu hazineye unutilmış anılar da teslim edilmiştir (Augustinus, 2010: 302). Bu geçmişe ait olan bellek, genişliği ve bir depo alanı olması sebebiyle hayranlık uyandırır. Augustinus belleğin geniş saraylarından söz ederken depolanmış anıları “*unutilmaya gömülmemiş*” olarak niteler. Belleğin geniş sarayları ile mezar yan yanadır. Bir şeyi tanımlamak için unutuşun adını da anmak gerekir (Ricoeur, 2012: 118).

Augustinus'a (2010: 315) göre bir şeyin imgesi bellekte iz bırakıyorsa önce o şeyin kendisinin var olması gerekir. Bireyler yaşadıkları yeri, yaşamındaki başka bireylerin yüzlerini, kişisel sağlıklarını, üzüntülerini, acılarını şuan karşı karşıya kalmasa bile anımsar. Anılar ne kadar uzakta kalmış olursa olsun, onları anımsayarak zihnini o anılar üzerine yoğunlaştırabilir. Bu anlamda bellekte de unutmanın kendisi değil imgesi yer alıyorsa unutmanın da var olmuş olması gerekir. Yine de Augustinus unutmanın kendisi var olmuşsa imgesini nasıl belleğe yazdırmış olabileceğini sorgular çünkü unutma bir anlık varoluşuyla, bellekte depolanmış ne varsa yok eder. Süreç nasıl işlerse işlesin, sorularının cevapları kelimelerle ifade edilemez olursa olsun, ve hatta mantık çerçevesine dayandırılmaz olsa bile

Augustinus unutmayı anımsadığına emindir. Unutma, onun tüm anılarını silip atsa bile emindir.

Bu anlamda kendinden önceki dönemde unutuşa yer verilmeyen bellek düşüncelerinin karşısında unutma konusuna da yer verir. Bireyler kendi ruhsal benliğinde, belleğin iç mekânında bir yaratıcının varlığını anımsar. Bu anımsama ile tanrıyı arayıp bulma yolculuğunda bireyler kendini gerçekleştirir (Yaman, 2021: 615). Augustinus için bireylerin kendini gerçekleştirme, tanrısal varlığı arayıp bulma imkânı olarak sunduğu bir depo alanı metaforuyla ele aldığı bellek mekânı düşüncesinde, Platon'un bilgi kuramına dayalı görüşleri hakimdir. Platon'da olduğu gibi Augustinus'a göre de hatırlama, bir bilme eylemidir.

Bellekte geçmiş deneyimlerin neyi simgelediği, neye işaret ettiği bireylere bir öğreti sunmaz. Şimdiki zaman bugün yaşanan zamandır ve geçmişe doğru bir akış söz konusu değildir. Augustinus'un geçmiş anlayışında zaman yoktur, sonsuzluk vardır. Zamanın uzunluğunu ölçmek yerine bireyler kendi farkındalıklarını ölçmüş olurlar (Çağla, 2007: 226). Augustinus'a (2010: 304) göre belleğin büyük avlusunda, bireylerin duyularıyla algıladığı her şey vardır. Birey o avlunun içinde kendisiyle karşılaşır. Kim olduğunu, kendisine ait ne varsa, belirli bir zamanda ve yerde ne yaptığını, nasıl yaptığını, içinde bulunduğu ruh hâlini anımsar. Tecrübelerini, inançlarını aynı avlunun bahçesinde saklar. Birey bugünden önceki zamanın izlenimleriyle, kendi deneyimlerinin sonucunda inandıklarının bir eskizini çizer. Bu imgeden hareketle bugünden sonraki eylemlerini, deneyimleyeceği olayları tahmin edebilir. Böylece tüm bunları yeniden, şimdi gerçekleşiyormuş gibi düşünebilir.

Aristoteles gibi Augustinus için de bellek geçmişe aittir ve konusu geçmiştir. *İtiraflar*'da geçmişe yönelik bir özlemle paylaşılan anı anlatıları, geçmişte olanı bugünün içine yerleştirerek özlemin içe dönük bir anımsanmasına dayanır. Bellek bireylerin izlenimlerine aittir ve belleğin bireylerin izlenimlerine ait olması belleğin içsellğine vurgu yapar. İçsellik bir anlamda bireysel bellek anlayışını vurgular (İlhan, 2015: 1400).

Augustinus'tan sonra bellekte içe bakış geleneğinin bir diğer önemli ismi olan John Locke, bireylerin anlama yetisi üzerine kurduğu düşünce sistemini “*zaman içinde kişiyi aynı kılan şeyin ne olduğu*” sorgusundan hareketle geliştirir. Locke, zaman içinde bireyleri aynı kişi yapan şeyin bilinçleri, kendiliklerinin farkında olma durumları olduğunu öne sürer. Bireylerin anımsamadıkları şeyler onların bir parçası değildir (Warburton, 2011: 129). Locke,

bireylerin bir parçası olarak tanımladığı hatırlama olgusunu zihnin bir yetisi olarak ele alır. “*Hatırda tutma*” olarak adlandırdığı bu durum, bireylerin iç ve dış duyumlarından elde ettikleri düşünce nesnelerinin saklanması anlamını taşır. İki yolla gerçekleşen bu hatırd tutma eyleminde, ilk olarak “*dikkatli düşünme*” adını verdiği zihne giden bir düşünce nesnesi, belirli bir süre canlı tutulur. İkinci yol ise bireylerin zihinlerine işlendikten sonra yok olan düşünce nesnelerini yeniden canlandırma gücüdür. Bu anlamda bellek düşünce nesnelerinin bir ambarıdır (Locke, 1948; Locke, 1999). Locke, bireylerin anımsamayla ilgili bütün zihinsel işlemlerini tek bir bellek başlığı altında toplar.

Aristoteles gibi Locke’da Platon’un anımsama üzerine yoğunlaştırdığı düşüncelerini sorgular. Locke için bellek tarafından kullanılan imgeler, algıların imgelerinin gerçeğinden çok daha etkisiz birer kopyasıdır. Bu yönüyle Locke’un yaklaşımı Aristoteles’in bellek ve imge anlayışıyla benzerlik taşır. Ancak *zamansallığı* da bireylerin duyu deneyimleri içinde ele alması Aristotelesçi öğretiyi genişleterek radikalleştirir (Barash, 2007: 16).

Locke, *An Essay Concerning Human Understanding (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, 1695)* adlı çalışmasında, bireylerin dünyasını yansıtan zihinsel faaliyetlerin geniş bir alanda toplanmaya gereksinim duyduğu fikriyle hareket eder. Onun için bireylerin zihin kapasitesi pek çok gerçekliği içinde barındırmak için yeterli değildir. Sözüünü ettiği düşünce nesneleri, algı süzgecinden geçirilmediğinde bir anlam ifade etmez. Bu nedenle bellekte saklanmaları, zihnin geçmişte sahip olduğu algıları yeniden canlandırma gücüne tabi olma durumudur. Daha kapsamlı bir ifadeyle hiçbir yerde bulunmayan düşünce nesneleri bireylerin belleklerinde bulunurlar. Zihnin bu gerçeklikleri ortaya çıkartma yetisine sahip olması, bellek aracılığıyla gerçekleşir (Locke, 1948; Locke, 1999: 201). Kendini anlama, bireylerin kişisel deneyimleri özelinde ele alındığında belleğin kapsamı da değişime uğrar. Bireylerin kendilerini zaman içinde algılamaları Locke’un yaklaşımında “*kişisel özdeşlik*” kavramsallaştırması ile ele alınır. Cismen ve bedenlen özdeşlik gibi, kişisel özdeşlik de bireylerin kendilerine ait değişen algılarının belleklerinde kalan izleridir (Barash, 2007: 17).

Locke “*kendilik ve başkalık*” tasarımını, bir şeyin şu andan başka bir zaman dilimindeki durumuyla karşılaştırarak sunar. Bir bireyin, nesnenin, mekânın zaman içinde aynı kalıp kalmayacağı düşünüldüğünde; o şeyin başka herhangi bir şeyle bağlantısı ve etkileşimi olmaksızın, herhangi bir şeye gönderme yapıp yapmadığı üzerine yoğunlaşır. Aynılık vurgusu bu noktada dikkat çeker. Ortak bir tarihsel başlangıca sahip olunması durumu

aynılıktır. Bu durumu “*bireyselleşme ilkesi*” üzerinden yorumlayan Locke, aynılık kavramını canlı örnekler üzerinden sorunsallaştırır. Hem hayvanlar için hem de bitkiler için ortak bir hayatı paylaşmanın özdeşliğin temeli olduğunu, bireyler için özdeşliğin de yaşama dâhil olmakla aynı şeyi ifade ettiğinin altını çizer. Locke’un kişisel özdeşlik düşüncesi bir bireyle başka bir bireyin, aynı birey olup olmadığı sorusu üzerine yoğunlaşır (Rızvanoğlu, 2020: 961). Bu durumu, özneleri bir ayakkabı tamircisi ve bir prens olan hayal kahramanları üzerinden örnekendirir. Prens bir sabah her zamanki yerde, sarayında uyanır. Dış görünüşü itibariyle bir gece öncesinde uykuya yatmış olan aynı Prenstir. Ancak sabah bir ayakkabı tamircisinin anılarına sahip olarak uyanır ve artık ayakkabı tamircisi olduğunu hisseder. Bedeninde bir değişiklik olmaması durumu çözüme ulaştırmaz. Eğer bir kişi prensin anılarına sahipse prensdir, ayakkabı tamircisinin anılarına sahipse, prensin bedenine sahip olsa bile ayakkabı tamircisidir. Kişisel özdeşlikte bedensel süreklilik yerine psikolojik süreklilik hakimdir (Warburton, 2011: 129).

Örnekten hareketle başka yer ve zamanda, başka bireylerle, başka sınıfsal konumlarda başka deneyimler yaşayan, aynı kişidir. Rızvanoğlu’na (2020: 964) göre farklılıklar ne kadar artarsa artsın bireylerin bilinçleri tüm farklı olanları tek bir bedende birleştirir. Bireylerin geçmişte “ben” dedikleri bir şeye bugün ve gelecekte de “ben” demelerini sağlayan şey, bahse konu kişisel özdeşliktir. Kişisel özdeşliği kuran bellektir. Bellek, farklılık gösteren her türden yaşam pratiğini bireylere ait kılma gücüne sahiptir. Belleğin bu niteliği ile Locke, kişisel özdeşliği ahlaki sorumluluk bağlamında ele alır. Eğer ölümden sonra bir yargılama olacaksa, yargılanacak kişi, yargılanmasına sebep olan şeyleri anımsayabildiği sürece yargılanacaktır. Eğer ayakkabı tamircisi suç işlerse, suçun sorumlusu prensin bedenindeki kişidir. Bu anlamda bireylerin kim olduklarına ilişkin sordukları soruların cevabı, belleklerinin ulaşabildikleri en eski anıyı takip eden kendi tarihleridir. Kişisel özdeşlik Locke için, geçmişin içinden belleğe bağlanmasıdır.

Zamanı şimdiki zaman ögesi etrafında düzenleyen Augustinus gibi Husserl de bellek fenomenlerini farklı biçimlerde tanımlar ve adlandırır. Böylece bellekte içe bakış geleneği düşünürleri, belleği kolayca bireyselliğin alanıyla ilişkilendirir. Husserl içe bakış geleneğini anımsananın ne olduğunu, anımsayanın kim olduğundan ayrı tutmayı sağlayan bir düşünce geleneği olarak tanımlar. Böylece kendilik bireysel belleğin ayırt edici özelliği olarak ortaya çıkar. Kimin anımsadığı ile neyin anımsandığı bir araya getirildiğinde, bireylerin

bilinçlerindeki bir anının başka bir bilince aktarılması zorlaşır. Husserl’le birlikte içe bakış geleneğinin zirveye çıkması tam da bu nedenle olur (Ricoeur, 2012: 146). Anımsama anlamına gelen “*noese*” ile anı olarak tanımlanan “*noeme*” arasındaki ayrımla içe bakış geleneği aktarımın olmadığı, bireyselliği merkeze alan bir anlayışla kolektif belleğe karşı tüm kapılarını kapatır.

Çağından önceki düşünürler gibi, bilgi kuramından hareketle belleği çalışmalarına konu alan Henri Bergson da bellek ve zamanı, bireylerin kendi içsel yaşamlarındaki deneyimlere indirger. Bu çoğu zaman geçmişte olanın şimdinin içine katılması anlamına geliyor olsa da belleği bireysel olanla sınırlar. Bergson bu anlamda bireysel belleğin bilim anlayışında geldiği son noktada yer alır (İlhan, 2015:1401).

Bergson’un bellek ile meşgul olmaya başlamasının temel sebebi; tarih yazıcılığının, arşivciliğin, biyografilerin geçmişi daha nesnel ve tamamlayıcı şekilde ele almaları neticesinde, bireylerin geçmişleriyle bağlarının zayıfladığına yönelik inancının olmasıdır. Bergson yalnızca bilgilerin depo alanı olarak görülen bellek düşüncesine karşı, belleği geçmişin nesnel üretimi olarak değil akışkan ve değişken olarak nitelendirir (Olick, Vered, Levy, 2019: 28).

Bergson’un bellek yaklaşımında, belleğin bireylerin kişisel ve geçmiş imgelerine olan bağımlılığı merkezi rol oynar. Bu durum belleğin kabaca imgelere indirgenmesi anlamını taşımaz. Onun için bellek sistemi alışkanlıklar aracılığıyla anımsanan mekanik eylemlerle sınırlı olmadığı sürece, geçmişte olanı bireylerin kişisel deneyimleri üzerinden tasavvur eder. Locke’un “*kişisel özdeşlik*” adını verdiği yaklaşımını bu anlamda tekrarlar (Barash, 2007: 18). Bergson’a göre geçmişte olan her şey, parçalara ayrılmamış bir biçimde, bireyler için var olduğu hâliyle bellekte yer alır. Zihnin bazı davranış kalıpları ise geçmişte olanın bütün olarak anımsanması yönünde engeller oluşturur. Yine de geçmişte olan olayların görsel imgeleri, daha önceden okunmuş fakat şimdilerde sayfalarının açılmamış olduğu bir kitap gibi bireylerin zihinlerinde bir bütün hâlini alır. Bütün bunlar bireyler açısından düşüncelerin hazır bulunmuş imgeleri değil, toplumda bulunan, geçmişte olanın bugün silinmiş, hasara uğramış, muğlak parçalarını yeniden inşa etmek için gerekli olan belirtilerdir (Halbwachs, 2018: 73).

Bergson “*Madde ve Bellek*” adlı çalışmasında belleği fiziksel olarak ele almanın imkânı üzerine düşünür. Belleği kuran enerjinin sinir sistemi olduğunu öne sürer. Belleği inşa

eden içsel enerjinin maddi simgesi, bu sinir sisteminin kendisidir. Bellek, canlı olan bir varlığın, şeylerin akış hızından etkilenmemesi ve böylece geleceği etkisi altına alarak geçmiş de elinde tutması için imkân sağlar. Bellekteki bu enerji bireylerin motor-duyu sisteminde gelişimi sağlar ve aynı zamanda bireylerin yaşam deneyimlerinin dışa dönük bir yansımasıdır (Pearson, 2007: 89).

Bergson, biri bireylerin anımsamalarından oluşan bir diğeri de alışkanlıklarından oluşan iki ayrı bellek türünü birbirlerinden ayrı olarak kategorize eder. Bireylerin anımsamaları üzerinden tanımladığı bellek türüne örnek olarak bir dersin öğrenme sürecinde bireylerin ezberlere başvurmasını verir. Birey bir derse çalıştığı zamanda konuları ezbere biliyorsa o konuyu anımsadığı kabul edilir. Fakat Bergson için bu ezbere dayanan öğrenme biçimi, bireylerin bazı alışkanlıkları edindikleri anlamına gelir. Aynı zamanda bireyler bir dersin konularını öğrenirken, konuları ilk kez okudukları anı anımsar ancak bu anımsama ilk defa olan ve tekrarı olmayan bir olayı anımsama eylemidir. Söz konusu bu eylem yalnızca bireylerin alışkanlıklarından oluşmuş değildir. Bu eylem Bergson'un alışkanlıklardan oluşan bellek tanımlamasından tamamen farklıdır. Bergson bu örneklerden yola çıkarak bir şeyin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin işleyen belleğin, "*motor bellek*" adını verdiği bireylerin bir şeyi zihinde tutma becerilerinden oluştuğu sonucuna varır. Tüm bunlar belleğin en üstün türünü oluşturan, eşsiz olayların anımsanması çabasıyla bütünüyle farklılaşır. Bergson'un sıraladığı bu bellek türlerinden biri olan ve bireylerin anımsamalarından oluşan bellek, onun için gerçek bellektir (Connerton, 1999: 41).

Bireylerin sağduyuları ile hareket edildiğinde bellek, bireysel bir olgu olarak tanımlanır. Kişilerin kendilerinden başka kişilerle iletişime geçtikleri zamanlarda kendi zihinlerindeki, kendi yaşamlarındaki göstergelerin, bireyselliğin izini taşıdığını söylemek oldukça doğaldır. Bireyler geçmişte olanı andıkları zaman çoğunlukla, zihinlerinin kilitli kalmış köşelerinde bulunan geçmiş imgelerini dış dünya ile buluşturur. Bu eylem deneyim olarak tanımlanır. Bireyler kendilerini bir yolda yalnız yürürken, bisiklete binerken, araba kullanırken, başkalarıyla sohbet ederken, kendilerinden başka kişilerin sohbetlerine kulak misafiri olurken anımsayabilirler. Benzer şekilde beyinlerinde oluşan lezyonlar - nörolojik rahatsızlıklar - anımsamanın önünde fiziksel boyutta engeller de oluşturabilir. Bu nedenlerle bellek, en ilkel ve yoksun boyutuyla bireysel niteliktedir (Olick, Vered, Levy, 2019: 26). Öyleyse belleğin sosyal bileşenlerinden söz edildiğinde kastedilen şey nedir?

2.2. Maurice Halbwachs'ta Dışa Bakış: Belleğin Sosyal Bileşenleri

Bilginin sıradan bir saklama alanı olarak ele alındığı bellek yaklaşımlarına karşı çıkan Bergson'un bellek üzerine düşünceleri Halbwachs'ın dikkatini geçmişte olanın nesnel ve öznel kavranışları arasındaki farka çeker. Geçmişte olanın arşivlenmesindeki yenilikler zamanı ölçülebilir hâle getirerek, tarihi daha standart, değişken olmayan yöntemlerle kayıt altına alır. Bu süreçte bazen kısa zaman dilimleri uzun bir şekilde detaylara başvurularak aktarılırken bazen de uzun zaman dilimleri belirsiz bir biçimde genel hatlarıyla kaydedilir. Böylece bireysel bellek son derece muğlak ve değişkendir. Belleğin bu değişken yapısı Halbwachs için ilgi konusudur (Olick, Vered ve Levy, 2019: 28).

Belleğin bireysel ve toplumsal inşası, alan üzerine bir ustalık, bir yetenek ve hayal gücü gerektiren sosyal bir süreçtir (Thompson, 1999: 123). Halbwachs'ın bellek üzerine düşüncelerinin kendinden sonraki bilimsel bilgiye katkı sağlamasının ve kavramın kendisinden ziyade düşünüş biçiminin birçok bilim insanı için önemli olmasının sebebi, işte bu sosyal süreç tahlilidir.

Belleğin bireysel yönünün aksine toplumsal olarak ele alınması 1925 yılında “*Belleğin Sosyal Çerçevesi*” adlı çalışmasıyla Halbwachs öncülüğünde gerçekleşir. Bireysel belleğin karşısına “kolektif bellek” olarak tanımladığı kavram ile çıkan Halbwachs, kavramsallaştırmalarını dönemin genel sosyoloji perspektifinden ele alır (Olick, Vered, Levy, 2019: 27). Sosyolojinin bellek konusuna olan ilgisi insanlar arası ilişkilerde zamansal boyutların dikkate alınması ve öneminin kavranması ile ilişkilidir. Sosyolojinin bellek anlayışı toplumsal yaşamdaki süreklilikler ve durağanlıklar içinde, bireylerin geçmişten kalanları anımsama ve unutmaları, tanımlama ve işleme mekanizmalarını ifade eder. Sözü edilen mekanizmalar, kalıcı olmayan ve geçmişte olanı bütünüyle kapsayan karakterdedir. Sosyolojinin içindeki bellek yaklaşımlarının bu karakteri, diğer alanlara karşı daha geç gelişim göstermesine sebep olur (Jedlowski, 2001: 30).

Belleğin “*ırksal bellek*”, “*kamusal bellek*” vb. kavramlar aracılığıyla sosyolojinin bir parçası olarak ele alınması yalnızca Halbwachs ile sınırlı değildir. Belleğe toplumsal bir bakış açısıyla yaklaşan Halbwachs'ın bu merakı 19. yüzyıl sonları Fransasındaki iki önemli ismin çalışmalarını birleştirmesi ile gerçekleşir. Belleğe çağdaşlarından ve kendinden öncekilerden daha farklı ve oldukça yabancı bir değer yükleyen Halbwachs'ı bellek çalışmalarında dikkate

değer bir öncü yapan, Henri Bergson ve Emile Durkheim'in bellek üzerine düşünceleridir. Halbwachs kavramlarını belirlerken Bergson'un bellek ve zaman üzerine kurmuş olduğu düşüncelerden yararlanır. Bergson'un yaklaşımından yola çıkarken Durkheim'in sosyolojik merceğinden bakar (Olick, Vered, Levy, 2019: 27).

Durkheim sosyolojisinde, sosyal süreçlere katılım sağlayanlar olarak bir grubun üyeleri olan bireyler ve onların grup ritüellerine katılımları aracılığıyla canlanan sosyal süreçlerle kurmuş oldukları dinamik ilişkiye odaklanır. Onun için doğal güçler tikel bir yapıya sahiptir ancak toplumsal güçler kendi doğaları gereği sürekli ve değişkendir. Aynı zamanda toplumsal pratikleri gerçekleştirmek için bir araya gelen bireyler tarafından da dinamik ve sürekli olarak algılandıklarında, aynı kategoriler için ampirik bir kaynak oluşturur. Bireysel düşünce ve gerçeklik arasında kurmuş olduğu ilişki ile Durkheim, kendinden önceki bireyci yaklaşımları toplumsal olarak temellenmiş bir bilgi ve bilim anlayışıyla değiştirir. Durkheim'in bilime yönelik bu yaklaşımıyla somutlaşan toplumsal süreçler, düşünce kategorilerinin bireylerin kullanımına sunulması ile doğal süreçler olarak ele alınır. Böylece Durkheim birey odaklı süregelen epistemolojik düalizmlerin üstesinden gelmeyi umar. Bilimde bireyci çıkış noktalarının reddiyle Durkheim, sosyoloji anlayışı için gerekli temel kavramların kökenini somut toplumsal süreçler üzerinden açıklar. Bu yönelim daha önce hiç tecrübe edilmemiş bir yolun kapısını açar (Rawls, 1996: 433).

Durkheim'in sosyoloji anlayışı bireylerin zihinlerine bağlı olmakla birlikte aynı zamanda bunlardan bağımsız, farklı konuları da kapsar. Bellek konusu Durkheim'in sosyoloji anlayışının kategorilerine uyum sağlıyor olsa da Durkheim kolektif bellek kavramını açık bir şekilde kullanmaz. Buna rağmen bellek üzerine düşünmenin tarihsel süreklilik ihtiyacı olduğuna dair oldukça kapsamlı bir anlayış sunar. Öğrencisi olan Halbwachs kolektif bellek kavramını sosyolojiye kazandırmış olsa da Durkheim'in konuya olan katkısı tartışmaya ve muhafaza edilmeye değer niteliktedir. Özellikle bir sosyal grubun mirasının yeniden yaratımına, grup üyelerinin bağlarının yeniden açıklanmasına, dayanışma ağlarının güçlendirilmesine verdiği önem yol göstericidir. Durkheim'in sosyoloji anlayışının bu anlamda yeniden inşası, belleğin sosyal çerçevelerini yeniden düşünmeye yönelik atılan tüm adımlar için yol göstericidir (Misztal, 2003: 123).

Halbwachs'ın kolektif bellek ve bireysel bellek ayrımının temelinde Durkheim'in, toplumsal olanı bireysel olandan ayrı ele alıyor oluşu yatar. Onun için bireysel olan psikoloji

biliminin araştırma konusudur. Toplumsal olan ve toplumsal olanın bireysel olan üzerine etkisi ise sosyolojinin konusudur. Toplum basit bir ifadeyle bireylerin toplamı olarak görülmemelidir. Durkheim için toplum, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları, kendine özgü nitelikleri olan bir gerçekliktir (Çağla, 2007: 228). Ona göre tek tek bireylerin bilinçlerinde yer alanların birleşiminden farklı toplumsal olaylar ortaya çıkar. Bütün toplumu oluşturan bu birleşim ile toplumsal olguların, onları üreten toplumun parçalarında yer aldığını vurgular (Durkheim, 2013: 24).

Bireylerin içinde kısa süre bile olsa yer aldığı grupların her biri, daha sonradan dâhil olunan yeni grupların içinde bir şekilde varlığını devam ettirir ve bireyler, yeni dâhil olunan grup üzerine geçmişten gelen bazı izler bırakır. Bu izlerin kalıcılığını sürdürmesi, önceki grubun kendine has zamanının sürekliliğini ve kalıcılığını ifade eder. Bu anlamda bireyler düşünce yoluyla hem önceki grubun etkilerine maruz kalır, hem de yeni gruba dâhil olur (Halbwachs, 2007: 73). Toplumsal olgular, tek tek bireylerde, toplumun üyelerinde değil kendilerini var eden toplumun içinde yer alır. Böylece Durkheim için bireysel olarak ele alınan şeyler bireylerin bilinçlerinin dışındadır. Toplumsal olgular onların oluşunda söz sahibi olan bilinçli öznelerden bağımsız olarak ele alınamaz. Durkheim için olgular bireylerin dışındaki şeyler olarak inceleme alanına dâhil edilmelidir. Bunun nedeni toplumsal olanın bireylerin karşısına bu özellikleri ile birlikte çıkmasıdır (Durkheim, 2013: 62).

Kuşkusuz bireylerin kendilerine ait bilinçleri olmaksızın toplumsal olgular oluşamaz. Oluşması için bireylerin bilinçlerinin bir araya gelmesi, birbirleriyle uyum içinde olması gerekir. Toplumsal olan her şey bu uyumdan doğar ve toplumsal olanı açıklamak için gerekli olan şey bu uyum sürecidir. Yalnızca bu nedenle bile bireylerin bilinçlerinden ayrı bir ortak bilinçten söz edilebilir. Bireysel bilinç ve ortak bilinç ayrımında birini diğerinden üstün kılma çabası yoktur. Durkheim için ortak bilinci oluşturan durumlar bireysel bilinçleri oluşturan durumlardan farklılık gösterdiği için özel bir kavramsallaştırma ile aktarılmalıdır. Sözünü ettiği özel durum, iki bilincin de birbirinden farklı öğelerden oluşmalarıdır. Ortak bilinç birçok varlığın birleşiminden meydana gelirken, bireysel bilinç tek başına ruhsal-doğal varlığın mevcudiyetinden türer. Her iki durumda da ortaya çıkan sonuç farklı olur. Toplumsal olgu tanımlaması da bireysel bilinç ve ortak bilinç durumları arasındaki farklılıkları belirgin kılmak adına yol göstericidir (Durkheim, 2013: 135).

Özetlemek gerekirse Durkheim, bireyler üzerine dışarıdan uygulanabilecek her türlü baskıyı toplumsal olgu olarak tanımlar. Bu toplumsal olgular nesne olarak ele alınmalı ve öyle çözümlenmelidir. Durkheim'ın sosyolojik çözümlemesinde toplumsal bir olgunun o olguyu belirleyen nedeni, daha önceki toplumsal olgular arasında aranmalıdır. Durkheim bireylerin bireysel bilinç durumlarının düzeylerinden ziyade, gelenek ve dayanışma kavramları çerçevesinde kolektif bilinç kavramına başvurur. Halbwachs da Durkheim'ın izinden giderek bireyleri toplumun bir parçası olarak ele alır. Geçmişte olanın bugün üzerine etkisini gelenek ve dayanışma kavramlarından yararlanarak araştırmalarına dâhil eder. Bireyler onun için toplumsal varlıklardır, bireyin ait olduğu sınıf ve gruplar bireylerin zaman ve toplum içindeki konumuna etki eder. Bellek de bu etkiden bağımsız ele alınamaz. Bireylerin anımsadığı nesneler, olaylar, anlamlar, düşünce biçimleri bu etki çerçevesinde oluşur ve değişir (Çağla, 2007: 228).

Geçmişte olanın bugünkü tanıkları, arşivlerde tutulan başkalarına ait sözler tarih ve sosyoloji arasında iki ayrı çizginin oluşmasına izin verir. Zaman konusu ilgi odağında yer almayan Durkheim, toplumsal değişim konusunu bir alçak gönüllülük ile tarihe bırakır (Ricoeur, 2012: 194). Halbwachs ise toplumsal grupların zaman ve mekân içinde konumlanışları üzerinden bellek yaklaşımını şekillendirir. Bellek anıların yalnızca bir anımsama görevini üstlenmez, bireylerin gerekli gördükleri için anımsadıkları belirli nesne ve olayları da bir araya getirir. Bellek geçmişin anılarına belirli anlamlar yükleyen bir toplumsal üründür (Çağla, 2007: 228). Bu anlamda Halbwachs'ın bellek yaklaşımında tarih ve sosyoloji birlikte ele alınır.

2.2.1. Bireysel Bellek

Halbwachs'ın bellek üzerine yaptığı çalışmalarında, Durkheim'ın toplumsal olguların bireylerden ve onların düşünsel yansımalarından hem dışsal hem de bağımsız olduğu temeline dayandığı açıkça görülür. Durkheim için bireylerin düşüncelerine erişim onların toplumsal yansımaları yoluyla gerçekleşir. Bireysel bilinçte nasıl bir varoluş sergilerlerse sergilesinler tüm bunlar yalnızca toplumsal olanı karakterize eden kolektif temsillerle ortaya çıkar (Gedi ve Elam, 1996: 36).

Halbwachs için bellek, tek tek bireylerin zihinlerinin toplumda nasıl faaliyette olduğu sorusunun yanı sıra; bu zihinsel faaliyetlerin toplumsal düzenlemelerden nasıl etkilendiği,

toplumsal düzenlemeler tarafından nasıl inşa edildiği sorularının cevabıdır. Halbwachs'a göre toplumun bir parçası olarak bireyler; kendi anılarını aynı toplum içinde kazanır, anımsar, fark eder, sınıflandırır ve belirli bir konumda tutar. Böylece belleğin biçimlenmesinde toplumsal örgütlenmeler etkili olur. Bireysel olan anımsama eyleminde dahi bireylerin ait oldukları ya da ait olduklarını hissettikleri gruplar önceliklidir (Olick, Vered, Levy, 2019: 29).

Belleğin anlaşılabilirlik kazanması için bir toplumsal grubun anlamının ne olduğuna ilişkin bir öğrenme, anlama gereklidir. Grup Halbwachs için üyelerinin yaşamı algılama biçimlerine özgü özellikler taşır. Bireylerin düşünce yapısıyla, gruba dâhil olanlara pek çok olayı, değeri, kişiyi de içeren bir bellek sunmasıyla şekillenir. Bu anlamda bir grup, üyelerinin ortak düşünce yapılarına sahip olmalarıyla varlığını sürdürür (Çağla, 2007: 228).

Parçalara ayrılmış ve gelişigüzel sıralanmış olsa bile bireysel anılar, asla toplumdan izole edilmiş değildir. Tüm anılar kendisinden daha geniş bir diğer anılar ağına yani başkalarının anılarına bağlıdır. Bu anlamda tüm bu anılar sürekli ve sosyal olarak yeniden uyarlanır. Söz konusu anıların bu özellikleri nedeniyle daha büyük ve karmaşık yapılara uyum sağlamaları kaçınılmazdır. Böylece anılar sadece tutarlılık sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ilişki ağları da üretir. Geçici, zamanla farklılaşan özelliklere sahip olan anılar; bazen bireylerin yaşam koşullarında değişimlerin sonucunda şekillenir, bazen de tamamen yok olurlar. Zamanla toplumsal yapılarda yaşanan değişimlere ek olarak bireysel değer sistemlerinde de değişimler yaşanır. Şimdiki zamanın ötesinde önem atfedilen şeyler bugün değer kazanır ya da tam tersi bugüne kadar önemsenmeyen şeyler bugünün ilgi odağı olur. Bireylerin anlatılarına bağlı olarak var olan bu anılar sıklıkla tekrarlanır ve muhafaza edilir fakat zamanla sınırlandırılmışlardır. Bu sınırların çözümü anılara sahip olan bireylerin yaşamının sona ermesiyle son bulur (Assmann, 2006: 4).

Halbwachs'a göre toplumdaki her bireyin anıları, bu anıları anlamlı kılan ve destekleyen sosyal çerçeveler içinde kayıt altında tutulur. Bu sosyal çerçeveler zamansal özdeşlikteki duygusal ve bilişsel çerçevelerdir. Geçmişte olanın ayıklandığı, anlaşıldığı ve belirli bir düzen içinde ele alındığı kategorilerden oluşur. Bireylerin sosyal etkileşimleri içselleştirmeleri aracılığıyla dengede tutulan bu anılar, aynı etkileşimlerin tekrarlanarak sürekli hâle gelmesiyle depolanır (Jedlowski, 2001: 31).

Halbwachs (2018: 39) için bellek gücünü ve sürekliliğini bir topluluğun üyeleri olan bireyleri bir araya getirme yetisinden alır. Bu topluluğun üyeleri, anımsayan bireylerdir. Hâlbuki birbiri ile ilişki içinde olan ortak anılardan oluşan bir yığın içinde, grup üyelerinin her biri için geçerli olan ve anımsanan imgeler aynı değildir. Bu anlamda her bireysel bellek kolektif bellek üzerinde bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısı bellekteki imgeler üzerinde bireylerin kapladığı yere göre değişkenlik gösterir. Bireylerin kapladığı alan, onların başka gruplar ile sürdürmekte oldukları ilişkilere göre değişir. Ortak bellekten tüm grup üyelerinin yararlanması bu anlamda şaşırtıcı değildir. Halbwachs bu etkiyi açıklarken, tüm etkilerin sosyal nitelikte olduğuna vurgu yapar.

Halbwachs bireylerin; geçmişte kalmış olayları, nesneleri anımsamalarını, gün boyunca kendileri dışındaki kimselerle kurdukları iletişimin belleklerinde oluşturduğu anıları düşüncelerini ister. Bireyler bu düşüncelerle baş başa kaldıklarında, başka kimselerin kendilerine sordukları sorular için ya da bireylere yönelttikleri sorular için kendi belleklerine başvururlar. Bireylere yöneltilen soruların cevabı, bireylerin onları başkalarının gözünden gördükleri biçimde cevaplanır. Bireyler içinde bulundukları grubun ya da grupların parçası olarak sorularına cevap bulur. Aslında bu durumda bireylerin, başkalarının kendilerini anımsamaya yöneltmeleri yoluyla anımsama eylemini gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşılır. Birey, kendisinden başka bireylerin belleklerinin yardımıyla, kendi belleği adına destek alır. Bir anı ne kadar bireysel olursa olsun, anımsama eylemi birden fazla kişinin de sahip olduğu fikir kümeleri ile kurulan etkileşimler aracılığıyla gerçekleşir. Anımsama; ilişki içinde olunan mekânlar, bireyler, gruplar, tarihler, toplumların maddi ve manevi tüm geçmişi ve bugünü ile birlikte gerçekleşir. Halbwachs, bu durumun bireylerin hem bugüne en uzak anıları hem de en yakın anıları için eş derecede geçerli olduğunu vurgular (Connerton, 1999: 60).

Durkheim'ın bilim anlayışı sosyolojinin bağımsızlığı üzerine kurulmuş olsa da Halbwachs'ın çabası bireysel bilinç durumlarının tamamen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanır. Bunun nedeni belirli bir kuramsal yaklaşımı iyileştirmek ve onu tüm olası sonuçlara karşın genişletmek için doğal bir eylem olarak ele almaktır. Bir diğer nedeni ise yaklaşımı sınırlarının ötesine taşımak ve bazen de yaklaşımın ilk varsayımlarına engel koymaktır. Halbwachs'a göre aslında bireysel bellek olarak tanımlanan bir şeyin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ona göre tek gerçek bellek türü kolektif bellektir (Gedi ve Elam, 1996: 37).

Assmann'a (2006: 4) göre bireysel bellek, bireylerin deneyimlerini işlemek adına ve onların sosyal kimliklerini oluşturmada yer aldıkları dinamik bir ortamdır. Bireysel anılar bir noktada kişiye özgü özellikler taşısa da bu durum onların yalnızca bireysel ve bencil oldukları anlamına gelmez. Halbwachs için de tamamen izole edilmiş bir birey bellek oluşturamaz. Buradan yola çıkarak bireylerin anılarının, yine bireylerin başkalarıyla kurmuş oldukları etkileşimler, birlikte yaşam biçimleri, sosyal yakınlık, ortak deneyimler aracılığıyla üretildiği söylenebilir.

2.2.2. Kolektif Bellek

Halbwachs'a göre bireysel bellek kapalı ve izole edilmiş değildir. Bireyler kendilerine ait bir geçmişi anımsamak için başkalarının geçmiş anılarına başvurur, kendilerinin tamamen dışında, içinde bulundukları toplumun onay verdiği referans noktalarına temas ederler. Aynı zamanda bireylerin kendilerine ait olmayan, başkalarından edindikleri düşünceler ve cümlelerden oluşan bir enstrüman olmaksızın bireysel belleğin işlemesi söz konusu değildir. Bununla birlikte bireyler geçmişte bir an gördükleri, eyledikleri, düşündükleri şeyleri anımsarlar ve bireylerin bellekleri başkalarının bellekleri ile karışmaz. Halbwachs için bireysel bellek uzamda ve mekânda olabildiğince dar bir biçimde sınırlıdır. Kolektif bellekte böyle olsa da bireysel bellekte olduğu gibi onunla aynı sınırları ifade etmez. Kolektif bellek çok daha sıkışık, bugüne çok daha uzak olabilir. Bireylerin yaşamları boyunca içinde yer aldıkları, kendilerini ait hissettikleri grup, anımsadıklarını iddia ettikleri fakat yalnızca yazılı basından ya da geçmişte kalmış bir olayın canlı tanıklarından bilgi edindikleri bir takım olayların provasıdır. Halbwachs bu durumu bir ülkenin belleği üzerinden örneklendirir. Anımsayan bireyler bu olaylara bizzat şahitlik etmezler. Geçmişin imgelerine başvurduklarında kendi anılarındaki eksikliklerini tamamlamak hedefiyle yola çıkar. Anıların her zaman ulaşılamayan fakat tekrar edilmek istendiğinde tek kaynak olan başkalarının belleklerinde bütünü ile yer almaları gerekir. Halbwachs bu noktada bireylerin her anında yanında bulundurdıkları sözle ya da okuyarak büyütebilecekleri tarihsel anılardan oluşan bir bagaj taşıdıklarını belirtir. Fakat bu bagaj doğrudan bireylere ait olmayan ödünç alınmış bir belleği ifade eder (Halbwachs, 2018: 46).

Halbwachs'ın tarih yaklaşımı Durkheim'ın kamusal-özel ayrımından ziyade, geçmişte olan ve şimdi ilişkisi üzerine kurulu düşüncelerine bağlanır. Tarih de bellek de Halbwachs

için toplumsal gerçekliklerdir. Bundan dolayı Halbwachs birbirinin yerine kullanılabilecek bireysel bellek, tarihsel bellek ve kolektif bellekten söz eder (Olick, 2014: 180).

Halbwachs ele aldığı iki bellek türünün birini içsel, bir diğerini dışsal olarak tanımlar. İçsel ya da iç bellek, bireysel bellektir. Dışsal ya da dış bellek ise kolektif bellektir. Halbwachs daha keskin bir ifade ile otobiyografik bellek ve tarihsel bellek tanımlamasını yapar. Bu tanımlamaları yapmasının nedeni olarak bireylerin yaşamlarının tarihini, genel tarihin bir parçası olarak ele almasıdır. Bu anlamda otobiyografik bellek tarihsel bellekten yardım alır. Tarihsel bellek böylece otobiyografik bellekten daha kapsamlıdır. Otobiyografik bellek ise geçmiş i yalnızca özetlenmiş bir şekilde sergiler. Bireylerin yaşamlarının tarihin bir parçası olduğu bellek ise daha yoğun, daha sürekli bir tablo sunar (Halbwachs, 2018: 47). Otobiyografik bellek; bireylerin kendilerine ait deneyimleri ait oldukları topluluklar tarafından şekillense bile, kendilerinin yaşadıkları olaylara dayanır. Tarihsel bellek anlayışı ise yalnızca yazılı, sözlü arşiv kayıtlarından oluşur. Halbwachs için tarih bireylerin fiziksel bir bağının kalmadığı, hayatlarında kayda değer bir önem taşımayan bir geçmiştir (Olick, 2014: 180).

Halbwachs'a göre tarih geçmişte olanın gelenekselleşen yapısının bittiği ve belleğin sosyal çerçevelerinin ayrıştığı yerde başlar. Her ikisinin de birbirine olan bağlılığı süreklilikle ilişkilendirilmiş bir ayrımla sonuçlanır. Tarih geçmişte kalan olayların, nesnelerin üzerine dışsal bir bakış sunar. Bellek ise geçmişin anlatılarına içsel bir şekilde yaklaşır. Bellekte geçmiş; şimdiki zamanın içinde varlığını devam ettirirken tarih geçmiş olgusunu; birey yaşantılarının öznelliğinin tamamen zıddıyla ele alır. Kapalı, süresi dolmuş, akılcı ve nesnel yorumlara göre bir zamanda sabitler. Bellek çağları aşarken, tarih çağları birbirinden ayırır (Traverso, 2009: 17).

Sosyolojinin ilgi gösterdiği bellek "*kolektif bellek*"tir. Konuya yoğunlaşılmadan önce her toplumun kendi kültürel mirasını oluşturması ve bu mirası koruma altına alabilmek adına bir kuşaktan bir diğer kuşağa aktarması gerektiği, genel bir gözlemle kabul edilir. Bu gözlem, insanın sosyal olarak çerçevelenmiş belleğinin muhafazasını gerekli kılar. Her toplumun koruduğu bir kültürel mirası vardır. Bu miras çoğu zaman gündelik yaşam bilgilerini, bireysel beceri ve toplumsal gelenekleri içerir. Özellikle sosyoloji toplumsal miras konusunda geçmişin imgelerine ve anlatılarına odaklanır. Kolektif bellek kavramı böylece, bir toplumun

her üyesinin birlikte etkileşim kurarak ürettiği, koruma altına aldığı, geçmişte olanı sonraki kuşaklara aktardığı, geçmişe yönelik bir sosyal temsil olarak anlaşılır (Jedlowski, 2001: 34).

Halbwachs için birden fazla kolektif bellek bulunur. Kolektif belleğin tarihten ayrıldığı nokta; tarihin tek ve eşsiz olması onun ise kolektif olmasıdır. Halbwachs bu noktada kolektif bellek ve tarih arasındaki ayrımı daha ayrıntılı olarak örneklendirir. Ülkelerin tarihini, bir çağın ya da bir bölgenin tarihini, bir şehrin, bir insanın tarihini birbirinden ayırt etmek mümkündür (Halbwachs, 2018: 81).

Kolektif bellek birbirleri ile ilişkili bir grup insana dayanarak varlığını sürdürür. Bu süreçte anımsayanlar grup üyeleri olan bireylerdir. Geçmişin anıları karşılıklı olarak bir dayanışma içerisinde grubun tüm üyeleri tarafından paylaşılır ve aynı zamanda grubun tüm üyeleri, geçmişte olanı deneyimleme yoğunluklarına göre çeşitlilik gösterir. Her bellek kolektif belleğe bir bakış açısı sunar. Bu bakış açısına göre bireylerin düşünceleri, farklı toplumsal çevreler ile kurulan ilişkiler değiştikçe, biçim değiştirir. Böylece sosyal grubun tüm üyelerinin belleğin her parçasından aynı ölçüde yararlanamaması şaşırtıcı değildir. Oldukça doğal olan bu çeşitliliğin açıklanmasında toplumsal olanın etki çemberine dönmek gerekir. Bireylerin anılarının en öznel olanlarında bile çeşitli toplumsal çevrelerle olan etkileşimde yaşanan farklılaşmalar etkili olur (Halbwachs, 2019: 153).

Toplumsal olanın izleri önceleri bireysel anımsama eyleminde aransa da Halbwachs için bu eylem daima “*ben*”e değil “*biz*”e aittir. Belleğin sosyal çerçeveleri kuvvetini ve zamanını bir topluluğun üyelerine sahip olmaktan alıyor olsa da tüm bu üyeler, anımsayan bireylerdir. Her bireysel bellek kolektif belleğe ilişkin bir yansıma sunar ve bu yansıma bireylerin içinde yer aldığı topluluğun yeri değiştikçe, başka topluluklarla kurulan ilişkilerine göre yeniden biçimlenir (Ricoeur, 2012: 143). Bu durum bireyin içinde bulunduğu topluluğun belleğinden yardım alarak anımsadığı düşüncesini temellendirir. Bireylerin topluluğun belleğinden destek almaları, tüm üyelerin ya da birinin orada hazır bulunması gerekliliğini doğurmaz. Bireyler daha önceleri ait oldukları topluluktan zaman ve mekân bağlamında uzaklaşmış olsalar bile etkilenmeye devam ederler. Bireylerin, topluluk üyelerinin düşünce yapısına göre konum alışları, yine aynı üyelerin yer aldıkları mekâna ve zamana dâhil olmaları, kendilerini o topluluğa tamamen ait hissetmeleri, o topluluğa ait olan düşünsel imgeleri zihinleri taşıyor olmaları yeterlidir (Halbwachs, 2007: 67).

Olick'e göre (2014: 181) Halbwachs bireysel bellek, kolektif bellek, bellek izleri, Durkheim'ci anlayışla kolektif temsiller, bireysel anılar hakkında yapmış olduğu kavramsal tartışmalarda, sözü edilen olguların kendine has yapıları hakkında bütünlükçü bir anlayış sunmaz. Bellek yaklaşımında yer alan tüm bu ikili tartışmalara dayalı düşünce yapısında genel bir kuramsal yaklaşıma bağlı kalmaz. Bu açıdan bakıldığında Halbwachs'ı toplumsal olanı bireysel olandan ayrı tutan bir on dokuzuncu yüzyıl kuramcısı olarak ele almak mümkün olur.

2.3. Paul Connerton'a Göre Alışkanlık Belleği

Halbwachs'ın bellek kuramında, bir toplumsal grubun üyeleri olan bireylerin, sözünü ettiği grubun bir parçası olduğu ve o gruptaki başka üyelerle iletişim kuruyor olduğu düşünülür. Ancak bu durum bir çıkarsama, kanıtlanmamış bir düşünce olmaktan başka bir anlam taşımaz. Bunun nedeni Halbwachs'ın toplumsal grupların iletişim sistemleri üzerine ya da iletişim sistemleri tarafından üretilen toplumsal gruplar üzerine aktarmış olduğu açık bir düşüncesinin olmamasından kaynaklanır. Halbwachs'ın konu ile ilgili çıkarsamalarına, aile belleği tartışmalarında da rastlanır. Halbwachs aile belleğinin oluşumu konusunda aile büyüklerinin kendilerinden sonra gelen kuşağa anılarının aktarımında üstlendikleri rollere kısaca değinir. Bir ailenin yaşça en büyükleri olan kişiler, kendilerine ait olan anıları kendilerinden sonraki kuşaklar olan torunlarına belirsiz, parçalara ayrılmış, bir bütünlük içinde olmayan şekillerde, içinde oldukları ailenin yaşam aralarında aktarırlar. Yaşam aralarından söz edilirken anıların aktarımının karakteristik davranış kalıplarının ayrıntılı bir şekilde ele alınmıyor oluşuna vurgu yapılır. Bu anlamda Halbwachs bir topluluğun üyeleri olan büyükanne ve büyükbabaların aynı topluluğun üyeleri olan torunlarına kendi belleklerini aktarma yollarından söz etmez. Connerton bu durumu Halbwachs'ın bellek yaklaşımının bir başarısızlığı olarak değerlendirir. Hatta bu başarısızlık Connerton'un çalışmalarının merkezinde yer alan, ardına düşülüp izlenilmesi gereken bir yoldur. Connerton toplumsal belleğin oluşumu üzerine çıkılacak olan yolda bellek aktarımı üzerine olan örneklerden hareket eder. Connerton, Halbwachs'ın düşüncelerinin izlerini takip ederken, aynı zamanda ona göre başarısızlık kabul ettiği konularda sorulacak olan sorulara olası boşlukları doldurmak ve alana katkı sağlamak adına önem atfeder. Connerton bir toplumda birbirinden farklı pek çok toplumsal grubun olduğunu ve bu grupların kendilerine özel anılara sahip olduğunu Halbwachs'ın öncülüğünde kabul eder. Grup üyelerinin birlikte anımsamasını mümkün kılan şeyin ne olduğu, aynı grubun kolektif anılarını kendilerinden sonra gelecek olan yeni nesil

grup üyelerine nasıl aktarıldığı, bu aktarım eylemlerinin ne olduğu ise onun çalışmalarındaki temel sorulardır (Connerton, 1999: 62-64).

Bellek konusuna yönelik somut yaklaşımların temeli Connerton'ın “*Toplumlar Nasıl Anımsar*” (*How Societies Remember*, 1989) adlı çalışmasıyla atılır. Bu çalışma, klasik bellek tartışmaları ile farklı bellek türleri arasında kurduğu bağlantılar açısından önemli bir başlangıç noktasıdır. Bellek konusuna yönelik yaklaşımları üç başlıkta ele alan Connerton, *Bireysel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık belleği* olarak üç ayrı sınıflandırma yapar.

İlk olarak bireysel bellek iddialarını yorumlayan Connerton'a göre bireysel bellek, bireylerin yaşam öykülerini nesne olarak kabul eden bir anımsama eylemine atıfta bulunur. Konu edilen yaşam öyküleri, kişisel anılardan oluşur ve bireylere özel olan geçmişin içinde yer alır. Connerton için bireyler, geçmişte belirli zamanda ve mekânda yaşanan bir olayı anımsarken, kendi benliklerine odaklanırlar. Örneğin bir mekâna belirli zaman önce gittiğini anımsayan birey, bu süreçte önce kendini düşünür. Geçmiş anımsama eylemi şimdi gerçekleşirken bireyler şu anın farkında olarak, geçmişte o eylemi gerçekleştiren kişi olarak kendini düşünürler. Connerton'a göre bugünden, uzak geçmişteki kendilerine bakan bireyler bazı yönleriyle aynı bazı yönleriyle farklı bireylerdir. Bu bellek iddiaları bireylerin kendilerine yönelik algılarının oluşmasında önemli bir yer tutar. Bireysel geçmiş tarihleri, bireylerin kendilerine yönelik kavrayışlarının değerli bir kaynağıdır. Bireylerin kendilerine has bilgileri, karakterleri, potansiyelleri büyük ölçüde kendi geçmiş tecrübelerine yönelik görme biçimleri tarafından belirlenir (Connerton, 1989: 22). Bireylerin geçmişteki eylemlerini anımsama biçimleri, yalnızca kendilerinin erişim hakkında sahip oldukları kişisel kimlikleri aracılığıyla gerçek olana ulaşma yolculuğudur.

Connerton'un (1989: 22) bellek çalışmalarında ele aldığı ikinci bellek iddiası ise bilişsel bellektir. Bu bellek türü, bireylerin bir kelimeyi, bir şiiri, kendisi için kutsal olan bir metnin satırlarını, kendisine anlatılan hikâyeleri, yapılan şakaları, bir yerleşim yerini, matematiksel denklemleri, mantık biliminin temel gerçekliklerini “anlamlarıyla” birlikte anımsamalarını kapsar. Bireysel bellek iddialarından farklı olarak bu bellek türünde bireyler, bilişsel ya da duyuşsal bir duruma bağlı olmalıdır. Sözü edilen bağ, bireylerin geçmiş anılarını koruyabilmeleri, şimdi ve gelecekte o anıları kullanabilmeleri için bir öğrenme bağıdır. Bu türden bir anımsama için bellek nesnesinin geçmişte kalmış bir nesne olması gerekli değildir.

Önemli olan anımsayan bireyin geçmişte o bellek nesnesiyle tanışmış olması, o nesneyi deneyimlemesi ve öğrenmesidir.

Connerton'a (1989: 23) göre belleğin üçüncü sınıflandırması ise bireylerin belirli bir performansı yeniden üretme kapasitesiyle meydana gelir. Bir metnin nasıl okunacağı, yazma eyleminin nasıl gerçekleştirileceği ya da bisikletin nasıl kullanılacağını anımsamak ve ihtiyaç hâlinde bunları az ya da çok, etkili bir biçimde yapabilmek bu belleğin konusudur. Bu bellek türünde, bireylerin deneyimlerinin merkeze alındığı ve bilişsel olarak tanımlanan diğer iki bellek türünde de olduğu gibi anımsanan nesne geçmiştir ve anımsayan öznenin yaşamının bir parçasıdır. Ancak belleğin bu üçüncü sınıflandırmasında bir bilginin ne zaman, nasıl ya da nerede edinildiği çoğunlukla anımsanmaz. Bireyler anımsama nesnesini yalnızca gerçekleştirdikleri geçmiş performansların gerçeklikleri üzerinden tanımlar ve başkalarına aktarır. Okuma, yazma, bisikleti kullanma eylemlerinin nasıl gerçekleştirileceğinin bellekteki yeri iyice kavranan, üzerine çalışılmış bir dersin anlamına benzer, bir alışkanlığın tüm izlerini taşır.

Alışkanlık belleği sınıflandırmasına dâhil olunan davranışların önemi, Connerton için gündelik yaşam pratiklerinin pürüzsüz işleyişi içerisinde kavranamaz. Bu davranışların öneminin kavranabilmesi için söz konusu anımsama yetisinin etkin bir biçimde işlerliğini sürdüremediği “*amnezi*” adı verilen bellek yitimi durumlarının incelenmesi gerekir (Connerton, 1999: 42). Connerton, amnezinin yaşandığı bir durumu somutlaştırmak için alışkanlık belleğinin önemine yapılacak olan vurguyu kolaylaştırmayı seçer ve Rus askeri olan Zazetski'nin beyninin zedelenmesi öyküsüne başvurur.

Askerin aldığı bir mermi darbesi sonucunda ruhsal bozukluklar yaşaması ve yaşamındaki düzensizliklerini konu edinen öyküde, bireysel bellek yitimi tüm detaylarıyla aktarılır. Asker bellek yitiminin ilk haftalarında ismini, aile üyelerini, ikamet bölgesini anımsamaz. Yakın geçmişine dair bilgileri anımsamakta da güçlük çeker. Belleğindeki bir diğer yıkım alanını alışkanlıkları oluşturur. Zatetstki hasta yatağından kalmak için bir hasta bakıcıdan nasıl yardım istemesi gerektiğini de bilemez ve bir kimsenin nasıl çağırılacağını tümüyle unutmuş olduğunu anlar. Kendisiyle tokalaşmak isteyen bir doktora hangi elini uzatması gerektiğini çözümleyemez, el hareketinin anlamını bile unuttuğunu fark eder. Hastanede kaldığı dönemlerde birinden yardım istemek adına baş işaretleriyle çağırmak, hoşçakal anlamında bir diğerine el sallamak gibi yaşamında daha önceleri sıradan eylemler

olarak yaptığı şeyleri yeniden öğrenmek zorunda kalır. Zatestkinin bellek yitimi hastane odasından çıktığında da sürer. Eline tutuşturulmuş bir iğne, iplik ve kumaşla bir desenin üzerinden dikiş atmaya çalışılması istendiğinde elindeki üç nesnenin birbirleriyle olan ilişkisi hakkında da bilgisi yoktur. İpliği iğneye geçirmesi söylendiğinde ise onlarla ne yapacağını anlamaz. Evinin bahçesindeki odunları kesmesi, çitleri onarması, ambardan süt getirmesi istendiğinde, bu işleri nasıl yapması gerektiğini bilemez (Connerton, 1999: 43). Öyküde geçen tüm bu örnekler Connerton tarafından kavramlaştırılan alışkanlık belleğinin eşsiz bir tanımıdır. Belleğin bu denli şiddetli yıkımı, alışkanlık belleğinin de yıkıma uğrayabileceğini ifade eder.

2.3.1. Toplumsal Bellek, Anma Törenleri ve Bedensel Pratikler

Bellek üzerine yapılan çeşitli tanımlamalardan yola çıkarak, insanlığın bir parçası olduğunu, bireylerin deneyimler yoluyla edindiği her türlü bilginin toplanması, bu bilgilerin hatırlanması ve kullanımı ile ilgili hususları kapsadığı belirtilmiştir. Belleğin faaliyetini durdurmak ya da bilinçli olarak anımsananları not etmek, belleği tanımlamak kadar zordur. Bir birey faaliyeti olarak, temelde geçmişte yaşanmış olayları anlatma ve akılda tutma, anımsama eylemleri, belleğin soyut olarak kavramsallaştırılması biçiminde tanımlanabilir. Yine de tüm bunlara ek olarak bellek, her gün tekrar eden yaşamın toplumsal inşasının, yeniden üretiminin ve performansının bir göstergesidir. Bundan dolayı bellek aynı zamanda faildir, buna bağlı olarak toplumsal mirası ve kimliği de içerir. Bireylerin hayalleri, sözlü anlatıları, günlük-dini ritüelleri, kutlamaları, festivalleri gibi tekil ve kolektif performanslara kadar uzanan her türlü hatırlama biçimleri aracılığıyla bellek oluşur (Sather-Wagstaff, 2015: 191).

Connerton (1999: 9) bireylerin bugün olan tüm deneyimlerinin büyük ölçüde geçmiş hakkındaki bilgileri temelinde şekillendiğini belirtir. Bugünün yaşam biçimleri, geçmişin olayları ve nesneleri ile nedensel bir bağ kurar. Kısaca bireyler bugün, şu anda anımsamadıkları olay ve nesneler bağlamıyla yaşantılarını sürdürürler.

Enzo Traverso belleği bu öznel karakter özellikleri sebebiyle her daim bir dönüşüm hâlinde olan ve durağan olmayan bir şantiyeye benzetir. Bellek bireylerin kendilerine bahşedilmiş olan bir “unutkanlık” aracılığıyla değişimini sürdürür. Değişmekle kalmaz, sahip olunan anının ilk hâlinden doğan başkalaşmış biçimlerine temas ederek, çok daha sonraki

zaman dilimlerinde tekrar ortaya çıkar. Anılarda bu değişimi yaratan zaman değildir. Bellek, bireylerin sonradan sahip oldukları bilgiler ve düşünme eylemleri aracılığıyla, ilk anılarının üzerine etki eden ve başlangıçtaki anıyı değişime uğratan öznel deneyimleri tarafından filtre edilir (Traverso, 2009: 10). Bu da şimdiki zamanın, çeşitli geçmiş yaşantılar ile ilişkili biçimde yaşandığını gösterir. Böylece önceki anlatılar dizisi kendinden sonra gelen anlatıların bütünü hakkında yeni sorular sorma eylemi için kullanılır. Anımsama, geçmişle ilişkili olmaksızın, tek bir anımsama eyleminin aksine tüm anılardan anlamlı bir anlatı oluşturabilme becerisidir. Anımsama bir girişimdir, geçmişin belirli bir anında meydana gelmiş anlatılara bağlılıkla değişim göstererek, birbirlerinden uzak bir bağlamdaki tüm olguları, tek ve bütünleşmiş bir süreçte ele alma yetisidir (Connerton, 1999: 46). Connerton'a (1999: 9) göre böyle bir durum içinde geçmişte olanı bugünden süzerek çıkarma güçlüğü ortaya çıkar. Bu yalnızca bugünü oluşturan olay ve nesnelerin anımsamasındaki etkilerinden kaynaklı bir güçlük değil; aynı zamanda bugünle ilgili bireylerin deneyimlerini etkileme ya da çarpıtma edilişinden de kaynaklanan bir güçlüktür.

2.4. Pierre Nora'ya Göre Toplumsal Belleğin Fiziksel İzleri

Bellek ve tarih ilişkisi, 20. yüzyılın başından itibaren, hem tarihin geleneksel düşünce yapısının değişime uğramasından kaynaklı hem de felsefe, psikoloji ve sosyoloji düşünürlerinin (Bergson, Freud, Halbwachs vd.) konu üzerinde tartışmalarını yoğunlaştırması ile beraber, birbirleriyle çatışan bir çifti oluşturur (Traverso, 2009: 14). Bellek ve tarihin birbirlerinden hangi özellikleri sebebiyle farklılıklar taşıdığına yönelik güncel tartışmalarda belleğin büyük ölçüde yok sayılması söz konusudur (Boyer ve Wertsch, 2009: 125). Bu yok sayıya karşı çıkan Pierre Nora, bellek ve tarihin aynı şeyi ifade etmediğini, bahse konu ikilinin onları birbirine karşıt kılan pek çok özelliği bulunduğunu vurgular.

Bellek ve tarih arasındaki ilişkide bu iki olgu aynı anlamda kullanılmaz. Aynı olmadıkları gibi onları birbirine karşıt kılan özellikleri çok daha fazladır. Bu noktada Nora bellek ve tarihin ayrı ayrı, birbirlerine zıt özellikleri üzerinden konuyu ele alır. Ona göre bellek, hatırlama ve unutma ikiliğine bağlı olan, farklı biçimlerde değişkenlik gösteren bir kavram değildir. Sözü edilen ikilik içinde bellek, uzun süreli belirsizlik durumlarına ve anlık yeniden doğuşlara uyum sağlar. Belleğin sürekli gelişim hâlinde olan yapısına karşılık tarih, bugün ortada olmayan şeylerin tekrar meydana getirilmesidir. Bellek bugün olan güncelliğini

yitirmemiş bir olayla bağlantı kurarken, tarih geçmişte olanın bir tasarımıdır. Belleği ayrıntılar güçlü kılar, bellek bireylerin duygularıyla bir arada olarak bireysel anılardan beslenir. Belleğin kutsal kıldığı anılar, tarih için oldukça sıradan özellikler taşır. Belleğin bu öznel yapısına karşılık tarih duygulardan arınık, ayrıştırıcı, analiz eden ve eleştiren bir yapıya sahiptir. Bellek gücünü tıpkı Halbwachs'ın yaklaşımında da olduğu gibi ait olduğu gruptan alır. Grup sayısı arttıkça bellek sayısı da artar. Tarih ise ya herkese aittir ya da hiç kimseye ait değildir (Nora, 2006: 19). Geçmişten gelerek bugün Pierre Nora aracılığıyla yeniden gündeme taşınan bellek ve tarih arasında çizilen ayrımlar, Halbwachs'ın bellek üzerine yaklaşımları ışığında tarih yazımının güncel hâline yönelik yeni bir bakış açısı sunar. Nora için bellek hayatın kendisidir (Traverso, 2009: 18).

Belleğin öznel karakterine karşın tarih, insan yaşamının bir ürünüdür. Nora'ya (2006: 19) göre bellek soyut olmayana, nesnelere, eyleme kök salmışken tarih yalnızca belirli bir zamandaki oluşa, gelişime ve nesnelerin birbiriyle olan ilişkilerine bağlıdır. Tarih yalnızca görelili olanla sınırlıyken bellek mutlak olana ulaşmayı hedefler.

Bellek ve tarih arasındaki ilişkiyi tekrar bir araya gelmesi mümkün olmayan şekilde karşı karşıya getirerek bir zıtlık üzerinden tanımlamak tartışmalı bir yaklaşımdır. Nora ve Halbwachs'ın yaklaşımları ile aralarındaki ayrım daha belirgin kılınmış olsa da tarih ve bellek arasında bir uyumsuzluk olduğu sonucuna varmak yanıltıcı olacaktır. Enzo Traverso "*Geçmiş Kullanma Kılavuzu*" adlı çalışmasında tarih ve bellek arasında uyumsuzluğun değil; bir gerilimin olduğunun altını çizer. Sözü ettiği bu gerilim alanı içinde ise tarih yazılır (Traverso, 2009: 22). Nora'nın bellek ve tarih yaklaşımında, çözüme ulaşması beklenen bir sorunsal olarak tarihin, belleğin yerini alması beklenmez. Bu tartışma, tarihin belleğin yerini almasından ziyade aralarındaki gizli karşıtlık aracılığıyla belleğin ne olduğuna yönelik yeni bir tanımlama yapılması ile sonuçlanır (Boyer ve Wertsch, 2009: 125).

Nora, belleğin sorumluluk alanında yaşanan değişim sonucunda her bir bireyin kendi tarihçisi olduğunu vurgular ve belleğin tarihe geçişi yaşanır. Bu geçiş her bir toplumsal grubu, kişisel tarihini yeniden oluşturma yoluyla tekrar bir kimlik inşa etme yoluna yöneltir. Böylece tarih, tarih profesyonelleri sahnesinin dışına taşar. Resmi tarih profesyonellerine ait olan geçmişe yeniden sahip olma eylemi; entelektüeller, bilim insanları olsun ya da olmasın kendi tarihinin peşine düşmüş bir çok toplulukla ilişkili kılınarak yalnızca uzmanlara ait olmaktan çıkar. Sadece topluluklar değil, güncel bilgilerde yaşanan çöküşler üzerine de tüm bilim dalları

kendi tarihi arama, temel ilkelerini yeniden ele alma gereksinimi duyar. Belleğin tarihin yerine geçişi ile bireysel tarihlerini arayan, kökenlerine ulaşma çabası içinde olan özel bellekler artar. Anımsamanın emri verildiğinde anımsayan, bireyin kendisi olur. Bellek nasıl ki canlandığında bireyin kendisi ve geçmişi ile arasındaki ilişkiye dâhil oluyorsa; anımsama eylemini gerçekleştiren bireylerin de önlerinde duran bir engel olarak bellek vardır. Sebebi belleğin özel bellek formlarına bölünmesidir. Kişiselleşen tarih ve bireysel bellekler öznel karakterleri sebebiyle, bireyleri anımsamakla yükümlü kılar. Bireyler kendi kimliklerinin ilke, sınır ve sırrını büsbütün kaplamalı, kimliklerine bütünüyle aidiyet duymalıdır. Sözü edilen bu ait olma durumu bireyleri sınırlandırır. Nora için belleğin değişen bu özellikleri ile birlikte bellek “*her yerde olmadığına göre hiçbir yerde olmamalıdır.*” Belleğin her yerde hazır bulunuyor oluşundan uzaklaşınca hiç olmayacağının altını çizen Nora için bellek, ne kadar bireyle sınırlı olursa, kendini bir topluluğun belleğinden ne kadar uzaklaştırırsa, kendileri birer bellek olan bireylere o denli gereksinim duyar (Nora, 2006: 27 - 28). Nora için her birey, yalnızca kimlikleriyle değil bellekleriyle de var olur.

Traverso’ya (2009: 19) göre Nora’nın bellek ve tarih ilişkisindeki tek yönlü tahayyülü, kendisi de toplum biliminin bir parçası olarak tarihin, sosyal bilimlerin metodlarına uygun bir bellek analizi yapmasını zorunlu kılar. Bu yeniden üretim ilişkisinin zorunlu kılındığı düşünce içinde, yeni bir tarih yazımı alanı ortaya çıkar. Bu alan, toplumların kendi tarihlerini bir toprak parçasından geniş manzaralara, bireysel anımsamalardan toplu arşivlere, soyut sembollerden somut anıtlara, bölgeye özel yeme içme alışkanlıklarından kurumlara, mitlerden amblemlere yeniden inşa ettiği alandır. Nora için *Bellek Mekânları* da bu yeni tarih yazımı alanında oluşturulur.

2.4.1. Bellek Mekânları

Nora’nın Halbwachs’ın düşünceleri ışığında oluşturduğu belleğe dair yaklaşımlar, belleğin tarihselleştirilmesi yönünde gelişmiştir. Belleğin tarihselleştirilmesi üzerine yaptığı çalışmalarda bellek tarihini üç aşamada ele alır. Bunlar *premodern*, *modern* ve *postmodern* dönemlerdeki bellek durumlarıdır. Premodern dönemin bellek durumunda bireyler ve onlara ait olan geçmişleri bilinçsiz ve doğal bir biçimde tanımlanır. Bu dönemin sakinleri için bellek, yerel grupların sürekliliğini sağlayan ritüeller ve davranış kalıplarının zamansal uzamdaki varlığıyla sürdürülür. Nora’ya göre 19. yüzyılda premodern dönemin ritüelleri ve davranış kalıpları hem toplumsal hem de endüstriyel modernleşmenin etkisiyle değişim gösterir.

Gündelik yaşamın hız kazanmasıyla yerel gruplardan bugüne taşınan gelenekler ve gruplara olan aidiyet duygusu anlamını yitirir. Modern dönemin bellek durumunda bireyler ve onlara ait olan geçmişleri arasındaki ilişki, ilk dönemin yeni bir simülasyonu olarak yeniden yaratılır (Kansteiner, 2002: 183).

Pierre Nora, 1984 ile 1992 yılları arasında Fransız belleği özelinde ele aldığı yedi ciltten oluşan büyük çalışması *Les Lieux de Memoire'de (Bellek Mekânları)* postmodern dönemi ve postmodern dönemde belleğin durumunu gözlemleyerek yola çıkar (Olick ve Robbins, 1998: 121). Ona göre modern dönemin ileri gelenlerinin ortak seçkin bir bellek oluşturma düşüncesi ile ulus devlet anlayışından türeyen yeni bellek alanları yaratılmıştır. Ulus devletin gelecekteki varlığını güvence altına almayı hedefleyen bu anlayış, 20. yüzyılda ulus devlet anlayışının çökmesiyle birlikte ikinci dereceden bir bellek simülasyonu yaratır. Postmodern dönemin bellek durumu, 20. yüzyılın sonlarına doğru varlığını hissettiren medya ve medya kültürü, medya tüketimi dışında ritüeller ve geleneksel davranış biçimleri ile çok az bağlantılı yeni kimlik, aidiyet ve temsiller üretir (Kansteiner, 2002: 183).

Dönemin egemen olan toplumsal gruplarını temsil edenler, belleği topluluğun yönetiminde bir araç olarak kullanmada ustalaşır. Öyle ki Terence Ranger ve Eric Hobsbawm tarafından 1983 yılında kaleme alınan ve kendinden sonra pek çok çalışmaya ilham veren *Geleneğin İcadı (The Invention of Tradition)* adlı çalışmanın temel noktası da budur. Sıradan insanların geçmiş yaşantılarının, dönemin ileri gelenleri tarafından sahiplenilmesi, tahakküm altına alınması oldukça sık görülen bir durumdur. Böylece güçlü olanın kazandığı bir sistemden söz edilse de bir çok çalışma, toplumdaki daha az ayrıcalıklı grupların belleği kullanmakta daha da usta olduğunu belirtir. 1997 yılında Amerika Birleşik Devletlerindeki AIDS aktivistleri, Güney Afrika'daki beyaz ırkın egemenliğinin çökmesiyle beraber, beyaz ırkın diğer ırklardan üstün ve ayrı (apartheid) olduğu düşüncesine karşı duran liderler bu ustalığın örneklerindendir (Hoelscher ve Alderman, 2004: 349).

Pierre Nora, Fransız toplumu özelinde yaptığı analizlerinde belleğin durumunu çağlar üzerinden açıklarken “Cumhuriyet”, “Ulus” ve “Les Frances” ilkeleri çerçevesinde ele alır. Nora’nın yapmış olduğu bu tarihsel sıralama bir olma hâlinde, belirsizlikler aracılığıyla çok olma hâline doğru bir ilerlemedir. Özellikle ikinci ilke olan ulus, belleğin kilit noktasıdır. Bellek-ulus yükselişinde kimlikler aracılığıyla süreklilik sağlamak tarihsel anlatılar aracılığıyla oluşturulur. 19. yüzyıla gelindiğinde değişim her ne kadar az da olsa ulus-devletler

bunu tarih yazımı üzerinden denetleyebilir. Bu noktada Nora, devletlerin gücünü toplumlara devretmesi ile ulusun aşınmasının, kimlikler üzerinden gerçekleştiğini belirtir. Önceleri bellek tarafından desteklenen ulus, bugün yalnızca bir bellek izidir. Böylece Nora için ulus devlet, bellek ve tarihin birleşiminin son hâli, bellek tarafından gerçekleştirilemeyen bir form olan, belirgin olmayandır. Tarih ise bu noktada otoritenin aktarılması yolundaki dönemsel yeteneğini kaybeder (Olick ve Robbins, 1998: 121). Bu anlamda belleğin tarihselleştirilmesi yönündeki çalışmaları ile Nora, bellek krizlerinin aidiyet ve kimlik krizleriyle birlikte olduğunu gösterir. Öyle ki kimliğin sorunsallaştırıldığı alanlarda mutlaka bellek yüceltilir (Kansteiner, 2002: 184).

Belleğin tarihe ile ilişkisindeki geçmiş izlerini kaydeden Nora, Halbwachs'ın gerçek varisi olarak tanımlanabilir. Ancak Nora bu geçiş sürecini Halbwachs'a göre biraz daha karamsar, geri dönülemez ve politik olarak yorumlar. Premodern toplumların geçmişte yaşadığı ortamlarda postmodern toplumlar, belleği toplumsal yeniden üretim zincirinden ayırırlar. Böylece bellek artık geçmişte olduğu gibi örtük anlamlar değil, açık işaretleri konu alır (Olick ve Robbins, 1998: 121). Bu açık işaretler Nora için “*bellek mekânları*”dır.

Pierre Nora'nın 1984 ile 1992 yılları arasında kaleme aldığı üç bölüm yedi ciltten oluşan *Les Lieux de Memoire (Bellek Mekânları)* adlı kolektif eserinde yer alan “*bellek mekânları*” terimi; kavramlardan, hikâyelere, hikâyelerden efsanelere bir çok farklı metine yayılır (Winter, 2009: 252). Fransız toplumun tüm bellek mekânlarını saptama girişiminde, sokakların isimleri, gastronomi, ülkenin konumu ve özellikleri, Fransa'nın ulusal bayramları (Bastille Günü vb.), ikinci dünya savaşı sonrası kurulan *Vichy Rejimi*, sanat yapıtları (yüzyıl savaşları boyunca ülkesini koruyan Joan of Arc), Fransız dili yapı ve özellikleri, zaman ve mekânın bölünmesi başlıklarından yararlanır. Tüm bunlar aracılığıyla nelerin bellek mekânı olduğunu, nelerin olmadığını ayırmayı amaçlar (Olick, 2014: 182).

Pierre Nora'nın çalışmasının etkili olmasının nedeni, baskın olan toplumsal grupların ortak bir geçmişi kullanma girişimlerinin, akademik çevrelerde daha tanınan bir nokta hâlini almasıdır. Bu noktada Nora'nın *Bellek Mekânları* kavramı, belleğin niceliksel tüm özelliklerinin oluşturduğu çeşitli yollara önem verir. Bellek, somut ve fiziksel olan mekânlara ve maddi olmayan mekânlara iliştilmiştir. Nora somut ve fiziksel mekânlara mezar yerlerini, hapishaneleri, savaş alanlarını örnek verir. Maddi olmayan yerlerden kastı ise kutlamalar, ritüeller ve gösterilerdir. Bu nedenle bellek mekânları coğrafi yerleri, anıtları ve binaları,

tarihin önemli kabul edilen şahsiyetlerini, gösterileri ve anma törenleri ile toplumu kapsar (Hoelscher ve Alderman, 2004: 349).

Pierre Nora'nın yedi ciltlik büyük projesi, Fransa'nın tüm bellek mekânlarını katologlamaktır. Böylece güncel bellek mekânlarını geçmişte yaşanmış mekânlar ile karşılaştırma imkânı bulur. Nora için bellek içinde yaşanabiliyor olsaydı, bellek mekânlarını kutsallaştırmaya ihtiyaç duyulmazdı. Nora'nın bu projesinde geriye kalan tek şey, geçmişte olanın otopsisini yapmak olmuştur (Olick ve Robbins, 1998: 121).

Bellek mekânlarının araştırılması Fransa'da tarihsel hareketler ile tarih yazımsal hareketlerin kesişim noktasında bulunur. Tarih yazımsal hareket kendine yönelirken tarihsel hareket tam anlamıyla bellek geleneğinin sonunu oluşturur. Mekânların zamanı ise böylesine bir kesişimde yalnızca inşa edilmiş bir tarih yaklaşımıyla yaşamı sürdürmemektir. Mekânların zamanı belleğin derinliklerinde sürdürülen yaşamın içinde sınırsız bir zenginliğin kaybının yaşandığı belirgin bir anını temsil eder. Bir yandan tarih meselesine olan yoğunlaşma artarken diğer yandan geçmişte kalmış bir miras yeniden ortaya çıkar (Nora, 2006: 22). Bellek mekânları geçmişte kalmış bu mirastır, zamanın kalıntılarıdır.

Bir geçmiş kalıntısı olarak tanımlanan bellek mekânları, tarihin içinde yer alan anımsama bilincinin içinde bir bilinmezlikle ele alınır. Bellek mekânları değişim ve dönüşüm yaşaması yönünde kurallarla çevrelenmiş olan bir toplumun kurduğu ve düzenlediği, sürdürdüğü ve yeniden tanımladığı şeydir. Tüm dünyanın makyajından arındırılmasıdır. Bu durum aynı zamanda gelecekte olanı geçmişin üzerinde, yeni olanı eskide kalanın üzerinde, genç olanı yaşlı olan üzerinde konumlandırmaktır. Ulusal ve dini bayramlar, müzeler ve arşivler, anıtlar, mezarlar ve kutsal alanlar, dernekler, anlaşmalar ve yazılı tutanaklar bugünden başka bir çağın tanıklarıdır. Geçmişte olanı bugüne taşımaları sebebiyle birer sonsuzluk ürünleridir. Nora için bellek mekânlarının nostaljik yapısının kaynağı burasıdır. Birbirleriyle benzer özellikler taşıyan bireyleri tanımlamaya yardımcı olan bir gruba ait olma durumunun işaretleridir. Bellek mekânları, belleğin doğal bir yapı olmadığı düşüncesi etrafında şekillenir. Bundan dolayı geçmişin önemli tarihlerini yeniden kutlamanın ve anımsamanın, arşivler oluşturma, ayinler düzenlemenin, yazılı tutanakların noterler aracılığıyla onaylanmasının, ölü merasimlerinde dokunaklı demeçler vermenin gerekliliği doğar. Bu nedenle özelleştirilmiş, ayrı tutulmuş, büyük bir dikkatle korunmuş merkezler üzerinde yer almış belleklerin küçük azınlıklar tarafından koruma altına alınması, bellek

mekânları gerçeğini yalnızca ışık saçan bir madde hâline getirir. Anma konusuna yeterli özen gösterilmediğinde tarih tüm bunları hızla yok edecektir. Tüm bunlar bireyler için bir dayanak noktalarıdır. Azınlıklar tarafından koruma altına alınmış olan şey tehlikede olmasa tüm bunları inşa etmek için herhangi bir gereksinim de duyulmayacaktır. Tarih eğer onları değiştirmek, yeniden oluşturmak, bozguna uğratmak amacıyla ele almasa bellek için mekânlar oluşmaz. Nora bu noktada bellek mekânlarını bahse konu tarihsel gidiş gelişlerin oluşturduğunu vurgular. Bellek mekânları tarihin hareketlerinden kopmuş yine de tarihe geri verilmiş alanlardır. Böylece ne tam anlamıyla yaşam ne tam anlamıyla ölüm vardır. Canlı bellek, deniz geri çekildiğinde sahil kıyısında kalan deniz kabuklarına benzer (Nora, 2006: 23).

Bellek mekânlarını önemli ancak anlaşılması güç ve karmaşık kılan şey onların iki egemenlik türüne bağlı olmalarıdır. Hem basit hem de karmaşık olan bellek mekânları, bazen soyut olarak nitelenen oluşumlara bazen de doğal ve deneyimsel somut oluşumlara açıktır. Aslen bu oluş içinde maddi, işlevsel ve sembolik olmak üzere üç ayrı anlamı da bünyesinde taşır. Örneğin bir arşivin depo alanı, gözle görülebilir ve doğal deneyime açık görünümüne bir alan olsa da tüm bu özellikleri onu bellek mekânı yapmaya yetmez. Arşiv deposuna sembolik bir özellik kazandıran hayalgücü ancak onu bellek mekânı olarak tanımlamaya elverişli kılar. Yine bir öğrencinin çalışma defteri, şimdilerde yaşamayan birilerine ait vasiyetnameler bile ancak toplumsal bir ritüelin konusu olduklarında belleğin alanına girer. Toplumların önem atfettiği günlerde bir dakikayı aşmayan saygı duruşları dahi sembolik anlamın çok uzak bir örneği olsa bile o anda kurulan birliğin somut bir yansımasıdır. O an, anının her dönem belirli zaman aralıklarında tekrarlanarak anımsanmasına yardımcı olur. Maddi, işlevsel ve sembolik anlam her zaman bir arada bulunur (Nora, 2006: 32).

Nora kuşak kavramını soyut bir bellek mekânı olarak tanımlar. Kuşak nüfus özellikleri bakımından somuttur. Ayrıca varsayımsal olarak işlevsel özellikler taşır. Bunun nedeni anıların şeffaf bir biçimde aktarımını sağlamak ve sürecin kolaylaşmasına katkıda bulunmaktır. Kuşak somut, işlevsel ve simgeseldir. Küçük bir toplumsal grup içinde yaşanan bir olayın ortak deneyimlenmesi ile bu olaya daha önce hiç şahitlik etmemiş çoğunluğu da niteler. Tüm bunları oluşturan bellek ve tarihin etkileşimli yapısıdır. Nora için bellek mekânları anımsama amacı gütmüyor olsa bile tarih mekânlarıdır (Nora, 2006: 32).

Bir anımsama eyleminin gerçekleştirildiği mekânlar, geçmiş yıllarda tarih profesyonellerinin odağında yer alır. Özellikle yirminci yüzyılda bu tür mekânların çoğu bir savaş sonrası yaşanan can kaybına işaret eder. Bu tür alanları tarih araştırmaları için çekici kılan şey, bir yaşamın hikâyesi olan karakterleridir. Özellikle bu mekânların belirli bir anımsama amacına uygun şekilde inşa edilmesi ya da uyarlanması, mekânı kurumsal hâle getirme ve kullanımının rutinleştirilmesiyle sürer. Bu tür işaretler takvimin belirli bir dönemine işaret ettiği gibi bir anda durdurulabilir (Winter, 2009: 252). Bu noktada Ricoeur, anımsama için yardım ve destek alınması gerektiğini vurgularken Nora tarafından iddia edilen anma mekânlarına dönüşen bellek mekânlarının kötüye kullanıldığını öne sürer. Burada aslında anımsamanın bir kötüye kullanım anlamından ziyade mekâna vurgu yapılması gerektiğinin altını çizer. Anma mekânlarının kötüye kullanımı beraberinde bir belirsizlik durumunu da yaratır (Blain, 2007: 145).

2.5. Assmann'lara Göre Hatırlama Kültürü

Bellek araştırmaları bugün antropolojiden sosyolojiye, edebi incelemelerden kültürel çalışmalara, iletişim ve tarih bilimlerine çok geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Temel çıkış noktasını büyük ölçüde Maurice Halbwachs'ın bellek çalışmalarından alan birçok bilim insanı; belleği bir sosyal etkinlik, grup üyelerini birbirine bağlayan bir güç, bir kimlik ifadesi olarak görmeye başlar. “Kolektif Bellek”, “Toplumsal Bellek”, “Tarihsel Bellek”, “Kamusal Bellek”, “Kültürel Bellek” kavramlarından bahsedenlerin pek çoğu sözü edilen belleklerin birden fazla bireye ait olduğu konusunda mutabakata varır. Bugün toplumsal grupların oluşmalarını mümkün kılanın da araç olarak çeşitli hatıraların kullanımı olduğuna işaret edilir. Nihai olarak da bir toplumun belleğinin araştırılması, kaçınılmaz olarak o toplumun siyasal, ekonomik, kültürel kaynaklarına erişimi gerektirir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal olarak ele alınan bellek doğası gereği araçsaldır. Toplumun üyeleri olarak bireyler geçmişte olanları birbirinden farklı amaçlar ile gündemleri desteklemek adına araç olarak hatırlar (Steven ve Derek, 2004: 348-349).

Bireylerin düşünce eylemi her ne kadar soyut ise anımsama süreci de bir o kadar somuttur. Düşünceler belleğin bir parçası hâlini almadan önce bellekte bireysel bir algılama süreci gerçekleşir. Böylece kavramlar ve imgeler arasında, birbirlerinden ayrı olarak ele alınamayan bir iç içe geçme durumu yaşanır. Kavramlar ve imgelerin birbirlerinde erimesi

olarak tanımlanan bu süreç, bir gerçeğin belli bir toplumsal grubun belleğinde yer etmesi için gerçek kişiler ve olaylar şeklinde yaşanması gerekliliğine benzer. Aynı zamanda herhangi bir olayın grup belleğinde yer alabilmesi ve kalıcı olabilmesi için de anlamlı olan bir gerçekle zenginleştirilmesi, geçmişten gelen bir sembol, bir kavram, bir öğreti aktarması gerekir. Sözü edilen aktarım süreci bir topluluğun düşünce sisteminin bir parçası hâlini alır. Kavramlar ve bireylerin geçmiş tecrübeleri arasında kurulan bu bağlantıdan “*hatırlama figürleri*” doğar. Halbwachs’ın “*hatırlama görüntüleri*” olarak tanımladığı şeyden farklı olarak Assmann’lar hatırlama figürleri kavramı ile kültürel olarak biçimlenmiş hatırlama görüntülerinden söz ederler (Assmann, 2015: 46). Burada Halbwachs’ın düşüncelerine gereken değeri verirken aynı zamanda düşüncesindeki zayıf noktaları tamamlama gereksiniminden doğan bir bellek yaklaşımı ortaya çıkar. Halbwachs’ın düşüncelerinin temel noktaları Assmann’lar tarafından devralınırken hatırlama kültürü bağlamında eleştirel yönde de yaklaşılır. Assmann’lar Halbwachs’ın geçmiş düşüncesini, kültürel alana yönelttiği eleştiriler çerçevesinde dikkate alır.

Bir sosyal psikolog bakış açısıyla toplumların anımsaması ile ilgilenen Halbwachs’ın bellek çalışmalarında yol gösterici olan ve yeni bir alan açan “*toplumsal bellek*” kavramı, bellek ve grupların birbirine bağlanması gerçeğine dayanır. Bir toplumsal grubun üyelerinin kimlik ve hatıralarının nasıl birbirine bağlı olduğunu ustaca örneklerle anlatan Halbwachs, her ne kadar kimlik kavramını çok nadir olarak kullanıyor olsa da bir sosyolog olarak geliştirdiği bellek yaklaşımını kültür yönünde geliştirmez. Halbwachs’ın çalışmalarında kültür eleştirisine yer verilir fakat bu eleştiri, olanı analiz etmekle sınırlıdır. Kültürel gelişmeleri bellek yaklaşımının dışında bırakıyor olsa da geliştirdiği temel kavramlar kültürel geleneklerin ortaya konulmasına katkı sağlar. Tam da bu temel kavram ve ilkeler bir kültür analizi için temel niteliğindedir (Assmann, 2015: 54). Bundan dolayı Assmann’lar Halbwachs’ın sosyal yapısalcı olarak tanımladıkları geçmiş yaklaşımını devralırlar. Halbwachs’a göre geçmiş, içinde bulunulan zamanın -an- bağlamından ve bir anlam yaratma gereksiniminden doğan sosyal bir yapı olarak ele alınır. Geçmiş doğal olarak bulunmayan, kültürel olarak tanımlanan bir varlıktır (Assmann, 2015: 56).

Maurice Halbwachs’ın 1980-1992 yıllarını kapsayan çalışmalarıyla bellek alanında popülerlik kazanmasından beri, en bireysel olan anılara bile hatırlatıcı figürler tarafından eşlik edilmesi düşüncesiyle tüm belleğin kolektif olduğu şeklindeki yaklaşımı, bellek

çalışmalarının temel önermesi hâline gelir. Dolayısıyla kültür de bu temel öngörünün bir parçası olarak ele alınır. Bu türden bir akıl yürütme ile kolektif olarak ele alınmış kültürel bellek anlayışının önü açılır. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü Halbwachs, Durkheim'ın toplumsal olanı bir organizmaya benzeterek yorumlamasından büyük ölçüde etkilenir. Durkheim'cı anlayışın kolektif bilincinin Halbwachs'ta kolektif bir vicdan tanımlamasına sebep olduğu düşünülebilir. Bu anlamda Halbwachs'ın yalnızca bir topluluğun retoriğine odaklandığını söylemek mümkündür. Halbwachs bireysel olarak ele alınan hatıraların, sosyal etkileşim alanlarıyla bir grubun belleğini oluşturmak için nasıl bir araya geldiklerini, (örneğin bir hikâye anlatımında, bireyler arası anı alışverişinde olduğu gibi) fark edemez (Cappelletto, 2003: 242). Bu anlamda Halbwachs'ın büyük bir keşif olarak ele alınabilecek olan toplumsal bellek yaklaşımını kültür yaklaşımları özelinde genişletmeyi daha sonraki çalışmalarına bıraktığı düşünülebilir. Bir toplama kampında yaşamı sonlana değin yapmış olduğu çalışmaların kızı tarafından derlenerek oluşturulan *“Toplumsal Bellek”* eseri henüz tamamlanmamış bir son eserdir. Sözü edilen tamamlamanın Jan Assmann ve Aleida Assmann tarafından gerçekleştirildiği düşünülebilir.

Bellek ve hatırlama kavramlarının son dönem araştırmalarda sıklıkla yer alması tesadüfen gerçekleşmez. Assmann'lara göre bellek konusuna yönelik oluşan yoğun ilgiyi etkisi altına alan en az üç ayrı özellik taşıyan dönemden söz edilmelidir. Assmann'lar için içinde olduğumuz dönemin özelliklerinden biri; yeni medya teknolojileri ile yapay bellek oluşumunun gerçekleştiği bir dönemdir. Tıpkı matbaanın ve hatta yazının icadı gibi yeni bir kültürel devrim çağıdır. İkinci olarak da geçmişte kalmış, dönemini tamamlamış bir şey olarak geçmiş kültürü hatırlama ve geçmişte olanı anlama çabasının yaygın hâle gelmesidir. Belirginliği en fazla olan üçüncü ve son özellik ise bireyleri daha çok öznel ve yaşamsal bir düzeyde etkisi altına alan bir şeyin sonunun gelmesidir. Yazılı belgelerle kayıt edilmiş, insanlık tarihinin en zorlu yaşam anlatılarının, felaketlerin, insanlık suçlarının merkezde olduğu bir döneme tanıklık etmiş olan bir kuşağın artık hayatta olmamasıdır. Bu nedenle yaşayan bellek yok olmakla karşı karşıya kalır. Kültürel olarak hatırlama biçimleri olumsuz özellikler taşımaya başlar. Bu anlamda toplumsal belleğin, bir çağın değişiminin başlangıç yolunda olduğu söylenebilir. Bellek ve tarih arasında kurulan ilişki yaygın olarak soyut bir düşünce etrafında şekillenmiş olsa da Assmann'lar için sorunun merkezi tam da bu noktada çözümlenmeyi bekler. Sözü edilen tüm belirtiler hatırlamanın, kültürel alanlara ve olgulara farklı bir bakış açısı sunmak adına, yeni bir düşünce sistemi olmaya aday olduğunu gösterir.

Bu araştırmalar, Jan Assmann ve Aleida Assmann'ın 1984 ve 1985 yılları arasında Berlin Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde (Wissenschaftskolleg Zu Berlin), geçmiş ve hatırlama bağlantısı, kimlik ve politik imgeleme, kültürel sürekliliği sağlama ya da gelenek oluşturma başlıkları arasındaki bağlantıyı inceledikleri bir yıllık bir çalışmaya dayanır (Assmann, 2015: 17 - 18). Sözü edilen çalışmadan elde edilen veriler ışığında “*mimetik bellek*”, “*nesneler belleği*”, “*iletişimsel bellek*” ve “*kültürel bellek*” sınıflandırmaları ile bellek çalışmalarında yeni bir alan açılır. Bu, daha önce tartışılan bellek çalışmalarının eksikliklerinin üstesinden gelmek için önemli bir adımdır.

Mimetik bellek, bireylerin davranışlarının taklit yoluyla öğrenildiği, bir davranış alanı olarak tanımlanır. Mimetik bellekte davranışlar, taklit yoluyla edinilmiş alışkanlık ve kurallara bağlıdır. Nesneler belleği ise bireylerin kendilerini çevreleyen, geçmişlerini anımsatan, içinde yaşamlarını sürdürdükleri şeyler dünyasının şimdiki zamanında onlara farklı geçmişleri anımsatan bir bellek türü olarak ele alınır. Bireylerin kendi farkındalıklarına ulaştırıları ilk andan itibaren etrafları sokaklar, şehirler, köyler, araçlar, kıyafetler, yataklar, koltuklar, iskemleler, rahatlık ve güzellik hayalleri, günlük ve özel eşyalar ile çevrilidir. Böylece nesneler belleği ile tanımlanan, bireylerin kendilerini bildikleri andan itibaren onları çevreleyen nesnelerle bir anlamda kendi yansımalarına ulaşıyor olmalarıdır (Assmann, 2015: 27).

Mimetik bellek ve nesneler belleği dışında özellikle kültürel belleğin oluşum aşamasında karşılaştırmalı olarak yer verilen iletişimsel bellek ise, bireylerin yakın geçmişlerine ait anılarını kapsar. İletişimsel bellek, bireylerin kendilerinden başka kişiilerle anlaşmalarını sağlar, başkaları ile kurulan alışveriş içinde, kendiliğinden gerçekleşmeyen, hem içten hem de dıştan etkileşim ile gelişir. Bireylerin diğer bireylerle etkileşimine dikkat çekilen bu bellek türünde bilinç ve bellek oluşumu, her bir bireyin başkalarıyla kurmuş oldukları etkileşimlerin gücüne bağlıdır. Kültürel bellek ise kendisinden önceki üç ayrı bellek türünün az çok bütünlük sağladığı bir alandır (Assmann, 2015: 27-28).

Yirminci yüzyılın doksanlı yıllarında, özellikle Halbwachs'ın belleğin sosyal çerçevelerini ele aldığı çalışmalarına atıfta bulunularak yeniden geliştirilen iletişimsel bellek kavramı; bir ailenin ya da belirli bir grubun ortak anılarının kuşaktan kuşağa aktarımına vurgu yapar. Kuşaklar arası aktarım sürecinde bireysel deneyimlerin bireylerin yaşam sresinin önüne geçen bir etkileme sürecine odaklanılır (White, 2013: 73). Bireylerin yakın

geçmişlerine ait anılarını kapsayan iletişimsel bellek türünde anılar, kişilerin kendi dönemlerindeki başka kişilerle paylaştıkları anılardır. Bu bellek türünün en etkin örnekleri arasında kuşağa özgü olan bellek dikkat çeker. Kuşağa özgü olan kuşaksal bellek, tarihsel olarak ait olduğu grupla bağlantılıdır ve zaman içinde meydana gelirken zaman içinde de yok olur. Bir diğer anlamda ifade edilecek olursa, kuşağa özgü olan bellek o kuşakla sınırlıdır. Taşıyıcıları yok olduğu zaman bir başka belleğe yer açılır (Assmann, 2015: 58). Böylece bir çağa tanıklık eden çağdaşların bireysel deneyimlerini anlatılar aracılığıyla kendilerinden sonraki kuşaklara aktarıyor olmaları, kendi kuşakları dışında diğer kuşakları da etki alanı içine alarak, taşıyıcıları yok olsa bile yaşamaya devam eden bir bellek yaratır.

Bireyler anılarını yalnızca aile üyeleri ile değil, arkadaşlıklarıyla, komşularıyla ve hatta hiç tanımadıkları, daha önce hiç görmedikleri çağdaşlarıyla, ait oldukları yaş grubuyla paylaşır. Bu anlamda toplumsal belleğin önemli bir biçimi olarak kuşağa özgü olan bellek, Karl Mannheim tarafından 1928'de yeniden keşfe sunulmuştur. Aynı tarihsel olaylara tanıklık etmiş, aynı yaş aralığındaki bir grubu temsil eden kuşaklar, ortak bir değer ve inanç, alışkanlıklar ve tutumlar ile çerçevelenir. Bir kuşağın üyeleri kendilerini, kendilerinden önceki ve sonraki kuşaklardan ayrı tutma eğilimi içindedir. Bir kuşak içinde bir başka kuşağın üyelerine tam olarak açıklanamayacak çok fazla örtük bilgi çerçeveleri vardır. Paylaşılan kuşağa özgü bellek, bireysel anıların oluşumunda önemli bir yer tutar. Çünkü bir kez oluşan kuşağa özgü olan belleğin kuşak kimliğinde değişim yaşanmaz. Bir kuşağın ortak deneyimleri, umutları, değer ve inançları böylece somut hâle gelir. Kuşakların değişim yaşaması, toplumsal belleğin yeniden inşası, toplumsal norm ve değerlerde yaşanan dönüşümler kültürel yenilenme için oldukça önemlidir (Assmann, 2006: 5).

Tablo 2.1. Kültürel Bellek ve İletişimsel Bellek Arasındaki Farklar

	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler	Efsanevi köken tarihi, ulaşılamaz geçmişte yaşananlar
Biçim	Gayri resmi, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme
Zaman Yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman
Taşıyıcılar	Belirsiz bir hatırlama grubunun canlı tanıkları	Uzmanlaşmış, gelenek taşıyıcıları

Bir topluma has gelenek ve teamüller, toplumdaki kültürel anlamın kuşaktan kuşağa devredilmesinde rol oynayarak kültürel belleğin alanına girer. Böylece taklide dayalı belleğin sınırları aşılar. Bu durum aynı zamanda anıtlarla, mezar taşlarıyla, idollerle yalnızca amaca yönelik olmayan aynı zamanda içinde bir anlam barındıran zaman, kimlik, sembol ve temsilleri dışa yöneltmesiyle nesneler belleğinin de sınırlarını aşar (Assmann, 2015: 27-28). Assmann'a (2015: 64) göre bir anlam aktarımı olarak kültürel bellek, geçmişin belirli noktalarına yönelirken iletişimsel bellek yakın geçmişe yönelir. Kültürel bellek ve iletişimsel bellek arasındaki benzerlik ve farklılıkları Assmann yukarıdaki tablo ile ayrıntılı olarak açıklar.

2.5.1. Kültürel Bellek

Bireylerin kendilerine ait olduğu düşünülen bellek, yalnızca kendinden başkalarının bellekleriyle bir bağlantı içinde değil; aynı zamanda kendi belleğine dışsal olan semboller ile de ilişki içindedir. Bireyin kendisine ait olan bellek nesneleşmiştir ve beyin tarafından organize edilmeye gereksinim duyar. Aynı zamanda nesneleşen bellek gömülüdür, sosyal çerçevelere ve kültürlere ihtiyaç duyar. Bellek, anımsayan bireylerin zihinsel faaliyetleriyle, anımsama eylemini gerçekleştiren -anımsatan- nesneler arasındaki fiziksel bir etkinin yansımasıdır. Belleğin sosyal çerçeveleri ile Halbwachs yalnızca bu süreci kabul ediyor olsa da bellek kültürel olarak da çerçevelenmiştir. Bireylerin belleği, geçmişte yaşamış oldukları

mekânlar, edinilen bilgiler, kutlamalar, öğrendikleri hikâyeler, dini etkinlikler, müzik anlayışları gibi kültürel çerçeveler ile şekillenir. Anımsayan bireylerin anımsatıcı nesneler ile kurmuş oldukları ilişki, bu anlamda kültürel olarak gömülü olan bellek ile bellek yaklaşımlarına dâhil edilir (Assmann, 2011: 17-18).

Son yıllarda, toplum bilim çalışmalarının kültürel bellek üzerine geliştirdiği yaklaşımlarda gelişmeler görülür. Çalışmaların hız kazanmasındaki neden ise Assmann'ın bireysel belleğin kültürel alanda nasıl bir gelişme kaydettiğine yönelik anlayışını genişletme ve derinleştirme arayışdır. Kültürel belleğin ayırt edici özellikleri; nasıl, nerede, kim ya da kimler tarafından üretildiği, bireylerin kültürel belleği gündelik yaşamlarında nasıl kullandıkları, bireysel belleklerin tüm bunlarla nasıl bir bağlantı kurduğu ve son olarak belleğin toplumsal bedenlerde nasıl şekillendiğidir (Kuhn, 2008: 283). Kültürel belleğe yönelik bu ilginin artışı, batıda yaşanan politik ve kültürel duyarlılıklarla eş zamanlı sürer. Özellikle 1980'li yıllara kadar geçmişte olan yalnızca tarih biliminin alanı kapsamına dâhil edilirken 2000'li yılların başlangıcından itibaren bu konular ve sorgulamalar kamusallaşır (Assmann, 2021: 25).

Geçmişte olanı bugün ve gelecek için saklayan bir değerler, uygulamalar, kurumlar, eserler sistemi olarak kültürel bellek, bilgiyi aktarır ve birbirleri ile aynı olmayan kimliklerin ortaya çıkmasını destekler. Bunun nedeni bireylerin kendilerini çeşitli kültürel gruplara ve bu grupların geleneklerine bağlılıkları üzerinden tanımlamasıdır. Bireyler farklı bir kimlik duygusu ve arayışı ile kendi gelecekleri için gereksinim duydukları şeyleri tedarik etmeye çabalarlarken kültür; bireylerin öteki yaşamları için sürdürülebilir yapılar inşa eder. Böylesine bir sürdürülebilirlik inşasında bu süreci oluşturan uygulamalar tekrarlama stratejilerine odaklanır. Hikâye anlatımları, müzik anlayışları, ritüeller ve danslar da dâhil olmak üzere somut olmayan "*kültürel miras*" olarak adlandırılan şeyler çoklu ortamlarda sergilenen pratikleri içerir. Bu anlamda harici bilgi depolama alanı geliştiren kültürel yapılar, zaman stratejileri uygulayarak yazılı metinler ve görüntüler gibi iletim yollarını da oluşturur. Kültürel bellek toplumlar için önemli olarak tanımlanan bireylerin düşüncelerini, tarihi olayları, bu olaylardan arda kalan binaları, anıtları, yaşam alanlarını muhafaza ederek geleceğe aktarır (Assmann, 2021: 25).

Bugünün bellek çalışmalarını yürüten araştırmacılar anımsamanın anlamını yeniden düşünmede okuryazarlığın etkisine vurgu yapar. Bireyler tarafından hatırlananları ve nasıl hatırladıklarını etkileyen okuryazarlık çerçevesinde, yazılı kayıt tutan toplumlar, yazılı kültürün oluşmadığı toplumlara oranla tarih ve toplum ilişkisinde farklılaşır. Öyle ki bugünün çağdaş bellek araştırmacıları; yazılı kültürde saygı gören dili etkin kullanma becerilerinin, imgeler ve görsel kültür egemenliğindeki günümüz toplumlarında yeniden itibar kazandığını vurgular (Halbwachs, 2019: 13). Bunun sebebi Connerton'a (1999: 12) göre anımsamanın bireyselden ziyade kültürel bir etkinlik olarak ele alınmasıdır. Kültürel bir etkinlik olarak tanımlanan anımsama, kültürel bir bütünün anımsanması olarak tanımlanır. Böylesine bir geleneğin ise kültürel olandan daha çok yazılı malzemelerden meydana geldiğine inanılır. İki bin yılı aşkın bir süredir bu inanış sürmektedir ve tüm yorumbilimsel yaklaşımların tarihi, böylesine bir varsayımdan yola çıkar. Hukuki metinler, dini yazıtlar, sanat eserleri, bedensel pratikler, törensel eylemler yorumbilimsel inceleme alanlarına dâhil edilir. Hepsinden öte burada sözü edilen uygulamalardaki asıl araştırma konusu yazılı ürünlerdir. Bu eğilim ile yorumbilim tarihi, tarihten biliminden aldığı yazıya dayanan geleneğin içinde doğmuş ve bu çerçevede gelişim göstermiştir.

Sonuç olarak Assmann, kültürel bellek kavramsallaştırması ile bireylerin belleğinin dış boyutunu ele alır. Bellekten söz edildiğinde onun içsel bir olgu olduğu ve mekânının bireylerin beyni olduğu, bu anlamda da belleğin bireylerin beyninin fizyolojisi ve nörolojisiyle ilgili olduğu ilk akla gelen düşüncelerdir. Tüm bunlarla kolayca ilişkilendirilen belleğin kültür bilimiyle ilgisi çerçevesinde ele alınması ise başlangıçta mümkün olmamıştır. Oysa Assmann'a (2015: 30) göre belleğin neleri kapsadığı, kapsanan içeriklerin nasıl organize edildiği, ne kadar zaman dilimi süresince bu içeriklerin muhafaza edileceği, bireylerin yöneliminden ziyade beynin kapasitesi ve dış koşullar ile ilişkilidir. Belleğin neleri kapsayacağını bireylerin toplumsal ve kültürel çevreleri ve bu çevrelere ilişkin dışsal koşullar belirler. Konuya ilk dikkati Halbwachs çekmiş olsa da Assmann alan hakkında önemli gelişmeler kateder. Bir geleneğin oluşumu, bireylerin ve bir toplumsal grubun geçmişle olan ilişkisi, kimlik oluşumu gibi ifadelerle tanımlanan işlevsel çerçeveler için kültürel bellek tanımına gereksinim duyulur. Bunun sebebi belleğin kültürel bir fenomen oluşudur.

2.5.2. Kùltür ve Bellek İlişkisinde Ritüeller ve Mekân

Aydınlanma felsefesinin yarattığı kadın-erkek, doğa-kùltür, rasyonel-duygusal, modern-geleneksel, nesnel-öznel vb. ikilikler, hiyerarşik temelli ilişkilerin oluşmasına neden olarak kavramlardan birini diğerine üstün kılar. Klasik dönem sosyoloji anlayışında da sosyal gerçeklik ayrı alanlarla ifade edilir ve böylece sosyolojiye dâhil olan bir alan bir diğer alana karşı üstün kılınır. Bu nedenle bir alan diğer bir alan karşısında ötekileştirilen ve dışlanan hâlini alır. Alanlar arasında kurulan hiyerarşik yapı, yeni güç ilişkilerini ortaya çıkartır. Güçlü olanın konumlandırıldığı çalışma alanı, dışta kalan alan üzerinde tahakküm kurar ve bu anlamda sosyolojik araştırma alanları arasında birinden diğerine doğrusal bir geçiş mümkün olmaz.

Klasik sosyoloji geleneğinin Aydınlanmanın etkisiyle yaratmış olduğu ikiliklerden biri modern-geleneksel ayrımıdır. Modern toplumlar geleneksel toplumlara üstün kılınmış ve böylece sosyolojinin iktidar alanını modernlik üzerine kurması kaçınılmaz olmuştur. Sosyolojinin bilimsel alanlarında ortaya çıkan bu ikilikte modernite ve geleneğin aynı alan içine dâhil edilmesi ise imkânsızdır. Sosyolojinin yarattığı bu sınırlılıklar geleneksel yapının modern yapı karşısındaki dışlanmışlığını sağlamlaştırır. Bu nedenle başlangıçta sosyoloji disiplini, geleneksel toplumun sosyal gerçekliği olan ritüelleri bilimsel alanın dışında konumlandırır.

Bu durumun nedenini Güvenç (1979: 4), bilimsel verilerin geleneksel değer, inanç ve törenler ile ters düşmesi üzerinden açıklar. Yaygın kabul gören inançlara uygun olmayan bulgu ve belgeler reddedilir. Kabul görmeyen bu türden bilgiler ile hareket edenler ve hatta onları yayma uğraşı içinde olanlar kovuşturmayaya uğrar. Böylece inandıkları bilimsel değerler uğruna sürülenler, susturulanlar, yaşamına son verilenler dahi olmuştur.

Amerika’da özellikle 1960’lı yıllarda hız kazanan toplumsal hareketlilikler toplumun ötekileri ile karşılaşmasını ve bu doğrultuda yeni toplumsal düzenin inşasını sağlar. Öyle ki daha sonraki yıllarda sosyal gerçekliğin bir parçası olarak kabul edilen geleneksel toplumlar, sosyoloji disiplininin bilimsel araştırma alanına dâhil edilir. Bu anlamda geleneksel bir sosyoloji geleneği yıkılırken heteredoks bir sosyoloji mümkün kılınır. Göçmenlerin oluşturdukları, etnik, siyasal, dini merkeze alan topluluklar gelenekselin modernle tanışmasının veya başka bir deyişle modernin modern dışı olarak ötekileştirdiği grupların,

gündelik yaşamın bir parçası olarak sosyal arenada kendini var etmesini mümkün kılar (Şahin, 2016: 179). Örneğin kırdan kente ücretli emeğini gerçekleştirmek için göç etmiş bir emekçi aile zamanla modern toplumun bir parçası olur, kendi geleneklerini de beraberinde getirmiş olmaları sebebiyle yeni bir kültürün parçası hâlini alır. Bu sayede iki farklı kültür, bir araya gelerek yeni bir kültürel yapı inşa eder.

Geleneksel bir toplumsal düzen inşasıyla birlikte ritüellerin sosyoloji disiplinde üstlendiği merkezi rol, sosyal gerçekliğin kısmi bilgisini veren modern yapının egemen olduğu bir sosyoloji yerine toplumu tüm boyutlarıyla açıklamayı mümkün kılan heteredoks bir sosyolojiyi ortaya çıkarır.

Sosyolojide ritüel çalışmaları, ritüellerin uygulanma sıklığı ve uygulama biçimlerine değinmekte, toplumlar arası ritüel uygulama biçimlerinin değişkenlikleri üzerine odaklanmaktadır. Hangi toplumun hangi ritüeli nasıl uyguladığı veya bir ritüelin toplumdan topluma farkı gibi konuların işlendiği bu düşünsel ve yazınsal birikim, günümüz ritüel çalışmalarına kaynaklık eder. Ritüeller kültürün yeniden inşasını mümkün kılarken toplumsal bütünlüğün, dayanışmanın, etkileşimlerin, iletişimlerin, inanç sistemlerinin bir modelini de sunar. Bu soruları cevaplama girişimleri ise çeşitli analitik ayrımlamalara yol açmakta, ilkel, klasik ve modern topluluklarda uygulanan ritüellerin tipolojik şemalarını çözümleme yoluna gitmektedir (Bell, 1997: 171-172). Bu anlamda yeniden inşa edilmiş olan bir kültürün kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan kültürel bellek için ritüeller ve mekân, aktarımın gerçekleşmesinde uygun ortamı sağlaması bakımından oldukça önemlidir.

Toplumlarla ilişkilendirilen bilgiler oldukça fazla, aynı zamanda dağınık ve birbirinden farklıdır. Bunun nedeni her toplumun kendine özgü bir gelişim tarihi, yazılı ya da anlatıya dayalı sözlü kaynaklarının olmasıdır. Tüm bunlar sözü edilen toplumun kültürel mirası olarak tanımlanır. Sosyal bilimler bu mirası bütüncül kılmaya ve değerlendirmeye çalışır. Bireyler ise ait oldukları toplumun kültürel mirasını öğrenir, yaşatır ve aktarır. Böylesine bir süreç özelde bireylerin, genelde toplumların varlığının ön şartı olarak sunulur (Güvenç, 1979: 4).

Eğer bir toplumda yazılı kayıt tutabilme imkânı yoksa, anlatılara dayalı sözlü kaynaklar ile toplumun bilgisine ulaşılır. Bireylerin ait oldukları ya da kendilerini ait hissettikleri gruba özgü koruyucu bilgilere ulaşabilmeleri için de bellekten başka imkânları

yoktur. Bu anlamda belleğin birleştirici, koruyucu aynı zamanda kuralcı ve biçimsel özelliklerini sürdürebilmesi için Assmann, üç koşulun gerekli olduğu vurgular: Kaydetme, geri çağırma ve tekrar iletme ya da bir başka biçimde ifade edilecek olursa şiirsel biçimlendirme, ritüeller ve toplumsal katılım. Şiirsel biçimlendirme bilginin korunan ve saklanan biçimlerine ulaşabilmeye yönelik bir bellek tekniğidir. Bu bilgi aynı zamanda bireylerin ses, ritim, mimik, vücut dili de kullanmaları aracılığıyla oluşan ritüel eylemleri ile de bütünlük taşır. Assmann'ın iki koşuldan daha çok önem verdiği koşul olan katılım biçimleri ise şu soru üzerinden bir cevap sunmaya çalışır. Bir grup kültürel belleğe nasıl katılabilir? Bu sorunun cevabını grup olarak buluşma ve bireysel olarak orada bulunma ile bayramlar ve ritüeller üzerinden verir. Bayramlar ve ritüeller, belirli bir zaman ve mekânda düzenli olarak tekrarlanırlar. Bu tekrarlar aracılığıyla bireylerin/grupların kimliklerini koruyan bilgilerin, kendilerinden sonraki kuşaklara devredilmesini ve kültürel olarak kimliğin yeniden üretilmesini sağlarlar. Ritüellerin tekrarı, grupların/grup üyelerinin zamanda ve mekânda birlikteliklerini mümkün kılar. Bu anlamda kültürel belleğin ilk örgütlenme biçimi olan bayramlar bireylerin gündelik yaşamlarına ve ritüellerine dâhil olur. Ritüellerin korunması, gerçeklerin anlamına ulaşmada, bilgilerin korunmasında, sonraki kuşaklara aktarımında grup birliğini koruma işlevi görür (Assmann, 2015: 65).

Bellek tekniklerinin ilk aracı mekândır. *The Art of Memory (Bellek Sanatı)* (1999) çalışmasında Frances Amelia Yates, batı bellek sanatında belleği güçlendirme çalışmalarının bu araca bağlı olduğunun altını çizer. Konu itibarıyla kitabın okuyucuya yabancı olacağını fakat sanatın anımsatıcı yönünün; hem antik çağda hem de sonrasında her zaman mevcut bulunduğunu vurgular. Böylece araştırmasının olgusal temelini oluşturan anımsama kavramının, en temel ve anlaşılması zor olan insan güdülerinin eğitiminin tarihinde ilerlemek anlamına geldiğini belirtir. Yates'e göre (1999) pek çok sanat dalını icat eden Yunanlıların, tıpkı diğer sanatlar gibi Roma'ya aktarılan ve Avrupa geleneğine nüfuz eden bir hafıza sanatı icat ettiğini çok az kişi bilir. Bu sanat ile belleğe mekânlar ve imgeler etiketlenir.

Assmann'a (2015: 68) göre mekânın ve imgelerin toplumsal bellek ve kültürel bellek pekiştirme tekniklerinde ve aynı zamanda hatırlama kültüründe önemli bir etkiye sahip olması bu açıdan boşuna değildir. Pierre Nora ile Fransızcada normal kabul edilen bir kavram olan "*Bellek Mekânlarının*" sosyal bilimler literatüründe yer almasıyla, bellek sanatı ve hatırlama kültürü arasında bir ayrıma gidilebilir. Hatırlama kültürü doğal mekânlardaki işaretlerle,

bellek sanatı ise hayali mekânlardaki işaretlerle çalışır. Assmann bu ayrım üzerinden biraz daha ileri giderek tüm coğrafyanın kültürel belleğin bir aracı olarak ele alınabileceğini belirtir. Öyle ki anıtlar ya da işaretlerin kullanımı azalırken bir mekânın tamamı bir işaret olarak kabul görür. Avustralya yerlileri olarak tanınan Aborjinlerin totem mekânları bu durumun önemli örnekleri arasında yer alır. Aborjinler kendi toplulukları için önemli kabul ettikleri günlerde, bayramlarda kendi atalarının ruhlarının varlığının ilişkili olduğu anıtların bulunduğu yerlere giderler. Bu önemli günlerde yapılan ziyaretler ile grup kimliklerini yaşatır ve kuşaklar arası aktarımını sağlarlar. Benzer örneklerden bir diğeri de Ortadoğu'nun eski şehirlerindeki tören caddeleridir. Bu tören caddelerinde bayramlar ve etkinliklerde tanrıların heykellerinin taşındığı geçit törenleri düzenlenir. Örneklerde olduğu gibi bu mekânlar, kültürel belleğin *“bellek mekânlarıdır”*.

2.6. Bellek Çalışmalarının Fenomenolojik Taslağı

Bellek çalışmalarında pek çok yazar, belleği kusurları, işleyişindeki bozuklukları temelinde ele alma eğilimindedir. Belleğe yönelik fenomenolojik bir taslağı izlemek üzere yol gösterici olan Paul Ricoeur, kusurlara odaklanmak yerine belleği, onu mutlu sona ulaştıran yetenekleri üzerinden ele alır (Ricoeur, 2012). Ricoeur için öncelikle belleğin unutuşa dair kusurlarını hemen işleyişindeki bir bozukluk olarak ele almamak gerekir. Bunlar onun için, belleğin aydınlık yüzünün karanlıkta kalan tarafı olarak ifade bulur. Bu yüz bireyleri geçmişte olana bağlar çünkü belleğin iddiası geçmişte olana sadık olmaktır. Bireysel anımsamaların geçmişe ait olduğunu kanıtlayan tek kaynak bellektir (Ricoeur, 2012: 40).

Ricoeur bellek çalışmalarının kusurlar üzerine odaklanmasına yönelik eleştirilerini yazarken, ikinci olarak fenomenolojinin parçalanmış yapısına işaret eder. Geçmişte olanı konu alan pek çok çalışma, çok farklı şekillerde ifade bulur. Bellek kelimesinin taşıdığı anlam alanını belirlemek için yapılan her türlü girişimi, bütüncül bir fenomenoloji taslağı ile ele alır. Fenomenolojinin parçalanmışlığının ilk örneği ise belleğin nesnesel anlatımıdır. Bu noktada hedef olan bellek ile hedeflenen şey olarak anı arasında bir ayrım yapılır. Bu durum Husserl terminolojisinde *“noese” (anımsama)* ve *“noeme” (anı)* arasındaki ayrımdır (Ricoeur, 2012: 41).

Husserl'a (2010: 55) göre anımsama basit bir eylem olarak algılanmamalıdır. Anımsama bireylere farklı nesneler sunarak, iç içe geçmiş veriler oluşturmasını sağlar. Dolayısıyla birincil olarak anımsamanın her algılama biçimi ile zorunlu olarak birbirine geçmiş bir akılda tutma eylemine işaret edilir.

Bergson da (2007: 60) anı ve bellek arasında yapılmasını uygun gördüğü bir ayırmadan söz eder. Bu ayırım alışkanlıklar ve bellek arasındaki ayırmadır. Bergson için belleğin iki türü vardır. Söz konusu türler “*anı olarak bellek*” ve “*alışkanlık olarak bellektir*”. İki tür arasındaki ayrımı ise bir dersin öğrenilme aşamaları örneği üzerinden aktarır. Bir ders çalışma sürecinde o dersin ezberlenebilmesi için defalarca tekrarı gerekir. Bireyler için her yeni okuma, yeni bir ilerleme kaydeder. Süreç içinde kelimeler birbirleriyle uyumlu hâle gelir ve bir bütünü oluşturur, böylece o ders artık ezberlenmiş olur. Dersin ezbere bilinmesi süreci ile o dersin bir anı hâlini alarak bireylerin belleklerine kazındığı söylenir. Bergson bu noktada dersin nasıl öğrenildiğini araştırır. Dersi öğrenirken yapılan her türlü okuma cümle cümle bireylerin hayalinde canlanır. Okumaların her biri bireylerin kendi yaşam öykülerinin tarihsel bir parçası olarak imgeler bütünü hâlini alır. Söz konusu imgelerin de anıların bir parçası olduğu ve bireylerin belleklerine dâhil olduğu söylenir. Her iki durum için aynı şey söylenece de aynı şeyi ifade edip etmedikleri konusu muğlaktır.

Ricoeur fenomenolojik taslağının başına bu ayrımı koyar. Alışkanlık ve bellek çifti Bergson'un örneğinden hareketle bir dersin öğrenilme aşamasında yapılan okumalardan bahsetmeksizin aynı dersin ezberden okunması örneğine benzer. Bu yineleyen belleğin karşısında imgeler üreten bir bellek vardır. Geçmişte olanı imgeler hâlinde anımsamak için şimdiki zamandan kopmak gerekir. Bu anlamda bir fenomenolog ne olup bittiğini anımsamak ile bir şeyleri anımsamak arasında ayırım yapabilir (Ricoeur, 2012: 44).

Bir dersin ezberlenerek öğrenilmesi örneği Bergson için de oldukça yapay bir örnektir. Yine de bireylerin yaşamlarının sınırlı sayıdaki nesnelerin ortasında sürdüğünü ve bu nesnelerin farklı zaman aralıklarında bireylerin karşısına çıktığını belirtir. Nesnelerin her biri, bireyler tarafından algılandıkları zaman, o anda doğan düşünsel hareketliliklere yol açar. Bireyler bu hareketlilikler aracılığıyla kendilerini uyarır ve aynı zamanda hareketlerin tekrarlanması bir mekanizma oluşturarak alışkanlık hâlini alır (Bergson, 2007: 63).

Anımsama-anı, alışkanlık-bellek ayrımlarına ek olarak üçüncü ayrım akla gelme ve arama ayrımıdır. Akla gelme ile kastedilen geçmişte kalmış bir olayın, anı olarak fiilen bireylerin belleklerinde yeniden canlanmasıdır. Bu durum bu çalışmanın önceki sayfalarında yer alan Aristoteles'in "*anamnesis*" kavramı ile uyumludur. Bugün Ricoeur arama yada anımsama kavramlarının "*anamnesis*" kavramı yerine kullanıldığını belirtir. Aristoteles "*mneme*"yi bir duygu olarak nitelemektedir. Bireyler herhangi bir nedenle bir şey anımsadıklarında o anıyı hissederler. Bu anlamda akla gelme, aramanın aksine bir duygu belirtir (Ricoeur, 2012: 45).

Bergson "*zahmetli anımsama*" ile "*anında anımsama*" ayrımı yapar. Anında anımsama ile arayışın sıfır noktası ifade edilir. Zahmetli anımsama ise arayışın kendisidir. Bu iki anımsama çiftinin birbirinden ayrılması çok daha büyük bir sorgulamanın parçasıdır. "*Bireylerin zihinsel faaliyetlerinin zihinsel niteliği nedir?*" Eğer anımsama sorunu birbirinden farklı zihinsel çalışmalarla ilintili araştırma alanlarında başta geliyorsa bunun nedeni kolaylık ve zorluk derecelerinin anımsamada belirgin olmasıdır. Yeniden üretme ile kolay derece, icad etme ile zor dereceden bahseden Bergson; bu ayrımın karşısına "*dinamik şema*" kavramını koyar (Ricoeur, 2012: 47).

Ricoeur Bergson'un dinamik şema kavramına, satranç tahtasına bakmadan birçok oyunu aynı anda oynayabilen satranç oyuncusunu örnek olarak verir. Oyuncunun zihninde oyun anında, güçlerin ve zayıflıkların düzenleniş biçimleri vardır. Her oyun kendi içinde bir bütün olarak belleğe alınır. Böylece anımsama fenomeninin anahtarını öğrenme yönteminde aramak gerekir. Dinamik şema, anımsama çabasının hangi yönde geliştiğini gösteren bir kılavuz işlevini görür. Bu nedenle anımsama çabası, zihinsel bir çaba hâline gelir (Ricoeur, 2012: 48).

Bergson'un (1908) geçmiş anlayışının yenilikçi karakteri, onun 1908 yılında yayımladığı "*Şimdinin Belleği ve Yanlış Tanıma*" başlıklı yazısında belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bergson bu çalışmasında, bir anımsamanın nasıl meydana geldiği, şekil aldığı ve belleğin nasıl çalıştığı üzerine temellenmiş geçmiş çalışmalarını yeniden gözden geçirmeyi hedefler. Bu anlamda anımsama üzerine temellenmiş olan düşüncelerinde yeni olan, bir anımsamanın bir algı boyunca yaratılması durumudur. Başka bir deyişle Bergson'a göre, ya içinde bulunulan mevcut zaman dilimi bellekte bir iz bırakmaz ya da iki yönlü bir hareketle

varlığını sürdürür. Belleğin işleyiş hamlesindeki iki oluş da simetriktir. Geçmişe ve geleceğe doğru bir dolaşım söz konusudur (Pearson, 2007: 94).

Anımsama ile ilgili bu incelemenin ardından Ricoeur anımsama ve unutuş arasındaki ilişkiye odaklanır. Augustinus'un önceden belirttiği üzere “*unutuş belleği*”ni oluşturan şey bir anımsama çabasıdır. Platon’da da özellikle, *Menon*, *Phaidon* ve *Phaidros* diyaloglarında unutmak “*anımsama kuramına*” bağlı olarak ele alınır. Anımsama kavramı, bireylerin deneyimlerine bağlı olmayan, ruhta gizil olarak yer bulan bilgilerin yeniden hatırlanmasıdır. Anımsama kuramında bireyler doğarken unutuşa teslim olur. Daha doğdukları anda kendi gerçekliklerine dair bilgileri, varlığın ve idelerin gerçekliğini unutan bireylerin doğalarında unutuş vardır. Fakat burada mutlak bir unutmadan söz edilmez. Hem Augustinus hem de Platon için bu unutmama “*transandental (aşkın)*” bir anlama sahiptir. Eğer imgeler gerçekten bellekten silinirlerse Platon’da bilgiyi yeniden anımsamak, Augustinus’ta da yaratıcının varlığını anlamak mümkün olmaz. Bellekten tamamen silinmiş olanı aramak da mümkün değildir (Yaman, 2021: 616).

Geçmişte olanın arayışına girmek, anımsama eyleminin önemli araçlarından olan mutlak unutuşa karşı bir savaş ilan etmektir. Zamanın içinden bir kaç anı kırıntısını kurtarabilmek, unutuştan kaçınmaktır. Ricoeur bunu “*unutuşun kefenini yırtmak*” olarak ifade eder. Unutmamak, geçmişte olanı anımsamak bir bellek ödevidir. Dolayısıyla geçmişte olanla ilgili yapılan araştırmaların geniş bir bölümü bellek ödevi olan unutmama görevinin hükmündedir (Ricoeur, 2012: 49).

Freud “*Gizemli Yazı Defterinde*” de ifade ettiği gibi bellekte hiçbir anının silinmeyeceğini, belleğin hiçbir anıyı kaybetmediğini, her bir anının uygun koşullar sağlandığı takdirde yeniden yüzeye çıkabileceğini vurgular. Ancak bireyler tarafından anımsanmayan anılar, bireylerin saklamayı tercih ettikleri, susturmayı hedefledikleri yaşantı parçacıklarıdır. Freud’a göre bireyler, şimdiki zamandaki mevcut kimlikleri ile yorumladıkları, şimdiki algılama faaliyetlerine yanlış gelen kalıntıları belleğin odalarına kilitler, hapseder. Bilinçsizce olsa da yüzeye çıkmalarına izin verilmeyen bu yaşantı parçacıkları, aslında bir savunma mekanizmasıdır. Freud unutmanın işlevi üzerine yoğunlaşırken, anımsamamayı bir bastırma, bireylerin kendi savunma mekanizmalarını devreye sokma biçimleri olarak tanımlar (Freud, 1950:148).

Nietzsche ise bireylerin bazı şeyleri unutmazlarsa anımsayamayacaklarını, unutmanın yeniden anımsama için gerekli olduğuna dikkat çeker. Nietzsche'ye göre kimi anılar sık kullanılmadıkları için silinir, bir daha geri gelmezler. Bireylerin de anısız yaşamlarını sürdürebileceklerini söyler fakat unutmadan yaşamalarını imkânsız bulur (Göle, 2007: 26).

“Her tür eylemde unutmak vardır: her tür organik yaşamda yalnızca ışığın değil, karanlığın da olması gibi. Zamanla yalnızca ve yalnızca tarihsel olarak duyumsamak isteyen bir insan, uykudan yoksun kalmaya zorlanmış bir insana ya da yalnızca tekrar tekrar geniş getirerek yaşamak zorunda olan bir hayvana benzer. Demek ki: hayvan örneğinin gösterdiği gibi, neredeyse hiç anımsamadan yaşamak hatta mutlu yaşamak mümkündür, ama unutmadan yaşamak kesinlikle mümkün değildir” (Nietzsche, 2015: 7).

Nietzsche'nin unutuşa dair bu düşüncelerinin temelini bellek ve acı arasında kurmuş olduğu ilişki oluşturur. Bireylere acı veren şeyler belleklerinde kalır. Söz konusu acılar, psikoloji biliminin yeryüzündeki en eski ve en uzun süreli tartışma konularındandır. Acı olan derindedir, derinde olan bellekte yer alır. Bu anlamda Nietzsche'ye göre bellek, acının evidir (Polat, 2007: 77).

Ricoeur belleğin fenomenolojik taslağını sunarken ele almış olduğu tüm ikiliklerde belleğin ne olduğu ve kime ait olduğu sorusundan hareketle bir kavramsal köken arayışına çıkar. Bu fenomenolojik parçalanmışlığın, belleğin bir bütün hâlinde ele alınması adına yol gösterici olduğu unutulmamalıdır. Ricoeur'un geçmişte olanı anlama çalışmalarının bugünü anlamak için bir yol haritası sunduğu aşikârdır.

2.6.1. Paul Ricoeur'ün Zaman ve Anlatı Kuramı

Paul Ricoeur, 20. yüzyılın birbirinden farklı pek çok bilimsel alanında okuyucularına geniş bir bilgi hazinesi sunan filozoflarından biridir. Özellikle Edmund Husserl fenomenolojisine yönelik duyduğu yoğun ilgi ile başlayan felsefe yazılarına ek olarak Sigmund Freud temelli psikanaliz yorumu, Wilhelm Dilthey'den devraldığı ve geliştirdiği hermeneutik anlayışıyla yirminci yüzyılın güçlü kalemleri arasında yerini alır. Ricoeur'ün özellikle sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen yöntemsel çalışmalarda sıklıkla başvuru alan üç ciltlik büyük çalışması “Zaman ve Anlatı”dan söz etmeden önce onun çalışmalarının temel

kavramları üzerine yoğunlaşmak gerekir. Kendine özgü bir fenomenoloji anlayışı ile kaleme alınmış olan *Zaman ve Anlatı* kuramının kökeninde ilk olarak hermeneutik anlayışı vardır.

Hermeneutik kavramı, genel kullanımında modern çağın erken dönemlerine işaret ediyor olmasına rağmen, atıfta bulunduğu uygulama biçimleri ve alanı, Batı uygarlığının kendisi kadar eskiye dayanır. Geleneksel bir ifade ediş ile hermeneutik, metinsel yorumlama sanatıdır. Modern zamanlarda hermeneutik kendisini, tüm yorumlama biçimlerini düzenleyen ilkelerle ilgilenen genel bir disiplin olarak tanımlar. Hermeneutik, anlamına hemen ulaşılamayan metinlerde ve dolayısıyla belirsiz olanı anlaşılır hâle getirmek amacıyla, o metni yorumlayanın aktif çabasına ihtiyaç duyulan metinlerde devreye giren bir disiplindir. Dolayısıyla görevi yorumlanan anlamın pratik sonuçlarını ortaya çıkarmak olarak ifade edilir (Madison, 2003).

“*Hermeneutiğin Kurucusu*” olarak tanımlanan Friedrich Schleiermacher ile hermeneutiğin kapsamı önemli ölçüde genişler. Schleiermacher’e göre hermeneutiği sadece metinsel anlamın değil, genel olarak kültürel anlamın anlaşılması için de bir disiplin olarak görmek gerekir. Elbette hermeneutiğin amacı bir metnin orijinal anlamını ortaya çıkarmaktır. Bu Schleiermacher tarafından bir kültürel anlama biçimi olarak da tanımlanır. Bu hermeneutik görüşü, başka bir kültürü veya yazarların ya da aktörlerin, öznel niyetlerinin kavranması olarak Wilhelm Dilthey tarafından daha eksiksiz bir şekilde geliştirilir (Madison, 2003: 240).

On dokuzuncu yüzyılın dikkat çeken özelliklerinden biri, beşeri bilimlerin ve özellikle de tarih yazımının hızla gelişmesidir. Dilthey de bu yeni bilimler için metodolojik bir temel sağlamak üzere yol çıkar. Kant gibi, doğal varlığın doğa bilimleri ile açıklanmasına has anlayışı kabul eden Dilthey, beşeri bilimlerin kendi özgül konularına ve buna bağlı olarak da kendi eşit derecede özgül yöntemlerine sahip olduğunu öne sürerek Kant’ın ötesine geçmeye çalışır (Dilthey, 1999).

Dilthey (1999: 18), Kant’ın bilgi felsefesinde savunulan görüşlerini, özellikle bilginin doğa karşısında yalnızca duyumsama ile edinildiğini, duyular ile elde edilenin zihinsel bir faaliyet aracılığıyla bilgiye dönüştüğünü ve doğanın bir açıklama nesnesi olarak ele alınabilirliğini kabul eder. Kant’a göre Locke ve Hume’un tasarladıkları bilen öznenin damarlarında kan yerine aklın bir imbiikten geçirilmiş, arındırılmış özsuyla dolaşır. Ne var ki Dilthey’e göre bilen öznenin damarlarında dolaşan gerçeklik yalnızca duyumsama ve tasarım

öğelerine ek olarak daha pek çok ögeyi de içinde barındırır. Duygulanma, isteme, heyecanlanma, arzulama, sempati ve antipati duyma, değer verme, hedef koyma gibi öğeler de bilen öznenin bütünlüğüne dâhildir. Dilthey'in dikkatini, bireylerin sahip oldukları güçlerin bu denli çeşitliliği içinde bilen özne ile tarihsel ve psikolojik olarak uğraşmak çeker. Dilthey amacının, bu yönleriyle bireyleri bilginin ve bilgi kavramlarının açıklanmasında temel almak ve doğa bilimlerinin aksine bu bilgi ve bilgi kavramlarının yalnızca algılama ve zihinsel tasarım malzemesinden ibaret olup olmadıklarını öğrenmek olduğunun altını çizer.

Nasıl ki doğa bilimleri fenomenleri nedensel ve deyim yerindeyse dışsal bir tarzda açıklamaya çalışıyorsa; beşeri bilimlere de uygun yöntem empati kurarak anlama yöntemidir. Bu anlamda bilim insanının görevi, kendine yabancı ya da uzak olan bir yaşam deneyimine ulaşmaktır. Bu deneyimler kendini belgelerde, metinlerde, yazılı anıtlarda, farklı izler ve ifadelerde var eder. Yaşam deneyimleri ve dünya görüşlerini nesneleştirir. "*Yaşam Felsefesi*" (*Lebensphilosophie*) yaklaşımı ile Dilthey, yaşam deneyimlerinin yeniden üretilmesinde bireylerin; yaşamın bir parçası olarak anlama yeteneğine sahip olmalarının etkisine vurgu yapar. Anlama beşeri bilimlere özgü bir yöntemdir ve bu nedenle bir yorum meselesidir. Yorumlama, anlamanın nesnel ifadeleri aracılığıyla yabancı yaşam deneyimlerinin yeniden üretilmesini başarma amacı güder (Madison, 2003: 241).

Hemen her felsefi düşüncenin yaşadığı talihsizliği yani döneminde yeterince anlaşılamama sorununu yaşayan Dilthey, beşeri bilimlerin sorunlarına yorum bilgisi üzerinden çözüm arar. Yirminci yüzyılın ortalarında, dönemin baskın olan pozitivist yaklaşımlarının aksine Paul Ricoeur ise kendine has farklı yorum bilgisini geliştirir.

Paul Ricoeur için hermeneutiğin temel görevi, yirminci yüzyılda beşeri bilimlerin bilgi temelli açıklama statüsüne atıf yapan, dönemin tartışmalarının çoğunu alt üst eden Dilthey'den miras kalan anlama ve açıklama ikilemini aşmaktır. Gerçekten de, çağdaş fenomenolojik hermeneutiğin başlıca hedeflerinden biri, hem anlam kavramını "*psikolojiden arındırmak*" veya "*öznellikten arındırmak*", bir anlamda duyusal anlama kavramını reddetmek, hem de beşeri bilimlerin açıklayıcı olduğunu söyleyebilecek belirli bir anlamı ifade etmeye çalışmaktır (Madison, 2003: 242). Dolayısıyla Ricoeur (1990), bir yanda empatik anlamanın yanılması ile meşgulken, bir diğer yanda da pozitivist açıklamanın yanılması ile meşguldür. Öyle ki kendi yorum bilgisini tanımlarken, "*İki cephede savaşıyorum!*" dediğinde, muhalif yönünü açıkça nitelendirir.

Ricoeur (2007: 11) “*Yorum Teorisinde*” iki görüşün düşünce yapılarını işleyerek yeni ve ayrı bir dil teorisi geliştirir. “*Yorum Teorisi ve Söylem*” adlı kitabında söylemi, olay ve anlam ikiliği şeklinde tanımlar. Olay olarak söylem ve anlam olarak söylem ikiliğinde, olay olarak söylem, birisi tarafından söylenerek bir şey hakkında atıfta bulunur. Belirli bir zamanda söylenir, zamansaldır ve aktarılabilir. Anlam olarak söylem ise söyleyicisinin anlamını ifade ederken, aynı zamanda ifadenin de anlamıdır. Anlam ve olay ikiliği yalnızca konuşulan söylemde değil yazılı söylemde de devam eder. Böylece Ricoeur’ün hermeneutik anlayışındaki görev, bir metnin yazarının amacını ve yazıldığı bağlamla ilişkili olarak o metnin problemini anlamaktır.

Anlamanın koşulu olarak Ricoeur, bireylerin ait oldukları kültürler tarafından aynı anda hem dünyaya hem de varoluşa aktarılan semboller hazinesinin, dil yoluyla (konuşma) ifade edilen bir gelenek olduğuna inanır. Hermeneutik, özne nosyonunun terk edilmemesi gerektiğinde ısrarcı olur. Hermeneutiğin özne kavramına olan bu sürekli bağlılığı, onun Edmund Husserl tarafından başlatılan fenomenolojik gelenekteki köklerine tanıklık eder. Ricoeur ise kariyeri boyunca hermeneutiği, bilen öznenin kendisini oluşturan var olma çabası ile başa çıkma girişimi olarak tasavvur eder (Madison, 2003: 255).

Bir öznenin varlığına duyulan hermeneutik inanç temelinde, bir bedene ve sese, aynı zamanda geçmiş sahnesinde rol alan öznelerin deneyimlerine gereksinim duyulur. Deneyimler olmadığı takdirde herhangi bir tanıklıktan söz edilemez. Anlatılar olmadan da deneyimler var olamaz. Bir deneyimin sözel ifadesi onu unutulmaktan kurtarır. Anlatılar, deneyimleri bir başkasına iletir, bir anlamda herkese ait kılar. Anlatılar deneyimleri başka bir anımsama anında kayıt eder ve böylece her tekrarlamada ve değişkenlikte güncellenen yeni bir zamansallık yaratır (Sarlo, 2012: 21). Ricoeur’ün üç ciltlik “*Zaman ve Anlatı Kuramı*” böyle bir kuramsal geçmişe dayanır.

Ricoeur’ün *Zaman ve Anlatı*’sı, zamana yönelik aykırı düşünce girişimlerinin temelini anlamak ve çözüme ulaştırmak amacıyla şimdiye kadar yapılmış en etkili girişimlerden biridir. *Zaman ve Anlatı*’da Aristoteles’ten Heidegger’e kadar olan düşünce ustalarının bilgi birikimlerinin özgün ve aydınlatıcı bir okuması sunulur. Üç ayrı ciltten oluşan “*Zaman ve Anlatı*” çalışmasının “*Zaman, Olayörgüsü, Üçlü Mimesis*” adını taşıyan birinci cildinde Ricoeur, anlatısal düzenlemeler aracılığıyla meydana gelen anlatının zamanı ve hayatın zamanı arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşır. Zaman ve anlatı arasındaki bağlantıları ve

çatışmaları yorumlarken birbirinden çok farklı ve çeşitlilik gösteren bilim alanlarından da yararlanır. Ricoeur, fenomenolojiden psikanalize, hermeneutikten yapısalcılığa, teolojiden nörolojiye, politikadan varoluşa, etik ve daha nice konu ve bilim alanlarını *Zaman ve Anlatı*’sına dâhil eder.

Zaman ve Anlatı’da zaman, felsefe tarihinin zaman konusundaki çıkmazların odağı olan düşünme eylemine yönelik anlayışların tümüne karşı bir meydan okuma olarak ele alınır. Zamanı hem fenomenolojik hem de evren bilimsel olarak ele almanın, her iki bilimsel yaklaşımda da bir uzlaşma sağlamanın zorluğunun bilinci ile yola çıkar. Aristoteles, Kant, Augustinus, Husserl ve Heidegger eleştirileri sözü edilen zorluğu aşma çabalarında bir yol haritası olarak sunulur. Aristoteles, zamanı “önce” ve “sonra” çerçevesinde bir hareket sayısı olarak ele aldığı için eleştirilir. Ricoeur için Aristoteles’in modeli bir öznenin yeterince kavranması bakımından gerekli olsa da öznenin zamanı tecrübe eden olarak kavranmasına olanak tanımaz. Augustinus’un tanrı ve ruh kavramlarının temelini oluşturduğu düşünce yapısında doğa bilgisinin, ruh dâhil edilmeksizin tek başına bir anlamı yoktur. Bu anlamda zamanı deneyimleyen öznenin ruhuna yönelik açıklamaları Aristoteles’in sorununa yanıt niteliğindedir. Yine de söz konusu yanıt, bireylere nesnel zamanı düşünmek için bir temel sunmaz. Augustinus için zaman dünyanın yaratıldığı yerde başlar. Ricoeur’a göre Kant ise bireysel akla dünyevi zamanın koşulu olma rolünü verir. Fakat bu düşüncesindeki boşluk deneyim fenomenolojisine yer vermemesidir. Husserl ise öznel varsayımları bir kenara bırakarak parantez içine alırken, nesnel zamanı yeniden kurmakta güçlük çeker. Son olarak, Heidegger’in dünyevi zamanı düzleştirilmiş, özgün bir zaman olarak düşünme şekli başarısızlığa uğrar çünkü Ricoeur, bu dünya zamanının bile birey algısına özgü olduğunu iddia eder (Wood, 2003: 3).

Ricoeur’ün “anlatı” üzerine çalışması ise “metafor” üzerine çalışmasıyla tamamlayıcı bir ikili oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Metafor yaklaşımına Aristoteles’in teorisinin eleştirisi ile başlar. Ona göre Aristoteles’in teorisinin en önemli yanı, metaforun “olarak-görme” yönüdür. Bir şeyi başka bir şey olarak görme metaforu, tanıdık bir şeyin yeni bir ışık altında görülmesini sağlar. Aristoteles, bu metafor üzerinden “*Mimesis*” kavramını tartışır. Poetika eserinde “*mimesis*”, “*taklit*” anlamına gelir. Platon bu kavramı, herhangi bir şekilde, başka herhangi bir şeye benzeyen, herhangi bir şeyi ifade etmek için kullanır. Aristoteles bu çok geniş tanıma sahip, doğanın kendisinin ideal olanın bir taklidi

olduğu görüşünü savunan Platon'a karşı çıkar ve mimesisin çok daha sınırlı bir tanımını yapar. Ona göre mimesis, öncelikle bir insan etkinliğidir. Bir şeyin tesadüfî bir taklidi değil, bir şeyi temsil etmek için kasıtlı olarak başka bir şeyin yaratımıdır. Başka bir deyişle, Aristoteles'in *Poetika*'sında anlatıldığı üzere mimesis ile metafor arasında bir paralellik vardır. Mimesis için taklit ne ise metafor için benzerlik odur (Simms, 2003: 63).

Ricoeur metafor ve anlatı arasındaki benzerliğe vurgu yaparak anlatı kavramına geçiş yapar. İki kavramın da kendilerine özgü çekici yönü, ikisinin de hem bir yenilik hem de yeni üretimlere kapılarını açan üretken karakterli bir buluş olmalarıdır. Bir metaforun üretimi Ricoeur'ün "*yüklemisel asimilasyon*" dediği bir süreçle gerçekleşir. Bu süreçle ifade edilen, bir şeyin aslında başka bir şey olduğunu söylerken o şeyin başka bir şeyle asimile edilme sürecidir. Bu, Ricoeur için dünyayı hayal gücüyle düzenlemenin bir biçimini oluşturur. Anlatı ise, metaforunda olduğu gibi aynı üretken buluş sürecine işaret eder. Dünyayı hayal gücüyle düzenleme işlevine hizmet eden bir olay örgüsüdür. Olay örgüsü, dünyayı düzenler, birlikte kavrar, hikâyeyi bir bütün hâlinde ele alır ve tamamlar. Böylece çoklu ve dağınık hâlde bulunan olayları anlaşılır bir şema hâline getiren, anlatıya bir bütün olarak verilen anlamdır (Simms, 2003: 79).

Bireylerin eylemlerinin taklidi bir tür anlatıdır. Anlatı ve yaşam arasında sağlıklı bir hermeneutik döngü vardır. Anlatılar yaşamda olanı, ve hatta yaşamı taklit eder. Yaşam hakkında elde edilmek istenilen bilgiye anlatılardan ulaşılabilir. Anlatılar bir zaman modeli örnekleridir. Bu zaman modeli, bir dizi nokta olarak algılanan zaman değil, bireye özgü, fenomenolojik zamandır. Bireyler için zamanın, geçmişte olanın bellekte tutulması yoluyla gelecek hakkında bir öngörü sunması gibi anlatı da çeşitli aşamalardan geçer. Söz konusu aşamaların her biri, bir diğerrinin işleyişi olmadan bir anlam ifade etmez (Simms, 2003: 98). Bu aşamalar, Ricoeur'ün metafor analizinde olduğu gibi Aristoteles'in "*mimesis*" tanımından hareketle "*Üçlü Mimesis*" olarak adlandırdığı aşamalardır. Mimesisin üç bileşenini sırasıyla "*Mimesis-1*", "*Mimesis-2*" ve "*Mimesis-3*" olarak adlandırır.

Ricoeur mimesis kavramına anlatının günlük yaşam ve etkinlikler ile kurmuş olduğu ilişki çerçevesinde bakar. Mimesis-1 başlığı altında anlatıların günlük yaşamda nasıl bir kaynağı olduğunu inceler. Mimesis-2 de olay örgüsü kurma temellendirilir. Mimesis-3 ise anlama eylemine yönelir. Söz konusu üç başlık da yaşamın üç yönünden yararlanır. Bunlardan ilki eylemin anlamı, ikincisi bireylerin eyleme biçimlerinin toplumsal sembolik karakteri -

bunların gelenek, görenek ve ritüel anlamındaki önemi- ve son olarak üçüncüsü, gündelik hayatın özündeki zamansal karakteridir (Can, Taylor, Ricoeur, 2003: 168).

Mimesis-1 ön yapılandırma düzlemidir. Bireylerin eylem dünyalarının bir ön kavrayışını sunar. Ön biçimlendirme ya da ön tasarlama olarak Mimesis-1, metinleşme olgusunun öncesinde yer alan olay örgüsüdür. Olay örgüsü bütünüyle bireylerin bilgisine dayalı olan eylemlerin bir tasarımı olarak tanımlanır. Başka bir ifadeyle olay örgüsü, bir metnin yazarı ve okuyucuları arasındaki ortak anlama kabiliyetine dayanan eylemlerin bir tasarımıdır. Başka bir anlamda, bir olayı ya da eylemi taklit ya da temsil etmek için bireylerin eylemlerinin anlamı üzerine bir ön kavrayışa sahip olmak gerekir. Bireylerin eylemlerinin ne anlattığını, neyi ifade ettiğini ve zamansallığını kavramak gerekir (Rifat, 2007: 9).

Ricoeur olay örgüsünü anlamak adına bireylerin eylemlerinin nelerden meydana geldiğine dair bir tür ön yeterlilik aşamasının gerekli olduğuna işaret eder. Örneğin bir eylemi gerçekleştiren öznenin kim olduğunun belirlenebilmesi ve aynı zamanda öznenin daha sonraki eylem biçimlerinin tahmin edilebilmesi için olay örgüsünden yararlanılır. Olay örgüsüne "kim?", "ne?", "neden?", "kiminle?" "kime karşı?" ve "nasıl?" gibi sorular sorulur. Bu soruların olay örgüsüne yöneltilmesinin amacını Ricoeur "*pratik anlayış*" kavramıyla açıklar. Bireylerin gerçek dünyada nasıl eylemlerde bulunduklarını, başka bireylerin aynı dünyadaki günlük yaşam pratiklerine dayanarak tahmin ettiklerinin altını çizer. Bundan dolayı günlük yaşam hakkında fazla tecrübesi olmayan bireylerin roman yazımında başarısız olması muhtemeldir. Ya da bir filmdeki olay örgüsünde tutarsız davranışlar sergileyen bir karakter nedeniyle herhangi bir kopukluk yaşanırsa, orada pratik anlayışa sahip olunmadığı anlaşılabilecektir. Aslında Ricoeur, tüm bunlar aracılığıyla bir anlatıyı yorumlarken bireylerin sahip olması gereken ön kavramanın üç yolunu tanımlar: *anlamsal kavrama*, *sembolik kavrama* ve *zamansal kavrayış*. Anlamsal kavrama "X" in nasıl anlaşıldığının anlaşılmasıdır. Bir şey nedeniyle bir şeyden başka bir şeyin anlamına ulaşmak anlamsal kavramadır. (Y nedeniyle A'dan B'ye ulaşmak.) Sembolik kavrama, bir kavramın sembolik değerinin anlaşılması durumudur. Örneğin bir filmde kahramanın iyi karakter olarak yorumlanmasındaki "iyi" kahramanın sembolik değeridir. Zamansal kavrayış ise bireylerin nasıl anladığına işaret eder. Örneğin aynı filmdeki iyi karakterin başına gelen herhangi bir olay karşısında nasıl bir tepki vereceğinin izleyiciler tarafından tahmin edilmesi, zamansal

kavrayış ile ifade bulur. Bu anlamda Mimesis-1 anlatının bir ön kavramasıdır (Simms, 2003: 84).

Ricoeur, Mimesis-2 tanımlamasını yaparken amacının; Mimesis-2'yi yalnızca mimesis'in ön evresi ile son evresi arasına yerleştirmek olmadığını özellikle vurgular. Mimesis-2'yi sadece 1 ve 3 arasına konumlandırarak çerçeve içine almak yerine onun mimesis biçimlendirmesinin yola çıkış ve varış aşamaları arasındaki bağlantıları anlamayı amaçlar. Mimesis-2 ara bir konumdadır. Bunun nedeni bağlantı işlevini yerine getirirken bu işlemin dinamik bir özelliğe sahip olmasıdır. Söz konusu dinamik işlem, Ricoeur'ün "*olay örgüsü*" kavramı yerine "*olayörgüleştirme*" kavramını, "*sistem*" kavramı yerine "*düzenleme*" kavramını tercih etmesinin nedenidir (Ricoeur, 2007: 129). Bir olay örgüsü üretmenin anlamı, çeşitli olaylar dizisini metni okuyanlar ya da dinleyenler için anlaşılır kılmak amacıyla düzenlemek ve bir bütün hâline getirmektir. Diğer yandan bu aşamada, birbirinden farklı türlerdeki olayları tek bir öykü biçiminde sunma ve bir olayörgüleleştirme yer alır. Dolayısıyla Mimesis-2, bir biçimleniş, art arda geliş düzlemi olarak Ricoeur'ün çözümlemesinin temel aşamasını oluşturur (Rifat, 2007: 9).

Mimesis-2 ile "*miş gibi/sanki krallığı*" ya da "*kurgu krallığı*" açılır. Bir biçimlendirme aşaması olarak Mimesis-2 olay örgüsü çalışmasıdır. Olay örgüsü çalışmaları olayları bir dizi hâlinde düzenlemek yerine bir anlatının çeşitli yönlerini anlaşılır bir bütün hâlinde düzenler. Bir öyküde ne olduğunu anlaşılır kılar, bir anlamda öykünün düşünce yapısını ortaya koyar. Olayları peş peşe sıralamak olayörgüleştirmek demek değildir. Olayların birbirleriyle ilişkili olması gerekir. Bu durum olayların birbirinden çok farklı türde olmayacağı anlamına da gelmez. Olaylar aynı zamanda farklı olabilir ancak peş peşe gelmelerinin ardında ortak bir amaç ve neden olmalıdır. Dahası "*miş gibi/sanki krallığı*"nın çözümleme eyleminde "*aracılar, hedefler, araçlar, etkileşimler, koşullar, beklenmedik sonuçlar*" olayörgüleleştirme ile bir bütün hâline getirilir (Simms, 2003: 85).

Ricoeur, Mimesis-2'yi Mimesis-3'e bağlayan sürecin devamlılığını sağlamak için Mimesis-2 çözümlemesine iki tamamlayıcı özellik daha ekler. Söz konusu iki özellik "*şemalaştırma ve geleneksellik*"tir. Her iki özelliğinde zamanla kendilerine özgü bir ilişkisi vardır. Burada Ricoeur, biçimlendirme aşamasının özelliği olan "*birlikte bir bütün olarak ele alma*" ile Kant'ın "*üretici hayal gücü*" yargısı arasında bir yakınlık kurar. Ricoeur için biçimlendirme aşamasında gerçekleştirilen eylemlerin üretimini, üretici hayal gücü

alışmasına yaklaştırmak gerekir. Ancak burada üretici hayal gücü kavramından soyut, ruhsallaştırıcı bir anlam çıkarmak yerine bir yeteneği anlamak önemlidir. Üretici hayal gücü kurallara bağlıdır ve hatta kuralları da üreten bir kalıbı oluşturur. Böylece bireysel anlama yeteneği üretici hayal gücü tarafından şemalaştırılır. şemalaştırma gücünü, üretici hayal gücünün birleştirici işlevinden alır (Ricoeur, 2007: 134).

Mimesis-2'nin şemalaştırıcı özelliği geleneğin tüm özelliklerini içinde barındıran bir tarihsellikte meydana gelir. Gelenek kavramı ile Ricoeur, cansız bir birikimin düzensiz aktarımı yerine, daima harekete geçirilebilecek bir yenilemenin canlı aktarımından söz eder. Böylece geleneksellik kavramı ile ifade edilmek istenen, olay örgüsünün zaman ile olan ilişkisinin yeni özellikler aracılığıyla tekrar ele alınması ve zenginleştirilmesidir. Bir geleneğin oluşması yenileme ve kalmış olan tortunun karşılıklı etkileşimine dayanır. Olay örgüleştirmenin düşünce sisteminin doğuşu, tortu hâlindeki bir zamandan kaynaklanır. Dolayısıyla olay örgüleştirmenin temel argümanlarının da öncelikle bu tortuya bağlanması gerekir (Ricoeur, 2007: 135).

Anlatı tam anlamına Mimesis-3 içindeki konumu ile ulaşır. Mimesis-3 çözümlemesi Ricoeur için bir yeniden biçimlendirme aşamasıdır. Bir öykünün oluşum aşamasının hemen ardından, öykünün alımlanma aşamasına geçişi simgeleyen Mimesis-3; anlatısı gerçekleştirilmiş, metinleştirilmiş, olay örgüleştirilmiş bir öykünün dünyası ile okurların ya da dinleyicilerin alımlama eylemlerinin oluşturduğu dünyanın kesişim noktasında yer alır (Rifat, 2007: 10).

Mimesis-3 aşaması içinde anlatıların; bireylerin eylemde bulunma zamanları ile tahammül etme zamanları arasındaki yeniden kuruluş sonlandığında nihai anlamlarına ulaşılır. Mimesis aşamasının son durağında Ricoeur, Aristoteles'in mimesis sürecine atıfta bulunur. Aristoteles şiirin bireylere evrensel olanı öğrettiğini ve tragedyaların acıma ile korkuyu temsil ederek bireylerin bu duygulardan arınmalarını sağladığını ya da tüm bu korku ve acıma olaylarını görmekten haz aldıklarını anımsatır. Böylece mimesis sürecinin okurlarda, dinleyicilerde ya da seyircilerde son bulduğunu belirtmiş olur. Ricoeur ise Mimesis-3'ün öykünün dünyası ile okurun, dinleyicinin ya da seyircinin dünyasının kesişim noktasında bulunduğunu belirtir. Aristoteles'e gönderme yaparak, şiirin biçimlendirdiği şiirsel dünya ile bireylerin gerçek eylemlerinin dünyasının kesişimlerinin mimesisin son aşaması olduğunun altını çizer (Ricoeur, 2007: 138).

Bir anlamda yazı kuramı ve okuma kuramının birlikte ele alınmasının ilk aşamasını oluşturan Mimesis-3 aşamasında “*alımlama*” kavramı dikkat çeker. Alımlamada iletim ve gönderme sorununa bakılması gerekir. Okura ya da dinleyiciye iletilen şey, bir öykünün anlamının ötesinde o öykünün yansıttığı dünya ve o dünyada oluşturacağı yeni düşüncelerdir. Böylece okurun ya da dinleyicinin öykünün dünyasını kendi algılama kabiliyetlerine göre alımladıklarını söylemek mümkündür. Bireylerin söz konusu kabiliyetleri sınırlı olmakla birlikte öykünün yansıttığı dünyanın ufkuna açılır. Böylece yukarıda tanımlı yapıldığı üzere bir kez daha aynı sonuca varılır. Mimesis-3 bir metnin dünyası ile okurun dünyasının kesişimidir (Ricoeur, 2007: 149).

Ricoeur’ün üç ciltlik *Zaman ve Anlatı* çalışması fenomenoloji temelli olmakla birlikte, birbirinden farklı düşünce sistemleri ve insanların çalışmalarına atıfta bulunarak geliştirdiği, eleştirel bir metin olarak ele alınır. Zaman kavramı ile edebi metinler ve tarih ilişkisini bir arada sunduğu çalışmalarında özellikle anlatının zamansal incelemesi dikkat çekicidir. Zaman ve Anlatının üçüncü cildi olan “*Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi*” tarihsel anlatı ve kurgusal anlatı arasında ayırmadan ziyade iki anlatı türünün benzer özellikleri üzerine yoğunlaşır.

Ricoeur’e göre iki tür anlatı vardır: “*tarih ve kurgu.*” İki anlatı türünün birbirinden çok çeşitli özellikleri olmasına rağmen ortak noktaları vardır. Her ikisi de bir gerçekliğe gönderme yapmaktan ziyade özne temelli bir gerçekliğe işaret eder. Her ikisi için de anlaşılacak adına aynı türden bir “*anlatı yeterliliği*”ne gereksinim vardır. Tarih yazımında toplumlar bir kurgudaki karakterler gibi hareket ederler. Toplumun her bir üyesi, söz konusu karakterler gibi davranırlar ve kurgunun geçmişi, tarihin tasvir ettiği gerçek geçmiş gibi tasvir edilir. Dolayısıyla Ricoeur, tarih ve kurgu arasındaki benzerliklere vurgu yaparken, aynı zamanda anlatısal yaşam deneyimlerinde de iç içe geçmiş bir ortaklıklarının olduğunu göstermeye çalışır (Simms, 2003: 99).

Zaman ve Anlatı’nın üçüncü cildinin sonunda iki anlatı türünü bir arada ele alabilecek temel bir deneyim olup olmadığı sorusuna yönelen Ricoeur, “*anlatı kimliği*”nin kuruluşuna yönelik hipotezini oluşturur. Ricoeur’ün buradaki amacı anlatı kimliği kavramının bir tanımını yapmaktan ziyade bu kavramı yakından incelemektir. Bir anlamda bireylerin, anlatı işlevi aracılığıyla edinmiş oldukları kimlik türü olan anlatısal kimliği daha yakından incelemeyi amaçlamıştır.

İster bir kişinin isterse bir grubun olsun, anlatı kimliğinin oluşumu, anlatı ve kurgu arasındaki bir iç içe geçmenin sonucudur. Bu durumu şöyle açıklamak mümkündür: bireylerin yaşamları, kendileri hakkında anlattıkları öykülerin ışığında yorumlandığında daha kolay anlaşılır. Böylece söz konusu yaşam öykülerinin kendisi, tarih ya da kurgudan elde edilen anlatı modelleri ya da olay örgüleri olduğunda daha anlaşılır hâle gelir. Otobiyografilerin epistemolojik statüsü algılamadaki bu kolaylığı doğrular niteliktedir. Bireylerin kendi yaşam öykülerinde kendilerini bilmeleri bir yorum içerir. Kendini yorumlama davranışı ise başka işaret ve sembollerin yanı sıra anlatıda ayrıcalıklı bir alan bulur. Ayrıcalıklı olan bu alan hem tarihten hem de kurmacadan yararlanır ve bir yaşam öyküsünü kurmaca bir öyküye yada tarihi bir kurmacaya dönüştürür. Bu durum bir anlamda tarih ve kurmacaların iç içe geçtiği biyografilere benzer (Ricoeur, 2003: 188).

Ricoeur'ün anlatısal kimlik kavramsallaştırmasına *Yorum Teorisi / Söylem ve Artı Anlam ve Başkası Olarak Kendisi* çalışmalarında ele almış olduğu kimlik kuramı arasında bağ kurarak ulaşılabilir. Kimliği başkalık ve aynılık arasındaki ilişki çerçevesinde açıklama girişiminde bulunan Ricoeur, başkalık ve aynılık arasındaki boyutun bir ortaklığı olarak yorumlamalarını sürdürür. Böylece kimlik sabit olarak bireylerde bulunan bir özellik olarak değil, aynı zamanda bir başkalık olarak da ele alınır. Anlatısal kimlik aynılık ve başkalık modelleri arasındaki bağlantıyı kurmaya yarar.

Poole'e (2008: 156) göre belleğin geçmişe yönelik önermeler sunan bir bilgi kaynağı olmasının yanı sıra önemli bir bilişsel yönü de vardır. Bellek bir gerçeklik iddiası içerir. Eğer gerçeklik iddiası başarıya ulaşamazsa diğer işlevlerini yerine getirmesi mümkün değildir. Ancak bu durum tamamen yanıltıcıdır. Bellek, geçmişle ilgili farklı bilgi kaynaklarından onay almaya gereksinim duyar ve hatta bazı durumlarda onlar tarafından düzeltilir. Bellek her zaman biyografilerin gerçeklikleri ile çevrelenmiştir. Bireylerin çoğu zaman anımsayamadıkları ya da yanlış anımsadıkları şeyler ile bugünün ve geçmişin yönlendirmeleri çerçevesinde kimliklerinin oluşabilmesi için başka yolların varlığı da önem kazanır. Bir anlamda belleğin kendi kendine yetebilen bir kimlik oluşturması mümkün değildir. Ancak bellek, bireylerin varoluşlarının, sorumluluklarının, haklarının ve ayrıcalıklarının kabul gördüğü bir sürecin kaçınılmaz parçası olmayı sürdürür ve bu nedenle, yaşamın önemli bir parçasıdır.

2.7. Toplumsal Olanın Görsel-Kültürel İzdüşümleri: Sosyolojide Görsel Kullanımı

Evrensel bir süreç olan görme eylemi, varoluşun bir parçası, imgelerin ve gerçeğin kökenini oluşturan insani pratiklerin temelidir. İmgelerle iletişim kurmanın kültürel olarak ifade edilmesine yarayan, ampirik ve analitik amaçlar için kullanılan sosyolojik bir görme eylemi, kimi zaman görülenler üzerinden yeniden düşünme biçimidir (Grady, 1996: 14). Güçlü ampirik uygulama alanları açan görsel sosyoloji alanı, 21. yüzyıldaki görüntü oluşturma ve iletim araçlarının sınırları ortadan kaldıran gelişimiyle yeni bir çerçeve oluşturur. Görüntü üretiminin çağdaş mekanizmaları, internetin sunduğu küresel ağ ile belgededikleri anları kıtalar arası hızla taşımaya başlar ve böylelikle kültürel ürünlerin aktarımı hız kazanır.

Harper'e (2012: 244) göre disiplinlerarası bir doğaya sahip olması nedeniyle görsel sosyolojik yöntemlerin araştırmalarda kullanımı giderek artmış, toplumsal olanın ortaya çıkarılmasında önem kazanmıştır. Sosyolojinin tarih boyu süregelen aktivist ve dışa dönük yönelimi, disiplinlerarası işbirliklerine açık olduğunu gösterir ve bu nedenle sosyal bilimlerin alanında üretilen bilimsel çalışmaların büyük çoğunluğu, kabul edilsin veya edilmesin sosyolojik temeller üzerine inşa edilir. Sosyal yaşamın görüntülere yansımalarının araştırılması için de bu durum geçerli bir hâl alır.

Görsel sosyoloji alanı dâhilinde incelenen sosyal konuların çeşitliliği, modern sosyolojik araştırmanın ayrılmaz bir parçası olarak görsel analizi kullanma gerekliliğini doğurur. Bu çeşitli doğası sebebiyle görsel sosyoloji alanına dair görüşler, diğer toplumsal araştırma yöntemleriyle birlikte kullanılması gerektiği yönüne vurgu yapmaktadır. Bu sayede fotoğrafik görüntüye dayanan görsel sosyolojik yönelimler; fotoğrafın diyalektik doğasına, görüntünün sosyo-tarihsel bağlamlarına ve görsellerin üreticileri ile tüketicileri tarafından ifade edilecek yorumlamalara daha hassas biçimde dikkat edilmesini gerektirir. Sosyolojideki klasik araştırma geleneğinde göz ardı edilse de her araştırmada, araştırma alanlarına görsel sosyolojinin merceğinden bakıldığını görmek, izlerini taşıdığını fark etmek olasıdır. Sınıf, cinsiyet, ırk, iş ve örgütler gibi toplumsalı ifade eden pek çok konu, görsel sosyolojik yönelimler aracılığıyla şekillenir (Zuev ve Krase, 2017: 3).

Becker'e göre görsel sosyoloji alanında çalışanların uğraşı, belgesel fotoğrafçılığı ve foto muhabirliğine çok benzer. Belgesel fotoğrafçılığı, foto muhabirliği gibi alanlarda üretilen

fotoğraflar gündelik kullanımları itibari ile ne anlama gelirse gelsin ve onlara hangi anlamlar yüklenmiş olursa olsun, toplumsal inşalardır. Becker'in söz ettiği, görsel sosyolojisi ile belgesel fotoğrafçılığı ve foto muhabirliği arasındaki ilişkiyi yorumlamak, keşfedildiği düşünülen olguları yeni anlamlarıyla aktarmanın bir diğer yoludur. Fotoğrafın organizasyonel ve tarihsel ilişkisinde tikel bir toplumsal bağlam ilişki bulunur ve tüm anlamlandırma sürecine yön veren de, anlamı yeniden oluşturan da bu bağlamın kendisidir (Becker, 2016: 244).

Stewart'a (2016: 6) göre fotoğraf, 1826 yılında icat edilmesinden itibaren 20. yüzyılın gözde teknolojilerinden biri hâline gelir ve 21. yüzyıla gelene kadar görme biçimlerinde önemli bir konuma sahip olur. Kendisine çeşitli bilim dallarının atfettiği anlamlar ile fotoğraf; görsel sosyoloji alanını şekillendiren, görsel kültürün anlamlandırılmasında önem taşıyan alanlardan biri hâline gelir. Pierre Bourdieu'nün fotoğraf sosyolojisindeki söylemiyle; birden çok kişiye açık bir görüntü oluşturma biçimi şeklinde tasvir edilen sanatsal yaratı, belgelerin üzerine düşünmeyi gerektiren bir alan hâline dönüşür.

Bourdieu'nün kaleme aldığı "*Ayrım*" adlı eserde, fotoğraf ve anlamın inşasına ilişkin örnekler görmek mümkündür. Bu örneklerden birini oluşturan yaşlı kadın eli fotoğrafı, anlamın zihinlerde yeniden oluşturulma sürecini açıklar.

Görsel 2.1. Bourdieu'nün *Ayrım* Adlı Eserinde Yer Alan Yaşlı Kadın Eli Fotoğrafı

Bourdieu yukarıdaki yaşlı kadın eli fotoğrafını farklı sermayelerden oluşan katılımcılara göstererek yorumlamalarını ister. Bu yorumlar, fotoğrafın anlamlandırılma sürecindeki sosyolojik pratiklerin görünür olması açısından önem taşır. Sınıfsal olarak en alt kategoriye konumlandığı katılımcı kümesinde yer alan kişi, fotoğrafı estetik yargı ortaya koymadan, kadının yaşamı boyunca ne kadar çalışmış olabileceğine ilişkin bir yorumlamayla açıklar. Orta sınıf yorumlayıcılar ise emek kavramını öne çıkararak, popülist bir duygusallıkla fotoğrafı açıklar. Paris'ten bir yönetici fotoğrafın sanatsal yönüne ilişkin yorumlarda bulunur ve dışavurumcu sanat özelliklerini taşıdığını beyan ederek, Van Gogh gibi sanatçılara atıfta bulunur, daha soyut yorumlamalar yapar (Bourdieu, 2015: 73). Bu nedenle fotoğrafların anlamlarının yeniden zihinlerde inşa edildiğini söylemek ve anlamlandırma sürecinin sosyolojik pratiklerle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Gündelik yaşamların sıradan bir parçası hâlini alan fotoğrafik görüntünün üretim ve aktarımı üzerine yürütülen çalışmalar, zamanla sosyolojik teorilere yer eder. Görsel ürünlerin görsel bilgi aktarımında bir araç olduğunun altını çizen sosyologların aksine kimi araştırmacılar tarafından bahse konu çalışma alanı marjinal bulunur, görsel ifadelerin aslında toplumsal olanı anlattığının kabulü, teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla mümkün olur. Toplumsal gerçekliklerin kadrja yansıyan anlarını temsil eden görüntüler, aynı zamanda insanların düşünme biçimlerini yönlendirir ve bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından sözlü iletişimden daha fazla şey ifade ettiği savunulur. Sosyolojik teoriyi görsellik hakkında bir düşünceyle ilişkilendiren kavramsal çerçevelerin eksikliği de görsel sosyoloji alanının önemli sınırlılıklarından biridir (Burri, 2012: 46). Harper'e (2002: 2) göre görsel sosyolojik saha araştırmalarının en önemli ve en zorlayıcı yanı fotoğrafların elimine edilerek görüşmelerin gerçekleştirilmesi sürecidir. Araştırma sürecine dâhil edilecek görsellerin/fotoğrafların ortaya çıkarılması, görüntülerin kullanılmadan elde edilmesi mümkün olmayan bulguların elde edilebilmesi açısından önem taşır. Görselliğin gücünün kullanıldığı bu araştırmalar, fotoğrafların araştırma verileri olarak kullanılmasını gerekli kılarak araştırmacıya yeni kapılar aralar.

Görsel yaklaşımlar, sosyolojideki çeşitli alanların da kapsayıcısı durumundadır. Bugün her aile, kendi tarihini görsel ürünler aracılığıyla inşa eder. Saklanma ve kullanım biçimleri değişmiş olsa da kültürel bir aktarım aracı olan fotoğraf, derin anlamlara sahip arşivler anlamına da gelir. Her ailede ölümler, boşanmalar, kavgalar yerine mutlu anılar biriktirilir ve her aile hatırlamak, geleceğe taşımak istediği anlar ile kadrjalarını belirler

(Harper, 2012: 243). Görsel kültür çalışmaları ise bireylerin görsellere ne anlam yüklediğinden öteye geçerek toplumsal olanı da araştırır. Auschwitz'in gaz odaları, Türkiye'nin sınır karakolları, 11 Eylül, Hiroşima ve Nagasaki'de yükselen dumanlar da bunlara dâhildir. Toplumlar anımsarken iyi olanın yanında travmaları da anımsar. Bu nedenle toplumsal alanın görsel okumalarının yapılmasında, güzel anılar kadar geçmiş yaralar da önem kazanır.

Görüntü üretimi ve iletim biçimlerinin hızla değişen pratikleri, toplumsal görsel anımsatıcıların daima depolanmasına olanak tanır. Görsel sosyoloji alanında çalışan bilim insanlarının görseli olanın sosyolojik araştırmalarda kullanımına dair değişen fikirleri, mobil cihazlara taşınan görüntüleme ve iletim biçimleri aracılığıyla yeniden şekillenir. Kuşkusuz görsel sosyoloji alanının ana yönelimi, görüntülerin sanal uzamda yayılımını etkileyen teknolojik faktörleri tartışmak değildir. Eşitsizlikler, tahakküm, ölüm gibi toplumsala ait olan kavramların kadraja yansıyanlarına ve hatta ötesine bakmaktır (Zuev ve Krase, 2017: 3). Bu nedenle görsel sosyolojik saha araştırmaları; görsellerin ilk bakışta söyledikleri kadar, söylemedikleri de ilgilenirken, kimi zaman araştırmacının kendisine ve topluma açıklamasının güç olduğu durumları da açıklamaya eğilmektedir.

İlk çağlardan günümüze insanlar birbirleriyle sözcüklerle iletişim kurmuştur. İletişim kurmak için kullandıkları dilsel öğelerin yanında görsel öğeler de iletişimin yapısına etki etmiştir. Fotoğraf, resim, simgeler, semboller gibi görsel izdüşümü bulunan tüm gerçeklikler, birer göstergeyi oluştururken insanın doğayla ve insanla olan etkileşimini değiştirmiştir. Gösterge² bir kimse için herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir biçimde bir şeyin yerini tutan pratik olarak tanımlanır (Barthes, 1979).

Ferdinand Saussure ve Charles Sanders Pierce tarafından temelleri atılan göstergebilimin bağımsız bir bilim dalı olarak anılması 1960'lı yıllara değin sürer. Saussure göstergeyi dil temeliyle ele alırken Pierce göstergeyi pragmatizm temelinde ilerleyen biçimde ele alır (Özmkas, 2009: 35) Göstergebilime artan ilgi sonrasında Christian Metz, Jean Baudrillard, Algirdas J.Greimas, Claude Levi-Strauss, Louis Hjelmslev, Julia Kristeva ve Roland Barthes gibi göstergebilimde anılan düşünürler³, çeşitli geleneklerin etkisi altında çalışmalar yürütürler (Rifat, 2009: 40-70).

² Alanda çalışan düşünürler “belirti, belirtke, görüntüsel gösterge, simge, alegori” kavramlarını zaman zaman göstergelerin yerine kullanırken zaman zaman yan bir kavram olarak ele almaktadır.

³ Saussure'a dayanan Avrupa geleneğinin temsilcileri olan yukarıdaki isimlerin yanı sıra Charles W. Morris, Thomas Sebeok, Ivor A. Richards, Umberto Eco, Charles K. Ogden'in öne çıktığı araştırmacılar ise Pierce tarafından temellendirilen Amerika geleneğini benimseyerek çalışmalar yürütür.

Göstergebilimde temel göstergedir ve bu olgu hem birey yaşantısında hem de toplumsal alanda gösterge dizgelerini çözümlemek için kullanılan bir yöntem hâlini almıştır. Barthes'a göre göstergebilim, gösterge dizelerini ve göstergeleri ele alarak zaman zaman çelişkileri kucaklayan, devinimli bir yapıya atıfta bulunur. "*Dil ve Söz, Gösterilen ve Gösteren, Dizge ve Dizim, Düzanlam ve Yananlam*" olarak dört başlık altında topladığı, yapısal dilbilimle ilişkili ilkeleri, günümüzde araştırmacılara kaynaklık eder. Saussure'e göre gösterilen ve gösteren, terim düzeninde göstergenin oluşturucularıdır ve farklı alanlarda kullanılarak zenginleşen bir tarihe sahip olan gösterge terimi, akışkan bir yapıdadır (Barthes, 1979: 26). Barthes'in göstergebilimin ilkelerini en kapsamlı biçimde çizen düşünürlerden biri olmasının yanında fotoğraf ile ilgili düşünceleri de araştırmacılara kaynaklık eder. Fotoğraf alanında yazılmış en önemli eserlerden biri olan Camera Lucida, fotoğrafın görünenden çok daha fazlası olduğunu kanıtlarken bu çalışma için başvurulmuş bir kaynak olmuştur.

Barthes'a göre fotoğrafın kadrajında sakladığı şey, zaman içinde yalnızca bir kez meydana gelir ve asla yinelenemeyecek bir durum, mekanik olarak kaydedilir. Fotoğraf, temsil ettiği gerçeklikten genellikle ilk bakışta ayırt edilemez, sınırlandırılmaz. Belki de fotoğraf, "onu bir dil olma şerefine erdirecek bir gösterge kadar ham, kesin ve soylu olmak için çırpınıyordur" derken gösterge olması için belirtinin olması gerektiğini vurgular (Barthes, 1996: 17-18).

Yaşama biçimlerimiz ve gündelik pratiklerimizi şekillendiren kültür, geçmişte hiç olmadığı kadar değişkendir. Kültür kavramının insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bu denli hızlı değiştiği bir dönem, başka bir çağ olmadığını söylemek mümkündür. Kültür kavramının değişimini ele almak devrimleri, teknolojik gelişmeleri, reformları, toplumsal hareketleri, küresel dengeleri birbirleri ile ilişkili olarak ele almak ile yakından ilişkilidir. Toplumsal ve gündelik alana etki edecek her pratik, diğerlerinde de dönüşüme neden olarak yeni kültürel yapıların oluşmasını sağlar veya kimilerinin giderek yok olmasına neden olur. Görselliğe dayalı bir toplumsal yaşamın varlığından söz etmenin mümkün olduğu günümüzde, gündelik yaşamı yakından etkileyen sosyolojik dönüşümler bulunmaktadır. Görsel olanın sosyal yapılanması üzerine odaklanan görsel kültür çalışmaları; görülen, görülmek istenen, görmezden gelinen hususlara ek olarak tarihsel ve kültürel süreçlerle de ilişki içindedir. Bir görüntüler sistemi olarak ele alınabilecek olan görsel kültür alanı, görünmeyen imgelerin bireylerin zihinlerinde taşıdıkları anlamları araştırırken, aynı zamanda

kültürel mekanizmaların kavranmasına, sözcüklerin ve yazının ifade edemediklerinin ifade edilmesine yarayan bir üretim sahası olarak karşımıza çıkar. İmgelerin üretildiği, tüketildiği, saklandığı dijital belleklerden ziyade toplumsal bir ifade biçimi olan görsel kültür alanı, incelenen ile ortaya konan arasındaki farkların sosyolojik olarak ne ifade ettiği ile ilgilenir (Kazel, 2017: 46). Görsel kültür çalışmaları optik bir teknolojik keşifin temeline dayanmaktan öte, belgelenen ile ifade edilenlerin tartışmaya açılmasıdır.

Bilginin üretim, dağıtım ve tüketim mekanizmaları, 20. yüzyılın ortaları ile başlayan hızlı bir dönüşüm sürecinin ardından sınırsız bir akışa dönüşür. Görsel kültür çalışmalarının oluşan yeni sahaları sebebiyle bilim insanları; kültürel ürünlerin çağdaş kültürel ürünlere dönüşümünü incelemeye de başlar. Fotoğraf makinesi, televizyon, sinema görüntülerinin her bir kadrajı, sosyolojik çerçeve ile şekillenmiş “an”ların tasvirini sunar. Dolayısıyla görsel kültür çalışmaları geniş yelpazesıyla; görsel olana dâhil olan tüm sosyolojik pratikler ile ilgilenirken, görüntülerin toplumsal üretim biçimlerine de odaklanır. (Poster, 2002: 68). Bu nedenle görsel olanı incelemek, toplumsal olan anları, bugünün koşullarıyla yeniden tartışmaya sunabilmek anlamına gelir. Görüntülerin üretim pratiklerindeki değişimler, görsel kültürel inceleme alanlarının da genişlemesine neden olur. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle beraber, üretim mekanizmaları, toplumsal yaşamın her alanına yeni metalar dâhil eder. Görsel kültürel ürünlerin tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayansa da toplumsal etkileşimlerin baş döndürücü hızı, üretim, aktarım ve depolamayı kolaylaştırır. Mağara duvarına çizilen bir resmin kültürel aktarım aracı olarak ifade bulması, günümüzde görsel olanın kolay aktarılabilmesi ve bu sayede sosyolojik analizlerinin yürütülebilmesi ile genele yayılır. Bu nedenle görsel kültür tarihini, kültür tarihi kadar eskiye dayandırmak ve kültürel pratiklerin oluşum mekanizmaları kadar köklü sorgulamalar gerektirdiğini anımsamak gerekir.

Kazel’e (2017: 46) göre görüntü üreten cihazların icadı ve akabinde yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarından itibaren yaygınlaşması ile görsel kültür alanının sınırlarını genişler. Görsel kültür alanının kökenleri her ne kadar insanlığın varoluşuna kadar dayanmakta olsa da, modern toplumların modern teknolojileriyle yeni bir boyuta ulaşır. Yirmi birinci yüzyılın ilk yarısında ekranlara dayalı bir toplumsal yaşamın var olmasıyla, görsel kültür alanının geçmişte olmadığı kadar hızlı değişimine şahit olunduğunu söylemek mümkündür.

Sosyoloji ve fotoğraf, Avrupa’da toplumsal bir görme biçimi olarak işlev kazanırken sanayileşme ve burjuvazinin yükselişiyle giderek ilişkilendirilir. Sosyolojik düşüncenin

öncüleri ilk dönemlerde belirli toplumsal olayların gerçekleştiği konjonktürleri harfiyen yorumlamaktan ziyade; soyut toplumsal izdüşümler üreterek açıklama girişimlerinde bulunurlar. Bir araştırmada fotoğrafları toplumsal olayların yansımalarını sunan veriler olarak kullanmak, anketler veya istatistikler kullanmaya benzer bir yönelim hâlini alır, fotoğraf ve sosyoloji alanında somut örnekler sunulmaya başlanır. Örneğin Lewis Hine ve Jacob Riis tarafından üretilen belge niteliğindeki fotoğraflar, Marksist sosyolojinin temellerini destekleyen ürünler ortaya çıkarır. Bu fotoğraflar işçi sınıfının, çocuk işçiliğin, yoksulluğun, kirli mekânların ve sefaletin belgelerini görsel imgeler aracılığıyla topluma sunmaktan çekinmez, sanayileşme ve kentleşmeye dayalı gerçeklikleri radikal biçimde açıklar (Harper, 2019: 56). Kimi kaynaklarda belgesel fotoğrafçılığın doğuşu olarak ifade edilen bu fotoğraflar aslında, gerçekliğin aktarılmasında fotoğrafik görüntünün işlevselliğini gösterir. Fotoğrafın estetize edilmiş kadrajlardan öte sosyolojik bir gerçekliğin açıklanmasında veri olarak kullanılabileceği fark edilerek araştırmacılar tarafından kullanımı içselleştirilir. Bu nedenle onların fotoğraflarına bakmak, bugünün koşullarıyla kültürel bir değerlendirmeyi yapmaya olanak tanımaktadır. Aşağıdaki fotoğraflar, söz konusu tartışmayı örneklendirebilmek için sunulmuştur.

Kaynak: www.readframes.com Erişim Tarihi: 25.08.2022

Görsel 2.2. Lewis Hine Belgesel Fotoğrafları Örnekleri

Kaynak: www.theguardian.com Erişim Tarihi: 25.08.2022

Görsel 2.3. Lewis Hine Belgesel Fotoğrafları Örnekleri

Kaynak: www.readframes.com 20.01.2023

Görsel 2.4. Jacob Riis, İtalyan Bir Toplayıcının Evinde, 1890

Dönemin burjuvazisi tarafından talep gören sanatsal fotoğraflar, portre fotoğrafları, belgesel fotoğraflarıyla çeşitlenen fotoğraf alanı, görsel kültürel araştırmalar için önemli bir kaynak konumuna gelir. Böylece kadrajlar toplumu yansıtmaya, fotoğraf makineleri halkı da görmeye başlar. Fotoğraf alanındaki bu eğilimler, diğer sanat dallarıyla işbirliğine açık olduğunu gösterir. 19. yüzyılda sanat okullarında gelişen realist bakış açılarıyla, doğal manzaraların ve portrelerin fotoğraflanmasında olduğu gibi sosyolojik yaşamın belgelenmesinde de fotoğrafın kullanışlı bir araç olduğu fikri üzerine yoğunlaşılır. Bu sayede fotoğrafın toplumsal kullanım biçimleri şekillenir. P. H. Emerson, fotoğraf için stüdyoyu kullanmak yerine topluma karışmayı tercih eden öncü fotoğrafçılardan biridir ve fotoğraflarında sınıfsal farkları yansıtacak biçimde balıkçıları, yelken işçilerini, burjuvazinin gündelik yaşam pratiklerini belgelemeyi tercih eder. Emerson'un yaptığına benzer biçimde Eugene Atget, Paris fotoğraflarıyla ün kazanır. Bu fotoğraflar genellikle insan içermemekte olsa da kent dokusu ve mimarisi hakkında önemli görsel kültürel yansımalar sunan belge fotoğrafları hâlinindedir (Harper, 2019: 56).

Bahse konu örneklerde görüldüğü üzere toplumsal alanı yansıtan görsel kültürel ürünlerin bilimsel araştırmalarda veriler olarak kullanılması giderek önem kazanır. Kuşkusuz görsel kültür çalışmalarında tek yararlanılabilecek kaynak fotoğraf değildir. Televizyon, filmler, reklamlar, fotoğraflar aracılığıyla topluma aktarılan görsel kültürel ürünler, toplumsal alanın eğilimlerini ve geçmişini belirlemede önemli rol oynar. Performans sanatları, moda, tasarım gibi disiplinler de görsel kültüre ilişkin ürünler sunar. Kuşkusuz görsel olana ve fotoğrafa ilişkin ürünlerin üretim mekanizmalarını araştırırken, üretildikleri koşulların şekillendiği anlara başvurulması gerekir ve bu noktada fotoğraf, önemli bir inceleme alanı olduğunu kanıtlar.

2.8. Belleğin Oluşumunda Fotoğrafların Kültürel ve Toplumsal İşlevi

Kuhn'a (2007: 283) göre bireysel belleklerin toplumsal alanda nasıl işlevleri olduğu, anıların nasıl, nerede, ne zaman, ne gibi koşullarda üretildikleri ve kullanımlarını araştırmak bellek çalışmalarının öncül hedefleridir. Gündelik yaşamda anıların kültürel oluşumları ve bireylerin sermayelerine ilişkin ipuçları sunmaları, görsel kültür çalışmalarına yön verir. Bireysel veya kolektif belleklerin oluşumlarının izlerini sürmek ve nihayetinde belleğin nasıl şekillendiği üzerine tartışmak, sosyal olguların çıkarımlarını yapmayı olanaklı kılar. Bu nedenle kişisel fotoğraflar veya aile fotoğrafları, her ne kadar sıradan olarak görünseler de,

anların izdüşümlerini sunarak geleceğe aktaran araçlardır. Toplumsal alanda sıradan olarak kabul edilen fotoğrafların, bilim insanlarının çabalarıyla verilere dönüştürülme girişimleri, bellek çalışmalarının öne çıkan gayelerindendir. Bellek çalışmaları bireysel ve toplumsal tüm hatırlama biçimlerini birbirleriyle ilişkili olarak ele alırken geçmişin gün yüzüne çıkmasına olanak sağlar. Bellek çalışmaları belleğin yansımalarına dair elde edilen tüm bulguları yorumlamak için veriler olarak kabul ederken, araştırmacıların öngörülerini ve deneyimlerini sürece dâhil etmeyi olanaklı kılar. Bu yaklaşımlar niteldir ve bellek çalışmalarında araştırmacının görevi tüm analiz süreçlerinden önce, olanı ve görselin oluşumuna ilişkin “an”ı anlamaktır. Anlatımın veya araştırılanın dünyasına dâhil olmak, bellek çalışmaları için önem taşır.

Son yıllarda sosyal bilimler alanında görülen kültürel bellek konusundaki hassasiyetle araştırmacılar; nasıl, ne zaman, nerede üretildiği, insanların günlük yaşamına nasıl etki ettiği, bireysel belleklerin kolektif veya kamusal belleğe nasıl dönüştüğü gibi konulara eğilir. Kuhn (2007) tarafından yayınlanan araştırma örneğinde görüldüğü üzere toplumsal alanda belleğin nasıl ifade bulduğu, insanlar ve aileler için ne ifade ettiği tartışmaya açılır, konu üzerine incelemeler gerçekleştirilir. Sıradan olarak adlandırılan fotoğrafların nasıl birer sosyolojik veriye dönüştüğü, toplumsal olanı açıklama girişimlerinde kullanışlı birer araştırma parçası oldukları, fotoğrafın gündelik kullanımlarının bireysel veya kolektif belleği nasıl oluşturduğu gibi konulara olan sorgulamalar giderek artar.

Kültürel bellek çalışmaları üzerine odaklanılması, 1980’li yıllardan önce yaygın değildir. 1980’li yıllardan önce bu konuya tarihçilerin daha hassas davrandıkları görülür. Kültürel belleğin sosyolojik bir araştırma alanı olarak ilgi görmesi 1980’li yıllardan sonraya tekabül eder. 2000’li yıllardan bu yana bellek, sosyal bilimler alanındaki bir çok disiplin tarafından tartışmaya açılmış ve bu sayede alan üzerindeki tarih biliminin tekil egemenliği ortadan kalkmaya başlamıştır (Assmann, 2021: 25).

21. yüzyılda kesintisiz görüntü akışı, gündelik yaşamın her anına nüfuz eder. Televizyon, film, fotoğraf gibi teknolojiye dayanan pek çok ürünün sunduğu görüntü akışı her an her yerde olsa da fotoğraf hâlâ derinlerde önemini korumakta, geçmişin izlerini günümüze aktarmaktadır. Anların donmuş biçimleri olarak belleklerde yer eden fotoğraflar; tek bir birimi, bir kareyi oluşturan görsel ifadeler olarak gözükmelerine rağmen bilgi akışının sınırsız gücü ile bütünleştiği bu çağda kuşkusuz daha fazlasını ifade eder. Fotoğraf, var olanı

kavramanın hızlı yolu, bellekte tutmanın kesin bir formudur. Bu özelliği sebebiyle fotoğrafın, kaydedilmiş bir söze, vecizeye, özdeyişe benzediğini söylemek olanaklıdır. Bireylerin yaşamları boyunca belleklerinde binlerce hatırlanmaya hazır fotoğraf biriktirdiği ve gerekli olduğunda bellekte olanı yeniden gün yüzüne çıkardıkları vurgulanır (Sontag, 2004). Bu nedenle bellek ve anlar arasındaki ilişkinin fotoğraf ve bellek arasında kurulu olduğu da görülür. Geçmişte anı depolamanın önemli yolu bellekken, günümüzde fotoğraf hâlini almıştır. Toksoy’a göre (2019) fotoğraflar yalnızca yaşamın kaydını tutmaktan ötesinde anlamlar barındırır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görsellik ve bellek arasındaki ilişkiye bellek, anımsama, unutma, nostalji, toplumsal ve bireysel deneyimler gibi konularla bağlantılı biçimde yoğunlaşılır. Geçmişte olanın anımsanmasını, deneyimlerin yeniden zihinlerde canlanmasını sağlayan fotoğraf, icat edildiğinden bu yana anları ölümsüzleştirerek depolamayı olanaklı kılar. Görsel kültür alanı da belleklerde olanın veya unutulmaya yüz tutmuş olanın fotoğraflar ile yeniden canlandırılması sayesinde güçlenir (Nikiforava, 2019: 298).

Fotoğrafın icad edilmesine yakın, birçok kişi birbirinden habersiz olarak aynı amaca ulaşmak için çalışmaktadır. Bu emeklerin tümü, Leonardo’dan beri aslında bilinen “*Camera Obscura (Karanlık Oda)*” tarafından elde edilen görüntüleri sabitleyebilmek, saklayabilmektir. Bu dönemdeki yegane çaba, fotoğrafı nasıl kalıcı yapacakları olur. Beş yıllık büyük bir çabanın sonucu olarak Niepce ve Daguerre, aynı amaca ulaşmayı başardıklarında patent yasaları ile mücadele etmek, devlet ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. Fotoğrafın endüstrileşmesinden önceki on yılı işaret eden Walter Benjamin, bu dönemi en başarılı yıllar olarak tanımlarken, kısa yoldan teknolojiye sahip olup kâr etmeyi amaçlayanların henüz ellerinin değmemiş olduğu yıllar olarak belirtir. İlk olarak kartpostalla insanları fetheden fotoğraf, endüstrileşmeden önceki on yılında muazzam bir gelişmeye tanıklık etmiştir (Benjamin, 2012: 3-10).

1826 yılındaki fotoğraf makinesinin icadından 30 yıl gibi kısa bir süre sonra, fotoğrafın kullanım alanları hızla genişler ve burjuvazinin tekelinden çıkar. Fotoğraflar polis dosya kayıtları, askeri istihbarat, savaş muhabirliği, ansiklopedi, aile albümleri, kartpostallar, haber, vesikalık gibi çeşitlenen kullanım alanlarıyla genele yayılan ve hızla kabul edilen araçlar hâline gelir. 1888 yılına gelindiğinde ise halkın kullanması için üretilerek pazara sürülen ilk

fotoğraf makinesiyle karşılaşır. Fotoğrafın hızla genişleyen kullanım alanları kuşkusuz Karl Marx'ın rüşünü yeniden ispat etmesine, fotoğrafın kapitalist ekonominin bir parçası olmasına olanak sağlar (Berger, 2015: 69).

Herhangi bir görünüm biçimine gönderme yapmaksızın görüntü üretmenin en doğal yolunun fotoğraf olarak görülmesi, iki dünya savaşının arasına rastlayan döneme denk gelir. Her şeyi yakından görebilen ve kaydedebilen bir tanık olan fotoğraf, gerçeğin doğrudan doğruya görülmesini sağlayan en saydam araç olarak görülür. Fotoğraf için büyük bir itibar kazanımı anlamına gelen bu görüşlerle birlikte Walker Evans, Paul Strand gibi öncülerin dönemi başlar. Fotoğrafın gerçekte olana bu denli sadık hâli, propaganda, reklam, manipülasyon aracı olarak da kullanılabileceğinin keşfedilmesini sağlar (Berger, 2015: 70). Fotoğrafi bir propaganda aracı olarak kullanmaya başlayan Naziler örneğinde görüldüğü üzere, acının fotoğraflarının ne anlama geldiği ve toplumların ve bireylerin belleğinde ne ifade ettiği dünyaya gösterilir. Fotoğraf, bahse konu süreçlerdeki en objektif kanıt olur.

Odaklandıkları konulara kavramsal açıdan da bakmayı yeğleyenler için hassas bir noktada konumlanan fotoğraf, “an”ların mekanik olarak kaydedilme biçimidir. Fotoğrafların yalnızca görülen güzellikleri ifade etmediğini savunan bu fotoğrafçıların bakış açıları temelinde, fotoğrafın acıları da kaydederek kültürel belleklerin acılar ile dolu yönünün de geleceğe taşınıyor oluşunun altı çizilir (Şahin, 2018: 875). Susan Sontag’a (2014) göre insanlığın acı tarihini içeren fotoğrafların en korku dolu olanları, soykırımlara ait olan fotoğraflardır. Müzeler, arşivler aracılığıyla korunarak toplumsal-kültürel belleği oluşturan anlar yaratmanın faydası ise halkın belleklerinde acıların unutulmasını engellemek, yer etmesini sürdürmeyi ve hatta acının aktarımını sağlamaktır. Dolayısıyla hatırlama adı verilen bu olgu, kelime anlamından daha köklü bir ifadeyi temsil eder. Berlin'deki Yahudi Müzesi, Washington D.C.'deki Holokaust Anı Müzesi, Kudüs'teki Yad Vashem, soykırımların acı gerçekliklerini belleklerden silinmemesi için yeniden dolaşıma sokan mekânlardır. Bir toplumun çektiği acıların fotoğrafları, belleklerde tarihi yeniden inşa ederken üzerine araştırmaların yürütülmesi, kültürel dokuya da ışık tutar.

Berger'e (2015: 71) göre fotoğraf makinesinin dünya tarihinde yer almadan önce yerini neyin aldığı sorusuna verilecek ilk cevaplar kuşkusuz gravür, resim, yağlı boya olacaktır. Her ne kadar genel kabul böyle olsa da fotoğrafın icadından önceki yerini dolduran en önemli fenomen bellektir. Fotoğrafın yaptıklarından önce bunu insan düşünceleri

yapmaktadır ve konunun gerçek izlerinin tasavvur edilmesi, ilk anda birey belleğinden geçmektedir. Fotoğraf yalnızca bir imgeler bütününden ibaret değil, bir izdir. Görsel algılama sürecinin karmaşık zihinsel yapısı ise fotoğrafın kaydettiklerinden çok daha karmaşık bir süreçtir. Yakalanmış, yaşantıya dair anlarının elde edilip saklanmasına yönelik fotoğraf, ortaya çıktığı ilk dönemlerde yeni ve büyük bir yenilik olarak sunulur. Günümüzde modern yaşamın bir parçası durumuna gelen, sorgulanmayan bir görünümün ifadesi olan fotoğraf, taşınabilir cihazların ortaya çıkışıyla çekilmesi bir tören olmaktan çıkarak refleks hâlini alan, o anın saniyeler içinde belgelenmesine yarayan bir araç hâline dönüşmüştür.

Fotoğrafçının tanık olduğu belirli bir hadiseyi veya insana ait olan bir seçim anının belgelenmesi anlamını kazanmış olan fotoğraf, kaydedilmeye değer bulunanın kaydedilmesi sürecidir. Etrafta var olan her şeyin fotoğraflanması onu anlamsızlaştıracığından fotoğraf, belgelenmeye ve bellekte depolanmaya değer olanın saklanması anlamını taşır. Fotoğrafın çekim sürecini, fotoğrafı çekilen anın yeniden görülmeye değer olduğu ve dolayısıyla kaydedilmesi gerektiği şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Unutulmayacak veya dünya tarihine etki edecek fotoğraflar için olduğu kadar en sıradan fotoğraflar için de bu durum geçerlidir (Berger, 2015: 36).

Kuhn'a (2007) göre bireysel fotoğraflarlar ve kültürel bellek üzerine çalışmalar yürütmek yalnızca gündelik hayat üzerine konuşmaktan ibaret değildir. Bu araştırmaların sonuçları, kültürel belleğin oluşumu ve işleyişini araştırmacıya sunarken aynı zamanda daha geniş sosyal-tarihsel bağlamları açığa çıkartarak kolektif belleğin oluşumuna da ışık tutar.

Gerçekliği gün yüzüne çıkarma aracı olan fotoğraf, toplumsal travmaların, savaşların, mutlulukların tanığı olarak kabul edilir. Fotoğrafın olaylara tanıklık etmesine aracı olmak, fotoğraf sanatçılarının ilgisini çekmiş ve bireysel-toplumsal bellek köprüleri kurulmuştur. Shimmon Attie'nin gerçekliği fotoğrafla yaratan kadrajları, bu konuya verilebilecek örneklerden biridir. Bellek, kimlik, mekân gibi konulara eğilen yapıtlarıyla Attie, kavramların birbirleri arasındaki ilişki yapılarına odaklanarak belgeleme yoluna gider. Geçmişte olanın izlerini bugüne taşıyan sanatçı, anıları canlı tutmayı amaçlar. Fotoğrafların bireysel-kolektif bellek ve kültürel bellek arasında köprü görevi gören yapısını araştıran insan hakları aktivisti Marcelo Brodsky ise fotoğrafları yeniden yorumlayarak geçmişe ışık tutar (Şahin, 2018: 875).

Berger'e (2015: 72) göre ışığa karşı duyarlı yapıları nedeniyle göz ve fotoğraf makinesi her ne kadar birbirine benzese de fotoğraf makinesi, gerekli koşullar olduğu takdirde dondurduğu anı sonsuza dek saklayabilmeyi vaad eder. Bu teknolojinin icat edilmesinden önce anların dondurulmasının yegane yolu bireylerin belleğidir. Bu nedenle fotoğraf makinesinin belleğe ait bir kavrayış olduğunu söylemek, bireysel-kolektif, toplumsal, kültürel belleğin izlerini sürmek için kullanışlı bir araç olduğunu belirtmek mümkündür. Fotoğrafların anlamları, saklanmaya değer olarak görülen anın üretilmesindeki amaçların anlaşılması ile ortaya çıkar ve bu nedenle fotoğraflara ışık tutmak bireylerin, grupların, toplumların belleğine ışık tutmaktır.

3. BÖLÜM

3. BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Demiryolculuk Kültürü ve Demiryolcu Olma Süreci

Schroeder ve Weber'e (1992) göre kültür kavramının sosyal bilimlerde karmaşık, çatışmalar ve güçlüklerle dolu bir geçmişi bulunur. *Kulturwissenschaften*'da bahsedilen Almanca kültür kavramı, günümüzdeki kültür kavramından farklı bir muhtevaya sahiptir. Weber'in tanımlamasına göre kültür; “*dünyadaki sonsuzcasına anlamsız olayların sınırlı bir parçasının insan varlıklarının görüş noktasından anlam ve önemle donatılmasıdır*”. Bahse konu tanım, Weberyen düşüncede kültürün metodolojik ve kültürel değişme fikirlerini içerir.

Weber'in (1992: 18) kültürel pratiklerin toplumsal yaşamı şekillendirme biçimlerine yönelik fikirleri, sunduğu örnekler aracılığıyla belirginleşir. Toplumsal yaşam ve düşünceler arasındaki ilişkiyi “*Demiryolu Makasçısı*” örneği ile açıklayan Weber'e göre insanların çeşitli olaylar karşısında davranışlarını yalnızca düşünceleri değil; maddi çıkarları ve amaçları da şekillendirir. Bireylerin belleklerinde yaratılan dünyaya ilişkin imgeler, tıpkı demiryollarındaki makasçılarının yaptığı gibi çıkarlara ilişkin dinamiklerin harekete geçirilmesini ve bu eylemlerin izleyeceği yolları belirler. Bireylerin çıkarları ve düşünceleri arasındaki karmaşık ilişki üzerinde başka etkenler olsa da özellikle kültürün tayin edici bir rolü bulunur.

Weber'in kültürel olana ilişkin tanımlamalar yaparken birey düşüncelerini öncelemeye yönelik görüşleri, iki kırılma noktası barındırır. Schroeder'e (1992: 19) göre topluma ait olan kültürün iki boyutu bulunur ve kültürel alanın tanımlanmasında önemli ayırım noktalarını oluşturur. Bu iki boyuttan birincisi bireylerin dünyayı kavrayışlarının ne şekilde olması gerektiği yönünde metodolojik ve epistemolojik yaklaşımlardır. İkincisi ise toplumsal dünyanın nelerden meydana geldiğidir. Weber'e göre bu iki maddenin birbiriyle bağdaştırılması gerekir.

17. yüzyılın sonlarına doğru belirli bir topluluğa ait yaşam biçimlerini şekillendiren bir pratik olarak ele alınmaya başlayan kültür kavramına yönelik ilginin artışı Kroeber ve Kluckhohn (1952) ile Williams'ın (1958 ve 1976) eserlerinde görülür. Kültür kavramını

doğrusal olmaktan çıkarak çok boyutlu etkileşimlerine odaklanan Herder (1784-1791) açıklama girişimlerinde anlamlı bir çoğulluğu kastetmiş, kavramı bilinçli ayrımlarla örülü bir yapıyı niteleyecek biçimde kullanmıştır. Özellikle antropoloji alanındaki gelişmelerin on sekizinci yüzyılda hızlanmasıyla beraber kültür, daha geniş inceleme alanına yayılarak çoğulcu bir çatı altında bütüne dair ayrımlar sunabilecek yapıya bürünmüştür. Kültür kavramının karmaşık yapısı sebebiyle sosyolojik kullanımı da ilişkili bilim dallarının gelişmeleriyle şekillenmiş, bir toplumsal grubun yaşamının tümünü kapsayan pratikler olarak ele alınmasını gerektirmiştir (Williams, 1958; Williams, 1976, Williams, 1993).

Kültür alanında keskin bir konsensüs bulunmamasının temel nedenleri arasında kimilerinin kültürün toplum incelemelerinde öncü bir rol oynadığı ve buna zorunlu bir vurgu yapılmasının gerekli olduğunu savunması, kimilerinin de kültürel pratiklerin toplumdan ayırıştırılamayacağı gerekçesi nedeniyle topluma ait olanın incelenmesinde tamamen dışarıda bırakılması gerektiği görüşünü savunmasıdır.

Kuşkusuz geniş bir inceleme alanını temsil eden kültür sosyolojisi, kültürel olanın araştırılmasına ilişkin araştırma sahalarının en güçlü paydaşlarından biridir. Kültürel pratiklerin üretim ve birbirinden farklı formlarını ortaya çıkararak toplumsal olana ışık tutan kültür sosyolojisi, toplumsal olanla özdeşleşen ve aynı zamanda toplumsal olana dair ayrımlamalar yapılmasını sağlayan kompleks bir alandır. Kültür sosyolojisinin kültürel pratiklerin üretim biçimlerine duyduğu ilgi, kültürün yeniden üretim süreçleriyle de ilişki kurmasını gerektirirken; kültürel örgütlenmelerin üzerine de odaklanır (Williams, 1993: 29-30).

Toplumsala ait olan ve kimlik olarak adlandırılan aidiyete dayalı bilinç, bir toplumun ortak dil kullanarak simgeler bütününe birlikte anlamlandırma sürecini ifade eder. Bu süreç nihai olarak belleğe işlenen olgular bütününe oluşturur. Assman'ın (2015: 149) ifade ettiği bu tanımda önem taşıyan bilinç kodları yalnızca metinlerden, kelimelerden ve cümlelerden ibaret değildir. Danslar, gelenekler, dövmeler, anıtlar, giysiler ve hatta onların üzerindeki motiflerdir. Toplumsal alanda bireylerin ortaklığa dair sundukları her bir pratik, geçmişin göstergesidir. Önemli olan dilin kullanımındaki pragmatik hedefler değil; dile ait olan ve simgesel bir anlam taşıyan göstergelerdir. Assman'a göre her bir motif gösterge niteliği taşır ve simgelerle ifade edilen tüm ortaklıklar, "*kültürel sistem*" olarak adlandırılır. Bu süreçte bireylerin toplumsala ait kimlikleri ve onu oluşturan, yeniden üreten pratiklerin tümü, bir

kültürel sisteme ait hâle gelir. Kültürel sistem, toplumsal ortaklıkların oluştuğu ve kuşaklar boyu süregelen-sürecek olan bir pratiktir. Sosyal alanın her noktasında kapsayıcı ve tayin edici role sahip olan kültür, bireylerin gündelik yaşamları ve geleceklerinin şekillenmesini belirleyen önemli unsurlardandır. Kültürel yapıların günden geleceğe taşınması ise birbirine doğrudan bağlı olarak görülmemelerine rağmen ilişkiselliği bulunan pek çok sosyal pratiğin anlamlı biçimlerde bir araya gelmesi ile ilişkilidir.

Ortak bilinci yansıtan tüm motifler, kültürel yapıların geleceğe taşınması için önem kazanır. Demiryolcuların arasındaki ortak ritüeller ve motiflerin, kültürel belleğin yeniden üretilmesini sağlayan işaretçiler olduğu, çalışmanın şekillenmesini sağlayan bulgularındandır. Demiryolculuğu yansıtan her simge, “*kültürel sistem*”lerinin canlı tutulması, yeniden üretilmesi ve sonrakilere aktarılması için kullanışlı bir araç hâlini almıştır. Bu nedenle ortak bir kültürün etrafında kümelenen demiryolcuların mesleki terminolojileri, ritüelleri, mesleğe ilişkin sembelleri kültürlerinin inşa edilmesi ve aktarılmasında büyük önem taşır. Katılımcıların bu hususla ilişkili sorulara verdikleri yanıtlar da bahse konu hususu kanıtlamıştır.

Gerçekleştirilen görüşmelerde demiryolculuk kültürünün oluşumunda katılımcıların ait oldukları kültürel sistem içerisinde kuşaklar arası aktarımın varlığı dikkat çeker. Kuşaklar arası varlığını sürdürmüş bir kültürel sistemin parçası olan katılımcılar, kendi demiryolculuk süreçlerinden söz etmeden önce demiryolcu ailelerde büyümüş olduklarını, kendilerinin de demiryolcu olmadan önce demiryolcu çocuğu olduklarını özellikle vurgulamıştır. Bu anlamda bir kültür olarak tanımlanan demiryolculuğun ilk aktarımı ailesel bellek temelli gerçekleşmiştir. Demiryolu kültürünü içselleştirmiş ve bu kültürün içinde büyümüş çocuklar olan demiryolcular, aileden aldıkları kültürel sermayeyi okula taşımıştır. Demiryolcu ailelerin demiryolcu çocukları ailelerinde okula ait olan dili ve davranış kalıplarını içselleştirmiş olarak okula girmiştir. Bu durum kuşkusuz sosyalleşme, eğitim, gündelik yaşam ve devlet geleneğine adaptasyon süreçlerinde etkili olmuştur.

“Ben Demiryolları ile doğduğum zaman tanıştım. Babam demiryolcuydu. Demiryolcu ekmeği ile büyüdüm.” (K2)

“Ben kimim? Benim dedem demiryolcu. Almanlarla beraber çalışmış o. Kurtuluş Savaşında Eskişehir’deymiş. Yol Kısım Şefi’ymiş. Benim babam

demiryolcu. Makinistti. Ben Trakya'da demiryolu lojmanlarında doğmuşum. Ben kimim şimdi anlıyor musunuz? Ben demiryolcuyum!” (Ö)

“Benim babam demiryolcuydu. Demiryolu doğduğumdan beri ailemizin içindeydi. Odunumuz, kömürümüz demiryolundan gelirdi. Demiryolu Hastanesine giderdik, Demiryolu lojmanlarını geçip babamın çalıştığı işyerine giderdik. Hatta fotoğrafım bile var Demiryolu Hastanesinde yatarken. Permi veriyorlardı o zaman demiryolculara, ailecek bir Malatya seyahati yapmıştık. İlk trene binişim o permi ile olmuştu. İç içeydik demiryolları ile.” (K10)

“Ben dünyaya bir demiryolu çocuğu olarak geldim. Demiryolcuyum. Kardeşim de bir demiryolcu, biz ailecek demiryolcuyuz.” (K4)

Görsel 3.1. Demiryolcu Ailelerin Demiryolcu Çocuklarının Evinden Bir Anı Köşesi

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde demiryolculuk fenomenine ilişkin kuşaksal aktarımı yaşam alanlarındaki dekorasyonun bir parçası olarak sergilenen demiryollarına ait figürler arasında da gözlemlemek mümkün olmuştur. Katılımcıların kendileri gibi demiryolcu olan aile büyüklerinin fotoğraflarına da ayrıca önem vermiş oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcı 7'nin bir anı köşesi olarak oluşturduğu alanda, kendisi gibi demiryolcu olan babasına ait üniformalı bir vesikalık fotoğraf, ilk görevinde kullanmış olduğu demiryolcu şapkası, kömürlü lokomotiflere ait olan bir parça, dekoratif tren objesi ve

mesleki teşekkür plaketi sergilenmektedir. Çerçeve içine alınmış olan fotoğrafı aile büyüğüne olan sevginin, özlemin ve saygının bir göstergesi olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca fotoğrafa demiryolcu köşesinde yer verilmiş olması da demiryolcu olma sürecine etki eden ve Halbwachs'ın sözünü ettiği ailesel belleğin tezahürüdür.

“Benim babam da demiryolcuydu. İlk başta İstanbul'daydı babam, Haydarpaşa'da çalışıyordu. Buradan Eskişehir'e nakil geldi. 1985'e kadar babam çalıştı. Ben de 1974 yılında Demiryol Meslek Lisesi'ne adım atarak demiryolculuğa başlamış oldum, babamın bıraktığı yerden ben devraldım.” (K3)

“Hepimiz memur ailelerin çocuklarıyız. Özellikle demiryolcu çocuklarıyız hepimiz. Bizim kuşağı araştırırsanız yüzde seksenimiz babadan demiryolcudur. Benim de demiryolları ile tanışmam babamdan dolayı oldu. Ya askeri okulu tercih edecektim ya demiryollarını. Bu mesleği babadan gördüğüm için demiryollarını tercih ettim, üç kuşak demiryolcuyuz biz. Babamın düzenli, sistemli, disiplinli olması demiryolculuk mesleğinden bize aktardığı şeylerdi. Babam rol modelimdi, dolayısıyla bana yabancı olmayan, daha sıcak gelen demiryolculuğu, baba mesleğini tercih ettim.” (K8)

Demiryolcu olma sürecine etki eden ailesel bellek, demiryolcu kültürünün oluşumunu sağlayan ortak öğretilerin aktarımında önemli bir rol üstlenir. Aile içinde aktarılan demiryolcu kültürünün sürekliliğinin sağlanmasında, katılımcıların Demiryol Meslek Okuluna girmeleri ile bireysel olarak dâhil oldukları değer alanının öğretileri de etkilidir ve katılımcıların vermiş oldukları cevaplar aracılığıyla somutlaşmıştır.

Demiryolcu aileleri ve çocukları örneğinde olduğu gibi kültürel sistemler tarafından öğretilenlerin tümü toplumsal olana aittir ve geçmiş ile ilişkilidir. Öğretiler grup üyeleri tarafından yaratılır ve paylaşılır. Bir grubun üyeleri tarafından ortaklaşa paylaşılan tüm alışkanlıklar, grup üyeleri tarafından kabul edilen davranışlar o grubun kültürünü oluşturur. Daha geniş bir ifadeyle bir sosyal grubun ortak alışkanlıkları kültürel yapılarının işaretçisidir. Bu nedenle kültür topluma aitse geleceği de topluma bağlıdır ve her grupta olduğu gibi kültürler de kendi sürekliliklerini sağlamaya çalışır. Söz konusu girişimler, grupların birliğinin sürdürülmesini ve dayanışma bilincinin oluşmasını sağlayan çabaları içerir. Ortak duygular, hizmet alanları, nüfus politikaları gibi toplum genelini etkileyen sahalardaki düzenlemeler, bu

abalar arasındadır. Bu anlamda tüm toplumlar ve sosyal gruplar, kamu yararı adı verilen bir değer alanının bilincine vararak alana saygı duymaya başlarlar. Bu stratejilerin bireyler tarafından içselleştirilmesi, devlet için önem taşır (Güvenç, 1979: 104).

Demiryolculuğa ilişkin sosyal grupların oluşumunun, mekân ve zamanla bağımlı bir biçimde kültürel belleğe ilişkin aktarımların gerçekleşmesine olanak sağladığı görülmüştür. Demiryolcu olma süreçlerine ilişkin aktarılan kültürel pratiklerin tümü, aidiyetle yakından ilişkidir. Bu nedenle demiryolcu kültüründe gruba ve kuruma ilişkin aidiyet duygularının tümü, kültürel pratiklerin sürekli kılınmasında başat bir rol oynar. Kamu yararı bilincinin lise yıllarında demiryolcu belleklerinde yer etmesi, ilerleyen yıllarda kamu yararını gözetten ve kuruma aidiyet duygusu gelişkin çalışanların var olmasına zemin hazırlamıştır.

“Bizler Demiryollarının en küçük bir zarar görmesine bile tahammül edemeyiz. Kurumun kültürünün bozulmaması için bizler mücadele ediyoruz. Kurum ayakta kalsın diye demiryolcular olarak elimizi taşın altına koyuyoruz. Aldığımız eğitimde bize demiryolları sizin diyorlar ve ben ailemden daha çok kurumun alanlarında vaktimi geçiriyorum. Örneğin demiryollarının altına konulan taşlar vardır, “ballast” deriz biz. Bu taşı demir rayların dışında başka bir yerde gördük diyelim, biz o taşı alır cebimize koyar, rayın kenarına getirir bırakırız. Çünkü onun yeri orasıdır.” (K6)

“Demiryol Meslek Okulu bizlere demiryolu sevgisini, vatan sevgisini, bayrak sevgisini, özgürlüğü öğretti. Biz Atatürk’ çok severek yetiştik. Atatürk’ seven, bayrağını seven demiryollarını nasıl sevmesin! Hayat felsefemizin temelleri burada atılıyor. Hiçbir demiryolcunun bu kuruma zararı dokunmaz, dokunamaz.” (K5)

“Bir demiryolcu vardır bir de demiryollarından maaş alanlar vardır. Demiryolcular demiryollarına sahip çıkanlardır. Demiryollarının daha iyi yerlere gelmesi için çabalayan, demiryolculara sahip çıkan, kamu yararının daha fazla olabilmesi için gayret eden kişiler gerçek demiryolculardır. Artık demiryollarına Demiryol Meslek Okulu mezunları yerine çeşitli belediyelerden kişiler dâhil olmakta böylece bir değişim yaşanmaktadır.” (K3)

Bağlayıcı bir yapı olarak adlandırılan kültür, hem sosyal hem de zamansal boyutta birleştirici bir pratiktir. Sembolik bir anlam dünyası yaratan ortak deneyimler, aynı zamanda güvene dayalı bir çerçeve oluşturarak insanları birbirlerine yakınlaştırır. Topluma ait olan, önemli deneyim ve anılara ilişkin olguların belleklerde canlı tutulması, geçmişte olanlar ile bugün yaşananlar arasında bir köprü kurar. Bir yönüyle kültür kuralcı ve yönlendirici yapıdayken, diğer yönüyle insanlara biz olma imkânı tanıyan, kimlik ve aidiyete dayalı temeller oluşturan bir biçime sahiptir (Assmann, 2015: 23).

Çalışmada katılımcıların demiryolcu kültürüne yönelik yapmış oldukları tanımlamalarda, kültürün kural koyan ve yönlendiren yapısına ek olarak bütünleştirici özelliklerinin de bir arada ele alınabildiğine dair yorumlamaları dikkat çeker. Demiryolcu kültürü, katılımcıların yaşamını düzenleyen, yaşamlarının sınırlarını belirgin kılan özellikler taşıırken aynı zamanda onları ortak deneyimler özelinde bir kimlik ile çevreler. Demiryolları öğretileri ve kültürüyle büyüdükları sosyal çerçeveler, demiryolcuların ortak deneyimler etrafında şekillenen yaşamlarının yansımalarını da sunar.

“Ben kendimi demiryolcu olarak tanımlıyorum. Bana göre demiryolculuk bir yaşam tarzı. Bir mesleği sevmenin ötesinde demiryolculuk; kurallarıyla, disipliniyle, özveri ile çalışmayı gerektiren bir meslek. Dolayısıyla bizim hayatımız oldu. Bir ömür verdik bu işe. Biz gözümüzü okulda demiryolcu olarak açtık. Alanında deneyimli öğretmenlerimizin eğitimleri ile belirli bir donanım ile mesleğe başladık. Mesleğimizi çok sevdik. Gecesi gündüzü olmayan, hafta sonu tatili, bayram tatili olmayan bir iş. Demiryollarında trenler hareket ettikçe, görevde olmanızı gerektiren bir iş. Dışarıdan bir gözle bakarak tarif etmesi çok zor çünkü hayatımız olmuş bizim.” (K9)

“Demiryolları bizim ruhumuza işlemiş. Her şeyimiz, hayatımız o. İşbaşı yaptım, Türkiye’de hiç görmediğim şehirleri gördüm. Tamamen Demiryolları yönlendirdi hayatımı.” (K2)

“Demiryollarının apayrı bir kültürel yapısı, ülke açısından da apayrı bir misyonu vardır. Bu durumu çalıştığım süre içinde çok daha iyi öğrendim ve anladım. Bizim bir yemin metnimiz var. Kendinizi adamanız üzerine yazılmış olan bir metin. Dolayısıyla demiryolculuğu yalnızca istihdam edildiğimiz bir iş alanı

olarak algılamıyoruz. Demiryolculuk bir yaşam, aynı zamanda hayatımızın en güzel dönemlerini geçirdiğimiz bambaşka bir kurum. Bambaşka bir alan.” (K6)

“Demiryolu kültürü bizlere birlik olmayı, beraber yaşamayı, birlikte çalışmayı, disiplini, sevgiyi ve saygıyı öğretti. Tüm bu saydıklarım bizim sistemimizin en belirgin özellikleridir.” (K1)

“Demiryolculuğa o kadar anlam yüklüyorum ki! Çok kutsal geliyor bana. Hani bazen hayatımızın anlamı derler ya benim için de öyle.” (K14)

Assmann’a (2015: 140) göre kimliklerin oluştuğu toplumsal alanda “*kişisel*” ve “*ortak*” ayrımları belirginleşerek aralarında birbirleriyle çelişen ikili bir yapı oluşturur. Assmann’ın ifade ettiğine göre “*ben*”, dışarıdan içeriye doğru oluşur. Bireylerin ait oldukları ve etkileşim kurdukları gruplara sosyal katılımları aracılığıyla biçimlenir, ait oldukları grubun kendilerini algılayışları ve bunu benimsedikleri oranda “*ben*” oluşur. Bir gruba ait olan kimlik, bireylerde bulunan “*ben*” kimliğinden önce gelir ve sosyo-genetik bir olguyu oluşturur.

Biz veya ortak kimlik denildiğinde bir grup tarafından yaratılmış ve gruba dâhil olan bireyin özdeşleştiği bir “*ben*”i anlamak mümkündür. Bireylerin oluşan ortak kimliğe aidiyetleri, kimlik ile özdeşleşmeleriyle ilişkilidir. Bu nedenle var olan ve kendi başına oluşmuş olan bir kimlikten söz etmek mümkün değildir. Kimlik, kendilerini ait oldukları grup ile birlikte tanımlayan bireylerin varlığıyla oluşur. Grup üyelerinin belleklerindeki var oluş ile birlikte güçlü veya zayıf bir tanımlamayı ifade eder. Her grubun geçmişinde kendisi ile ilgili bilinç ve açıklamalar vardır, bahse konu varlık ne kadar zenginse; grup üyeleri birbirine o kadar bağlıdır ve birlik içindedir (Assmann, 2015: 142).

Katılımcıların kendilerini ait hissettikleri grup çerçevesiyle tanımladıkları demiryolcu kimliği, grubun geçmişiyle bugünü arasında kurulan köprüyü temsil eder. Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcılar, söz konusu tanımlamayı Demiryol Meslek Okulunda okumuş olmaları ile temellendirirler. Okulun demiryolcu kültürünü kendilerine öğrettiğinin altını çizen katılımcılar demiryolculuğu, Demiryol Meslek Okulunda okumuş olmaları üzerinden tanımlamaktadır. Söz konusu tanımlamalarda demiryolcu kimliği;

Demiryol Meslek Okulunun tarihçesi, eğitim anlayışı, kuralları ve kültürel yapısı üzerinde durularak aktarılmıştır.

“Demiryol Meslek Okulu yatılı bir okul. Okulun şöyle bir özelliği var; Türkiye'nin demiryollarına ait ilkokulu. Türkiye'de bu okuldan başka bir yerde yok, ikincisi yok. Dolayısıyla bu okul kurumlar sınavıyla öğrencisini temin ediyordu. Devlet Demir Yollarının kendi orta kademe ve ilerideki üst yönetimini yetiştirilmesi amacıyla kurulmuştu. İkinci ayırt edici özelliği ise meslek alanında köklü bir kuruluşun okulu olmasıydı. Aynı zamanda tarihsel bir sorumluluğun sonucunda kurulması kararlaştırılmış bir okuldu.” (K6)

“Demiryol Meslek Okulunun düzenli bir yaşam tarzı vardır. Sabah uyanacağınız saat bellidir, akşam yatacağınız saat bellidir. Ders çalışma saatiniz de bellidir, spor yapacağınız saat de bellidir. Tüm yaşamınız bir düzen içinde devam eder. Örneğin bizim çanta alacağım gibi bir derdimiz yoktu çünkü çanta almaya gerek yoktu. Kitaplarımız okulda sıramızın içinde dururdu. Uykumuz geldiğinde çok uzağa gitmemize gerek yoktu, bir üst katta yemekhanemiz vardı. Banyomuz aynı yerdeydi, çok yorulmadığımız bir öğrencilik hayatı geçirirdik. Demiryolu yapılanması da aslında böyledir. Lojmanı, hastanesi, istasyonu, yatakhane, spor kulübü hep aynı bölgededir. Biz bu kurumsal ilişki ağını tanımlarken “Demiryolları bir Cumhuriyettir” diye tanımlıyoruz. Okuluyla, hastanesiyle, matbaasıyla, atölyeleriyle neye ihtiyaç duyarsa her şeyi kurgulamış. Bizim çok bir katkı sunmamıza gerek yoktu. Sadece bu işleyen çarkın bir parçası olmamız gerekiyordu. Bu çarkın parçası olduk, demiryolcuyuz yaklaşık 45 yıldır.” (K3)

“Demiryollarına alınteri döküyorsan demiryolcusun. İçimize işlemişler demiryolu sevgisini. Okul dönemimizden itibaren başlamış bu sevgi.” (K2)

“Bizim meslek okulumuzun kendine has bir kültürü vardır. Öğretmenlerimiz geçmişte demiryollarında çalışanlardı, bütün bilgi birikimlerini, o ana kadar yaşadıkları tecrübeleri bize birebir aktardılar. Bu yüzden biz aslında kitabi bilgilerle ilerlemedik. Hocalarımız bir konuyu anlatırken başlarından o konu ile

ilgili mutlaka bir olay geçmiş olurdu. O nedenle bir kitaptan değil hayatın kendisinden, gerçeklerden öğrendik demiryolculuğu.” (K4)

“Demiryolcu olmaktan gurur duyuyorum. Kendimi çok önemli hissediyorum. Dünyanın en önemli sisteminin bir parçasıyım. Demiryolları sayesinde o kadar çok hayatı bir arada yaşadım ki! Babamın lojmanları benim lojmanlarım oldu, çocuklarım buralarda büyüdü. Öğrencilerime de kendi yaşadığım demiryolculuğu anlattım 44 yıl boyunca.” (Ö)

Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcılar kültürün yalnızca birleştirici özelliklerine vurgu yapmamıştır. Katılımcılar demiryolu kültürünün yalnızca birleştirici bir etkiye sahip olmadığı aynı zamanda ayrıştırıcı özelliklere de sahip olduğu anlayışını belirtmişlerdir. Bu nedenle “*demiryolcu ve demiryolu çalışanı*” ayrımının sıklıkla yapıldığı gözlemlenmiştir. Demiryolcu kimliğinin tüm katılımcılar tarafından Demiryol Meslek Okulunda eğitim görmüş kişileri tanımlamak için kullanıldığı bulgulanmıştır. Aynı zamanda demiryolculuk ile demiryollarında çalışan personel ayrımı yapılarak o kültüre ait olmadığı düşünülen yapılara yönelik dışlayıcı bir tutum sergilenmiştir.

“Demiryollarında çalışmak ayrı, demiryolcu olmak ayrı, ikisi de birbirinden çok farklı kültürler. Nasıl ki bir askeri okulda askeriyeyle dair temel unsurlar öğretilirse, bize de yatılı okul hayatımız boyunca demiryolculuk kültürü öğretildi. Ben 14 yaşında girdiğim demiryollarında şu anda 42. yılımı çalışıyorum. Demiryolu aşkı anlatılmaz bir duygu bunu ancak yaşayanlar bilir diye anlatmak istiyorum.” (K4)

“Bize göre demiryollarında faal çalışan makinistler, katar personeli, manevracılar, dispeçerler, tren şefleri, kondüktörler, hareket memurları, istasyondaki sabit personeller kısaca demiryolları içinde aktif olarak var olan insanlar demiryolcudur. Faal olarak çalışan insanlara demiryolcu denir. Çünkü bu insanlar 7/24 vazifededir. Bundan dolayı demiryollarında çalışmak başkadır, demiryolculuk başkadır.” (K5)

“Demiryolculuk sevilen bir meslektir. İşini severek yapan herkes demiryolcudur. Günümüzde demiryolcu ve demiryolu çalışanı arasında ayrım var

ama bizim zamanımızda yoktu. Eskiden kökenine bakılsın ya da bakılmasın demiryolcuyum denilebiliyordu. Şimdikiler ben demiryollarında çalışıyorum diyor ama biz demiryolcuyuz diyoruz, bir aidiyet duygumuz var demiryollarına.” (K8)

“Mesela Antep'ten bir arkadaşın kızı okumaya görev yaptığım yere geliyor. Yurdu ile ilgileniyorsun, çocuğun herhangi bir sorunu var mı? Varsa onunla ilgileniyorsun. Gelmesinde gitmesinde yardım ediyorsun. Evine davet edip karnını doyuruyorsun. Çamaşırı varsa yıkıyorsun. Halbuki aileler birbirini tanımıyor. Tüm bu yapılanların hepsinin sebebi babaların Meslek Okullu olması. Başka bir meslekte olabilen bir durum değil. Bundan dolayı demiryolculuk bizim için yalnızca meslek değil. Bunun için demiryollarında çalışmıyoruz, biz demiryolcuyuz.” (K10)

“Demiryolcu olmak, bu işi hayatın olarak benimseyip mesai saatleri dışında da demiryolları ile ilgili her türlü işi görev kabul etmektir. Gecenin dördünde de aransam bana ihtiyaç var deyip çıkıp gidebilmektir. Demiryolu çalışanı olmak ise güne 8.30'da başlayıp 17.30'da mesaiyi bitirmektir. Demiryolculuk bir aidiyet meselesidir fakat demiryolu çalışanında bu bahsettiğim aidiyet yoktur. Bu aidiyetin bizde oluşmasının en büyük nedeni Demiryol Meslek Lisesidir.” (K13)

İnsana ait olan ile indirgenemez yaşayış pratiklerini kapsayan kültür ve toplum, birbirleriyle ilişki içindedir. Aynı zamanda bahse konu iki kavramın mevcudiyetleri de birbirine bağlıdır. Kültür ve toplum, ortak bir zorunluluk hâlinde olmayan ama bireysel olarak varlığı bulunan kimlik belirtir veya yeniden üretir. Bireylerdeki “ben”e dayanan bilinç, kültürden ve toplumdan etkilenir fakat her zaman “biz” kimliğini tümüyle oluşturan bir pratik değildir. “Biz” kimliğinin oluşması için bir gruba aidiyetin kabul edilmesi gerekir ve bireylerin aidiyeti bilinçli seçimlerden oluşmayan, doğal bir süreçtir. Bir grubun kültürünü yansıtan ortaklıklar, bireylerin biz kimliğini oluştururken bilinçli bir ait olma sürecini içerir. Assman’a göre ortak bir kimliğin ifade edilmesi, ortak bir aidiyete dayanılması ve bireylerin bilinçli olarak o kültüre ait olduğunu ifade etmesiyle geçerlilik kazanır (Assmann, 2015: 143). Basit bir ifadeyle kimlik, bellek ve hatırlamaya ilişkin temel bir sorundur. Toplumsal alan içinde birey, kendi kimliğini yalnızca belleğinde ifade bulanlar aracılığıyla oluşturabilir ve

grup kimliği de bu temel aracılığıyla yeniden kurulur (Assmann, 2015: 98). Demiryolcu kimliği ve kültürünün oluşarak kuşaklara aktarılma süreci, “ben” yerine “biz” bilinci oluşturulması ile mümkün olmuştur. Lise yıllarından itibaren “biz” bilincinin kurulduğu eğitim sistemine ait pratikler, bireylerde kolektif çalışmanın uyumlulukla sürdürülmesini sağlamıştır. Bu nedenle bireylerin kendilerini tanımlamayı bilinçli olarak tercih ettikleri demiryolcu kimliği, gündelik yaşamlarının doğal bir parçası hâline gelmiş, katılımcılar tarafından içselleştirilmiştir.

Schutz tanımlamış olduğu biz ilişkisinde anlamının iki anlamına vurgu yapar. Bunlardan ilki bireylerin ilişki içinde olduğu bir başkasının anlattıkların nesnel anlamıdır. İkinci anlama ise bireylerin anlattıklarının öznel anlamlarıdır. Bireyler arası biz ilişkisinin oluşabilmesi için ikinci anlamaya yani bireylerin bilinçlerindeki öznel anlamın anlaşılabilmesine ihtiyaç vardır. Bu ilişkilerde kişiler arasında ortak farkındalığın yanı sıra ortak dil aracılığıyla iletişim kurulabilmesi de oldukça önemlidir. Böylece bireyler ortak mekân ve zamanda aynı ortak dünyayı paylaşarak öznelerarası bir anlam dünyası inşa ederler (Kılıç, 2021:174).

Bireyler “ben” ve “biz” bilincine ilişkin sorulara yönelik “biz”i önceleyen tanımlamalar yapmayı tercih etmiştir. Assmann’ın ifade ettiği üzere aidiyete dayanan kimliklerin oluşumu, demiryolcuların kendilerini ortak bir aidiyet duygusuyla ifade etmesiyle görünürlük kazanmıştır.

“Demiryolcu kültürünün pek çok özelliği vardır, kurum içinde de pek çok özelliği barındırır. Demiryolculuk bir kültür fakat yalnızca istihdam edildiği için işe gelip ay sonunda maaşınızı alabileceğiniz bir alan değildir. Öyle olsaydı 16-17 yaşlarımızda dağ başlarında bulunan ara istasyonlarda görev yapamazdık biz. Göreve başladıktan sonra her birimiz farklı üniversiteleri bitirdik. Farklı kuruluşlarda çalışabilme imkânımız varken yine demiryollarında devam ettik. Neden? Çünkü davranış kalıplarımız oluştu. Kuruma bağlılığımız oluştu. Biz demiryollarını başka birisine anlatırken “Bizim trenlerimiz” diye bahsediyoruz. İstasyonda çalıştığımızda “benim istasyonum” diyoruz. Yani içselleştiriyoruz.”
(K6)

“Birinci sınıfta bizim beden ölçülerimizi aldılar. Elbiselerimiz geldikten sonra çok şaşırdık. Bizim beklediğimiz lacivert elbiselerin dışında iç çamaşırlarımız, pijamalarımız, çoraplarımız, kravatlarımız, gömleklerimiz de verilmişti. Yani 14 yaşındaki bir çocuğa giymesi için ne lazımsa hepsini vermişti devlet. Hatta mendil vermişlerdi, hiç unutmuyorum. Okuldan bize mendili bile vermişlerdi! Çok duygulanmıştık, bir sürü çantayla bir sürü elbise almıştık. Burada devletin bize nasıl baktığını gördük. Devletin bizi sahiplendiğini hissettik. Biz artık kendimizi adıyorduk. Bu devlet kurumu artık bizim kurumumuzdu. O lacivert elbise ile başlıyor her şey. Ait olma duygusunu yaşamaya başlıyorsunuz. O elbiseyi giydiğiniz andan itibaren demiryolcu oluyorsunuz.” (K7)

“Yatılı okulda okumak, küçük yaşta mesleğe başlamak bizde kuruma aidiyet duygusunun çok fazla gelişmesine sebep oluyor. Biz okuldan çıktıktan sonra trenin tekerinin döndüğü birimlerde çalıştık. Demiryollarını-demiryolculuğu biz yaşadık.” (K8)

“Demiryol Meslek Okulundan aldığımız ahlak ve ilkeler doğrultusunda hayatımıza yön vermiş olduğumuz için okulun bütün yaşantımızı etkilediğini söyleyebiliriz. Kolay değil 14 yaşında giriyorsunuz ve tüm yaşamınız şekilleniyor. Geleceğinizle ilgili her türlü bilgi daha 14 yaşınızdayken size veriliyor. Bu da bizim kişiliğimizin, kimliğimizin gelişmesinde etkili oluyor. Bir anlamda Köy Enstitülerine benziyor. Hem akademik, hem sosyal anlamda donanımlı eğitimler tarafından çok ciddi eğitimler alıyoruz. Bu eğitim o zamanın şartlarında, 40 sene öncesinden bahsediyorum, çok ileri düzeyde verilmiş bir eğitim. İnsanı her anlamda hayata hazırlayan, kimlik kazandıran bir eğitim.” (K12)

Katılımcıların kendilerini demiryolcu kimliği üzerinden tanımladıkları, söz konusu sosyal gruba aidiyetlerinin sağlandığı görülür. Demiryolcu-demiryolu çalışanı kavramları arasındaki farklar da demiryolu çalışanları üzerinden aktarılmıştır. Araştırmanın ilk basamağını bellek aktarımının nasıl sağlandığının ortaya çıkarılmasına yönelik amaçlar oluşturmuş, katılımcılara bu yönde sorular sorulmasını gerektirmiştir.

Katılımcıların demiryolu kültürünün bir parçası olma süreçlerinde ailesel bellek aktarımının izlerini “demiryolcu çocuğu” tanımlaması üzerinden takip edebilmek

mümkündür. Katılımcıların kendi demiryolcu olma süreçlerine ilişkin vurguları ise almış oldukları eğitim temeliyle aktarılmıştır.

Demiryol Meslek Okulunun yaşamlarına yön verdiğinin özellikle altını çizen katılımcılar; kültür, kimlik ve aidiyet tanımlamalarını yaparken de en eski okul anılarını aktarma ihtiyacı duymuştur. Katılımcıların belleklerindeki en eski anılara ulaşma uğraşlarında fotoğraflar çok yönlü katkı sağlamış, anı belgeleyen kadrajları çerçeveleyen sosyal olaylar da hatırlanarak araştırmacıya aktarılabilir hâle gelmiştir.

Görsel 3.2. Demiryol Meslek Okulu Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuldaki İlk Fotoğrafları

“Bu fotoğrafta birinci sınıfım. Okula yeni başlamıştım. Sivil elbiselerle oturuyoruz, yeni beden ölçülerimizi verdik. Bize lacivert elbise verilmesini bekliyoruz. Saçım uzun bu fotoğrafta, okulda uzun saça müsaade edilmez, çok yeniyiz belli daha. Burada demiryolcu olmayı bekliyorum ben. Lacivert elbiseleri giyeceğim. Giydikten sonra memur traşı olacağım. Okulun kurallarına göre hareket etmeye başlayacağım ve demiryolcu olacağım. Bu yalnızca benim değil 120 kişilik bir sınıfın heyecanıydı. Bu fotoğraftaki 14 yaşındaki küçük çocuk benim demiryolcu olmadan önceki son hâlimdir.” (K7)

Katılımcılar fotoğraflarıyla ilk karşılaştıkları anda demiryolculuk fenomeninine ilişkin belleklerindeki en eski anılarını aktarma yönünde eğilim göstermiştir. Fotoğrafta sınıf ortamında ders çalışmakta olan bir öğrenci ve sınıf arkadaşları görünüyorsa da Katılımcı 7, kendi fotoğrafına ilk bakışta fiziksel özelliklerine dikkat çekmiş ve bunun üzerine Demiryol Meslek Okulunda eğitim görmeye başlayan öğrencilerin demiryolculuk deneyimlerini aktarmıştır. Kendi demiryolculuk deneyimini aktarırken heyecanını “...120 kişilik bir sınıfın hayali...” cümlesiyle tanımlamış, böylece kültürel belleğin katılımcılara bir olma hâli, ortak deneyimler ve sosyal bir kimlik kazandırdığını söylemek mümkün olmuştur.

Görsel 3.3. Demiryol Meslek Okulu Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuldaki İlk Fotoğrafları

“Yıl 1990. Okuldaki ilk günüm. Kars Sarıkamış'tan Eskişehir'e geldim. Okula yerleştik. Okulda ilk olumlu diyaloga geçtiğim, kanımın ısındığı, kafamın uyduğu, yabancılık çekmediğim arkadaşım ile çektiğimiz fotoğraf bu. Burası okulumuzun önü ve benim hem okulda hem Eskişehir'de çektiğim ilk fotoğraf. Bu fotoğrafı aileme yollamıştım, yalnız olmadığımı görsünler diye, sanki dün gibi... Tüm fotoğraflarım benim için çok kıymetli çok değerli ancak bu fotoğraf bir başlangıcın fotoğrafıydı. Demiryolculuğun başlangıcı.” (K6)

İki arkadaşın objektife yansıyan görüntüsünde ilk bakışta mekâna dair bir bilgi edinebilmek güç olsa da aralarındaki ilişkinin samimi temellere dayandığı, birbirlerine olan yakınlıkları görülebilmektedir. Slaterry'e göre (2007) iki arkadaşın birbirlerine sarılma eylemini gözlemleyen bir araştırmacı, bu anın ikilinin samimiyetlerine ilişkin bir eylem olarak gerçekleşmiş olduğunu düşünebilir. Sürecin gözlemcisi olan üçüncü kişi, iki arkadaşın birbirlerine sarılma eylemindeki süreci yorumlar, anlamlandırır. Söz konusu anlama eylemi, kişilerarası iletişim sürecinde öznelerarası bir temelin varlığına işaret eder. Bu sürecin gözlemcisi olan araştırmacı dahil olmak üzere tüm öznelerin, gündelik yaşam pratiklerinde benzer bilgi havuzlarına sahip olduklarını ifade etmek mümkündür.

Katılımcı 6, fotoğrafın önemine dair açıklamalarında kendi demiryolculuk deneyiminin başlangıcını bu fotoğraf üzerinden aktarmıştır. Söz konusu eğitim sistemi içinde kurmuş oldukları arkadaşlık ilişkilerini fotoğraf üzerinden aktarırken “Bu fotoğrafı aileme yollamıştım, yalnız olmadığımı görsünler diye...” cümlesiyle bir sosyal gruba ait olmanın önemini vurgulamaktadır.

Katılımcıların Demiryol Meslek Okulunu belleklerinde canlı tutmaya çabaladıkları görüşmelerin tamamında gözlemlenmiştir. Kültürel belleğin, söz konusu eğitim sistemi içinde bireylerin gruplar hâlinde bir araya geldikleri birlik ve kimlik oluşumuna etki ettiğini söylemek ve aynı zamanda anıları canlı tutarak geleceğe aktarmada yardımcı olduğunu belirtmek mümkündür.

3.1.1. Kültürel Sürekliliği Sağlama ve Gelenek Oluşturma

Var olan veya var olmuş olan her şeyin bir geçmişi vardır ve tüm mevcudiyetler, geçmişten bağımsız olmayı gerektirecek kadar berraklığa sahip değildir. Mevcudiyetlerin çoğu, geçmişte var olanların kalıcı kılınması veya yeniden üretimiyle daimî kılınır. Fizyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel olgular; yaşamın önceki noktalarındaki yapılarla sistematik olmayan bir ilişki içinde bulunan gelişimlere sahiptir. Değişim ve sebat geçmişle doğrudan ilişkilidir, insana ait olanda kalıcılığı ve devamlılığı sağlayan mekanizmalar sonsuzdur. Bu mekanizmalar, genetik özelliklerle ilişkili olanlardan sosyal olanlara dek uzanır (Shills, 1971: 122).

Tarih yalnızca geçmişte olanı ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda geçmişten gelerek bireylere nakledilen ve gelecekte faydalı olmak için tasarlanan malzemeler bütününü ifade eder. İnsanların yarattığı kaynaklarla bütünleşen gelenek, tarihin akışındaki ayrılmaz parçalardandır. Tarih ve gelenekler işlevsel olarak birbirleriyle ilişkili-uyumlu kavramlardır ve sonsuz yeniliğe açıktır. Bir toplumun veya bir grubun geçmişine ait olan ve kökenleri tarihle ilişkili gelenekler, devinimli yapıdadır. Bireyler geleceklerinde yaratmak istediklerini geleneklere işler ve aktarırlar, bunun için o günün kaynaklarını, düşüncelerini, davranışları kullanırlar. Sosyal bilimciler için gelenekler ise olguların araştırılması ve sonuca kavuşturulması için kullanışlı kaynaklar anlamına gelir (Glassie, 1995: 395-396).

Birbirinden farklı anlamlara sahip olan gelenek kavramı üzerine tanımlamalar, ortaya çıkış noktalarıyla birbirine benzer. Etimolojik kökeni itibariyle geçmişle olan bağlantıya atıfta bulunan gelenek kavramı, İngilizce “*tradition*” kelimesi ile ifade bulur. Bahse konu kelimenin İngilizce etimolojik kökeni ise nakletme ile ilişkili bir yapı sunar. Geleneklerin yapısı düşünüldüğünde, onların hâlâ yaşayan varlıklar olarak düşünülmesi mümkündür ve iz bırakarak bireylerin belleklerine işlemiş öznel gerçeklik çerçevelerini oluşturur (Tatar, 2000: 199). Bireylerin karşılaştıkları olayları anlamlandırma süreçlerinde de olaylar, hazır bulunan çerçeveler ile ilişkilendirilir. Bu nedenle öznel gerçekliklerin oluşumunda geleneklerin etkin bir rolü bulunur.

Assmann’a (2015: 42) göre gelenek kavramı, geçmişte olandan uzaklaşmayı reddeder. Assmann, uzaklaşmanın yerine sürekliliğin sağlanması ve var olanın sürdürülmesini merkeze alır. Öyle ki Assmann; hatırlama kültürü ve kültürel bellek kavramları ile ele aldığı pek çok konunun gelenek ve görenek adı altında birleştirilmesinin mümkün olduğunu söyler. Gelenek-görenek kavramları geçmişte olandan kopuşu içermez ve unutma, yok sayma gibi yönleri göz ardı eder.

Bir sosyal-kültürel sistem ne kendiliğinden oluşur ne de sebepsiz yok olur. Her toplumun bir geçmişi, köklü veya kısa olsa da bir tarihi vardır. Sosyal-kültürel sistemlerin kendileri de tarihi birer varlıktır ve bunlardan meydana gelen yeni sistemlerin oluşturduğu her bir yapıya ilişkin tarihsel geçmiş mevcuttur. Örneğin her bir toplumun eğitim tarihi, ekonomi tarihi, savaş tarihi, din tarihi, reform tarihi gibi kendi özel tarihçeleri bulunur. Her ne kadar yazılı olmasalar da gelenek ve göreneklerin de kendilerine özgü tarihsel dayanak noktaları

vardır. Söz konusu tarihçeler toplumların kültürel kaynaklarını ve bugünün kurumlarının oluşumlarını belirler (Güvenç, 1979: 110).

Kültürel-toplumsal yaşayışlara ilişkin oluşan geçmiş kendiliğinden oluşmaz ve şimdiki zamanın çerçeveleri, birey kimliklerini yeniden şekillendirir; beklentiler, umutlar, hedefleri belirler. Assmann'a göre Halbwachs'ın bu bakış açısının devam ettirilmesi gerekir. Geçmişe ait olan pratiklerin sosyal olarak yeniden kurulması, gruplara ilişkin süreklilik taşıyan pratikler ile ilişkili bir bütündür. Kültürel belleğe ait olan ve toplum tarafından şekillenen yapıların biyolojik olarak kuşaklara aktarılmasının olanaksızlığı, ancak bireylerin davranışları aracılığıyla aktarılmasını, bu sayede canlı tutulmasını gerektirir. Bu süreçlerin sonunda oluşan anlamların birey belleğine kaydedilmesi, yeniden canlandırılarak ifade bulması ise kültürel belleğe ilişkin teknikleri içerir. Kültürel belleğe ilişkin bu aktarım tekniklerinin işlevi, kültürel olanın sürekliliğinin oluşturulması ve dâimi kılınmasının sağlanmasıdır (Assmann, 2015: 98).

Geleneklerin bireyler arası nakledilerek yaşamın bir parçası hâline gelmesi, zamanın kendine has seyri içinde gerçekleşir. Doğumdan itibaren başlayan ve toplum tarafından nakledilenleri öğrenmeyi kapsayan geleneklerin birey zihinlerindeki oluşum süreci, uzun soluklu bir yolculuktur. Toplumsal teamüller ve gelenekler, bireylerin tercihlerinden bağımsız olarak oluşan, toplumun dayatmaları ve zorlamaları olarak algılanmaktan ziyade ihtiyaçlara cevap olarak doğmuş olumlu yapılar olarak algılanır. Bireyler kendilerinden önce konulara ilişkin verilmiş cevaplara dayanan davranış kalıplarını oluştururken de bellek durmaksızın şekillenir. Bu nedenle geleneklerin bir grubun veya toplumun belleğinin oluşumunda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal olarak tecrübe edilmiş olaylar aracılığıyla hâlihazırda keşfedilmiş kalıpların varlığı, sürekli yeni bir keşfe çıkmayı gerektirmez ve hazır sunulmuş çerçeveler aracılığıyla var olanın sürdürülmesine olanak tanır (Tatar, 2000: 199). Demiryolcu kültürünün oluşumunda düzen ve sürekliliği sağlamak adına her gün tekrarlanan rutinler, sosyal grup içerisinde bir bütünlüğün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bütünlüğün oluşumuna zemin hazırlayan en önemli mekânsal paydaşlık ise Demiryol Meslek Okuludur. Demiryolcuların “biz” kavramı altında bir arada yaşamalarını mümkün kılan değerleri içeren temellerinin Demiryol Meslek Okulunda atılmış olduğu dikkat çeker. Demiryol Meslek Okulunun yatılı bir okul olması sebebiyle öğrencilerine birlikte yaşamın kurallarını çizerek her gün tekrarlanan rutinlerin oluşması “ritüel bağdaşlık”ların oluşumuna olanak tanımıştır.

“İlk günlerde bir şaşkınlığımız vardı. Herkes ailesinden ayrılmış, çocuksunuz sonuçta. Anneni özliyorsun babanı özliyorsun, camdan bakıyorsun bir özlem kaplıyor içini. Bir de kurallar var, sivil okullardan gelmişsin, kural bilmiyorsun. Okulun kuralı var. Tüm hayatın saatlerle belirleniyor. Her gün aynı saatte kalkıyorsun, aynı saatte yemek yiyorsun, aynı saatte ders çalışıyorsun. Dinleneceğin saat aralığı belli, uyuyacağın saat aralığı belli. Her gün birbirinin tekrarı sanki.” (K7)

“Kuruma özgü davranışları kazanmamız ve bu noktada gündelik yaşamımızda alışkanlıklarımızın değişmesi okulun kuralları çerçevesinde oldu. Biz davranışlarımızı düzenlemeye yönelik bir süreç yaşadık. Ders çalışma düzeni bir yana, birlikte aynı masada yemek yeme kültürümüzü bile oluşturdu. Okul, toplu alanda yaşadığımız için nezaket kuralları içinde birbirimizi dikkate alarak davranışlarımızı şekillendirmemizi sağladı. Aslında hem bir arada yaşamamanın kurallarını çizdi hem de bireysel potansiyellerimizi ortaya çıkaracak fırsatlar sundu.” (K6)

“Özlem ve hasreti ifade ediyor birinci sınıf bende. Bugün bir aile 14 yaşındaki çocuğunu yatılı okusun diye Sivas'tan Eskişehir'e gönderir mi bilmiyorum. Ekonomik koşullar bunu gerektiriyordu. Annem ve babam üzüle üzüle istikbalim için gönderdiler. Ana kuzusuyduk. Okula gelince büyümek zorunda kaldık. Hep beraber sabahın köründe kalkıyorsun. Akşam on da yatmış oluyorsun. Kurallarla yaşamayı öğreniyorsun.” (K10)

“Demiryol Meslek Lisesine girdiğimizde hepimiz 14-15 yaşlarındaydık. Hani derler ya “kuş yuvadan uçtu.” Biz kuş bile değildik. Daha yeni yeni tüyleri oluşmaya başlayan bir kuşun yuvasından uçmaya çalışması gibi başladı. 14-15 yaşındaki küçük çocukların yatılı okulda kuralları öğrenmesi kolay olmadı. Geceleri ağlayanlar mı dersiniz anasını babasını sayıklayanlar mı... Yani bunlar insan hayatında o kadar derin izler oluşturuyor ki! Biz birbirimize orada çok bağlandık, üç yıl yatılı okumak bizi tamamen aile yaptı.” (K5)

Kültür, bireyleri “biz” kavramı altında birleştiren, kurallara ve değerlere bağlı kılmayı sağlayan, geçmişe dayanan ortak bilgi ve kendini anlayış biçimlerini oluşturan bağlayıcı bir yapıya sahiptir. Kuralların ve değerlerin tekrarlanması, her bağlayıcı yapıda olduğu gibi burada da temel ilkedir. Bu sayede geçmişte yaşanan olaylar dizilerinin sonsuzlukta kaybolmasının önüne geçilmiş, hatırlanabilir anılar inşa edilmiş olur. Tıpkı duvar kağıdı motiflerinde olduğu gibi tekrarlanan düzenler “ritüel bağdaşıklık” yani içsel bir bütünlük olarak adlandırılır (Assmann, 2015: 23). Görüşmelerde okulun yatılı olması ve birlikte yaşamın kurallarını çizmesinin, kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcıların okuldan sonraki yaşamlarında da aynı düzeni sağlama uğraşı içinde oldukları bulgulanmıştır.

“Programlı olmayı, düzenli yaşamayı burada bize 3 yılda öğretiler. Hayatımızda değiştiremediğimiz o kalın çizgileri bize okulda öğretiler. Kendi adıma çocuğumla en büyük çatışmalarımızın sebebi bu düzen ve tertipten geliyor. Bu benim okuldan kazandığım bir alışkanlık. Çocuğumda göremeyince tabii kızıyorum. Yatılı okulda bana düzenli, prensipli yaşamayı öğretiler. Biz ayakkabılarımızı bile her gün boyardık. Kesinlikle kravatsız derse giremezdik. Derse girdiğimizde ayakkabılarımız pırıl pırıl olacak, gömleğimiz tertemiz olacak. Her gün düzenli traşımızı olurduk, diş fırçalama alışkanlığımızı bile orada kazandık. Okul çok başka bir yer. Anlatılmaz yaşanır deniyor ya böyle bir şeydi bizim için.” (K5)

Görsel 3.4. Geleneksel Pilav Gününde Öğretmenleri ile Bir Araya Gelen Demiryolcular

“Bir öğretmenimiz vardı. Hâlâ görüşüyoruz Eskişehir'de pilav günlerinde. Bizi her gördüğünde sorar. “Çocuklar hâlâ aranızda kaşıkla pilav yiyen var mı?” Çünkü biz okulda topluluk içerisinde bir arada nasıl yemek yenileceğini bile öğrendik. Düzenli diş fırçalamayı, yatağımızı düzenli tutmayı öğrendik. Ben bugün hâlâ dağınık yatağı sevmem, mutlaka yatağı toplar, düzenler öyle çıkarım evden. Bu düzenimiz eve de yansıyor. Bense yaşıma kaç olursa olsun okuldan edindiğim alışkanlıkları yaşıyorum.” (K13)

Geleneklerin bir grubun belleğinin oluşumundaki önemli rolü, katılımcıların düzenli aralıklarla bir araya geldikleri etkinliklerin fotoğraflarına yönelik yorumlamalarında karşımıza çıkar. Fotoğrafta eğitim gördükleri okulun bahçesinde bir araya gelen demiryolcular, öğretmenleri ile birlikte yer almaktadır. Gerçekleştirilen görüşmelerde her bir katılımcı Cumhuriyet değerlerine olan bağlılıklarını ve bu değerleri kendilerinden sonraki kuşaklara da aktarmakta olduklarını belirtmektedir. Bahse konu etkinliklere aile üyeleri ile katıldıklarını belirten Katılımcı 13'e ait olan fotoğrafta, bir demiryolcu çocuğunun Türk Bayrağı baskılı tişörtü ile yer aldığı da görülmektedir. Katılımcılar için sıklıkla önemi vurgulanan etkinliklerde tercih edilen kıyafetler de dikkate değer özellikler taşır. Geleneklerin yaşamlarının bir parçası hâlini alması fotoğrafı yorumlayan katılımcı tarafından aktarılmış, bu anlamda ortak kültürel belleğin demiryolcu fotoğraflarından okunabilirliği mümkün olmuştur.

Görsel 3.5. Demiryol Meslek Okulu Kişisel Kıyafet Dolabı Önünde Öğrenciler

“Bizim tüm arkadaşlarımız düzenliydi çünkü askeri bir disiplin vardı. Mesela bu fotoğrafa bakarsanız ben dolabın iç yüzünü kapladım. Benden önce kullanan kişiler mezun olmadan önce yazı yazmışlardı. O yazıları kapatmak için güzelce kapladım, temizledim. İçine bir göz yaptım, diş macunu ve diş fırçamı oraya koydum. Bir tek o dönem Galatasaray'ın ilk 11'inin fotoğrafını asmıştım. Bugün hâlâ aynı düzen içinde yaşamımı sürdürüyorum, okuldan gelen bir şey. Askerde de hiç zorlanlamıştım düzenli olmak konusunda. Galiba farketmesek de biz askerliğimizi daha 14 yaşımızda okulda yaptık. Aynı düzen otuz yılı aşkın bir süredir hâlâ benim bir parçam.” (K14)

Demiryolcuların kendilerine ait olan ve hayatlarında var olan eşyalarını içine sığdırmak durumunda olduğu dolaplar, kültürel bir süreklilik sağlama aracı olarak fotoğraflarda yer almaktadır. Demiryolcuların fotoğraflarında dolapların önünde çekilmiş oldukları fotoğraflar sıkça görülmektedir. Katılımcılar kendilerine tahsis edilmiş olan ve aidiyet duygusuyla anlattıkları dolaplarına özen göstermekte, dolapların düzenini disiplin mekanizmaları ile özdeşleştirmektedir.

“Binlerce öğrencim var demiryollarına adanmış binlerce yaşam tanıyorum. Hangi derse girersem gireyim, derslerimin ilk on dakikasını demiryolculuğa, hayatın kendisine ayırır, öğrencilerimle paylaşırdım. Ayakkabılarının her zaman boyalı olması ilk konu başlığımdı. Bu başlığın anlamı; ayakkabılarınız boyalıysa, saç ve sakal tıraşları yapılmış, kıyafetler temizlenmiş ve ütülenmişse yeni bir güne, bilgilerinize yenilerini katmaya hazırsınız demektir. Öğrencilerim de bu durumu çok çok iyi benimsediler. Aklıma geldikçe uyguluyorum. Bir gün üniversitedeyim, dersteyim. Yüksekokul Müdürü dedi ki “Senin bir öğrencin var, Rektör Yardımcısı oldu, ziyarete gidelim.” dedi. Tamam dedim, telefon etti, “Hocanla geliyoruz.” dedi. Gittik, oturduk, çayımızı içtik, hayırlı olsun dedik, kalkacağız. Kalkmadan “Bir dakika bir şey söyleyeceğim ama bana gülmeyin” dedi. “Siz Hocanla geliyoruz dediğinizde ben hemen ayakkabılarıma baktım, temiz mi diye.” dedi. Çok ilginç değil mi?” (Ö)

Demiryol Meslek Okulunda edinilen gündelik yaşama ilişkin pratikler aynı zamanda mesleki bir kullanım klavuzu oluşturur. Eğitim sistemi kılavuzları oluştururken bunların nasıl kullanılacağı, bireylerin yaşadığı olaylar ile ilişkilidir. Demiryolcu kültürü çatısı altında oluşturulmuş, sürekliliği sağlanmış ve okul aracılığıyla bireylere aktarılmış alışkanlıklar, yaşamın farklı alanlarında kullanacakları ve hatta kimi zaman hayati önem taşıyan yeni gerçekliklerin inşa edilmesini sağlar.

Görsel 3.6. TCDD Yol Hizmetleri Bölümü Çalışanlarının Yol Yapım Çalışması

“Burada yolu tamamen söküyoruz, rayları kaldırıyoruz, traversleri (rayların altındaki tahtalar) kaldırıyoruz, menfezi koyuyoruz, bunun gibi birçok işlem yapıyoruz. Bu işlemler keyfekeder zamanla yapılan işler değil. Bu işlemlerin tümünde zamanla yarışıyoruz, belirli saatlerde yapıp bitirmemiz gerekiyor. Treni tehire uğratmadan, oradan emniyetli bir biçimde geçmesini sağlıyoruz. Sabah yolu kapatayım, akşama kadar bitireyim gibi bir durum yok. Bana üç saat zaman verilmişse o yolu üç saatte söküp, tamiratını yapıp, tekrar takıp yolu açmak zorundayım. Bu dakiklik okuldan gelen disiplinle ilişkili bizde.” (K1)

TCDD Yol Hizmetleri Bölümü çalışanlarının yol yapım çalışmasından bir anı yansıtan fotoğrafta demiryolcular soğuk iklim koşullarında ısınmak için yakılmış bir ateşin çevresinde yer almaktadır. Fotoğraf karesinde iş makinesinin önünde ayakta poz veren demiryolcuların ateşin çevresinde çay içerek ısınmakta oldukları sırada iki demiryolcu tarafından yol yapım

çalışmasına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmekte olduğu görülmektedir. Yaşamın doğal akışında çalışmalarını sürdüren demiryolculara ait kültürün fotoğrafa yansımaları bu noktada dikkate değer niteliktedir. Arazide, zor şartlarda mesleğinin gereğini yerine getirdiğini belirten Katılımcı 1, fotoğraf üzerine yorumlamalar yaparken demiryolcu kültürüne ait pratiklerin okul yıllarından başlayarak yaşamının tümünü etkilediğine vurgu yapmıştır. Katılımcılar için demiryolculuk yalnızca bir meslek değil yaşamlarının bir parçası olarak yorumlanmaktadır.

Kültüre ilişkin pratikler bir kuşaktan diğerine aktarılır ve dinamik bir yapıya sahiptir. Bu durumun nedeni, gelenek ve göreneklerin kültürün sürekliliğini sağlamasıdır. Her kültürün varoluşuna dek uzanan bir geçmişi bulunurken, eğitim gibi toplumsal kurumlara ait pratikler, bir çocuğun varoluştan gelen eğilim ve dürtülerini sosyal çevrenin koşullarına göre sınırlandırır (Güvenç, 1979: 103). Çalışmada gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların özellikle eğitim gördükleri Demiryol Meslek Okulunun yaşamlarını büyük ölçüde etkilediğine yönelik vurguları dikkat çeker. Demiryolcu kültürüne ilişkin tüm pratikler, Demiryol Meslek Okulunda bir gelenek olarak her yıl kuşaktan kuşağa aktarılmış, katılımcıların tutum ve davranışları üzerinde etkili olmuştur. Geçmiş değerler yalnızca okulla sınırlı kalmamış, gerek sosyal yaşantılarına gerek çalışma koşullarına eklenerek kültürel sürekliliğin sağlanması, mesleki kılavuzların oluşumu gerçekleşmiştir.

3.1.2. Hiyerarşik Yapılanma

Halbwachs "*kolektif belleğin*" nasıl oluştuğuna dair açık bir teori sunmasa da kolektif anıların nasıl oluştuğunu açıklar. Halbwachs bellek çalışmalarında bireyin ait olduğu sosyal grup, sosyal sınıf ve geçmiş deneyimleri çerçevesinde nasıl hatırladığını sorgular ve ona göre "*birey, toplumsal belleğin çerçevelerine güvenerek anıları zihnine çağırır.*" Örneğin kişinin ailesindeki belirli bir kişi ya da olay hakkında sahip olduğu "*bireysel imaj*" ne olursa olsun, Halbwachs'ın "*aile belleği*" olarak adlandırdığı belleği oluşturan genel fikirlerden, tiplerden, kalıplardan ayrı tutulamaz. Halbwachs'a göre her bir aile içinde gelenekler, düşünce tarzları ve teamüller bulunur (Gedi ve Elam, 1996: 37).

Ricoeur'a (2012: 141) göre belleğin toplumsallığı ve kültürelliği, temel bir düşünce çerçevesinde ele alınır. Bireyler sosyal olarak çerçevelenmiştir ve anıları, onları çerçeveleyen sosyal çevreleri ile ayrılmaz biçimde bütünleşmiştir. Bu duruma örnek olarak çocukluk anıları verilebilir. Bireylerin çocukluk dönemlerinden anıları dâhi toplumsallığın izini taşır ve bu

anılar bireylerin yetişkinlikteki anılarından farklı değildir. Söz konusu anılar, mekân ve zaman bağlamında bir gruptan diğerine taşınır. Öyle ki bireyler çocukluk anılarındaki dostlarını bir fotoğraf çerçevesinde gördüklerinde, çerçeve içindeki mekân neresiyse o mekâna yeniden kısa bir yolculuk yaparak olayları anımsarlar.

Görsel 3.7. Lokomotifin Üzerindeki Demiryolcu

“Fotoğraflara bakmak, eskiyi görmek insana kendini çok karışık hissettiriyor. Özlemle anıyorum, özliyorum. Şimdi fotoğraflara baktım. Okula gittim, bahçede yürüdüm, lokomotifle ilk kez adım attım. Konuşurken gözlerim sağa sola gidiyor ya, oralarda İzmir'i görüyorum aslında. Yaşadıklarım geliyor aklıma. Fotoğraflarla İzmir'e gittim, İstanbul'a gittim, yollara gittim. Kısa zamanda çok yol kat ettim. Film şeridi gibi derler ya... Anılar hızlı tren gibi geçti gitti. Geçmiş özelemlerle yad ettim.” (K2)

Görsel 3.8. Fotoğrafların Hatırlattıkları - Geçmişe Yolculuk

“Mesleğimin ilk yıllarında çekilmiş fotoğraflara bakınca diyorum ki ben hala 19 yaşındayım. Okul fotoğraflarına bakıyorum, 15 yaşına düşünüyorum. Fotoğraflara bakmamaya çalışıyorum çünkü baktığım zaman, fotoğrafta bana bakan çocuklar mı büyümüş, biz mi yaşlanmışız, zaman gerçekten bu denli hızlı mı geçmiş, sorguluyorum. Hatta şu karşımda duran fotoğrafa baktığımda diyorum ki okuldayız, sabah olacak, etüte gireceğiz, zil çalacak ve yemekhaneye gideceğiz. Fotoğraflar bugünden geçmişime bir yolculuk sanki.” (K11)

Katılımcıların kendi fotoğraflarıyla ilk karşılaştıkları anda yapmış oldukları yorumlamalar geçmişe duyulan derin bir özlem duygusuna işaret etmektedir. Çocukluk anılarından bir kareyle ve orada yer alan çocukluk arkadaşları ile karşılaştıklarında mekânsal bir yolculuğa çıkmış olduklarını aktaran katılımcılar, fotoğrafa yansımış olan an üzerinden demiryolculuk deneyimlerini geçmiş ve bugün ilişkisi çerçevesinde anımsamaktadır.

Bireyler aile fertlerini elbette onlara duydukları derin sevgi için hatırlama eğilimindedir. Bu durumda aile fertlerinin öncelikli hatırlanma sebebi, onların aile üyesi oluşudur. Aynı durum iki yakın arkadaşın birbirlerini hatırlamasında da görülür. Söz konusu

hatırlama eylemini gerçekleştiren, yakın arkadaşlar arasında ortak düşüncelerin paylaşılması ve ortak uğraşların bulunmasıdır (Halbwachs, 2007: 68).

Katılımcılar kendileri gibi demiryolcu olan arkadaşlarıyla aralarındaki ilişkiyi “*aile*” kavramı üzerinden tanımlamaktadır. Toplumun en temel yapısı olan aile kurumu, demiryolcuların hiyerarşik yapılanmasına da yön verir. Katılımcılar, üzerine sohbet edilen her bir fotoğrafta kişisel aile albümlerine yapılan bir yolculuğun anımsattıklarını aktarır. Aile üyeleriyle yaşanmış olan, geçmişteki bir anın belleklere yeniden çağırılma aşamasına benzer bir hatırlama süreci içine giren katılımcılar, sıklıkla kendilerini bir ailenin parçası olarak tanımlamaktadır. Demiryolcu hiyerarşik yapılanmasının “*abilik ve kardeşlik*” kavramları aracılığıyla, aileyi anımsatarak oluşturulduğu görülmüştür. Devrecilik bilincinin yerleşmesi ve aileyle ilişkilendirilmiş bir hiyerarşinin oluşturulması, disiplinin kolay sağlanabilmesine olanak tanımıştır.

Görsel 3.9. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları

“Bizde unvanlardan ziyade abi-kardeş ilişkisi vardır. Belki de yatılı okulda okumanın getirdiği bir aile ilişkisi bu. Ailelerimizden uzakta, aile oluyoruz birbirimize.” (K1)

Görsel 3.10. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları

“Part-time bir öğrencilik günümüzün öğrenciliği. Sabah okula gidersin, altı ders sonra okuldan çıkarsın. Herkes evine, mahallesine, ailesine döner. Yani günün dörtte birinden daha az süren bir birliktelik yaşarsın. Elbette burada da okulun içinde başlayan arkadaşlıkların okulun dışında da etki eder fakat bizde yirmi dört saatlik bir öğrencilik vardı. Ayrı anne babalardan doğmuş yüzlerce kardeş vardı. Sivas'tan Eskişehir'den Malatya'dan Gaziantep'ten Ankara'dan Diyarbakır'dan İzmir'den Uşak'tan... coğrafyanın her bir köşesinden insan vardı burada.” (K10)

Görsel 3.11. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları

“7/24 ailenizden çok arkadaşlarınızı görüyorsunuz. Daha çok bağlanıyorsunuz, aile oluyorsunuz. Aynı yastığa baş koyuyorsunuz. Gördünüz yatakları zaten bitişik, altlı üstlü. Bu öz kardeşliğe yakın bir arkadaşlık. Arkadaşıktan çok daha öte, öz kardeşliğe bir o kadar yakın. Hatta bazı arkadaşlıklar kardeşliğin ötesine de geçmiştir.” (K2)

Katılımcıların aile albümlerinden elde edilen fotoğraflar arasında Eskişehir Demiryol Meslek Okulu yatakhanesinde bir araya gelen öğrencilerden oluşan görsellerin sayıca fazla oluşu dikkat çekmiştir. Okulun Türkiye’de yalnızca Eskişehir’de eğitim veriyor olması ve yatılı olması, Türkiye’nin her şehrinde sayılı öğrenciyi misafir etmesi bu noktada belirleyici bir unsurdur. Katılımcılar; sosyalleşme alanlarının okul ve istasyonla sınırlı olduğunu, okulun yalnızca eğitim aldıkları fiziki bir mekândan ibaret olmadığını, 14 yaşında başlayan ve yaşamları boyunca süregelen aile temelli ilişkilerinin başlangıcını oluşturduğunu aktarmaktadır. Okulun saatler üzerinden belirlenen disipline edici yapısı içinde serbest zamanların -uyumadan hemen önce- yatakhanelerde geçiyor oluşu sebebiyle yatakhane fotoğraflarına ayrıca önem verdikleri gözlemlenmiştir. Söz konusu fotoğrafların sayıca fazla olmalarının yanında çocukluk anılarının bir parçası olarak da kültürel belleğin aktarımında önemli bir rol üstlendiği bulgulanmıştır.

Görsel 3.12. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Alt ve Üst Devreleri İle Birlikte Yer Aldıkları Fotoğraflar

“Fotoğraflarımızda yalnızca kendi devrelerimiz yok. Bu fotoğrafta mesela benim dışındakilerin neredeyse hepsi ikinci sınıf arkadaşlarım, alt devrelerim. Ben üçüncü sınıfım gidiyorum ya bir anı olsun diye çekilmek istediler. Alt devrelerimizle aramızda bir yaş var aslında ama hep abi derler. Hâlâ da öyledir. Biz de aynıyız. Biz de üst devrelerimize abi deriz.” (K5)

Fotoğrafta kadrajın hemen ortasında ayakta yer alan takım elbiseli üçüncü sınıf öğrencisi olan Katılımcı 5 ve yanındaki alt sınıf öğrenciler yer almaktadır. Her bir öğrencinin birbirlerine olan yakınlıkları fotoğraf üzerinden okunabilmektedir. Öğrencilerin pijamaları ve omuzlarında havluları ile fotoğraf karesinde yer aldıkları, aralarında herhangi bir mesafe bırakmayacak şekilde sıralanmış, fiziki temas kurmaktan çekinmemiş oldukları görülmektedir. Üst ve alt sınıf arasındaki hiyerarşi ise Katılımcı 5’in fotoğrafın merkezinde ayakta, kollarını göğsünde bağlamış olarak yer alması, alt sınıfların ise onu çevreleyerek konumlanması üzerinden bugüne aktarılmıştır.

Görsel 3.13. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Alt ve Üst Devreleri İle Birlikte Yer Aldıkları Fotoğraflar

“Bu fotoğrafta iki arkadaşımınla birlikte üst devrelerimizin yanındayız. Fotoğrafta gördükleriniz abilerimiz bizim. Hâlâ çalışanlar var, emekli olanlar var, bölge müdürü olan var. Biz çocukken hiç aklımıza gelmezdi kimin meslekte ne iş yapacağı, nerelere kadar yükseleceği. Biz bu arkadaşlarımızla gurur duyuyoruz. Birebirde tabii abi, devre, kardeş deriz fakat topluluk içinde saygıda kusur etmeyiz.”

Abimiz, kardeşimiz bizden daha üst pozisyona gelmişse bize daha çok çalışma sorumluluğu düşer. Onu orada başarılı kılalım isteriz. Hem kendimiz onunla gurur duyarız hem de onun başarısı için daha fazla çalışırız.”(K8)

Katılımcılar kendilerini bir ailenin parçası olarak, bir demiryolcunun abisi yada kardeşi olarak ifade etmektedir. Üst devrelere duyulan saygı, alt devrelere duyulan sevgi araştırmada gerçekleştirilen ilk odak grup görüşmesinde de gözlemlenmiştir. Fotoğraflar üzerine ilk konuşmayı yaşça en büyük demiryolcu yapmış, cümlelerini bitirmeden hiç bir görüşmeci söz almamıştır. Görüşme sırasında -yaşça en küçük olduğunun bilgisine sonradan ulaştığımız- bir demiryolcu ise kendisi dışındaki dokuz görüşmeciyle tek tek göz teması kurarak söz almış, yorumlarını aktarmak üzere izin istemiştir.

“Demiryolculukta çok katı bir disiplin yerine üst ve alt devreler arası abi-kardeş ilişkisi içinde bir disiplin yapısı vardır. Bir ihtiyacımız olduğunda üst devrelerimizden istekte bulunuruz, yine onlar da aynı şekilde bize kardeşleriymiş gibi davranırlar ve isteklerimizi yerine getirirler. Biz onlara hürmet gösteririz aynı şekilde onlar da bize saygı-sevgi gösterirler. Bu aramızdaki saygı ve sevgi ilişkisi unvanlarımızdan tamamen bağımsız olarak hâlâ devam ediyor bizim içimizde.” (K1)

“Benim bir devrem demiryollarının çok üst kademelerine gelebilir. Ulaştırma Bakanı da olabilir. Başka insanların yanında herkes birbirine gerektiği gibi unvanları ile saygı ile hitap eder. Ama eğer yanımızda başkaları yoksa herkes yaş 17, aynı dönem mezunu devrelerdir. Örneğin bir devrem Bölge Müdürü oldu. Başkalarının yanında “Sayın Baş Müdürüm” dersin. Yabancılar olmadığında “Devrem çoluk çocuk nasıl?” dersin. Biz saygıyı ve sevgiyi hiçbir zaman unvanla, mertebeye kaybetmeyen bir topluluğuz. Devre olmak başkadır, demiryolcu olmaktır, kardeşliktir. Amir, memur olmak başkadır.” (K13)

“Biz yatılı okuduk her an, her dakika birlikteydik. Uyuduk uyandık, yemek yedik, derse girdik, oyun oynadık. Biz arkadaşlıktan daha ziyade kardeş gibiydik. Bizim okulun kültüründe abilik ve kardeşlik vardır. Biz bir üst sınıfımıza abi diye hitap ederiz. Görevi, makamı her ne olursa olsun bir üst devrimiz abimizdir. Mesela daha bugün yaşadığım bir örneği vereyim. 93 mezunu bir kardeşim Daire Başkanı

oldu. Toplantı aldık, koskoca Daire Başkanı bana abi diye hitap ederek saygı gösterdi. Aramızda görevden ziyade abilik ve kardeşlik ilişkisi vardı. Bizim için unvanlar ikinci planda kalıyor.” (K4)

“Bugün bu kardeşliğimiz hâlâ devam ediyor. Devre olalım ya da olmayalım tüm demiryolcularla aynı duyguları paylaşıyoruz. Sorunlarımız problemlerimiz olursa demiryolculara danışıyoruz. Mesela daha yeni bir sınav açıldı, görevde yükselme sınavı. Müracaat edeyim mi, iyi mi olur, kötü mü olur? Ben 45 yaşındayım ama abilerimi aradım, fikirlerini aldım. tecrübelerine danıştım. Yine geçmişte benzer bir sınav açılmıştı, o göreve bir abim vekâleten bakıyordu. Ben o sınava başvurmadım. Böyle bir hukukumuz var bizim. Böyle kardeşlik ilişkimiz var.” (K6)

“Okul bitince de farklı yerlere gidiyorsun. Gittiğin memleketlerde de farklı branştaki arkadaşlarınla kader birliği içinde oluyorsun. Bundan dolayı nereye gidersek gidelim önce Meslek Okullu arıyorduk. Böyle olduğunda bize kol kanat geriyorlardı veya bizim yanımıza gelenlere biz kol kanat geriyorduk. Abilik kardeşlik ilişkimiz meslek hayatında da sürüyordu.” (K10)

Katılımcı yorumları, demiryolcu hiyerarşisinin samimi bir temele dayandığını göstermektedir. Demiryolcuların kendilerine özgü hiyerarşik yapılarının anlaşılabilceği bir diğer alan olan odak grup görüşmesinde katılımcılardan yaşça en büyüğü sözlerini tamamlamadan hiçbir katılımcının söz almadığı görülmüştür. Görüşmecilere yöneltilen soruları cevaplamak isteyen yaşça en küçük demiryolcu ise cümlelerine başlamadan önce diğer demiryolculardan izin istemiştir. Bu anlamda demiryolcu kültüründe yer alan abilik-kardeşlik üzerine kurulu hiyerarşik yapının katılımcıların mesleğe başlamalarından önce yerleştiği, emekli olduktan sonra da varlığını sürdürdüğü görülmüştür.

3.1.3. Sermaye Biçimleri

Fransız sosyolog olan Pierre Bourdieu, klasik sosyal teorilerin birikimini kullanarak yeni kavramlar inşa eden bir düşünürdür. Bourdieu’nün Cezayir’de gerçekleştirdiği çalışmalar ile olgunlaştırdığı fikirlerini eleştirel bir bakış açısıyla sunduğunu; *alan*, *habitus*, *sermaye*, *beğeni* gibi toplumsal alanın temel dinamiklerine eğildiği kavramlarıyla yenilikçi bir sosyolojik yönelim sergilediğini söylemek mümkündür.

Bireysel eylemlerin yalnızca bireysel nedenlerden kaynaklanmadığına, her bireyin eylemlerinin altında yatan nedenlerin toplumsal olduğuna dikkat çeken Bourdieu'ya göre içinde bulunulan toplumsal alan, tüm yaşam pratiklerine etki eder. Birey eylemlerinin gerçekleşmesinin altındaki toplumsal sebepleri şekillendiren sahalara, birbirleri ile durmaksızın etkileşim hâlinindedir ve bu nedenle tekil eylemlerin dâhi arkasında yatan toplumsal nedenler mevcuttur. Bourdieu'nün görüşlerine göre sosyal eylemler ve olgular üzerine düşünürken nesnellik veya öznelliğin körü körüne savunulması, çeşitli bağlantıları örtmekle kalmaz aynı zamanda sosyal olana dair makul çıkarımlar yapılabilmesini olanaksızlaştırır. Bu nedenle Bourdieu düşüncesinin temelinde özgür düşünme ve sosyoloji yapma fikrinin varlığı savunulur (Bourdieu, 1986).

Ekonomi, eğitim, kültür, siyaset gibi toplumsal alanlara eğilen Bourdieu sosyolojisi, güçlü argümanlarıyla kendinden sonraki çalışmalara uyarlanabilme özelliği kazanmış, teorik bilgi ve pratik arasındaki ilişkiyi önemsemiştir. Bourdieu'nün fikirleri kendi çağına ışık tutarken aynı zamanda farklı toplumların yaşam pratiklerine de ışık tutabilme özelliğine sahiptir. Bourdieu'nün sosyal teorilerini inşa ettiği Cezayir'deki çalışmalarından günümüze uzanan fikirleri sosyal bilimler alanındaki birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir (Power, 1999; Ignatow ve Robinson, 2017).

Yaşamı boyunca yaklaşık 40 kitap ve 400 makale kaleme alan Bourdieu, özellikle sosyal bilimler alanında vazgeçilmez bir düşünür olmuştur (Çeğin, Göker, Arlı, Tatlıcan, 2014: 13). Bourdieu düşüncesine göre; kültürel sermayenin oluşumu ve aktarımının okunabilmesi, sermaye yapısının genelini okunarak değerler toplamının birbirleri ile ilişkili olarak harmanlanmasıyla mümkün olur. Kültürel sermayenin oluşumu ve aktarımı, ekonomik sermayenin aktarımından daha zorlu bir açıklama sürecini içinde barındırır ve sermayenin niteliğinin ilk bakışta fark edilmesi olanaksızdır.

Kültürel sermayenin oluşumunun doğasında bireylerin ailesi, ekonomik sermayeleri, yatkınlıkları ve eğilimleri gibi birbirinden bağımsız olarak görülen değişkenlerin birlikte düşünülmesi gerekliliği doğar. Birbirinden bağımsız gibi görülen sosyolojik etki çerçevelerinin, bireylerin kültürel sermayesini oluşturan ve toplamını ifade eden yapıları olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle kültürel sermayenin oluşumunda aile yaşantısı, eğitim, sosyal çevre, ekonomi gibi nitelikler, birikmiş etkilerin sonucu olarak ortaya çıkar. Üst sınıf bir ailenin çocuğunun işçi sınıfından gelen bir ailenin veya orta sınıf

bir ailenin çocuğuna kıyasla okulda başarılı olmasının muhtemel olduğunu savunan Bourdieu, kültürel sermayenin aktarımında ailenin önemine vurgu yapar. Üst sınıf ailenin çocuğu okul diline hâkimdir ve bu nedenle adapte olduğu kültürel sermayenin benzeriyle karşılaşır, yeni bir çevreyi içselleştirmek zorunda kalmaz. Bu nedenle hâlihazırda benzer olan bir toplumsal sahaya girmek, bireylerin eğitim alanında başarısını olası kılar (Bourdieu, 2015: 41).

Demiryol Meslek Okulunun ilk açıldığı zamandan 1990'lı yıllara dek geçen süre içinde öğrencilerini kendi sınavına tabi tutarak kabul ettiği bilinmektedir. Okulun 1977 yılından itibaren Eskişehir'de eğitim faaliyetini sürdürmesi sebebiyle katılımcılar, okulun sınavına girebilmek için bulundukları ilden Eskişehir'e gelmiş olduklarını belirtmiştir. Katılımcıların pek çoğu söz konusu yolculuğun yaşamlarındaki ilk yolculuk olduğunu iletmiştir.

“Okuldaki ilk dönemlerimi hatırlıyorum bu fotoğraflarla, nasıl hatırlamaz insan! 14 yaşındayım, evden ayrılmışım. İlk kez bir trene bindirmiş babam, okula getirmiş. Kapıdan teslim etmiş. İçeri giriyorsun, kayıt yapılıyor. Çevrende bir sürü çocuk var senin gibi, Türkiye'nin farklı illerinden gelmiş. Tanımaya çalışıyorsun onları. İlk defa aileden uzak kalmışsın, demiryolculuğun bizdeki ilk hâline bakmak bu.” (K8)

Okulun gerçekleştirmiş olduğu sınavda geçer sonuç alan öğrenciler sözlü mülakata alınmış, mülakatın olumlu olması durumunda ise Demiryolu Hastanesi'nde sağlık muayenesine tabi tutulmuştur. Tüm aşamaların sonucunda elde edilen başarının okula kayıt için uygun bulunması ile öğrenciler kayıt hakkı kazanmaktadır. Kayıt sırasında ise velilerden, öğrencilerin okuldan ayrılmayacaklarına, eğitim sürecinin tamamlanmasının ardından eğitim aldıkları yıl sayısının iki katı kadar görev yapacaklarına dair kefil olmalarının beklendiği bulgulanmıştır.

[illegible]

“Mecburi hizmetimiz vardı devlete karşı, yatılı okuduğumuz için. Onun karşılığında istifa edemiyordunuz, demiryollarından ayrılamıyordunuz. İsteyen hizmetin bedelini ödeyerek ayrıldı veya mecburi hizmetini tamamladıktan sonra ayrıldı.” (K1)

“Mezun olduktan sonra okuduğumuz her bir yıla karşılık iki yıl mecburi hizmetimiz vardı. Eğer bunu gerçekleştirmezsek yüklü bir tazminat vardı, ödemekle yükümlüydük.” (K5)

“Biz demiryollarının ara elemanları olarak yetiştiriliyorduk. Şimdi KPSS ile atanıp geliniyor, biz 17 yaşımızda dağbaşı bir istasyonda mecburi hizmetimizi gerçekleştiriyorduk.” (K4)

1990 sonrası Demiryol Meslek Okulu öğrencilerini, değişen eğitim modeli çerçevesinde günümüzdeki ismi Devlet Parasız Yatılılık ve Bursluluk Sınavı (DPYBS) olan sınav aracılığıyla kabul etmiştir. Katılımcılar Demiryol Meslek Lisesi öğrencisi olabilmek için söz konusu sınava tabi tutulduklarını, sınav sonucunda çeşitli yatılı okulların yer aldığı bir tercih listesi oluşturduklarını beyan etmiştir.

“Bizim dönemimizde sınav sisteminde değişimler oldu. Bizler kurumlar sınavına girdik. Bizden önceki dönemlerdeki abilerimiz doğrudan okulun sınavına girmişti. Biz tercihler yaptık, merkezi sınav sistemine geçişin yaşandığı dönemlerde bir tercih olarak bu okulu yazdık.” (K13)

1990 sonrası tercih listesinde Demiryol Meslek Lisesi olan ve sıralamada yerleşen katılımcılar için de demiryolcu olma süreci sözlü mülakat ve sağlık muayenesinin ardından okula kayıt yaptırmaya uygun görülmeleri takdirde başlamaktadır.

Sınavdan geçer sonuç elde eden öğrencilerin, mülakat ve sağlık muayenelerinin de olumlu olması durumunda demiryolcu olma sürecinde ilk adımı atmış oldukları bulgulanmıştır. Katılımcılar demiryolcu olma süreçlerini aktarırken sınavla birlikte ailelerinin ekonomik sermayelerinin üzerinde de özellikle durmaktadır.

Ailelerinin ekonomik sermayelerinden sıklıkla söz eden katılımcılar kendileri ve arkadaşları için “yoksul aile çocukları”, “dar gelirli ailelerin çocukları” tanımlamalarını

kullanmayı uygun görmüştür. Bu çerçeveden hareketle, Demiryol Meslek Okulu, ekonomik açıdan toplumun genelinden daha yoksul bir ailede büyümüş olan dönemin başarılı çocuklarına yeni bir çevre sunmuştur. Benzer ekonomik sermayelere sahip ailelerin çocukları olan ve kendilerini bu şekilde tanımlayan Demiryol Meslek Okulu öğrencileri, okul aracılığıyla kendilerine ve ailelerine yeni olan bir çevreye dâhil olmuştur. Her ne kadar alışılmadık kurallar bütünüyle sınırlandırılmış bir alan olsa da öğrencilerin çoğu için okul yapısı, aile öğretilerine yakındır. Demiryolcu çocuklarının demiryolcu olması, ailede öğrendikleri mesleki pratiklerin okulda yeniden içselleştirilmesi ve daha kalıcı olmasını sağlamıştır.

Görsel 3.16. Lacivert Paltolarıyla Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Hepimiz yoksul çocuklardık. Ailelerimiz bir lira dahi para göndermemiş olsa geçimimizi devam ettirebiliyor, sürdürebiliyor, yemeğimizi yiyebiliyor, kıyafetimizi giyebiliyor, dışarıdan istediğimiz bir şeyi alabiliyorduk. Bunu nasıl yapıyorduk? Okulun verdiği harçlıklarla! Çorabınızı veriyor, iç çamaşırınızı veriyor! Gömlek, pantolon, ceket, deri eldiven, polar, kaşkol, trençkot, yazlık ayakkabı, kışlık ayakkabı, eşofman takımları, spor ayakkabı veriyor. Ailemizin yanında yemediğimiz ilk kez okulda yediğimiz yemekler var bizim. Ondan dolayı bizim vefa borcumuz var, hiçbirimizin demiryollarına bir zararı dokunmaz.” (K6)

Katılımcılardan elde edilen fotoğraflarda öğrencilerin okul dışında da aynı kıyafetleri giymekte oldukları gözlemlenmiştir. Fotoğraflar aracılığıyla bu hususa yönelik katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplarda vurgu, okul yıllarından başlayan kurumsal aidiyetlerinin temeline işaret etmektedir. Okulun tüm giyim malzemelerini öğrencilere temin ediyor olmasıyla kuruma duyulan aidiyet duygusu belirginleşmektedir.

Görsel 3.17. Okul Üniformaları ile Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Ben hayatımda ilk defa kadınbudu köfteyi Demiryol Meslek Okulunda yedim. Daha önce bilmiyordum ki! Benim babam belediyeden emekli bir itfaiyeci. Üç kardeşlik. Benim annem farklı olarak sadece yağda, tavada köfte yapmayı bilirdi. Şimdi piliç baget diyorlar, bizim önümüze 1979’da 1980’de konuldu onlar. Kadayıf tatlısı mesela, incecik yapmışlar, koyu şerbetli. Ya hâlâ onun tadı dilimdedir, ağzım sulanır düşününce. Ben hayatımda yaşadığım ilklerin çoğunu hep orada yaşadım. Ben okulumun bana kattıklarını nasıl inkâr edebilirim. Hakikaten bizim gibi yoksul aile çocukları için hakkını ödeyemeyeceğimiz bir yerdik okul.” (K5)

Zaman içindeki anlamı ve şekli kültürel değişimlere bağlı olarak dönüşmüş olsa da okul üniformalarının eğitim sistemindeki yeri toplumsal bir geleneği yansıtır. Eğitimin devlet tarafından verildiği ve ulusal değerleri güçlendirmek, sonraki kuşaklara aktarımını sağlamak

amacıyla kurulan sistemde okul üniformaları merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde kurulan okulların önemli bir parçasını oluşturan beyaz yakalı siyah önlükler, ulusal değerlerin güçlenmesi, maddi durumu iyi olan ve olmayan ailelerin çocukları arasında oluşabilecek eşitsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Demiryolcuların fotoğraflarına yansıyan tek tip üniformalar, yatakhane, serbest zaman kıyafetleri beyaz yakalı siyah önlükleri anımsatmakta ve katılımcıların fotoğraf üzerine yapmış oldukları yorumlar üzerinden okunabilmektedir.

Görsel 3.23. Okul Üniformaları ile Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Bize okula girdiğimiz andan, okulu bitirdiğimiz seneye kadar bütün kıyafetlerimiz, eşyalarımız, pijamalarımız, ayakkabılarımız, çorabımız devlet tarafından verilirdi. Yemeklerimiz de oradandı. Türkiye’nin her yerinden dar gelirli ailelerin çocukları oraya öğrenci olarak geldiği için, kendi evimizde yemediğimiz, daha önce hiç görmediğimiz yemekleri bile orada yedik.” (K1)

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sırasında, katılımcıların her birinin okul yıllarında çekilmiş oldukları toplu fotoğraflara bakarken kıyafetlerindeki ortaklıklar üzerinden okulun sağladığı imkânlarla dair açıklamalarda bulundukları gözlemlenmiştir. Söz konusu yorumlar, tarihi Cumhuriyetin tarihiyle eş olan okul üniformalarının varoluş amacına yönelik çıkarımlar yapılmasına olanak tanımıştır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak 1990'lı yıllara değin sürdürülen, aileler arası gelir farkının okul öğrencilerine yansımaması için yapılan beyaz yakalı siyah önlük uygulamasının benzer bir boyutunu demiryolcu fotoğrafları üzerinden tanımlamak mümkündür. Eğitim gördükleri süreçte evlerinde hiç yememiş oldukları yemekleri yediklerini, iç çamaşırları dahil olmak üzere okul tarafından kıyafetlerinin temin edildiğini belirten katılımcıların tüm bunları üniformalı fotoğrafları üzerinden aktarmış olmaları dikkate değerdir. Demiryolcular kendilerini “dar gelirli ailelerin başarılı çocukları” olarak tanımladıktan sonra her türden ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığını belirtmekte ve minnetlerini dile getirmektedir.

Ulusal değerlerin korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması, aileler arası gelir farkının öğrenciler arası ilişkileri etkilememesi amacıyla uygulanan beyaz yakalı siyah önlüklerin kullanımının yerini demiryolcu fotoğraflarında okul üniformalarının almış olduğu bulgulanmıştır. Bahse konu üniformaların demiryolculuk kültürünü temsil eden Cumhuriyet değerlerine bağlılığa işaret ediyor oluşunu fotoğrafların kurdurduğu cümlelerden okumak mümkün olmuştur.

Görsel 3.19. Okul Üniformaları İle Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Biz 14 yaşımızda okula girdik. İç çamaşırlarımızdan pijamalarımıza, paltomuza kadar bize her şeyi devlet sağladı. Yatılı okuduk, cebimize harçlığımızı verdi. Üç öğün yemeğimizi yedirdi, demiryolculuk kültürünü böyle öğrendik.” (K4)

Görsel 3.20. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Yatakhane Fotoğrafları

“Yatakhanelerimiz çok sıcaktı. Eskişehir ayazında çoğu insan dönem koşullarında evde soba ile ısınırken biz kaloriferlerle ısınırdık. Kısa kollular, atletler, fanilalar görüyorsunuz fotoğraflarda. Koskoca bina rahatlıkla ısıtılabilirdi. O yönüyle devlete biz hep şükrederiz. Yediğimiz ekmeği kursağımızdan geçirdi, böyle güzel anılarla bizi okuttu diye. Hiç pişman da olmadık. Biz üç çeşit yemeği okulda gördük. Kahvaltıda peyniri, zeytini, balı, tereyağını bir arada orada gördük. Ailemizde olmayanlar okulda vardı. Şu giydiğimiz pijamaları bile evde annelerimiz dikemiyordu yani. Yokluk günleriydi o zamanlar. Devlet bize bunları tertemiz, yılda iki sefer verdi. İnsan nasıl şükretmesin bu devlete, bu kuruma?” (K8)

Görsel 3.21. Yeni Okul Binası Bahçesinde Yeni Üniformalarıyla Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Biz bu ülkenin zeki, gariban ve orta gelirli ailelerinin çocuklarıydık. 14 yaşımızda ailemizden ayrıldık. Demiryolunun kucağına geldik. Bu kurum bize bir ekmek verdi. 3 yıl boyunca bize baktı. Biz bu kültürü bu okuldan aldık. Dolayısıyla demiryolcu olabilmek için yatılı okul ortamını görüp, bu kurumun merkezinden yetişip bir yerlere gelmeniz gerekir. (K13)

Ailelerinden farklı kültürel yapının içinde şekillenen alışkanlıkları ve davranış kalıpları ile Demiryol Meslek Okulu öğrencileri, yeni bir kültürel sermaye alanına dâhil olmuş, okuldan sonraki yaşamlarında da bu kültürel sermayenin aktarımını üstlenmişlerdir. Katılımcıların kimi “devletin” onlara vermiş olduğu kıyafetler üzerinden, kimi yemekhanede yemiş oldukları yemekler üzerinden değişen yaşam koşullarını tanımlamıştır. Yukarıda örneklendiği üzere tüm katılımcılarda kurumsal aidiyet sağlanmıştır. Bu sayede kendilerini “yoksul ailelerin çocukları” olarak tanımlayan demiryolcuların mesleki yaşamları boyunca kuruma bağlılığı sürekli kılınmıştır.

Toplumsal alanda meşru olarak görülen ve okula ait olan sermaye biçimleri, çoğunluk tarafından savunulan pratikleri oluşturur. Eğitim sistemi tarafından bireye aktarılan öğretiler, kabul edilen ve meşru gören sermaye biçimlerini anlamına gelir. Dolayısıyla kültürel sermayenin aktarımında eğitim sahalarından faydalanmak, meşru görülen bir sermaye biçiminin oluşmasına olanak sağlar. Bourdieu’ya göre kültürel sermaye ile eğitim sistemi arasında görünür bir ilişki vardır ve eğitim sistemi, bireylerin meşru görülen kültürel sermayeye sahip olabilmesi için disipline dayanan aktarım araçlarındandır (Bourdieu, 1986).

Gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılar almış oldukları eğitimin disiplin sağlayıcı mekanizmaları üzerinde durmuştur. Eğitim sistemi ve disiplin arasında kurdukları bu ilişkiyel yapıda katılımcılar, okulun disiplin mekanizmalarını hayatlarına etki eden önemli bir pratik olarak tanımlamıştır. Demiryol Meslek Okulunun bireyler arası kültürel aktarım sürecindeki disipline dayalı mekanizmalar, katılımcılar tarafından meşrulaştırılmakta ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

“Üst sınıflara abi derdik, onların yanlarına pek giremezdik. Yani tam askeri bir disiplin vardı. Bir şey istediğimiz zaman onların gösterdiği şekilde hareket ederdik. Birinci sınıflar ikinci sınıflara giremezdi, ikinci sınıflar üçüncü sınıflara giremezdi. Ancak üst devrelerimizin izni ile girerdik, çok katı bir disiplin vardı. Bir de mesela yemekhane de sıralıydı. Yemek almaya giderken ilk önce üçüncü sınıflar giderdi, arkadan ikinci sınıflar girer, en son birinci sınıflar girerdi.” (K1)

“Üst devrelere abi demek zorundasınız. Onları gördüğünüzde ceketinizin önü iliklenmeli. Tesbih sallayamazsınız örneğin. Onların koridorlarında dolaşamazsınız. Yemeğe önce üst sınıflar girer, sonra siz girersiniz. Böyle bir hiyerarşik düzenimiz vardı. Bu düzen 98 mezunlarına kadar devam etti. Bir onlar devam ettiremediler. Onların alt devresi olmadı.” (K6)

“Okulun katı kuralları vardı. Yatakhaneye çıkan iki merdivenden arka taraftaki merdiveni birinci ve ikinci sınıflar kullanamazdı. Üçüncü sınıfların hâkimiyetindeydi. Birinci sınıflar kesinlikle ön merdivenlerden inip çıkardı. Üçüncü sınıfların ayrı koridorları vardı. O koridora üst devrelerden biri çağırılmazsa girme ihtimalimiz yoktu. Genelde de çağırırlardı. Biz de gittiğimizde koridora girdik diye mutlu olurduk, ayrıcalıklı hissederdik kendimizi, gururlanırdık. Aslında başkasının dersini, işini yapmaya gidiyor olurduk çünkü mutlaka bir iş için çağırırlardı. Sonra biz de ikinci veya üçüncü sınıf olduk. Gördüğümüzü uyguladık.” (K2)

“Üst devrelerimiz geldiğinde saygı duyarız, düğmelerimizi ilikleriz. Gerekirse yer veririz. Biz de bizden sonraki devrelerin hep abisiyiz. Bu sorumluluğu da taşıyoruz. İsim çok fazla kullanmıyoruz aslında devre, kardeş, abi böyle hitap ediyoruz Bu okuldan gelen bir alışkanlığımız, buna disiplin de diyebiliriz. Korkumuzdan değil saygımızdan.” (K8)

Bourdieu’ya göre meşru görülen, eğitim sermayesine ait, okul tarafından bireye aktarılan kültürel sermaye biçimlerinin istatistiki olarak değerlendirme çabaları zaman zaman sayısal veriler bütününden ibarettir. Bahse konu alanlarda gerçekleştirilen araştırmalarda kültürel sermayeye ait olan niteliklerin ortaya çıkarılabilmesi, özgün bulgular elde edilebilmesi için olguların birbirleri ile ilişkili düşünülmesi gerekliliği doğar.

Demiryolcu kültürüne ilişkin sermaye yapılarının açıklanma girişimlerinde olduğu gibi sermayenin edinilmesi ve aktarılması, istatistiki veriler ile açıklanması zorlu, kimi zaman olanaksızdır. Benzer konularda istatistiki veriler, çoğu zaman kültürel sermayeye ait olanın açıklanmasında yeterli bilgiyi araştırmacıya sağlamaz. Bourdieu'ya göre eğitim sistemine özgü olan değerlendirme ölçütleri, yalnızca akademik başarının ölçülmesine olanak sağlar ve bu nedenle diploma, bireyin kültürel sermayesinin yapısını tümüyle ifade etmeye yetmez. Bireylerin sermayelerinin şekillendiği toplumsal sahalara odaklanmak, sermaye biçimlerinin ortaya çıkarılması ve etkileşimlerinin yapısının kavranmasını sağlamaktadır.

Bourdieu'ya göre her sınıf, kendi toplumsal yaşam biçimini yaratarır ve sermayenin sınıfsal farklılıkları, kültürel sermayenin okumasına olanak sağlar. Her sınıfın yapısına ve sermaye biçimlerine odaklanmak, kültürel sermayenin işaret edilmesi için önemli göstergeleri oluşturur. Brubaker'e (1985) göre Bourdieu sosyolojisinde Marx, Weber ve Durkheim'in izlerini görmek mümkündür ve her birinden beslenerek oluşturduğu düşünsel birikimini sahaya uygulama başarısı açısından sosyolojik alanda önemli bir konumda bulunmaktadır. Marksizmin salt ekonomizminden öteye taşıdığı fikirler ile yeni sosyolojik fikirler inşaa etmiş, bunları araştırma alanlarında kullanmıştır. Bourdieu'ya göre ekonomik, kültürel, sosyal eşitsizlikler birbirleri ile ilişkilidir ve bu nedenle eşitsizliklere yönelik çıkarımlar yapmak, sermaye biçimlerinin geneline odaklanılmasıyla mümkün olur. Bourdieu'nün fikirlerine göre kültürel alandaki eşitsizliklerin sebebi yalnızca eğitim ve ekonomi değil, bireyin bulunduğu sosyolojik alanın genelidir.

Marx ve Bourdieu'nün fikirlerinin kültürel sermaye paydasında benzeştiğini gözlemlemek mümkündür. Marx'ın ekonomi temelli yaklaşımlarını kültürel alanda genişletmesiyle kültür sosyolojisinde öne çıkan yorumlama biçimlerine aracılık etmiştir. Bourdieu'ya göre sermaye, toplumsal yaşamın temelini oluşturur ve kişinin toplumsal alan içindeki konumunu işaret eder. Kişi sermayenin ne kadar fazlasına sahipse, sınıfsal olarak sermaye sahipliği ölçüsünce yükselir. Bourdieu'nün kültürel sermaye kavramı, kişinin belirli bir sosyal sınıfın parçası olarak elde ettiği yetkinlikler, zevker, beğeniler, giyim tarzı, tavırlar gibi sembolik unsurların toplamını ifade eder. Benzer kültürel sermaye biçimlerini başkalarıyla paylaşmak bir kolektif kimlik ve grup konumu duygusu yaratarak "*benim, bizim gibi*" düşüncesinin oluşmasına aracılık eder.

“Demiryolcular olarak biz birbirimizi tanıyoruz. Mezun olduktan sonraki yıllarda İzmir'e gitmiştim. Orada bir çocuk gördüm. Çok gençti. Kıyafeti üstüne büyük gelmiş. İlk görev yaptığım zamanki bana benziyor. Gencecik daha, yuvasından yeni kanatlanıp uçmuş bir kuş gibi. Karşıdan baktım, izledim. Dayanamadım, sordum “Kaç mezunusun?”, “Gel” dedim, “Gel abim yanıma”. Abilerimin bana yaptığı gibi şimdi ona sahip çıkma görevi de bende diye düşündüm.” (K11)

Görsel 3.22. Okul Dışında Bir Araya Gelen Demiryol Meslek Lisesi Öğrencileri - Alt ve Üst Devreler

Katılımcı 14'e ait olan bu fotoğrafta Eskişehir Demiryol Meslek Okulu birinci sınıf öğrencileri (aşağıda) ve üst dönem öğrenciler (ayakta) yer almaktadır. Fotoğraf okulun yakınındaki bir park alanında çekilmiş, bir arada olmaları katılımcı tarafından hemşehrilik ilişkileri üzerinden tanımlanmıştır. Fotoğraftaki konumları itibarıyla alt ve üst devreler arasında kurulan hiyerarşik ilişkiler görünür olmakla birlikte, öğrencilerin ellerinde tutmuş oldukları çiçekler fotoğrafta estetik bir etki yaratılmak istendiğine yönelik çıkarımlarda bulunabilmeyi mümkün kılmıştır. Fotoğrafın katılımcıya anımsattıkları ise görünenin çok daha ötesinde bir demiryolcu kültürel belleğine işaret etmektedir.

“Okula başlayana kadar hiç Kayseri dışına çıkmamıştım. Okula yazılmaya gittiğimde de otobüsle Eskişehir'e gitmiştik, treni de hiç bilmiyordum. O kadar küçüktük ki, ilk hafta biraz zor geçti, arkadaşlarımla göz göze gelir ağlardık.

Gurbet bize biraz ağır gelmişti. Okulda geçen bir ayın sonunda 29 Ekim tatili için bu fotoğraftaki 5 hemşehri memleketimize birlikte trenle gitmeye karar verdik. Önce Ankara'ya gideceğiz sonra Çukurova Ekspresiyle Kayseri'ye. Ankara'ya geldik, beklemeye başladık. Fotoğrafta ayakta duran üst dönem abilerden biri telefon etmeye gideceğim dedi, diğeri bi şeyler alacağım dedi. Gidiş o gidiş. Meğer birbirlerine güvenmişler, biri demiş nasıl olsa o var, diğeri demiş o yanlarında, yardımcı olur. Gar binasının önünde 14 yaşında üç çocuk sağa sola bakıyoruz, trene de yetişememişiz, gitmiş tren. Arkadaşımız ağlamaya başladı. Yanımıza bir adam yaklaştı, "Niye ağlıyor bu çocuk?" diye sordu. Bizden büyük, tanımıyoruz, tedirgin olduk. Anladı, dedi ki "Çocuklar siz Demiryol Meslek Lisesi'nde mi okuyorsunuz?" "Evet!" dedik. Bizi tanıdı çünkü o da bizim okuldan mezunmuş. Bizi rahatlatmak için okuldan bahsetmeye başladı, hocalardan kantine varıncaya kadar anlattı. "Korkmayın." dedi, "Burada revizörüm ben, iş yerim burası." Biz hem açız hem cebimizde para yok. Garın üstündeki lokantaya çıkardı, yemek söyledi bize. O günün parasıyla 5300 lira para verdi. Hiç unutmuyorum. Bizi gar binasının içinde pasta salonuna götürdü. Orada gece 12'ye kadar oturmuşuz. 2800 lira da pastaneye ödedi. Bizi terminal binasına götürdü. 3 tane Kayseri bileti aldı. 7500 lira da biletlere verdi. Hiç tanımadığımız bir insan bize bu yardımları yaptı. Her birimize vesikalık fotoğrafını verdi, nerede çalıştığını, adını soyadını, mezuniyet dönemini yazdı arkasına. Çekmecemde duruyor hâlâ o fotoğraf. "Ne olursa olsun çocuklar bu günü unutmayın, beni de unutmayın." dedi. "Siz de demiryolcu kardeşlerinize hep böyle yardımcı olun. Bana ihtiyacınız olursa ben yine iki elim kanda da olsa gelirim." dedi. O 29 Ekim tatili bana demiryolculuk adına çok büyük ders verdi. 3 gariban çocuğu koruyan, kollayan, gözeten, karnını doyuran, yüzünü güldüren o kişi, benim demiryolculuk hayatımı başlattı. Orada oturduğumuz saatler bana demiryolculuk kültürünü aşıladı. O gün yaşadığımız demiryolculuğun anlamıdır benim için. Hatırlarım, içlenirim, ararım. Hala görüşüyoruz abimizle."

(K14)

Katılımcı 14 fotoğrafı üzerine yorumlamalarını yaptığı sırada bahsi geçen vesikalık fotoğrafı yatak odasında bulunan başucu çekmecesinden çıkarıp aile albümünde yer alan fotoğrafların yanına eklemiştir. Cümlelerini küçük vesikalık fotoğrafa bakarak tamamlamıştır. Görsel sosyoloji alanında her bir fotoğrafın sosyolojik bir araştırma nesnesi olduğu,

çekildikleri döneme ait koşulları yansıttığı gerçeği, fikirleriyle alana yön veren sosyal bilimciler tarafından sıkça belirtilmiş ve bu husus araştırmada da bulgulanmıştır (Bourdieu, 2015; Becker, 2016; Berger, 2015; Sontag, 2004; Barthes, 1996; Steward, 2016; Kuhn, 2007; Harper, 2012; Grady, 1996).

Görsel 3.23. Katılımcı 14 Tarafından Aktarılan Anlatıda Geçen Hediye Edilmiş Vesikalık Fotoğraf⁴

Bourdieu’ya göre kültürel sermaye bedenselleşmiş, nesnelleşmiş, kurumsallaşmış hâl olarak üç biçimde vardır. Kültürel sermayenin bedenselleşmiş hâli çocuklukta başlar ve dil, davranış kalıpları gibi süreçlerin öğrenilmesi süreçlerini kapsar. Nesnelleşmiş kültürel sermaye, resim, müzik, kitap gibi kültürel ürünler ile ilişkilendirilen yapıya sahiptir. Kurumsallaşmış hâli ise kamu kurumları tarafından yaratılan hiyerarşik yapılanmalar ile oluşan farklılıklardır (Richardson, 2018: 17).

Demiryolcuların kültürel bellek aktarımında, özellikle Bourdieu’nin sözünü etmiş olduğu kültürel sermayenin bedenselleşmiş, nesnelleşmiş, kurumsallaşmış hâlleri önemli rol oynar. Bahse konu hâller, demiryolcuların araştırmaya dâhil edilen fotoğraflar aracılığıyla aktarmış oldukları anılara gömülüdür. Kültürel sermayenin bedenselleşmiş

⁴ Vesikalık fotoğrafın arkasında katılımcının kimlik bilgileri yer aldığından fotoğraf arkası yazılar araştırmada kullanılan görsellere dahil edilmemiştir.

hâli, gerçekleştirilen görüşmelerde demiryolcuların ayrı bir dil ve terminoloji kullanmaları üzerinden bulgulanmıştır. Etimolojik kökenleri Fransızca olan kavramların egemen olduğu iletişim yapıları, kültürel bellek aktarımında ortak dil ve davranış kalıpları kullanıyor olduklarını belgeler niteliktedir. Benzer şekilde katılımcıların gündelik yaşam pratikleri birbirlerine çok benzer ve okulun bu husus üzerinde belirleyici bir rolü bulunur. Kültürel tüketim okulun denetimindedir, bu nedenle kültürel alanda yeniliklere yolculuk, sosyal alanlarından bağımsız bir nesnelleşme sürecine ait değildir. Kurumsallaşmış hiyerarşik yapılanmaları ise en görünür olan kültürel sermaye alanlarından biridir.

Görüşmeler sırasında katılımcılar sıklıkla kullanmış oldukları kelimelerin anlamlarını açıklamıştır. Konuşmalar sırasında anlamları ifade edilmeyen kelimelerin anlamlarına ise online demiryolcu sözlüğünden ulaşılmıştır (www.railturkey.org). Demiryolcuların kültürel sermayelerinin nesnelleşmiş ve somutlaşmış hâline ise Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği yayın organı “Kardelen” dergisinde rastlanmaktadır. Kuşkusuz yayın organına sahip olmak ve yayınları sürekli kılabilmek, sermayenin aktarımında somutlaşmış bir yapıyı oluşturur.

Demiryolcuların Kardelen ismini verdikleri yayın organı incelendiğinde kendi kültürel yapılarına ilişkin somut kanıtlar bulunur. Kültürel dönüşümler, teknolojik değişimler, ülke koşulları, demiryolları politikaları gibi pratiklerin demiryolcu kültürü üzerine etkileri görünür ve tartışılabilir hâle gelir. Zaman zaman kendileri de Kardelen dergisinde yer alan ve yayın sürecinin aktif katılımcısı olan demiryolcular, süreci gururla anlatmaktadır. Çalışmada Kardelen dergisinin çıkmasına aracı olan ve sürekli kılınmasında önemli etkisi olan demiryolculara ulaşılmış, dâhil edilme kriterlerine uygun olanlar dâhil edilmiştir. Bu sayede demiryolcu kültürünün aktarımında önemli bir işlevi bulunan bir yayın organının birey belleklerindeki izi sürülmüştür.

“Bir yayın organımız var. Adını bir komisyon kurarak, üyelerimizden isim önerileri alarak belirlemiştik. Konya'dan bir abimiz verdi ismini. Kardelen. Çok yüksek dağların tepelerinde açan nadir bir çiçek. Biz de kendimizi demiryollarında bir kardelen çiçeğine benzettik. Çok emeğim geçti o dergide. Matbaaya götürdüm, yazı buldum, yazı yazdım, düzenlemelerini yaptım. Matbaadan aldım, paketledim, Ankara'dan trene verdim. Her istasyonda biri karşıladı bu dergiyi. Kayseri'de, Adana'da, Eskişehir'de, Kars'ta trenin tekerinin döndüğü her yere ulaştırdık

dergimizi. Dergimizin içeriğinde her şey vardır. Demiryolculuğa dair her şeyi burada bulabilirsiniz. Her yeni sayısı merakla beklenirdi. Bugün daha yeni aldığımız bir kararla dergimiz artık e-dergi olarak varlığını sürdürüyor.” (K8)

“Kardelen yalnızca kendi üyelerimize dağıtılmıyordu. Üye olsun olmasın, kurumun her kademesinde, her masada Kardelen dergisi bulunurdu. Kardelen bugün bir markadır ve kurumun aynasıdır. Kardelen'in içerisinde gerçekten bu kültürün izlerine rastlanır.” (K13)

Demiryolculuk kültürünün sürekli kılınmasını sağlamak ve gelecek nesillere anıları aktarabilmek için kurulan Kardelen dergisi, üç aylık periyotlarla yayın hayatını sürdürür. Demiryolcu andı ile ilk sayısını 1992 yılında yayınlayan Kardelen dergisi, 110. sayısıyla yayın hayatına devam eder. Derginin yazarları demiryolcu kültürü içinde yetişen okul mezunlarıdır ve DEMOK derneği üyelerine duyurular da yer alır. Bir derneğin kendine ait yayın organının bulunması ve aralıksız yayın hayatını sürdürmesi, kültürel sermayenin aktarımı için kuşkusuz öneme sahiptir. Kardelen dergisinin ilk sayısında yer alan öğrenci andının metni aşağıdadır. Bu metnin kurumsal bağlılığın sağlanması ve milli bilincin belleklerde yer etmesi için önem taşıdığı görülmüştür. Söylemsel olarak güçlü cümlelerle oluşturulan Demiryolcu Andı, görev bilincinin üst değer olarak belleğe yerleştirmesini olanaklı kılmıştır.

“Her işimde, vatan ve milletin menfaatlerini korumak, başta gelen en özli ödevimdir. Buna sadık kalacağıma, demiryolculuk mesleğimin icaplarından olan vazifelerimi en ağır şartlar içinde dâhi ifa ederken, doğruluktan ayrılmayacağıma; maddi ve manevi imkânlarımı gerekirse, kendimi harcayarak, sadakat ve feragatla çalışacağıma, namusum üzerine söz veririm.” (Kardelen Dergisi ilk sayısında yer alan Demiryolcu Andı)

Üyelerin yaşamlarına ilişkin haberler derginin yayın hayatı boyunca yer alır. İlk sayılarda evlenen demiryolcular konu edilirken sonraki sayılarda demiryolcuların çocuklarının evlenme, sünnet, torun sahibi olma gibi hayatın olağan akışı içindeki olayları yer alır. İlk sayıda atamalar yer alırken günümüzde yayınlanan son sayılarda görevde yükselmeler, emeklilikler ve vefat haberlerine yer verilir.

Hasan Ali Yücel'in⁵ konuşma yaparak ilk mezuniyet heyecanına ortak olduğu anlar derginin ilk sayısında yer alırken, günümüzde yayınlanan yüz onuncu sayı 40. yıl mezun buluşmalarına yer verir. Dergiler incelendiğinde geçmişe ışık tutmak ve aynı zamanda değişen teknolojiyi, buharlı trenden yüksek hızlı trene (YHT) geçiş sürecini görmek mümkündür.

İlk senelerde dernek fotoğrafları, son yayınlarda dernek etkinlikleri haberleri yer alır. Derginin ilk sayısında da “*Demiryolcu Çocuğu Gözüyle*” başlıklı metin, demiryolculuğun tüm yaşamı etkileyen kültürel bir pratik olduğunu ve aile yaşantısına etki ettiğini kanıtlar. Son sayıda da benzer bir metin yayınlanır ve bu yazının başlığı “*Benim ve Babamın Demiryolculuğu*” olur.

Demiryol Meslek Okulunun kapatılmasından sonra dergi kapağına siyah bir kurdele konulması kararlaştırılır. Bu kurdele, demiryolcu kültürünün aktarılmasında ve TCDD bünyesinde oluşan nitelikli eleman ihtiyacının karşılanmasındaki en güçlü kurum olan Demiryol Meslek Okulunun kapatılmasına ilişkin bir tepkidir. Dernek üyeleri kurdelenin ancak Demiryol Meslek Okulunun yeniden açılmasıyla kaldırılacağını ifade etmiştir.

Görsel 3.24. Kardelen Dergisi 1. Sayısı ve 110. Sayısının Kapak Görselleri

⁵ Hasan Ali Yücel felsefe öğretmenidir. Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapan Hasan Ali Yücel, reformist ve geleceğe ışık tutan bir bakan olarak bilinir. Köy Enstitülerinin kurularak Türkiye'nin eğitim alanında güçlü reformlar gerçekleştirmesine öncülük etmiştir. Bakanlık yaptığı dönemde Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler, Güzel Sanatlar alanlarında ileriye dönük politikalar geliştirmiş, Türkiye'de bilimsel anlayışın temellerini atan köklü kurumların oluşumunda rol oynamıştır.

Demiryolcuları tanımlayan ortak davranış kalıpları temellerinin yatılı okulda almış oldukları eğitim çerçevesinde atıldığı vurgulanmıştır. Katılımcıların anılarında Demiryol Meslek Okulu eğitimcileri, idarecileri, uygulama dersleri önemli bir yer tutmakta ve söz konusu anıların fotoğraflarında da yer aldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında sıklıkla adı geçen ve demiryolcu kültürünün yerleşmesinde önemli katkısı bulunan öğretmenlerden bahsedilmiştir. Bahse konu öğretmenlere ulaşılmış ve kültürel yapının oluşumuna ilişkin izler sürülmeye çalışılmıştır.

Görsel 3.25. Lokomotifle İlk Defa Tanışan Demiryolcular

“Burası okula girdiğimiz ilk sene, Cer dersinde, uygulama alanındayız. Aldığımız eğitimde teorik bilgilerin yanı sıra pratik eğitimlerimiz de vardı. Hocalarımız depo müdürüydü, şube şefiydi, gar müdürüydü ya da genel müdürlükten gelen üst düzey insanlardı. Biz bu fotoğrafta 14 yaşındaki küçücük çocuklarız. Hocamız bizi lokomotifin yanına götürdü. Bizim için lokomotifin yanında olmak çok büyük bir şeydi. Biz üzüm taneleri gibi lokomotifin dört bir yanına dağılmıştık. Çok güzel bir hatıraydı. Biz lokomotifte gitmiştik ve üstüne çıkmıştık. Daha öncesinde filmlerde gördüğümüz lokomotifin içine girdik, dokunduk. Bizim için çok büyük bir mutluluktu.” (K4)

Görsel 3.26. Demiryol Meslek Okulu Uygulama Derslerinden Bir Anı - Lokomotifte Demiryolcular

“Öğleden önce gördüğümüz teorik bilgileri öğleden sonra depoya ya da fabrikaya giderek pratikte öğrenirdik. Mutlaka bir lokomotifle çekilmiş fotoğraflarımız vardır bizim. Çünkü önemli bir şeydi bizim için.” (K5)

Görsel 3.27. Demiryol Meslek Okulu Uygulama Derslerinden Bir Fotoğraf

“Öğretmenlerimizi çok sever ve saygı duyardık. Bizim resmi kıyafetlerimizin yanında onların sivil kıyafetleri bizim dış dünyaya açılan kapımız gibiydi. Onlar bizi yalnızca mesleğe hazırlamazlardı, aynı zamanda bize hayatı da öğretiyorlardı. Çünkü hayatımız demiryolculuktan ibaretti. Çok bilinçli insanlardı. Şu an hâlâ hayatta olanlarla görüşüyoruz, iletişimimizi hiç kesmedik. Hâlâ hayranlık duyuyoruz onlara.”(K7)

Demiryolcu fotoğraflarındaki ortak figürlerden biri lokomotiflerdir. Öğrencilerin sıklıkla lokomotiflerin önünde okul üniformalarıyla yer aldıkları görülmektedir. Bahse konu fotoğraflar hakkında katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplardaki ortaklık, kolektif bir geçmişin izini taşımakta ve anılardaki benzer vurgular üzerinden kültürel belleğin nasıl oluştuğuna dair çıkarımlar yapılabilmesine imkân tanımaktadır.

Görsel 3.28. Demiryol Meslek Okulu Uygulama Derslerinde Öğretmenleri ile Bir Arada Olan Demiryolcular

“Bu fotoğrafı çok seviyorum ben. Çünkü içinde çok sevdiğim öğretmenlerim var. Sağda ayakta duran öğretmenimiz çok güzel giyinirdi. Bize giyinmeyi, kıyafetlerimizin düzgün olmasını, kravat bağlamayı, ayakkabının nasıl boyanması gerektiğini, tırnakların her gün nasıl kesilmesi gerektiğini, banyo yapma kurallarını, çocuk hâlimizle tertemiz görünmeyi o öğretmiştir. Demiryolculukta

vermiş olduğu eğitimlerle demiryolcuların yüzde sekseninin öğretmenliğini yapmıştır. Eskişehir Teknik Üniversitesi Raylı Sistemler Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak hâlâ mesleğine devam ediyor. Mesleki derslerimize giriyordu ama bizlere bu kültürü, hayatı öğreten önemli isimlerdendir. Yine bir diğerk öğretmenimiz Eskişehir Kumanda Merkezi'nin ilk Trafik Baş Dispeçerliğini yapıyordu. Vefat etti, Allah rahmet eylesin. Bizim de trafik sinyalizasyon derslerimize girerdi. Bir diğerk hocamız da TMİ Trafik Baş Dispeçeriydi. Bu fotoğrafta aynı gün derslerini birleştirdiler bizlere uygulama gezisi adı altında işyerlerinde birtakım uygulamalar yaptırıldılar.”(K9)

Görsel 3.29. Lokomotiflerin Önünde Poz Veren Demiryolcular

“Ben hâlâ okula girdiğim ilk günkü heyecanı içimde yaşıyorum. 15-16 yaşımda uygulama derslerinde önünde fotoğraf çektiirdiğim lokomotifleri bugün 58 yaşımda aynı heyecanla, aynı mutluluk ve gururla kullanıyorum. Çünkü dışarıda 14 yaşındaki çocuklar misket oynarken biz yatılı okulda Demiryolu eğitimi alıyorduk. Bize eğitim veren insanlar yalnızca bilgili birikimlerini değil yaşam şekillerini de bize aktarırlardı. O insanlar nasıl seviyorlarsa Demiryollarını biz de öyle sevdik. Öyle demiryolcu olduk. Mesleğe başlayınca da bize anlatılan, o

hayalini kurduğumuz tüm hikayelerin gerçek kahramanları da biz olmuş olduk. Küçük yaşlarda bu trenler bizim oynucağımız olmuştur şimdi ise hayatımız tren diyoruz. Bundan dolayı iyi ki bu çevrede, bu öğretmenlerle büyümüşüm, kardeşten öte arkadaşlarım olmuş, demiryollarının bir ferdi olmuşum diyorum.” (K12)

Uygulama derslerinde çekilmiş fotoğrafların demiryolcuların aile albümlerinde sayıca fazla yer alıyor oluşu bu derslere verilen önemi yansıtmaktadır. Katılımcıların her biri fotoğraflarını yorumlarken lokomotiflerle olan ilişkilerini aktarmış, derslerin içeriğinden ziyade fotoğrafta yer alan öğretmenlerinden söz etmiş, demiryolcu kültürünün nasıl oluştuğuna yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Öğretmenlerin demiryolcu kültürel belleğinin aktarımındaki önemli rollerine fotoğraflar üzerinden ulaşılmış, kültürel yapının oluşumuna ilişkin izlere rastlanmıştır.

Bourdieu'nün sosyolojik yaklaşımı kavramlar arası ilişkisel düşünme perspektifiyle sosyolojik bir bakış inşa ederken aynı zamanda bireysel ve toplumsal olan konular üzerine eğilir. Bu perspektifle bakıldığında Bourdieu'nün bütüncül bir sosyolojik yaklaşım benimsediğini görmek ve sermayenin oluşumunda birbirleri ile ilişkili birçok faktör olduğunu söylemek mümkündür. Sermayenin tümünü etkileyen çeşitli faktörler demiryolcuların alanda kazandıkları ve okul sonrasında kullanacakları kılavuzları oluşturmuştur. Bu kılavuzlar yalnızca mesleki açıdan değil; toplumsal olarak da işlevi bulunan pratikleri içerir. Sosyal yaşamın çevresel etkenlerden bağımsız düşünülmesi olanaksız olan yapısı nedeniyle sosyal sermayeye ilişkin pratikler de yatılı okul yıllarında öğrencilere kazandırılmıştır.

Sosyal sermaye kavramının açıklanmasında Bourdieu'nün yanında James Coleman, Robert Putnam'ın fikirlerinin katkısı olmuştur. Birçok sosyoloğun kabulüne göre sosyal sermaye toplumsal alanın sınırlarını çizdiği çerçeveler içinde şekillenen, kurallar, yükümlülükler, normlar gibi pratikler ile belirlenmiş bir yapıya sahiptir. Bu açıklama girişimlerinin yanında sosyal sermaye kavramının açıklanmasında öne çıkan bir diğer husus daha bulunmaktadır. Bahse konu diğer bakış açısına göre sosyal sermaye, bireysel çıkarlara hizmet ederek fayda sağlamaya yönelik bir araç olarak görülmüş, bireylerin kurdukları ilişki yapılarının onlara ne ölçüde fayda sağlayacağı üzerine odaklanmıştır (Coleman, 1988).

Coleman ve Bourdieu'nün sosyal sermaye kavramına getirdiği açıklamalarda göze çarpan belirgin farklar bulunur. Bourdieu'nün bakış açısına göre sosyal sermaye kavramı diğer sermaye biçimleriyle yakından ilişkilidir ve aynı zamanda temas hâlinindedir. Bourdieu, sosyal sermaye kavramına toplumsal tabakalaşmayı ve sınıfsal farklılıkları gözetecek biçimde yaklaşmış, eşitsizliğin oluşumunda etken olarak görmüştür. Bourdieu'nün sosyal sermaye kavramına yaklaşımı, toplumsal tabakalaşmayı belirginleştirirken sürekli kılmaya dönük bir sermaye biçimi olduğu yönünde olmuştur. Sosyal sermaye kavramını çatışmacı kuram veya eleştirel yaklaşımla düşünmek yerine işlevsel perspektifle yaklaşan Coleman ise sosyal sermayenin bireylerin hedeflerine ulaşabilmeleri için bir araç olduğuna vurgu yapar. Dolayısıyla Bourdieu ve Coleman'ın kavrama bakış açılarının farklılık taşıdığını görmek mümkündür. Bu nedenle sosyal sermaye kavramı üzerinde zamanla iki yönlü bir bakış açısı ortaya çıkar (Türk, 2015: 144).

Coleman sosyal sermayeyi; üst sınıfların veya imtiyazlıların bir aracı olmasından öte alt sınıfların da kullanımına yönelik işlevsel bir araç olarak görür. Bourdieu'da sosyal sermayenin başka sermaye türlerine dönüşebilen yapısı nedeniye toplumsal fayda sağlayabileceği yönünde görüş beyan etmiş olsa da Coleman'ın iddia ettiği gibi toplum genelinin faydasına değil, yalnızca imtiyazlı olanların faydasına olduğunu belirtir. Bourdieu, sosyal sermayenin toplumsal eşitsizlikleri pekiştirici bir yönü olduğu, sağlayacağı faydadan yalnızca imtiyazlı grupların veya kişilerin faydalanabileceği yönünde çıkarım yapar. Bourdieu faili ön plana taşıırken Coleman, sosyal yapıyı önceleyerek toplumsal tabakalaşmayı pekiştirici ve çatışmayı artırıcı yönünü görmezden gelme eğiliminde olur. Sosyal sermayenin toplum geneline yayılan kamusal bir fayda sağlayıcı yönüne odaklanan Coleman'ın aksine Bourdieu, belirli ağlar içindeki birleştirici ve bütünleştirici etkisi olduğunu savunur (Türk, 2015).

Yarcı'ya (2011: 131) göre sosyal sermaye kişilerin kültürel, ekonomik, simgesel sermayelerinin bütünüdür. Bireylerin sosyalleşme süreçleri içinde genişleyen tanışıklık ağları, sosyal ilişkiler arasındaki bağların değeri sosyal sermayenin yapısını belirleyen unsurlardandır. Sosyal ilişkiler arasında kurulan bağların değeri, sosyal sermayenin niteliğini belirlerken insanın durmaksızın sosyalleşme eğiliminde olması, sosyal sermayenin sınırlarını genişletir. Sosyal sermayenin yaşam boyu genişleyen yapısı, sermayenin kullanım biçimini etkiler. Bir siyasi partiye üye olmak veya bir sendikaya üye olmak ve bunun sonucunda kazanılan sosyal sermayeyi fayda sağlamak amacıyla kullanmak, devinimli bir süreci ifade

eder. Bu nedenle sosyal sermayenin durmaksızın genişleyen bir sermaye biçimi olduğunu söylemek mümkün hâle gelir. Demiryolcuların sosyal sermayelerinin de çevresel koşulları ile yakından ilişkili biçimde şekillendiğini söylemek mümkündür. Okul, iş, sosyal yaşam alanlarında kuracakları ilişkiler, belirli bir çerçevede süregelmiştir ve çoğunlukla demiryolculuğa ilişkin sahalardan dışarıya geçmemiştir.

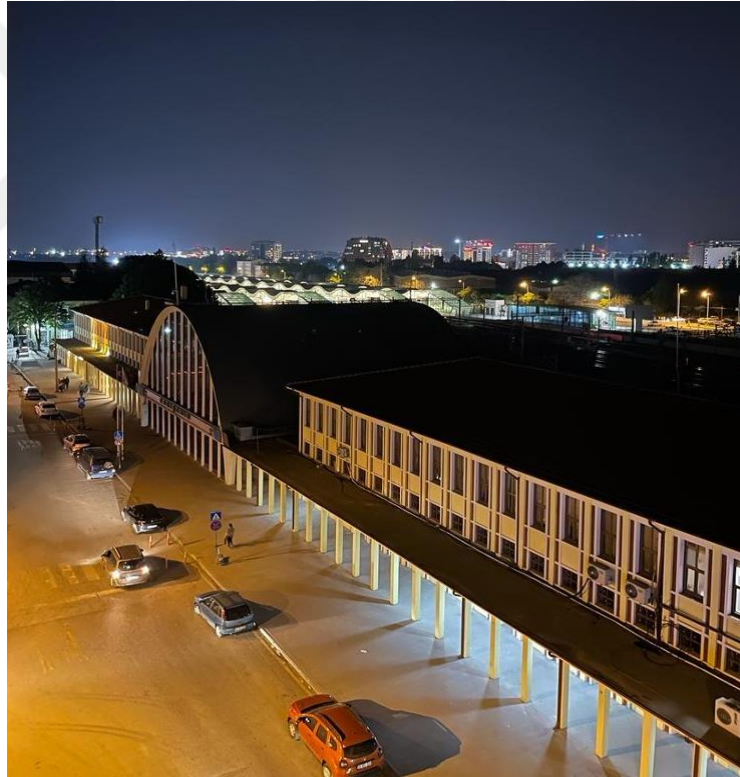
Görsel 3.30. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Okul, İş, Sosyal Yaşam Alanlarındaki Ortaklıkları Anımsatan Fotoğraflar

“Bu fotoğraf istasyonun yanındaki bir parkta çekildi. Benim şu anda satın alıp oturduğum evin tam karşısında, Gar Düğün Salonu'nun hemen yanında. Ben lojmandan taşındım, istasyonun hemen karşısından bir ev aldım. Bizler uzaklaşamıyoruz, ayrılamıyoruz. İlginç bir durum bu, kopamıyoruz. Eskişehir'de yaşıyoruz ama istasyonun çevresinden ayrılamıyoruz. Eskişehir'deki lojmanda ben yirmi altı yıl oturdum. İstanbul'da beş sene oturdum. Şöyle söyleyeyim, ben 41 yıllık meslek hayatımda, 41 yıl lojmanda oturdum. Bir buçuk ay önce kendi evime taşındım, onda da ne lojmandan ne istasyondan uzaklaştım. Okuldayken de böyleydik, şimdi de böyleyiz.” (K9)

Demiryolcu fotoğraflarına ilk bakışta mekânlar hakkında kesin çıkarımlar yapmak mümkün değildir. İlk bakışta görünen bir arada olan öğrenciler, yakın ilişkiler ve benzer

yaşamlardır. Fotoğraf aracılığıyla geçmişin izini sürmeyi ve fotoğrafların günümüzdeki anlamlarını korumasını mümkün kılan unsur, katılımcıların fotoğraflara ilişkin ifadeleri ve onlar için anlamına yönelik beyanlarıdır. Mekânlar hakkındaki bilgi, katılımcıların fotoğraf üzerine aktarmış olduğu ifadeler aracılığıyla kesinleşmektedir.

Katılımcı 9 fotoğrafın kendisine anımsattıklarını aktarırken demiryolcuların okul, iş ve sosyal yaşamlarını düzenleyen ilişkilerin belirli bir alanda gerçekleştiğini vurgulamıştır. Fotoğrafta yer alan arkadaşlarıyla öğrencilik yıllarının ardından çalışma arkadaşı olduklarını, aileleri ile birlikte aynı lojmanlarda yaşadıklarını ayrıca belirtmiştir. Demiryolculuğa ilişkin alanlardan uzaklaşmadan yaşamını sürdürdüğünü ise evinin manzarası üzerinden aktarmıştır. Katılımcı 9'un Eskişehir tren garının tam karşısından satın alarak oturduğu evin manzarasının fotoğrafı ise aşağıda verilmiştir.

Görsel 3.31. Bir Demiryolcunun Evinin Manzarası - Eskişehir Tren Garı

Görsel 3.32. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Okul, İş, Sosyal Yaşam Alanlarındaki Ortaklıkları Anımsatan Fotoğraflar

“Çarşı iznine çıktığımızda Eskişehir sokaklarını gezerdik. Döner gelirdik garın o tarafa. Parkta otururduk ya da istasyondaki bekleme salonuna gider orada otururduk. Demiryolculuk böyle bir şey herhalde. Çarşıda ne kadar güzel yerler olursa olsun illa tren istasyonuna yakın olacağız. Bilmiyorum belki de kendimizi öyle emniyette hissediyorduk.” (K8)

Fotoğraf üzerine konuşmak ve belleğin izini sürmek, yalnızca kadrajın ifade ettiğinden çok daha fazla anlamları bünyesinde barındırır. Fotoğrafa bakma eylemiyle bireyler fotoğrafta olanı ortak bellekleri aracılığıyla yeniden ifade ederek geçmişe yönelik bilgilerin geleceğe aktarılmasına aracı olur.

Çalışmada katılımcılar kendi fotoğraflarındaki her bir demiryolcuyu isim ve soy isimleriyle birlikte anmıştır. Katılımcıların fotoğraflarında yer alan tüm demiryolcuların yaşam öykülerini aktarma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Anlatılar, fotoğrafa yansıyan yakın ilişkilerin bahse konu bilgilendirmeler aracılığıyla bugün de sürdüğüne yönelik açıklamalarda bulunulmasına olanak tanımaktadır.

Katılımcı 8'in fotoğrafı üzerinden demiryolcu kültürünün birleştirici etkisinin çevresel koşullar ile şekillendiğine yönelik anlatıları arkadaşlarını tanıttığı sırada farklı bir alana yönelmesine sebep olmuştur. Fotoğrafın katılımcıya anımsattıkları demiryolcuların yaşam alanlarındaki ortaklık vurgusu ile sınırlı kalmamış, fotoğrafın anımsattığı geçmiş bir demiryolcu kaybına işaret ederek çalışma kapsamında değerlendirilen bir başka hususa odaklanılmasını zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı "Fotoğrafların Değerini Belirleyen Etmenler" başlığında fotoğrafa tekrar yer verilerek demiryolcu fotoğraflarına yansıyan yaşam kayıplarının katılımcılar üzerindeki etkisi kültürel bellek aktarımı çerçevesinde ele alınmıştır.

Katılımcıların her biri Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği üyesidir. Üyeliklerin yanı sıra dönem dönem şube başkanlıklarının da yapılmış olduğu görülmektedir. Katılımcıların anılarında dernek faaliyetleri kapsamında okulun yeniden açılmasına yönelik yapılan çalışmalar dikkat çeker. Bu çalışmalar kapsamında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüşmek için Çankaya Köşkü'ne gidilmiştir.

Görsel 3.33. Demiryol Meslek Okulu Mezunlar Derneği (DEMOK), Okulun Tekrar Açılması Taleplerini İletmek İçin Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Çankaya Köşkü'nde

“Bizim okulumuz üç sefer açılıp dört sefer kapatılan bir okul oldu. En son 1998 yılında o zamanki hükümetin vermiş olduğu karara dayanarak kapatıldı. Ben de o dönem Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği Eskişehir Şube Başkanlığı görevini yürütüyordum. O dönem bu duruma çok üzüldüm. Hatta dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e ulaştık. İstanbul, İzmir, Ankara, Sivas, Adana şube başkanlarımızla birlikte okulumuzun tekrar açılması için Çankaya Köşkü'ne gittik. Maalesef başarılı olamadık. Bizim kendimize ait bir yayın organımız var ismi “Kardelen”. O derginin kapağında hâlâ siyah bir kurdele vardır. Okulun kapatılması sebebiyle bu kurdelenin konulmasına karar verildi ve hâlâ kaldırılmadı. Bu bizim mesleğimiz için bir yas aslında, okulumuz açılıncaya kadar da kalkmayacak.” (K4)

Fotoğraftaki demiryolcuların, aile albümlerinde yer alan Demiryol Meslek Okulu öğrencilerinin bir arada olduğu fotoğraflarla benzer konumlanmış oldukları görülmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile olan görüşmenin içeriği ile fotoğraf karesinde yer alan demiryolcuların fotoğraftaki duruş biçimleri arasındaki anlam birliği bu noktada dikkate değerdir. Okullarının yeniden açılarak demiryolcu kültürel belleğinin yeni kuşaklara aktarılmasını amaç edinen demiryolcular, yoğun uğraşlar ile Cumhurbaşkanıya ulaşmış ve bu anın fotoğraflarında da arkadaşları ile çekilen fotoğraflara benzer bir duruş sergilemişlerdir. Makama duyulan saygı giyimleri üzerinden okunmakla birlikte birbirlerine olan samimiyetlerinin ulaşabilecekleri en üst makamda dahi korunduğu görülmektedir.

“Okulun açılması için çok mücadele ettik ama ulaştıramadık sesimizi, çok kalabalık değiliz, duyuramadık. Kocaman okyanusta bir kum tanesiyiz biz. Zamanı geri de alamıyoruz, elimizden de başka bir şey gelmiyor. Okul yeniden açılsın, demiryolları kendi demiryolcusunu yine yetiştirsın çok isterdim. Bize okulda verilen düzen anlayışını bugün sürdürmek isterdim.” (K2)

“Demiryolcu kültürünün yeniden canlanabilmesi için meslek okulunun yeniden açılması, yeniden çekirdekten demiryolcu yetiştirmesi lazım. Okulun tekrar canlanması lazım ki demiryolculuğu severek yapacak insanların olması sağlasın. Hatta sonrasında askeriyede olduğu gibi bir Demiryolu Üniversitesi açılması gerekir. Lise eğitimini bitiren insanların üniversitede akademik eğitimini

sürdürebilmeleri adına bu da bence çok önemli. Demiryollarına yönetici direkt buradan yetişmeli, dışarıdan atamalarla değil; kendi kendine yeten demiryolları, kendi personelini de yetiştirmeye devam edebilmeli.” (K5)

Katılımcıların aktarımları çerçevesinde bugün Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları içindeki hiyerarşinin Bourdieu’nün sosyal sermaye yaklaşımıyla benzerlik taşıdığını söyleyebilmek mümkündür. Kamu kuruluşlarındaki yönetsel değışiklikler, sosyal sermayeye dayanan ve pragmatik hedefler doğrultusunda şekillenen sosyal ilişkiler aracılığıyla mümkün olmaktadır. Bu durumda gruplara, parti ve derneklere üyelikler önem kazanmaktadır ve ayrıcalıklı bir kesimin elindedir. Gerçekleştirilen görüşmelerde bulgularan, Demiryol Meslek Okulu mezunlarının bu yapıya dâhil olmadıklarıdır. Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcıların sosyal sermayeyi eşitsizlikleri pekiştiren ya da işlevsel bir araç olarak kullanmaktan ziyade kolektif bağlarını güçlü tutmak için kullanıyor oldukları gözlemlenmiştir.

3.1.4. Dayanışma ve Örgütlenme Ağları

Durkheim (2013), toplum içinde insanların birbirlerine bağlanma biçimleri ve amaçları üzerine eğilmiş ve bu hususta çeşitli sınıflandırmalar yapmıştır. Toplumsal kümelenmelere ve bu kümelenmelerin kökenlerine ışık tutmak, toplumsal yaşamın anlamlandırılması için sorular sormak önem taşır. Söz konusu soruların cevaplarının aranması görüldüğünden daha karmaşık bir süreci barındırmaktadır çünkü her toplumun kendine ait dayanışma ve örgütlenme biçimleri mevcuttur. Durkheim, farklı toplumlarda ortaya çıkmış farklı dayanışma biçimlerinin sınıflandırılması ile toplumsal olanı açıklama girişiminde bulunmuştur.

Durkheim’in (2013) dayanışma üzerine yaklaşımları ve sınıflandırmaları kapsayıcı bir nitelik taşır. Durkheim’a göre geleneksel ve modern toplumlar, kendi yaşayış biçimlerine özgü ilişkiler ve dayanışma biçimleri geliştirmiştir. Bu dayanışma biçimlerinin birincisi, “kandaşlar sürüsünden kente” doğru gelişim gösteren ve örgütlenmemiş olarak tanımladığı toplumsal yaşam olurken ikincisi, kent ile başlayarak günümüz modern toplumlarına varana dek olanı kapsayan bir açıklama girişimidir. Bu sınıflandırma sayesinde toplumsal dayanışmanın kökenlerine ilişkin yenilikçi fikirlerin ortaya atılması söz konusu olmuştur.

Durkheim'e (2013: 179) göre duygusal ortaklığa, ortak bilinçlere yönelik düşünce birliğini içeren bir dayanışma biçimi mevcuttur. Tanımlamasını yaptığı ikinci dayanışma biçimi ise gerçekleştirilen işlerde farklılaşmanın yaşandığı ve bu sayede farklı iş bölümleri oluşmasına aracılık eden dayanışma biçimidir. Durkheim'in deyiimiyle “*kandaşlar sürüsünden kente*” doğru toplumsal gelişim süreçlerinde dayanışma biçimlerinin farklı özellikleri bulunur. “*Mekanik dayanışma*” ve “*organik dayanışma*” olarak isimlendirdiği dayanışma biçimlerinde toplumsal pratikler birbirinden farklı dayanışma şekillerini doğurmuştur.

Sanayi ve kentleşmenin hız kazanmadığı, bireyler arası farklılaşmanın belirgin olarak görülmediği toplumsal yaşam biçiminde görülen dayanışma biçimi, Durkheim (2013: 179) tarafından “*mekânîk dayanışma*” olarak adlandırılır. Bu dayanışmayı tanımladığı toplum yapısında bireyler birbirlerinden henüz farklılaşmamıştır ve benzer duygular, dini inanışlar, yaşayış biçimlerine sahiptir. Benzer yaşayış biçimleri kendi arasında tutarlılığa sahiptir. Benzer eylemlerde bulunan ve birbirlerinden farklılaşmamış olan bireyler, kolektif bilincin/belleğin egemenliğindedir. İş bölümü karmaşık bir yapıya sahip değildir ve bireyler arası ilişkiler yüz yüzedir. Sanayi ve kentleşme hız kazandıkça farklı üretim pratikleri, iş kolları gelişir ve bu doğrultuda yeni toplum yapısına dayalı dayanışma biçimleri görülmeye başlar.

İş bölümü yoluyla ortaya çıkan, hem bütünün birliğini daha güçlü kılan hem de bireylerin bağımsız olduğu dayanışma türü Durkheim tarafından “*organik dayanışma*” olarak adlandırılmış, bu dayanışma biçiminin çağdaş toplumlarda daha iyi gözlemlendiği belirtilmiştir. Durkheim'e göre organik dayanışmada iş bölümü temelli farklılaşmalar bulunur ve bu gelişmiş toplumların dayanışma biçimini oluşturur. Bu toplumsal yaşayış biçiminde farklılaşma önemli bir konumdadır ve benzerliğe dayalı ilişki biçimleri gücünü yitirmiştir. Bireyler bağımsızlıkları sebebiyle bir konsensüs oluşturmak zorunda kalırken, uzmanlaşmış iş kolları mevcuttur. Geleneksel toplumlarda önemli bir yerde konumlanan kolektif bilinç, bu toplum yapısında önemini sürdüremez ve bireylerin birbirleriyle daha çok bir araya gelmesi, birbirlerine duydukları zaruri ihtiyaçlardan kaynaklanır.

Durkheim'in dayanışmaya yönelik düşüncelerini “*çerçeve*” kuramı üzerinden yeniden ele alan, çerçeve kavramının sosyolojik kökenlerine ilişkin betimlemeler sunan Erving Goffman, bireylerin gündelik yaşamlarında öznel olarak yer aldığı sosyal durumların

anlamlandırılma biçimlerine odaklanır. Goffman'ın 1974 yılında "*Frame Analysis (Çerçeve Analizi)*" kitabında belirttiği çerçeve kavramı, bireylerin nesneleri ve olayları anlamlandırmasını sağlayan, kültürel olarak belirlenmiş gerçeklik tanımları anlamına gelir.

Bireylerin sosyal dünyalarını algılama biçimleri ve çevresel faktörleri nasıl tanımladıkları, belleklerinde inşa ettikleri öznel gerçeklikler ile ilişkilidir. Bireylerin gerçek olana ilişkin algılarını da yönlendirmeye yarayan çerçeveleme kavramı, çeşitli disiplinlerde de sıklıkla kullanılmıştır. Goffman çerçeve analizini, bireylerin davranışlarını anlamlandırmak için kullanılabilecek etnografik bir araştırma biçimi olarak belirtmiştir. Goffman'a göre çerçeve analizi, bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları durumları nasıl anlamlandırdığını açıklayabilmeyi kolaylaştıran sosyolojik bir araştırma yöntemidir. Görüntülere, resimlere, fotoğraflara, metaforlara, imgelere önem atfeden bir yöntem olan çerçeve analizi, bireylerin karşılaştıkları olayları anlamlandırma biçimlerindeki çerçevelenen olguların önemini tartışır.

Goffman (1974), gündelik yaşamda karşılaşılan durumları algıladıkları "*birincil çerçevelerin*" toplumsal teamüller aracılığıyla meydana geldiğini ve bireylerin zihinlerinde hazır bulunan çerçeveler oluşturduğunu ifade eder. Bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları olayları istemsizce kaydedilmiş olan çerçevelerinden yararlanarak anlamlandırmalarına atıfta bulunur.

Goffman'a (2004: 154) göre uzman ve sırdaş rolleri gibi bir meslektaş rolü de bulunmaktadır. Kader birliği içinde olduğu söylenen meslektaşlar, gündelik yaşamda aynı performansları sergilemeleri beklendiği için birbirlerinin olaylar karşısındaki bakış açılarını, karşılaştıkları zorlukları bilirler. Meslektaşlar kendi aralarında hangi dilde konuşuyor olurlarsa olsunlar, toplumsal olarak aynı dili konuşurlar. Bu nedenle başkalarının karşısında sergilemek zorunda kaldıkları performansları birbirlerine sergilemeleri gerekmez, gevşemek daha mümkün ve kolay hâle gelir, bu durum da dayanışmalara etki eder.

Katılımcıların pek çoğu, demiryolcular arasında kurulan dayanışma ağlarını mesleğe ilk başladıkları dönem üzerinden örneklemektedir. Goffman'ın ifade ettiği üzere, ilk meslek yıllarında kader birliği içinde oldukları ve birbirlerinin yaşamış oldukları zorluklara şahitlik ettikleri bulgulanmıştır. Mesleki zorluklara yönelik bakış açılarında ise aynı duygudaşlığın yansımaları gözlemlenmiştir.

Durkheim'in fikirlerinden hareketle demiryolcuların organik dayanışma içinde oldukları söylenebilir. Durkheim organik dayanışma kavramında bireyler arası kurulan mesleki ilişkilerin zaruri yönüne vurgu yapsa da dönemin eğitim politikaları, bunun yerine mekanik dayanışma biçimi oluşturmayı hedeflemiştir. Demiryolcuların mesleki alanları, Durkheim'in yaklaşımlarından her ikisini de içinde barındırır. İlişkiler yüz yüze ve samimi, aynı zamanda zaruridir. Hiyerarşi belirgin olsa da baskıcı bir tutum olarak çerçevelenmemiştir. Hiyerarşik yapı demiryolcular tarafından meşru görülmekte, olması gereken bir pratik olarak savunulmaktadır. Çerçevelerin oluşması ve bireyler tarafından olayların oluşan çerçevelere yerleştirilme süreci, bu hususların kabullenilmesi ve dayanışma biçimlerinin samimiyete dayalı kurulmasıyla mümkün hale gelir. Demiryolcular aralarındaki dayanışma biçimlerini gurur ve özlemle ifade etmiştir.

“Okuldan mezun olduktan sonra ücra bir istasyona gittiniz, gözleriniz tanıdık birilerini arar. Üst devrelerden bir abinizi gördünüz, o zaman kendinizi emniyette hissedersiniz. “Tamam! Şimdi emin ellerdeyim!” dersiniz. Çünkü bilirsiniz ki size mutlaka yardımcı olacak. İkametgâhınızdan tutun da yemeğinize kadar. Siz oraya uyum sağlayana kadar bilirsiniz ki abinizin koruması altındasınız. Böyle bir birlik beraberlik bu. Bize öğretilen bir sorumluluk bu. Sizden beş devre küçük bir demiryolcu çalıştığınız yere geldiğinde siz de ona abilik yapacaksınız. Kardeşinizin sorumluluğunu alacaksınız. Yiyecek yemeği var mı? Yatacak yeri var mı? Harçlığı var mı? Bunlardan hep mesulüz biz. Böyle büyüdük, böyle yetiştik. Zorlukları bildik, zorluklara birlikte göğüs gerdik.”(K8)

“Okuldan çıktıktan sonra biz hemen işbaşı yaptık. Yaşımız 17 olduğu için bizler kazai rüşd kararı aldık. Yani 18 yaşımıza geldiğimizde kullanabileceğimiz hakları kullanmamız için mahkemeden kazai rüşd kararı aldık. Bizler bunun için annemizi ve babamızı mahkemeye verdik. Bildiğiniz mahkeme salonuna çıktık, annemiz ve babamızla birlikte hâkimin karşısına dikildik. Hakim anneme sordu, “Bu çocuk yumurta pişirebilir mi?” Annem de “Pişirir efendim.” dedi. “O zaman yaz!” dedi. “Kazai rüşd kararı verilmiştir.” (K4)

“Demiryolculuk meşakkatlidir. Belki de ezilenlerin dayanışması gibi bir fikirle ortaya çıkmıştır. Mutlaka her mesleğin kendine göre zorlukları vardır ve bu zorluklar çerçevesinde dayanışmaları da farklıdır Biz demiryolcuların yani Meslek

Okulu mezunu olanları kastediyorum, çoğu meşakkatli bir demiryolculuk dönemi geçirmiştir. Bizler, ara istasyonlarda elektriksiz, susuz, ekmek gelmediğinde aç kaldığımız, coğrafyanın zor şartlarında yaşadık. Televizyonun çekmediği, gazetenin gelmediği, çocukların eğitiminin problem olduğu bölgelerde yaşadık.” (K10)

“Bizler çocuk yaşta bir ara istasyona görevlendiriliyorduk. Ara istasyon demek kendinden önceki ya da sonraki istasyonlardan gelecek yemekleri ya da suyu kullanmak demek. Suyu olmayan bir ara istasyonda tren gelsin de su gelsin diye bekleyen arkadaşlarım oldu benim. Bundan dolayı biz Türkiye'nin neresine gidersek gidelim mutlaka Meslek Okulunda okumuş kardeşlerimiz ve abilerimiz ile temas kurarız. 17 yaşında bir çocuk elinde tek bir çanta ile gelir istasyona. İstasyon şefinin, Makasçının hanımı hemen yemek hazırlar, karnını doyurur. Biz demiryolculuğu böyle öğrendik.” (K4)

Görüşmeler sırasında katılımcıların sıklıkla “biz” dilini kullanmakta oldukları gözlemlenmiştir. Kişisel yaşam deneyimlerini aktarırken de “biz” bilinci ile hareket ettikleri bulgulanmıştır. Demiryolcuların aynı toplumsal dili kullanmaları dayanışmalarına da etki etmektedir. Demiryolcu kültürüne yeni katılan bireyler de çerçevelenmiş, bellekte depolanmış bilgileri edinir. Bu sayede demiryolculuğa ilişkin kavramları kanıksama, demiryolcu çerçevesinden bakma eylemini giderek güçlü bir hâl alır.

“Biz aynı dili, aynı lisan-ı konuşuyoruz. Dolayısıyla birbirimizi en iyi biz anlıyoruz. Zaten bir araya geldiğimizde demiryollarından başka konuşacak bir şeyimiz olmuyor. Hayatımızı anlatıyoruz, hayatımız demiryolu. Başka bir dünyamız yok ki! Hemen demiryollarını nasıl daha iyi hâle getiririz diye projeler sunmaya başlarız birbirimize. Çünkü başka bir hayatımız yok bizim.” (K9)

“Biz kendimizi Türkiye'nin Oxfordluları olarak tanımlarız ve bundan gurur duyarız. Diğer meslek gruplarından arkadaşlarımız bize şöyle söyler: “Siz Oxfordlular birbirinizi çok tutuyorsunuz.” Evet tutuyoruz! (K4)

“Biz demiryolcular telefonlarımızı asla kapatmayız çünkü demiryolculuk 7/24 aktif olmamızı gerektirir. Biri arayabilir, bana ihtiyaç duyulabilir.

Anlayacağınız bizde böyle bir bağlılık var. Bir kardeşimiz bizden bir talepte bulunmuşsa soru sormadan yerine getirmek gibi bir kültüre sahibiz.”(K13)

Herhangi bir kast, meslek, din veya sınıftan bir aile, bir diğer aynı sınıftan aile ile gerçekleştirdiği evliliğin ardından birbirlerinin arkasındaki vitrinleri görebilir hâle gelir. Benzer bir durum meslektaşlık için de geçerlidir. Bir meslektaşın bir diğer meslektaş ile arasında kurulu olan yakınlık, başka yönlerden yıkıma neden olabilir. Daha düşük bir statüye veya güce sahip olan bir meslektaşın bir diğeri karşısında yakınlık iddiasını genişleterek korunması gereken mesafeyi ihlali de mümkündür. Bu nedenle meslektaşlıklara dayalı statüler, yakınlık seviyelerinde çeşitli korunması gereken mesafelerin makul biçimde idame ettirilmesi gerekliliği anlamına da gelir (Goffman, 2004: 157). Bu husus demiryolcular tarafından açık biçimde kabul edilmiştir. Mesleki statülerin samimiyete dayalı ilişkilerinin önünde bir engel oluşturmadığı, K4 tarafından Hiyerarşik Yapılanma başlığı altında belirtilmiştir.

Demiryolcu dayanışma ve örgütlenme ağlarında, Demiryolcular arası ekonomik açıdan bir dayanışmayı sağlamak adına kurulmuş olan, Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği Yardımlaşma Sandığı (DEMOKSAN) özellikle merkezi rol oynar.

“Bizim bir Demiryolu Meslek Lisesi Mezunları Derneğimiz var. Ben yaklaşık 20 yıl derneğin tüm etkinliklerinde aktif görev aldım, hâlen genel merkezinin ikinci başkanlığını yapıyorum. Biz dernek olarak başlangıçta kooperatif kuralım, ev yapalım, ev alalım, dayanışma sandığı kuralım, dergi çıkaralım gibi pek çok faaliyette bulunmak için yola çıktık. Dernek olarak dayanışma alanında bir önderlik yaptık. DEMOKSAN diye bir sandık kurduk. Yardımlaşma sandığı bu. Demiryolcular maddi ihtiyaçlarını bu sandık aracılığıyla gidebiliyor. Hem derneğe hem de sandığa üye olanların maaşlarından belirli bir miktar para bu sandığa aktarılıyor. Demiryolcular orada bir birikim yapıyorlar. Aynı zamanda ihtiyaçları olduğunda bankalar para vermiyor ya da para verdiğinde bir sürü kefil istiyor ama bizim üyelerimiz sandıktan ihtiyaçları olduğunda kredi alabiliyor. Ayrıca yine bir dayanışma ifadesi olarak sandıktan bir fon ayırıp demiryolcuların çocuklarına burslar verdik. Burslar yalnızca bir defaya mahsus verilebiliyordu. Maalesef maddi gücü yalnızca bir kereye mahsus yetiyordu sandığın. Dayanışma sandığımız hâlâ varlığını sürdürüyor.” (K8)

“Bizim Demiryol Meslek Lisesi Mezunları Derneğimiz vardır. Türkiye'nin yaklaşık 10 yerinde de şubelerimiz var. Genel merkezimiz Ankara'da. Derneğimizin yardımlaşma sandığı var. Çok cüzi de olsa bir rakam kesiliyor maaşlarımızdan. Para birikimlerimiz oluyor yani. Emekli olduğumuzda birikimimiz oluyor. Sandık üyelerine kredi imkânı da sunuyor. Buradaki amaç üyelere maddi anlamda kredi vermek suretiyle yardımcı olmaktır. Ayrıca sandık, üyelerinin çocuklarına karşılıksız burs veriyor. Demiryolcu çocuklarına eğitimlerinde hiçbir karşılığı olmadan maddi yardımda bulunuyor. Çünkü ne için varız biz? Birbirimize yardım etmek için varız.” (K9)

“Adapazarı depremi olduğu zamanlarda ben Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği yönetimindeydim. Herkes karınca kararınca yardım topluyordu. Deprem bölgesine ulaştırılmak üzere biz de dernek olarak yardım topladık. Su tankları gönderdik vagonlarla. O dönemin ihtiyaçları olan jeneratörler yolladık. Onun haricinde maddi yardım da topladık. Evet bizim bir yardımlaşma sandığımız var fakat biz demiryolcular yalnızca kendimize değil, ihtiyacı olan her cana yardım edebilmeyi de önceliğimiz kabul ederiz.” (K11)

“Biz Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği olarak abilerimizin, kardeşlerimizin acı ve tatlı günlerini elimizden geldiği kadarıyla paylaşma gayesi taşıyoruz. Örneğin pandemi döneminde yaşça büyük, yardıma ihtiyacı olan ağabeylerimize ulaştık. Genç üyelerimiz aracılığıyla abilerimizin ihtiyaçlarını karşıladık. Evden çıkamadıkları zaman biz onların ayakları olduk, alışverişlerini yaptık, evlerine teslim ettik.” (K13)

Assmann'a (2015: 44) göre Halbwachs'ın toplumsal bellek üzerine geliştirmiş olduğu sosyal çerçeve analizi, Goffman'ın bireylerin günlük deneyimlerinin içinde bulundukları sosyal çevre tarafından belirlenen yapısını ve bireylerin örgütlenmelerini inceleyen çerçeve analiziyle benzer özellikler taşır. Halbwachs anımsananın çerçeve analizini yaparken Goffman deneyimin çerçeve analizini yapar. Her iki yaklaşımda da ortak kavram olan çerçeve, aynı özellikleri taşır. Hatırlamayı gerçekleştiren de, birey deneyimlerini organize eden de aynı çerçevedir. Halbwachs için toplum hatırlama eyleminin ve belleğin öznesidir. Assmann ise hatırlamanın öznesinin her zaman bireyler olduğunu vurgular. Buradaki önemli nokta, bireylerin hatırlamalarını kurgulayan bir çerçeveye bağımlı olmalarıdır. Demiryolcuların

hatırlama çerçevelerini de belleklerinde depolananlar ile yakından ilişkilidir. Dayanışma ağları, demiryolcular için maddi imkânların yardımlaşma için kullanılabileceği çerçevelerini belleklerde oluşturmuş, yeni gelenler de bu duruma uyum sağlamıştır.

3.2. Fotoğraftaki İmgeden Bellekteki Anlatıya

Bellek tartışmalarında belleğin geçmişe ait olduğu vurgusu, Aristoteles gibi Augustinus'un da düşüncelerinin merkezinde yer alır. Belleğin geçmişe ait olduğu vurgusunda sözü edilen geçmiş, bireysel izlenimlerin geçmişidir. Bu anlamda geçmiş, bireylerin yalnızca kendisine aittir. Geçmişin bu özelliği aracılığıyla bellek, bireylerin zamansal devamlılığını ve kimlikssel olarak özdeşliğini sağlar. Söz konusu devamlılık, bireylerin şimdiki zaman içinden çocukluklarının en uzak olaylarına kesinti olmaksızın yolculuk etmelerini sağlar (Ricoeur, 2021:115).

Bireylerin herhangi bir anıyı kendinden sonrakilere aktarma süreci, başkaları ile bağ kurmak ya da onları eğlendirmek gibi amaçlar güdüyor olsa da bu anlatıların asıl amacı; kendilerini tanımlama istekleridir. Anlatılar bireylerin kendilerini tanımlamalarına aracı olan bellek formlarıdır, dinleyene olduğu kadar bireylere de kim olduklarına ilişkin bilgiler sunar. Bu sayede, kim oldukları çerçevesi içinde yaşamlarını yeniden şekillendirirler. Geçmişte kalan bir olgu bugün yeniden anımsandığında bireylerin yaşamlarında anlamlı bir yere sahipse, onların kimliklerini belirleyen yaşama dair anlatılarının bir parçası hâlini alır (Göle, 2007: 27).

Bu süreçte bireysel öyküler grupları ve grup üyelerini tanımlamak, onların tutumlarını aktarabilmek için merkezi bir role sahiptir. John Berger'e göre yakın tarihte gerçekleşen, sözlü ve bireylerin gündelik yaşamlarının tarihini oluşturan dedikodular özelinde belirttiği gibi, bir grup içinde anlatılan geçmiş ve bugünle ilgili öykülerin her biri, grubu ve grup üyelerini tanımlar (Thompson, 1999: 123).

Görsel 3.34. Demiryolcu Fotoğraflarında Fotoğrafın Hatırlattığı Kayıplar

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sırasında katılımcıların her biri geçmişle bugün arasında bir bağ kurmuş, ait hissettikleri sosyal grubu ve grup üyeleri olarak demiryolcuları bu bağlamda tanımlamıştır. Olayları anımsamalarına aracı olan belleğe ilişkin formlar da fotoğraflar aracılığıyla geçmişin çerçevelerinden bireylerin zihinsel çerçevelerine taşınarak araştırmacıya aktarılmıştır.

“En sağdaki arkadaşımızı yaklaşık 10 yıl önce kaybettik. Geçenlerde demiryolcu olmayan arkadaş ortamında konuşurken biri var dediler. Demiryolcu çocuğuyum diye tanıtmış kendini, bana sordular. Devremmiş babası. 10 yıl sonra ben oğlunun numarasına ulaştım. Aradım. “Ben babanın devresiyim. Bir ihtiyacın var mı oğlum?” Hiç tanımıyorum oğlunu. Babasının çocukluğunda aynı okulda okuduğu bir arkadaşı onu arıyor, çok duygulandı tabii. Bizim aramızdaki bağ işte böyle kuruluyor. Demiryolculuk işte tam da böyle bir şey.” (K8)

Görsel 3.35. Demiryolcu Fotoğraflarının Hatırlattığı Demiryolcu Kardeşliği

“Fotoğrafta da olan, okuldan beri görüşmediğimiz bir devrem aradı geçenlerde. Görüşemedik daha doğrusu. Aradan yıllar geçmiş. Tıpkı çocukluk dönemimizdeki gibi konuşuyoruz birbirimizle. Kızım oraya gelecek dedi, ben de başım gözüm üstüne dedim. Çocuğunu emanet ediyor bana, düşünebiliyor musunuz? Güven böyle bir şey işte. Belki de pek çoğumuz kardeşimizle böyle diyalog kuramayız. 20 yıl geçiyor aradan, koy çayı yengenle geliyoruz, diyebiliyorlar. Bu yakınlığı kardeşiyle kuramayanlar var. Devrem biliyor, demiryolcular devrelerine her zaman kapılarını açarlar. Devremin kızı benim evladımdır, biliyor. Demiryolculuk budur, biliyor.” (K6)

Fotoğrafta olanın bellek aracılığıyla yeniden ifade bulması, yalnızca kadrajın ifade ettiğinden ibaret değildir. Fotoğraf belleğin geçmişin derinliklerine uzanan formları geleceğe taşırken birey belleklerini de canlı tutar. Fotoğrafa bakma eylemi, geçmişe yeniden yolculuk yapmayı, belleğin sunduğu ve yaşanmışlıklar ile çerçevelenmiş kültürel pratiklerin yeniden sunulmasını sağlar. Bu nedenle fotoğrafın yansıttığı şey, yalnızca belleğe ilişkin pratiklerden ibaret değildir. Çalışmada fotoğraflara bakan katılımcıların belleğin sınırlarını zorladıkları ve kaybolmaya yüz tutan depolanmış anılarını ortaya çıkardıkları görülmüştür. Bu nedenle araştırmada fotoğrafın sunduğu imgelerin, bellekte depolanmış olanı ve sınırlarını ifade ettiği söylenebilir hâle gelmiştir.

“Eski fotoğraflarıma baktığımda, yani ilk meslek hayatımın başladığı yıllara baktığımda çok etkileniyorum. O yıllar çok sıkıntı çektiğim yıllardı. Gurbet, gençlik pek çok şey var onlarda, o fotoğraflarım beni çok etkiliyor. O fotoğraflara bakıyorum, şu anda kendime de bakıyorum. Dünyalar kadar fark var. Geçmiş bir ömür var bu fotoğraflarla şimdi arasında.” (K1)

“Benim değer verdiğim, benim için anısı olan şeylere zarar geldi mi ben çok üzüliyorum. Hayatımızda bir kere yaşadığımız şeyler dönebilir miyiz bu fotoğraflardaki hâllerimize? Dönemeyiz.” (K5)

Görsel 3.36. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Okul Dışında Serbest Zaman Fotoğrafları

“Ben fotoğraflara bakarken o günlere geri döndüm. 40 küsur yıl gözlerimin önünden geçti. Okul sıralarından bugüne kadar fotoğraflarda çocukluğunu gördüğümüz insanlarla 44 yıldır hâlâ bir aradayız. Anılarım canlandı ve bu fotoğraflar bizim birlikteliğimizin kanıtı. Benim için çok değerliler.” (K12)

Fotoğraf, birbirleri ile yakın arkadaşlıkları bulunan iki demiryolcuyu göstermektedir. Okul dışındaki serbest zamanlarında da okul çevresinden ayrılmadıklarını ifade eden katılımcının üzerinde üniforma olmasa da arka planda lokomotifin varlığı önem taşımaktadır. Fotoğraf estetik kaygı güdülmeden çekilmiş, ikili arasındaki arkadaşlık ilişkilerini önceleyen

bir anlam ifade etmiştir. Katılımcı 12, demiryolcu kültüründe arkadaşlık kavramının önemini ve demiryolcu kültürünün birleştirici unsurlarını yukarıda yer alan fotoğraf üzerinden tanımlamıştır. Geçmişe duyulan özlem ile fotoğrafa atfedilen değerin, birbirleriyle yakından ilişkili olduğu görülmüştür.

Locke bireylerin bebeklik fotoğraflarına baktıklarında fotoğraftaki bebekle aynı kişi olmadıklarını vurgular. Locke için kişisel kimlik, bireylerin belleklerinin ulaşabilecekleri yere kadar genişler. İleri yaşlarda bireylerin anıları yitip giderken, kişisel olarak kim olduklarının da kapsadığı alan daralır (Warburton, 2011: 130). Bugünün belleğini oluşturan anılar, geçmişe gidilebilecek en uzak noktayı kapsar. Belleğin geçmişine gidilecek en uzak noktaları sınırlandırmak ve bir çerçeve çizmek için fotoğraf, çalışmada kullanışlı bir veri olduğunu kanıtlamıştır. Fotoğraflara ilişkin anlatılar, belleğin sınırlarını zorlamış ve geçmişin derinliklerinde, bellekte depolananları ortaya çıkararak yok olmaktan kurtarmıştır.

3.2.1. Demiryolcu Fotoğraflarında Hatırlatıcı İşaretler - Hatırlama Figürleri

Kültürel bellekte geçmiş, anıların bağlandığı sembolik figürlere yönelir. Örneğin bir aile büyüğünün öyküsü, sürgünler, bayramlar, törenler sembolik hatırlama figürlerindendir. Kültürel bellek zamanın gerçekliğinden ziyade bireylerin anılarındaki tarihe odaklanır. Öyle ki kültürel bellekte gerçekte olan tarihin, hatırlan tarihe, hatırlanan tarihin de mitler ile efsanelere dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bugünü geçmişin ışığıyla aydınlatmaya aracı olan mitler ve efsaneler, tarihi yeniden kuran öykülerdir (Assmann, 2015: 60).

Araştırma kapsamına dâhil edilen demiryolcuların her biri TCDD'nin geçmişinde yer alan ve geleceğine yön veren şahsiyetlerini anma gereksinimi duymaktadır. Söz konusu şahsiyetlerin hikayeleri, demiryolcu kültürünü yaşatmak amacıyla aktarılmaktadır. Özellikle Devlet Demiryollarının kurucusu ve ilk genel müdürü olan, “*Demiryollarının kurucu babası*” olarak tanımladıkları Behiç Bey (Erkin) ve hikayelerinin demiryolcuların sembolik hatırlama figürleri arasında oldukça önemli bir yer aldığı bulgulanmıştır. Aşağıdaki ifadeler, Behiç Erkin'in katılımcıların çerçevelerinde nasıl yer edindiğini görmek açısından önem taşır.

“Kurtuluş Savaşı döneminde cepheye silah ve asker taşınabilmesi için demiryollarına ihtiyaç duyulmuştur. Sakarya Meydan Muharebesinde askerimizi ve cephanemizi transfer edebilmemiz için demiryollarına ihtiyaç vardır. Ancak ne

Anadolu ne Bağdat Demiryolları bizim ülkemiz sınırları içerisinde değildir. Yabancılar çalıştırmaktadır. Burada çalışan personelin de işçilik hizmetleri dışındaki tüm hizmetler gayrimüslim diye tabir edilen (burada yanlış anlaşılmasın ırkçılık temelinde söylemiyorum. Sürecin anlaşılması temelinde söylüyorum) farklı uyruklu vatandaşlarımızdadır. Dolayısıyla hareket memurluğu yapan, araç bakımlarını yapan kişilerin tamamı bu kişilerden oluşmaktadır. Hâliyle savaş döneminde Demiryollarında bir personelimiz bulunmamaktadır. Almanlar, Anadolu demiryolunu işletiyorlar ama işletme lisansı Fransızca. Dolayısıyla personelimiz ne telgraf yazmayı biliyor, ne mors alfabesi bilen var, ne okuyanımız var. Demiryollarında çalışan Türk uyruklu vatandaşlarımızın neredeyse hepsi ya kömür topluyor ya ateş yakıyor. Demiryolu işletmeciliği nasıl yapılır bilinmiyor. Bu işin başına lojistik dehası olarak tanınan demiryolcu bir büyüğümüz geçiyor. Behiç Erkin'in demiryollarının başına geçerken de bir şartı var. İşime kimse karışmayacak diyor. Hatta Atatürk tarafından bir telgraf yazılıyor. "Trenlerde daha hızlı şekilde cephaneye asker taşısın, cephanelik taşısın.", "Bunun aksi şekilde davrananlar savaş suçlusu ilan edilecektir!" diye. Behiç Erkin de telgraf yazıyor, "Trenlerin süratlerini arttırsak kaza olur ve cepheye malzemeyi hiç taşıyamayız. Ondan dolayı ikinci emrinizi bekliyorum." Şimdi bu adam o dönemdeki sıkıntıları gördüğü için Almanya'nın Fransa'nın demiryolcu işletmeciliğinin mantığını incelemiş ve Türkiye tarihinde Demiryolları ile ilgili ilk kitabı yazan adam. Şimendifer mekteplerini kuruyor. Bu mektepleri kurunca da "Biz demiryollarına kendi insanımıza, Türkçe lisanla, kendi iç gücümüzle, kendi orta kademe personelimizi ve yöneticimizi yetiştireceğiz, kendi demiryollarımızı çalıştıracacağız." diyor. Cumhuriyetin ilanından sonra da Demiryolları kamulaştırılıyor ve o günden bugüne de Demiryolları hep kendi personelini yetiştiriyor. Kendi personeli ile kendi işletmeciliğini yapıyor. Bu anlamda da Behiç Erkin'e demiryollarının babası deniliyor. 11 Kasım 1961'de Hayatını kaybediyor, naaşını kendi vasiyeti üzerine, trenlerin Üçyol ağzına defnedilmek istiyor. "Trenlerin sesi hep kulağımda olsun istiyorum" diyor. İlk görev aldığı yer Eskişehir - İzmir - Afyon hattının kesişim alanına naaşı defnediliyor. Eskişehir Enveriye İstasyonunda anıt mezarı bulunmakta. Bizler de her yıl Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra mezarı başında kendisini anarız. Yine kendisini

unutmamak ve Eskişehir'e unutturmamak adına Yüksek hızlı tren garının arka tarafında bulunan caddeye belediye ile görüşerek Behiç Bey'in adının verilmesini sağladık. O caddenin adı Behiç Bey Caddesi oldu.” (K6)

Görsel 3.37. Behiç Erkin’i Anma Törenlerinden Bir Fotoğraf

“Behiç Erkin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Albaylık rütbesine ulaşmış, Mustafa Kemal Atatürk ile Balkanlara demiryolu müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Ulu Önderle yolları böyle kesişiyor, ikisi bir araya gelerek Cumhuriyetin kurulması ile ilgili bir takım planlamalar yapmaya başlıyorlar. Daha sonraki yıllarda Çanakkale savaşı sırasında ve Kurtuluş Savaşında Atatürk Samsun’a çıktıktan sonra Behiç Bey de Atatürk ile birlikte Anadoluya geçiyor. Yani milli mücadelemizi Atatürk ile birlikte yürütenlerdendir. Öyle büyük bir demiryolcudur ki 10. Yıl Marşındaki “Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan” cümlesini o eklemiştir. Demiryolcuların emeğinin bir ifadesi olarak görmüştür. Bizler de her yıl Genel Müdürümüz, kurucu babamız Behiç Erkin’in anıt mezarı başında tören yapıyoruz. Vefa borcumuzu ödüyoruz”(K9)

Katılımcıların her biri, her yıl 11 Kasım’da Behiç Erkin’in kabrini ziyaret ettiklerini, bahse konu ziyaretlerin bir demiryolcu görevi olduğunu aktarmaktadır. Hatırlama figürleri bireylerin hatırlamalarını kolaylaştırırken, geçmişte kalan bir anıyı yeniden canlandırma özelliğine sahiptir. Geçmişte meydana gelenle kurulan bağlantı temelinde hatırlayan grubun kimliği oluşturulur. Söz konusu sosyal grup, kendi geçmişini hatırlayarak ve varoluşuna dair

hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak grup kimliğini sağlamlaştırır. Burada bahsedilen kimlik, bireylerin gündelik yaşamlarının dışında ayrı bir törenselle ifade edilir. Kimlikler, grup yaşantısına kutsallık katarken gündelik olanın sınırlarını aşar ve törensel iletişim biçimlerinin nesnesini oluştururlar. Törensel iletişimin buradaki sorumluluğu, grup kimliğinin biçimlendirilmesi anlamına gelir. Yazılı metinler, gelenekler, etkinlikler, danslar, görsel sanatlar grup anılarının biçimlendirilmesinde dinamizmini sürdürür (Assmann, 2015: 61). Assmann'ın ifade ettiği gibi törensel anılar da bellekte depolanları yeniden ortaya çıkarır. Behiç Erkin de demiryolcuların hatırlama figürlerinden biridir. Görüşmelerdeki en açıklayıcı cümleler ile örneklendirilmiş olsa da tüm katılımcılar Behiç Erkin'den bahsederken Büyük Önder Atatürk'e de atıfta bulunur. Bu nedenle hatırlama figürlerinin ilişkisi bulunan bir diğer hatırlama figürünün konumu da bellekte depolanan anıların zamana direnmesini sağlar. Törenler, hatırlama figürleri, gelenekler kuşkusuz zaman ve mekândan bağımsız değildir ve bellekte depolanırken bulundukları zamansal-mekânsal bağlamlar ile ilişkilendirilir.

3.2.1.1. Zamana ve Mekâna Bağlılık

“Hatırlama figürleri” nin belirli bir zaman içinde güncellenmesi, belirli bir mekânda somutlaştırılması gerekir. Dolayısıyla somut zamana ve mekâna ihtiyaç duyulur. Ortak bellek oluşumunda bireyler için somut bir dayanak noktası oluşturan hatırlama figürleri, ortak yaşanan bir zamanı yansıtır. Anılar da benzer şekilde ortak bir mekâna gereksinim duyarlar. Aile için ev veya göçmen bir aile için çadır, kırsalda yaşayanlar için köy neyse söz konusu coğrafi bölge mekânsal hatırlamanın çerçevesini oluşturur. Bu mekâna bireyleri çevreleyen somut maddi dünyaları, onlara ait benliklerinde hissettikleri şeylerin tamamı dâhildir. Araç-gereçler, eşyalar, mekânların bellekteki konumu sosyal olarak belirlenir. Tüm bunların sembolik anlamları ise sosyal gerçeklikleri oluşturur. Bir grup, kendini gerçekleştirme için yalnızca grup üyeleriyle kurulan iletişimden fazlasına ihtiyaç duyar. İletişimin yanı sıra anıların dayanak noktaları ve kimliklerinin sembolü olarak mekânlar oluşturmak ve bu mekânları korumak isterler. Bu anlamda da belleğin mekâna gereksinim duyması kaçınılmazdır. Gruplar, aynı zaman diliminde, aynı mekânda sembolik bir ortak yaşam oluştururlar. Grup üyeleri söz konusu mekândan uzaklaşsa bile grup-mekân birlikteliği, bellek aracılığıyla sembolik olarak yeniden üretilir ve zaman zaman canlandırılır (Assmann, 2015: 47). Hatırlama eyleminin somutlaşmasını sağlayan demiryolculuğa ait mekânlar, ortak

belleğin oluşumu için önem taşır. Katılımcıların ortaklıklarının yeniden canlandırılmasını sağlayan mekânsal özdeşlikler, sosyal olarak çerçevelemiş anıları biriktiren alanlardır.

Çalışmada anıların yeniden ortaya çıkarılması için demiryolcuların, mesleki kimliklerini oluşturdukları mekâna yolculuk yapmak ve kültürel belleğe ilişkin soyut formların somutlaştırılmasını sağlamak gerekmiştir. Eskişehir Demiryol Meslek Okulu binası bugün TCDD Taşımacılık A.Ş. Eskişehir Demiryolu Eğitim ve Sınav Merkezi Müdürlüğü olarak varlığını sürdürmektedir. Fotoğrafların hatırlattığı mekânlar üzerine anılarını aktaran katılımcılar, kültürel belleklerinin oluşumuna etki eden mekânların özellikleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Tüm katılımcılar, fotoğraftaki imgeler aracılığıyla ifade ettiği anlatılara mekânsal özelliklerden ve zamansal uzamlardan bağımsız yaklaşmamıştır. Dolayısıyla fotoğraflar aracılığıyla bellekte depolananlar araştırılırken mekânsal ve zamansal özelliklerin de ortaya çıkması sağlanır. Demiryolcuların mekânsal ve zamansal paydaşlıkları, bellekte hem bir hatırlatıcı nesne hem de olay örgüsüne sahne olarak depolanan formları oluşturmuştur.

Görsel 3.38. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Havuz Kenarında Bir Araya Gelmiş Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Okulumuzun arka bahçesinde bir süs havuzumuz var bizim. Birinci sınıfta kıllı elbiseler ile kim kimi denk getirirse bu havuza atardı. Bu yerleşmiş bir gelenektir. Bu havuza atılmayan hiçbir demiryolcu yoktu. Biz hâlen bu havuzun çevresinde oturuyoruz. Fotoğrafta görülen 45 sene önceki ağaçlar şimdi çok daha büyüdüler, boy attılar. Biz yaşlandık, o ağaçlar büyüdü.” (K9)

Görsel 3.39. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Okulun Arka Bahçesinde Kar Altında Poz Veren Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri

“Fotoğraflar en az 45-46 yıllık. Çocukluk fotoğrafları ile geçmişe dönüyoruz. Aradan geçen zamana inanamıyorum. Burası okulumuzun arka bahçesi. Eskişehir’e o zamanlar çok fazla kar yağardı, şimdi yağdığından daha fazla yağardı. Çok soğuk olurdu Eskişehir. Şimdilerde Pilav Günlerinde kardan beyaz saçlarımızla buluşuyoruz buralarda.” (K8)

Demiryol Meslek Okulu Mezunlar Derneği her yıl geleneksel hâle gelmiş çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinliklerin her biri demiryolcuların eğitim ve mesleki yaşantılarına ev sahipliği etmiş mekânlarda gerçekleşmektedir. Bahse konu etkinliklerden biri, tüm mezunların ve öğretmenlerin eski Eskişehir Demiryol Meslek Okulu binası bahçesinde bir araya geldikleri geleneksel pilav günüdür. Türkiye'nin dört bir yanından gelen Demiryol Meslek Okulu mezunlarının her yıl geleneksel pilav gününde bir araya gelmeleri,

anılarını canlı tutmalarını sağlamaktadır. Katılımcılar mezun günlerine katıldıklarında, kendi okullarının bahçesinde çocukluk anılarına geri döndüklerini belirtmektedir.

Görsel 3.40. Eski Eskişehir Demiryol Meslek Okulu Binası Bahçesinde Geleneksel Pilav Günü Etkinliği İçin Bir Araya Gelen Demiryolcular

Fotoğraf, Demiryol Meslek Okulunun 1977 yılında mezun olan ilk öğrencilerinin bir araya geldikleri Pilav Günü etkinliğinde çekilmiştir. 2023 yılında Pilav Günü etkinliğine katılım sağladığımızda 1977 yılı mezunlarının okulun en eski öğrencileri ve tüm mezunların abilerileri olmaları sebebiyle büyük bir coşku ile karşılandıklarına tanıklık edilmiştir. 14 yaşında başlamış oldukları demiryolculuk serüvenini 65 yaşında hâlâ sürdüren Demiryol Meslek Okulunun ilk mezunları, her yıl eski okul binasının bahçesinde düzenlenen Pilav Günü etkinliklerine eksiksiz katılmayı hedeflemekte, kendilerine has aksesuarları ile ortamda dikkat çekmektedir. Demiryolcu etkinliklerinin yaşça en büyükleri olarak tüm demiryolcular tarafından saygı duyulan 1977 mezunlarının bir araya geldikleri zaman ilk çocukluk yıllarına, geçmiş anlara yönelik belleklerdeki en eski anıya ulaşma çabası içinde oldukları ayrıca gözlemlenmiştir.

“Yıllar sonra buluştuğumuzda da tekrar okul günlerimizdeki çocuk hâlimize geri dönüyoruz. Geziler, sporlar, sınavlar hep onları yad ediyoruz. Meslek hayatımızdaki gelişmeleri paylaşıyoruz, sevinçlerimizi üzüntülerimizi anlatıyoruz.” (K1)

“Eskişehir Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği'nin yönetiminde yer aldım. Okul mezunlarını bir araya getirmek için çeşitli etkinliklerimiz vardır. Tiyatro-sinema, yemek gibi. İnsanlar bir araya gelebilmek için emin olun o kadar istekliler ki! Dolayısıyla bir araya geldiğinde mutlu olan bir topluluğuz biz.” (K6)

“Bizi bir arada görenler 60 yaşında adamlar nasıl çocuk gibi davranıyor derler! Biz birbirimizle ilk karşılaştığımız ana geri dönüyoruz. Kaç yaşında olursak olalım 14 yaşımıza geri dönüyoruz.” (K4)

“İnsan sadece yeme içme ihtiyaçlarının karşılanması ile tüm ihtiyaçlarını karşılayamıyor. İnsanın bedeni doyduğu kadar ruhu da doymalı. Biz ruhumuzu bir araya geldiğimiz sosyal etkinliklerimiz aracılığı ile doyuruyoruz. Bir arada olduğumuzda 14 yaşımıza geri döndüğümüz etkinliklerde ruhumuzu doyuruyoruz. İnanılmaz mutlu oluyoruz.” (K13)

Çeşitli ritüelleri aynı mekânlarda tekrar etmek ve bu sayede geçmişin izlerini hem geleneksel hem de yenilikçi yollar ile günümüze aktarmak mümkündür. Bu nedenle maddi kültür ürünleri olarak mekânlar anıları oluşturmak, onları değiştirmek ve korumak için kullanılabilir. Burada söz konusu performansların önemi, hatırlama pratiklerinde saklıdır (Peterson, 2018: 3). Kuşkusuz birlikte uzun yıllar geçiren demiryolcuların kültürel ortaklıklarında ritüellerin önemli bir payı vardır ve bu ilişkiler, saha çalışmasında görünürlük kazanmıştır. Özellikle mekânlara dayalı kültürel belleğe ilişkin anıları ortaya çıkararak detaylara ilişkin yorumlamalar yapabilmek, ritüellerin de gerçekleştiği mekânların keşfiyle mümkün olmuştur. Geçmişte olanı günümüze aktarmak, anıların canlı tutulmasına yardımcı olan belleğe ilişkin olanın üzerine eğilmek ile mümkündür.

“Yardımlaşma sandığı gibi, Kardelen dergisi gibi DEMOK olarak görkemli geceler düzenleyelim istedik. Demiryolcuların bir araya gelebilecekleri, özlem duyduğumuz eski günleri yad edebildikleri, mesleki tecrübelerini paylaşabilecekleri

etkinlikler düzenlemek istedik. Bu etkinlikleri geleneksel hâle getirdik. Yönetimdeki abilerimizle birlikte bu etkinlikler için bir nefer gibi çalıştık. Abilerimiz düşüncelerini ortaya koyarken bize de uygulaması düşüyordu. Arsus'ta yaptık, Urla'da yaptık, en son dernek üyelerinin katılımının daha kolay hâle geleceğini düşünerek Akçay'da geleneksel hâle getirdik. Eşlerimizle, çocuklarımızla birlikte bu gecelere katılıyoruz. Bizim farkımız aslında yapmış olduğumuz tüm bu çalışmalarda. Oxfordlular diyoruz ya kendimize. Bu kadar düşkün olmamız ve birbirimize yardım etmek için canla başla çalışmamız bizim farkımız oluyor.” (K8)

“Şu an benim dedem yaşında olup da hayatta olan, demiryolcu rozetini takıp Akçay'daki her sene düzenlediğimiz Emekliler Dönemine katılan, orada eşiyle birlikte dans eden abilerim var. Bu da bize gurur veriyor. Dernek de aslında bizi bir araya getirme görevini üstlenen bir oluşum. Medyada ya da toplumun gözünde daha görünür olan yanımız. Çünkü zaten demiryolcular birbirlerine bağlı gruptur. Dernek bu grubu somut olarak bir araya getirme görevini üstlenir.” (K13)

Burada Lefebvre'nin “Hayat tekrarların bir araya getirildiği bir mekân mı?” sorusu önem kazanır. Lefebvre'ye (2014: 24) göre bir ürün olarak mekân, üretimin doğasına etki eden bir pratiktir. Üreten ve hem de üretken olan mekân, statik kalamaz, diyalektiktir. Ekonomi ve toplumsal ilişki biçimlerinin hem ürünü hem de üreticisi olan mekân, alanda gerçekleşen yeniden üretimlerin sahasıdır. Lefebvre'nin bahsettiği hususun somut karşılığı, kültürel belleğe ilişkin olanın mekânsal anlatılar ile ortaya çıkması aracılığıyla görünürlük kazanmıştır.

Görsel 3.41. Bir Demiryolcunun İlk Görev Yeri ve Şimdiki Görünümü

“İki yıl önce eşimle birlikte Doğu Ekspresiyle Kars yolculuğuna çıktık. 1987 yılında görev yaptığım Alp istasyonunun 2022’deki hâlini gördüm. Binada değişen hiçbir şey yok. Sadece beyaz olan dış cephesi sarıya boyanmış. Oraya yeniden gitmek çok keyifliydi, heyecan vericiydi. Burada yaşadık. Günlerimiz burada geçti. Çok güzel anılarım vardı. Hemen istasyonun yakınlarında Karasu Nehri vardı mesela orada balık tutardım. Telgrafla çalışıyorduk o zamanlar. Telgrafi okulda öğrenmiştim ama meslek hayatımda Alp istasyonuna kadar kullanmamıştım. 10 gün sürekli makinede çalışarak telgrafımı geliştirmiştim.” (K10)

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sırasında demiryolcuların büyük çoğunluğunun ilk görev yerlerine ziyarette bulundukları bilgisine ulaşılmıştır. Katılımcı 10, 35 yıl aradan sonra ilk görev yeri olan Kars-Alp İstasyonuna eşiyle birlikte yapmış olduğu yolculuğun önemini aktarırken fotoğrafları arasındaki benzerliklere odaklanmıştır. Böylece araştırmada mekânsal anlatıların demiryolcu kültürel belleğinin aktarımında üstlendiği rolün önemi yeniden görünür kılınmıştır.

Görsel 3.42. Havuz Kenarındaki Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri ve Aynı Mekânda Tekrar Bir Araya Gelen Demiryolcular

“Bizim böyle bir ritüelimiz vardı. Mezuniyetten önce herkes birbirini havuza atardı. Havuza atılmadan mezun olamazdık. İlk ne zaman ortaya çıkmış tam bilmiyorum ama abilerimiz bizden önce de yapıyormuş bunu. Biz de kendi dönemimizde aynı uygulamayı yaptık. Nasıl büyük gelirdi o havuz gözümüze! Biz büyüdük, havuz küçüldü. Tekrar bir araya geldiğimizde o günleri anmış, bir fotoğraf çektirmiştik. Okula ilk başladığımızda bizden önceki dönemlerdeki abilerimiz bu kültürlü bize anlatıyorlardı. Üç yılın nasıl geçeceğini, neler yapıldığını, büyüklerimize ve küçüklerimize nasıl davranmamız gerektiğini anlatıyorlardı. Bu anlattıkları bize başta sıkıcı gelse de onların bize öğrettiğini biz de kardeşlerimize öğrettik. Aslında başlangıçta yatılı okullardaki düzen ve intizamı sağlamak için aktarılan bu uygulamalar zamanla bir kültürün parçası hâlini almış. ” (K13)

Katılımcılar yıllar sonra aynı mekânlarda bir araya geldiklerinde geçmiş ritüelleri, bedensel pratikleri, demiryolcu kültürünü oluşturan gelenekleri tekrar tekrar ifade etmekte, fiziki mekânın değişmeyen unsurlarında geçmişle bağ kurarak o anı fotoğraflamaktadır. Fotoğraflara bakma eyleminde değişen zamana yönelik vurgunun fotoğrafta olan nesneler, mekânlar, bireyler üzerinden yapıldığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların fotoğrafları hakkındaki yorumlamalarında “Ağaçlar büyüdü, biz büyüdük”, “Çok kar yağdı, şimdilerde kardan beyaz saçlarımızla buluşuyoruz”, “Nasıl büyük gelirdi o havuz gözümüze! Biz büyüdük, havuz küçüldü” cümleleriyle mekânın fiziki özellikleri ile bugün arasında bir bağ kurmuş oldukları bulgulanmıştır.

Görsel 3.43. Fotoğrafların Hatırlattıkları - Demiryolcuların Ara İstasyonlardaki İlk Görev Yerleri

“Bundan iki yıl önce, eski dostum olan bir makasçı oğlunu evlendiriyordu. Düğüne davet etti beni. Eskişehir'den kendi arabamızla iki aile yola çıktık. Kırşehir'in Çiçekdağı ilçesinde düğüne gittik. Giderken ilk görev yerimden geçtik. Ben hemen arabayı çevirdim. Bu fotoğrafın çekildiği yerlerde dolaştık. Orada oturduğumuz evi, istasyon binasının lojmanını gezdik. Şu an kimse kalmamış tabi, istasyon boş. Hani çocuklar lunaparka gidince çarpışan otolara koşarlar, atlıkarıncalara binmek isterler. Heyecanlanırlar, hepsini denemek isterler. Ben de öyleydim. Ben bak burada oturdum, burada çalıştım, şu çeşmeden su içtim, şu bahçedeki çitleri ben koydum, bak şu ağacı ben diktim. Koşa koşa gittim baktım hepsine.”(K9)

Marksist düşüncede mekân kavrayışı bir üst yapıyla ilişkilendirilmiş, üretici güçlerin ve aynı zamanda mülkiyete dayalı ilişkilerin bir sonucu olarak görülmüştür. Lefebvre'ye göre mekân kuşkusuz üretici güçlerin alanına dâhildir, mülkiyetle ve politik olanla da yakından ilişkilidir. Bilgi, kültür, kurumlarla yakın ilişki içinde ve devinimli olan mekân, üretim tarzlarıyla birlikte değişir. Bu nedenle mekânın tarihi vardır ve bu tarih, cinsellik, zaman, bedenlerin tarihi gibi hâlâ yazılmayı bekleyen, anılarla sonsuz bir tarihtir. Mekân kavramı zihinsel olan pratikler ile kültürel olanı, tarihsel olanla toplumsal olanı birbirine bağlarken mantıklı bir temele dayandırır. Yeni mekânların keşfi, toplumsallığın üretimi, kendine has

dokusuyla bir şehrin yaratımı mantıklı temeller üzerine inşa edilmiş, bir araya getirilmiş maddi öğeler ile beraber mutlak bir zekânın ve hatırlamanın nesnesidir (Lefebvre, 2014: 25).

Lefebvre'ye (2014: 24) göre demiryollarının sanayiye dayalı kapitalizmde hem ulusal hem de uluslararası mekâna dayalı örgütlenmede önemli bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Benzer biçimde metrolar, tramvaylar, otobüsler de kentler için benzer işlevleri görmüştür. Yakın geçmişe kadar matematiksel-fiziksel sembollerle ve kavramlarla ele alınan mekânların ötesinde “*toplumsal mekân*” üzerine eğilen Lefebvre, Descartes'ı mekân kavramının özgürleşmesinde belirleyici bir evre olarak kabul eder (Lefebvre, 2014: 29-33).

Bir apartmandaki evin bir odasından, meydanlardan, pazardan, ticarethanelerden, kültür merkezlerinden, sokağın köşesinden bahsedildiğinde kamusal bir yere ilişkin bir şey söylendiği bilinir. Bireyler gündelik yaşamlarında bahsettikleri herhangi bir yeri, fiziki mekânları tecrit etmeksizin; aslında toplumsal olarak inşa edilmiş alanları tasvir eder. Bahsedilen mekânlar belirli bir düzene, sisteme dayalı olarak birbirleri ile ilişki içindedir. Mekânsal ve bireysel ilişkilerin dökümlerini çıkararak hangi toplumsal pratikler aracılığıyla anlamlarının oluştuğunu kavramak, hangi paradigmanın onlara anlam verdiğini bulmak gerekir. Düşünceler bir mekân sistemi yaratarak nesne üzerine gerçekleşen eylemleri içerir. Bu nedenle Lefebvre, mekânın üzerine söylem yaratmak yerine mekânların doğuşlarını birleştirerek üretim biçimlerini açığa çıkarmanın gerekliliğine vurgu yapar (Lefebvre, 2014: 45).

Toplumsal mekânların kendi özgül karakterlerini ortaya çıkarma süreci, matematiksel-fiziksel mekân kavramına indirgenmediğinde kolaylaşır. Her toplum, içerdikleri çeşitlilik ile birlikte kendi mekânlarını üretir, kaynak ve imkân olan (fiziksel) doğa ise belleğin süzgecinden geçerek birey zihninde yeniden ifade bulur. Toplumsal mekânlar, ailelerin özgül örgütlenmelerini, cinsiyetleri, toplumsal üretim ilişkilerini, toplumsal hiyerarşileri belirli yerlere konumlandırarak içerir.

Uygun toplumsal mekânlar üretmek, hem mekânı yaratan toplumla hem de mekânın üreticisiyle benzer olmayı gerektirirken bu durum bir günlük bir süreç değildir. Bu durum bir süreci ifade eder ve toplumsal olanla egemen olanın kapasitesini dinsel, politik olan ilişkileri içerir. Bir toplumun mekânsal pratiğine ilişkin olan ise toplumun mekâna olan deşifreleri ile ortaya çıkar (Lefebvre, 2014: 63).

Mekânın üretimi varsa, tarih de vardır ve mekânın tarihi; gerçeklik olarak mekânın bellekte kavranışının vazgeçilmezidir. Mekânın üretim ilişkileri de kuşkusuz belirlenmesi gereken bir role sahiptir ve her üretim tarzı toplumun kendine özgü nedensel bağların birbirlerine zincirlenmesi ile yakından ilişkilidir (Lefebvre, 2014). Demiryolcu fotoğrafları ve demiryolcular arasındaki bağı güçlendiren mekânsal nitelikler, belleğe ilişkin olanın zamanla ilişkilendirilmesini kolaylaştırır. Her fotoğrafın temsil ettiği bir zaman dilimi vardır ve her bir zaman dilimindeki mekânlar, farklılık gösterir. Mekânlardaki farklılıklar yalnızca mimariye veya peyzaj düzenlemeleri gibi fiziksel olana indirgenemeyecek kadar kuvvetli anıları depolar. Bu nedenle demiryolcu fotoğraflarının zamansal ve mekânsal formlar ile yakından ilişkili olduğunu söylemek, belleğe ilişkin olanın izini sürmede mekân ve zamanın önemli işlevleri olduğunu belirtmek mümkündür.

3.2.1.2. Gruba Bağlılık ve Aidiyet

Kültürel bellek, ona sahip olan, aktarımını üstlenen toplumun üyeleri ile varlığını sürdürür. Bundan dolayı yalnızca zamana ve mekâna bağlılığı ile değil, somut bir kimlik olarak ele alınması gerekliliği nedeniyle de önem kazanır. Kültürel bellek, anımsama sürecine katılanları, gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilebilir. Zaman ve mekân kavramlarının var olması, grup üyelerinin duygu ve değer yüklü hayat bağlamları içindeki iletişim biçimleri aracılığıyla gerçekleşir. Böylece belleğin kapsamında, bir grubun varoluş amacı için anlam ve duygu yüklü olarak vatan ve yaşam öyküsü kavramları ortaya çıkar. Bu durumu Assmann, hatırlama figürlerinin grup üyeleri için modeller, örnekler ve öğretici parçalardan oluşması özelinde temellendirir. Öğretici parçalar sunan hatırlama figürleri geçmişten yeniden inşa eder ve aynı zamanda grubun güçlü ve zayıf yönlerini de tarif eder (Assmann, 2015: 48).

Demiryolcu kültürünün, 1977 yılından 1998 yılına kadar olan 21 yıllık süreci içinde kuşaklar arası aktarımının gerçekleştirilmesine yönelik sorular soran bu bölümde, kültürel belleğin anlaşılması için gruba bağlılık ve aidiyetin sorgulanması gerekmiştir. Grup üyeleri arasında kurulan bağın güçlü ve zayıf yönlerine odaklanılmış, üyelerin gruba bağının ve aidiyetlerinin nasıl kurulmuş olduğu sorusu üzerine gidilmiştir. Demiryolcu grubunun varoluş amacının demiryolcu andı ile ifade edildiği bir kültürel sistemde, katılımcıların da aidiyetlerini yalnızca zaman ve mekâna dayanan ilişkiler çerçevesiyle tanımlamadıkları bulgulanmıştır. Katılımcıların gruba aidiyetleri ve iş ahlakını vatani bir görev olarak aktardığı görülmüştür.

“Bize okulda siz “Şimendifer Mektebi’nin devamısınız” dediler. “Siz demiryollarının sahibisiniz.” Demiryolları Atatürk’ün dediği gibi, “Toptan tüfekten daha güçlü bir silahtır.” Kurtuluş Savaşı’nın en önemli araçlarından biri demiryollarıdır. Ülkenin kaderine yön veren bir kurum olarak ve aynı zamanda bu kurumun bir ferdi olarak vefa borcumuzu ödememiz gerekiyor.” (K6)

“Bize her zaman siz bu ülkenin Oxford’lularısınız, Şimendifer Mektebi’nin devamını okuyorsunuz dediler. Neden Oxford demişler? Dünyanın en iyi üniversitesi ve bir marka olduğundan. Hem bize bir paye vermek bizi onure etmek için kullandıkları bu cümleler aslında siz bu işi biliyorsunuz bilinçlisiniz anlamına gelirdi. Bizim demiryollarının Oxford’u da Demiryol Meslek Lisesiydi. O güçlü eğitimde başladığımız için meslekte bir eksiklik yaşamadık çok şükür.” (K14)

“Bize hep şöyle söylenirdi, “Demiryollarında yazılan talimatnameler ve yönetmelikler kanla yazılmıştır!” Yani şöyle, bu talimatnameler ve yönetmelikler hazırlanırken mutlaka kötü bir olay yaşanmıştır ve bu olaydan ders çıkarılmıştır. Bu olayın tekrar etmemesi için tarihe not düşülmüştür. Bizler de demiryollarının her zaman daha iyiye ulaşması için çabalıyoruz.” (K4)

“Her gün sabah uyandıığımızda sınıfa geliyorduk. Atatürk’ün resminin sol yanında “Demiryolları bir ülkenin toptan tüfekten daha mühim bir emniyet silahıdır” yazıyor. Sağ yanında “Demiryolları bir ülkenin kan damarıdır” yazıyor. Okula başladığımız günlerde öğretmenlerimiz bize demiryollarının Kurtuluş Savaşı’ndaki önemini anlatmışlardı. O zamanki şartlarda ulaşımın ne kadar sıkıntılı olduğunu ve kağı arabaları ile ulaşım yapıldığını, savaşta olan bir ülkenin tek düzenli ulaşım şeklinin demiryolları olduğunu söylüyorlardı. Demiryollarının tamamen kamu adına, kamu yararına çalışan bir kurum olduğunu öğreniyorduk. Biz de vatana olan borcumuzu belki ödemek istiyorduk içimizden bilmiyorum. Bu şartlarda kurulmuş olan Cumhuriyetin biz de bir ferdi olarak, bizi yetiştiren devlete borcumuzu ödemek için, kendimizi demiryolcu hissederek bir an önce mezun olmak, görev yapmak istiyorduk.” (K7)

“Askeri sistem örnek alınarak kurulmuş bir okul. Okulun eski dönem mezunları da yönetimde ya da öğretmenliğinde yer aldığı için gelenekler

sürdürülmüş. Bir yurtseverlik duyguları içinde, kendi çıkarlarını ön planda tutmayıp, devletin ve milletin çıkarlarını ön planda tutan bir nesil olarak yetiştirildik. Çok az ücretlerle, çok sıkıntılı yerleri bırakıp gitmedik. Hani derler ya vatan millet aşkına, biz aynen öyle çalıştık.” (K10)

“Vatanına daha çok hizmet etmek isteyen, bu ülkede yaşayan herkes gibi ülkesini seven insanlarız. Okula girdiğimiz ilk anda demiryolcu kültürünün bir parçası hâline geliyoruz. Buradan hareketle sahipleniyoruz, ait hissediyoruz. Okulda kullandığımız her eşyaya karşı sorumluluk hissediyorduk önceden. Bizden öncekiler kullanmış, sonrakiler de kullanabilirsin diye dikkat ediyorduk. Okul sonrası yaşamımızda da aynı sorumluluğu üstlendik. Evimizde belki musluk bozulur, ilk anda müdahale etmeyiz ama istasyonda çeşmeden su boşa akarsa gidip o suyu kapatırız biz.” (K11)

Bir sosyal grup varlığının temelini ortak anıları olan bir toplum ile benzerliği çerçevesinde oluşturur. Sosyal gruplar ortak anıları olan toplumdur ve geçmişlerini kendilerine özgü olmaları ve süreklilikleri bağlamında korumayı amaçlar. Her grup sürekliliği amaçlar ve yaşanan değişimleri görmezden gelmeye, zamanı değişmez bir süreklilik olarak düşünmeye yönelirler (Assmann, 2015: 48). Bu anlamda katılımcıların ait oldukları grubun özelliklerini tanımlarken içinde bulundukları toplumun tarihsel geçmişi ile bağ kuruyor oldukları gözlemlenmiştir.

Bir grubun kimliğine ait temelleri oluşturan kültürel alanın bağımsızlık sisteminin işleyiş biçimi, insanın biyolojik ritmi ile benzerlik gösterir. İnsanlığın kültürel bağımsızlık sistemlerini “dolaşım sistemi”ne benzeten Assmann, insan vücudundaki vazgeçilmesi mümkün olmayan sayısız biyolojik ilişkiyi örnek verir. Tıpkı insan biyolojisinde var olan ve hücreler arasında bulunan sayısız kombinasyonun sağladığı organik uyum gibi bir uyum, sosyal kimliklerin oluşumunda da görülür. İnsan vücudunda olduğu gibi kimliğin inşa edilme süreci; durmaksızın dolaşımdaki ortak dil, ortak bilgi, ortak bellek, ortak anılar aracılığıyla toplumun simgesel anlamlarını yaratan, dünya görüşlerini oluşturan kültürel sahalar ile yakından ilişki içindedir. Toplumda ortak anlamlara ilişkin bahse konu dolaşımlar, ortak bir duyguyu ortaya çıkarır ve gruba ait olan her bireyde hedefler, arzular, dürtüler bütünü önceliğine dair bir fikir birliği oluşturur (Assmann, 2015: 149-150).

“Okula başladık birinci sınıftı, her şeye korkarak yaklaşıyoruz. 12 Eylül İhtilali yeni olmuş. Sağ ve Sol çatışmalarının izlerini taşıyoruz. Ortaokulu bitirmişiz fazla büyük değiliz ama ülkenin o anki konjonktürüne şahidiz. Bizden büyük sınıflar 12 Eylül öncesini de okulda yaşadıkları için olaylara çok daha farklı bakıyorlar. Bugünler sırasında okulda büyük bir kavga çıktı. Yatakhaneye çıktık. Camlardan okulun bahçesine bakıyoruz. Okulun bahçesinde 2. sınıflar 3. sınıflar kavga ediyorlar. O gün ilk defa polisle tanıştım. Polis okula geldi. Herkesi sınıflara doldurdu. Kimseyi salmıyorlar dışarı, koridorlarda polis dolaşüyor. Bizde şaşkınlıkla bekliyoruz. Birbirlerine vuranları sormaya çalışıyor polis ama kimse kimsenin adını vermiyor. Abilerimizden kaşı patlamış olanlar var ama kimse bir diğerrinin adını vermiyor, bu yaptı demiyor. 3 yıl boyunca okulda siyasi düşüncelerden kaynaklı yaşanan gördüğüm tek anlaşmazlık buydu. İnsanlar birbirlerine vurdular sonra aynı yemeği yediler. Aynı yatakhane de yattılar. Aynı tuvaletleri kullandılar. Aynı merdivenlerden çıktılar. Ortak yaşam insanların birbirlerine olan sabırlarını da artırıyor. Bir ailedeki siyasi görüş farklılığı o aileyi ne kadar etkiliyorsa okulumuzdaki siyasi görüş farklılıkları da bizim ailemize o kadar etki ediyordu.” (K7)

“Biz birlikteliğimizi hiç bozmadık. Aşırı uçlarda hiç olmadık zaten, fanatik değildik. Bir ailedeki çocukların farklı siyasi görüşleri olur ama sonuçta kardeşirler. Farklı takımları tutarlar. Zaman zaman tartışmalar olur ama sonuçta yine kardeşirler. Şöyle bir laf var “birbirimize atarız tutarız ama yarbaşına gelince birbirimizi tutarız.” Yarbaşı uçurum demek. İçimizde zaman zaman gerginliklerimiz olsa da dışarıya karşı birbirimizi destekler, tutar, kollardık. Birlikte gezer, oturur, yer içerdik. Görüş farklılıklarımız engel değildi.” (K10)

“Bizim dönemimiz hem şiddetli çatışmaların olduğu 1979 yılını, hem 1980 yılında ihtilali, hem 1981 yılında ihtilal sonrasını gördü. Elbette hepimizin siyasi görüşleri vardı. Okul içerisinde hiçbir zaman bu görüşlerimiz çatışma anlamı taşımadı. Herkesin görüşü vardı ama şiddetli çatışmaların yaşandığı dönemlerde dahi birlik ve beraberliğimiz bozulmadı. Okul dışında yaşanan tüm çatışmalara rağmen okulun içinde güvenli bir ortam vardı. Okuldan mezun olduktan sonra da

gidiyorsunuz Türkiye'nin dört bir yanında dağılıyorsunuz. Görüş farklılıklarımız olabilir ama kurduğumuz ilişkilerde demiryolu ruhu vardır. (K9)

“Küçük bir yerleşim yerinde yaşadığınızı düşünün. Herkes birbirini tanır, birbirine karşı son derece özverili ve bağlıdır. Burada insanlar birbirlerine kol kanat gelirler. Birbirlerini himaye altına alırlar. Kurdukları ilişkiler yakınlığa dayanır. Demiryolculuk da aynen böyle bir düzene sahiptir, böyle bir kültürü vardır. O küçük yerdeki insanlar akrabalarını nasıl görmeden yapamazlarsa biz de demiryolcular olarak birbirimizi görmeden yapamıyoruz. O insanlar birbirini nasıl koruyorsa biz de birbirimize sahip çıkıyoruz.” (K11)

Grup kimliğine bakıldığında, insana ait olan bazı temel pratiklerden hareket etme zorunluluğu ortaya çıkar. Aristoteles'in tanımına göre insan “*zoon politikon*”dur. Bu tanım, insanlığın doğasında grupla yaşamının varlığına atıfta bulunmakta, insanı ortak sistemler, politik düzenler, grup içi yaşayışlar ile sosyal bir varlık olarak tanımlamaktadır. Kuşkusuz grup ile birlikte yaşamak insan doğasında var olan bir gereksinimdir ve davranış bilimleri literatürü bu fikri doğrulayacak kanıtlar sunar. Grup ile birlikte yaşama istenci insanlığın temel yaşayış pratiklerinden, grup oluşturma bilinci de insanlığın var olan temel hayatta kalma güdülerindendir. İnsanın varoluşundan beri görülen grup oluşturmaya yönelik davranışlar, tıpkı arılar ve kurtlarda olduğu gibi benzer bir duruma işaret eder. Grup hâlinde yaşayan insanın diğer türlerden ayrılmasının altında yatan en önemli neden Aristoteles'e göre dil kullanım becerisidir. Dil, gruplar oluşturma önemli bir aracıdır ve insan gruplarının oluşarak hayatta kalmasının altında dili kullanım becerileriyle güçlü iletişim yeteneği bulunur (Assmann, 2015: 148). Grup üyelerinin birlikte yaşamalarını olanaklı kılan, bir bütün hâlinde grubu önceleyen davranış ve tutumlara sahip olmalarıdır. Katılımcılar aynı dili konuştukları, aynı bilgi aktarımının sağlandığı, ortak zaman ve mekânda ortak anılara sahip oldukları sosyal grubu, gruba olan aidiyetleri ile ilişkili bir biçimde ele almaktadır.

“Bizim aidiyetimizin ve birlikteliğimizin temeli demiryolcu olmak, kardeş olmak, Demiryol Meslek Lisesi mezunu olmaktır.” (K13)

“Demiryollarından ayrılamaz demiryolcular. Mutlaka istasyonun yakınlarında yer almak isterler. Bir tren sesini duymak, vagonları görmek isterler. Bir dizel lokomotif sesini duymak, tahta rayların kokusunu içine çekmek isterler.

Bir kere demiryollarının içine girdiyseniz çıkmak nedir bilmezsiniz. İnsanlarda daha büyük bir aidiyet yaratır. Demiryolculuk ruhumuzda, kalbimizde büyük bir yere sahip. Demiryolu dediğiniz zaman gözlerimiz ışıltıyor.” (K11)

“Yatılı okulda okuyorsunuz, arkadaşlarınızdan başka kimseniz yok. Size yardım edecek, derdinizi dinleyecek, bir sorun yaşadığınızda destek olacak kimseniz yok. Oraya aitsin, demiryollarına. Senin gibi oraya ait olan insanlarla birliktesin. Onlar seni kabul ediyor, sen onları kabul ediyorsun. Bu durum yalnızca okulla ya da işle sınırlı da değil üstelik. Görevini yapıp evine döndükten sonra da yine sosyal çevren senin gibi demiryolcu insanlarla çevrili.” (K12)

Demiryolculuğun inşasında varlığını sürdüren gruba bağlılık ve aidiyet unsurları, kişisel inanç ve düşünce biçimlerinden ziyade grubun bütünlüğünü öncelemektedir. Bu nedenle çeşitli fikir ayrılıklarının neden olduğu durumlarda da grup bilinciyle hareket edilmesi sürekliliğin sağlanmasında önem kazanır.

3.2.1.3. Tarihin Yeniden Kurulması

Bireyler eskide kalmış bir anıyı bugün yeniden anımsamaya çalıştıklarında geçmişin temsillerine uğrayarak söz konusu temsillerin geçmiş ve bugün arasındaki zamanı dolduruşlarını izlerler. Temelde bireylerin zihinleri bu temsilleri teker teker gözden geçirmez. Ayrıca söz konusu imgelerin zihinde canlı kaldığını belirten bir kanıt da mevcut değildir. Bireylerin zihinleri, imgeleri bir topluluğa ait belirli bir zaman içinde arar, tekrar kurar. Geçmişte olanı ve kanıtını da zamandan alır. Bundan dolayı zamanı değişmeyen, geçmişte nasılsa bugün aynı şekilde var olan ve süreklilik içeren özellikleri ile ele almak; zamanın üstlendiği görevleri kavramak ile mümkün olur (Halbwachs, 2007: 66-74).

Zamanın bir grubun düşüncelerini şekillendiren çerçeveler sağlamaya aracılık eden yapısı, süregelen bir uyuma işaret eder. Halbwachs bu noktada zamanın geriye doğru ilerleyebildiğini ve onu kapsayan tüm öğelerin birbirini destekleyen bir ortam içinde hareket ettiğini iddia eder. Hepsinden öte Halbwachs’a göre zaman akmamakta, yalnızca devam etmektedir. Bu özellikleri sebebiyle de kalıcıdır. Bunun sebebi belleğin zaman içinde geriye doğru ilerleyerek bireylerin geçmişteki anılarına ulaşabilmelerine olanak tanımasıdır (Halbwachs, 2007). Bu noktada, bu araştırmada fotoğraflardan yararlanılması bireylerin

geçmiş yaşantılarına ulaşabilmeleri için önemli bir etki yaratır. Hatırlamayı tek başına gerçekleştirmeyen, hatırlama eyleminde mutlaka kendisi dışındaki bireylerin belleklerinden yardım alarak zaman içinde geriye doğru bir yolculuk yapan katılımcılar, sıklıkla zaman ve fotoğraf arasındaki ilişkiye yönelmiştir.

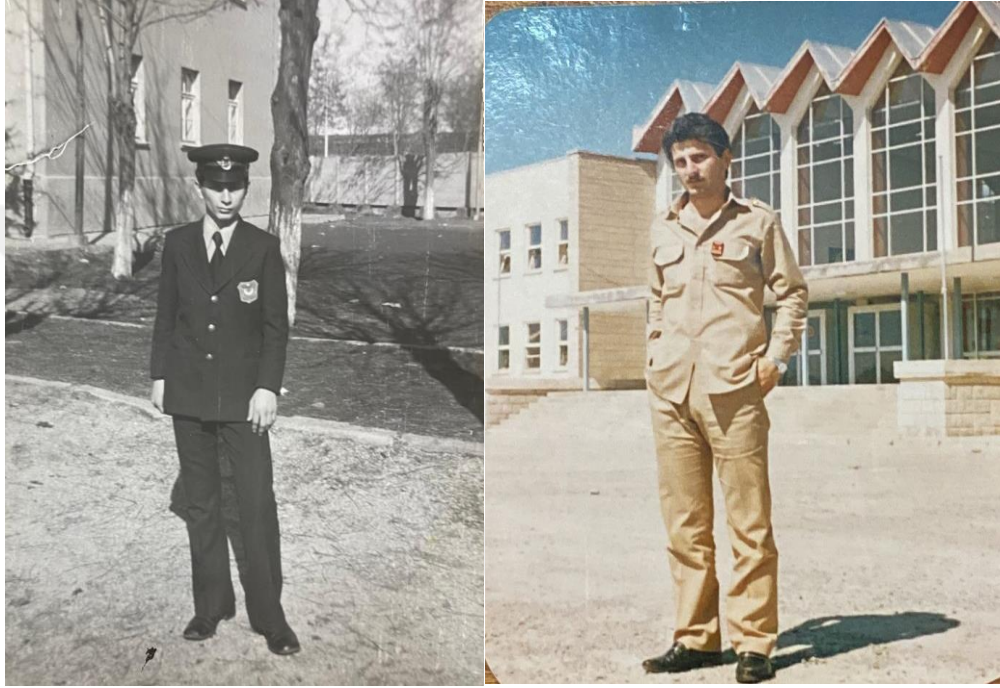
“Fotoğraflara bakınca insan zamanın nasıl geçtiğine hayret ediyor. Fotoğrafları insanı alıp götürüyor o günlere. Nasıl da eskimişiz. 17 yaşında göreve başladım. Şu anda ben 17 yaşındaki çocuğumu dağ başında bir ara istasyona gönderir miyim çok düşünüyorum. O zaman biz oralara gitmek için can atıyorduk. Gittik, naklimiz çıktı, atamamız yapıldı. Sadece istasyon binası ve 1-2 lojman olan istasyonlarda görev aldık. Çocukluğumuz, gençliğimiz ve de çok güzel anılarımız oralarda geçti. Çevremizde bizim gibi mezun olmuş gelmiş arkadaşlarımız vardı. Yaptığımızdan, yaşadıklarımızdan hiçbirimiz pişmanlık duymadık. Hâlâ bir araya geldiğimizde birbirimize o günleri anlatırız.” (K7)

“Fotoğraflarla kendi baba evinize gitmişsiniz gibi oluyor. Daha sıcak, daha bir keyif alıyorduk orada bulunmaktan. Şimdi ise heyecanla bekliyoruz kavuşmayı. Bir araya geldiğimiz zaman önceden gördüğünüz, tanıdığınız arkadaşlarınız oluyor ama yıllardır görmedikleriniz de. Bekarken bıraktığın arkadaşların şimdi torun sahibi olmuşlar. Kiminin saçı bembeyaz olmuş, kiminde hiç kalmamış. 45 yıl oluyor görmemişsin ama bir bakışla tanıyorsun gözlerinden. Demiryolcu etkinliklerinde birlikte geçmişimizi andığımız o bir hafta, sanki üç dört saat gibi geçiyor.” (K10)

“Biz bir araya geldiğimizde birbirimizi ilk tanıdığımız zamandaki yaşımıza geri dönüyoruz. Bu fotoğraftaki arkadaşlar o sırada 27 yaşındalar fakat 15 yaşına geri dönüyorlar. İleride 60 yaşına geldiklerinde de yine 15 yaşına geri dönecekler. Bir araya geldiğimizde hâlâ 15 yaşımızı yaşamaya devam edeceğiz.” (K13)

Kültürel belleğin bir gruba özgü özelliklerinden biri de yeniden kurulabilen yapısıdır. Burada ifade edilen gerçeklik, belleğin kime ait olursa olsun; geçmişte olanı gerçekleştirdiği ilk hâli ile korumanın mümkün olmamasıdır. Ancak her ne kadar geçmişi olduğu gibi koruyamasa da grup, her dönemde kendi içsel dinamiğine özgü olarak yeni bir biçim oluşturabilir. Bellek yeniden kurma özelliğine sahiptir. Geçmiş, zamanın değişkenliği içinde daima yeniden örgütlenir. Yeni olan, bugün gerçekleşen ise yalnızca yeniden kurulan bir geçmiş biçiminde

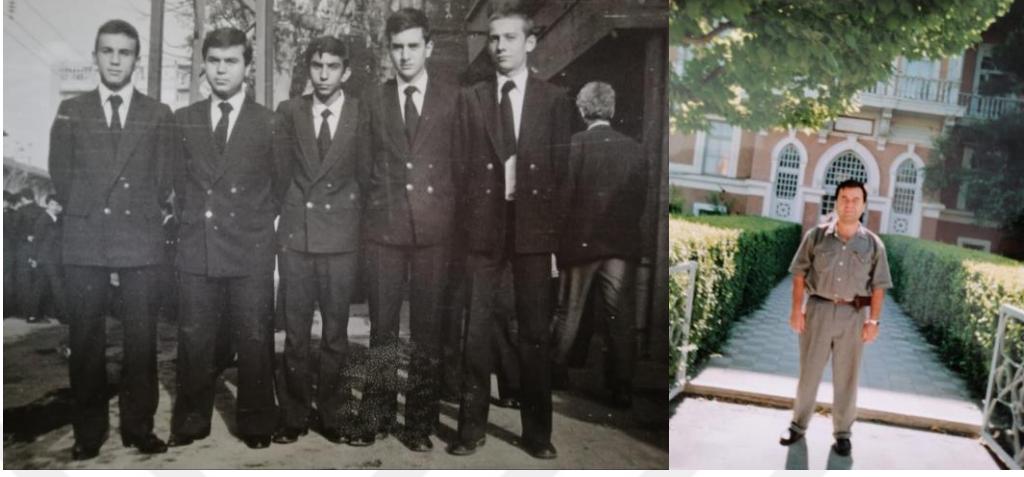
ortaya çıkar. Değişim geleneklerde yaşıyorsa gelenekler aracılığıyla gerçekleşir. Geçmişî değiştirmek ise yalnızca geçmişte olanı değiştirmek aracılığıyla mümkündür (Assmann, 2015: 49). Bu nedenle geçmiş, zamansal farklılıkları gözeterек yeniden inşa edilir. Tarihin yeniden kurulması da bellek ile ilişkilidir ve bu nedenle tarih-bellek ilişkisi, geçmişin gelecekte yeniden kurulması veya sürdürülmesi için önem taşır. Katılımcılar tarihsel değişimin kültürel olana etkisini kurumsal giyim kurallarında yaşanan değişim üzerinden aktarmaktadır.

Görsel 3.44. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin ve Demiryolcuların Resmi Kıyafetlerine İlişkin Örnek Fotoğraflar

“Eskiden resmi elbise kuralı vardı. Başta demiryollarının dikimevi dikiyordu. Orada çalışanlar da demiryolcuydu. Mesleğin ilk yıllarda ise bir tane terzi gelir, ölçülerimizi alırdı. Demiryolu terzi istasyonları dolaşırdı. Ölçülerimizi gönderirdi ona göre dikim yapılırdı. Elbiseler paketlenerek adreslerimize gelirdi. Eğer tüm teşkilata dağıtılacaksa vagon çıkartılırdı. Vagonun içi bir konfeksiyon mağazası gibi olurdu. İstasyon istasyon gezer elbise dağıtılırdı. Bize dikilen elbiseler sonrasında Sümerbank’a devredildi. Dikimevini kapattılar. Geldiğimiz gün itibariyle de demiryolculara içinde belirli bir miktar para olan kart veriliyor. Harcama yapsınlar, kıyafet alsınlar diye. Zaten bir istasyona geldiğinizde kimin

demiryolcu kimin yolcu olduğunu anlamıyorsunuz. Eskiden işaretler olurdu artık onlar da yok. Eskiye göre bu geleneklerin hiçbiri yaşamıyor.” (K3)

Görsel 3.45. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin ve Demiryolcuların Resmi Kıyafetlerine İlişkin Örnek Fotoğraflar

“Biz kıyafet kurallarına riayet eden son nesildik. Emekli olduktan sonra bir gün istasyonu ziyarete gittim. Bizim genç makinist arkadaşlarda kirli sakal var. Beyaz gömlek, siyah pantolon. Gömlekte iki üç düğme açık. Yani bu benim hiç hoşuma gitmedi. Şimdi kimse kimsenin ne olduğunu bilmiyor. Bir resmiyet kalmadı.” (K5)

Görsel 3.46. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin ve Demiryolcuların Resmi Kıyafetlerine İlişkin Örnek Fotoğraflar

“Ceketlerimizin iki yanında bulunanlar bizim apoletlerimizdi. Demiryolcuların tamamının yakalarında Apoletleri vardı. Apoletlerin rengi Demiryolcuların yaptığı işi tanımlar, işaretler ise (demir ve yıldızlar) sizin hangi görevi yapıyor olduğunuzu gösterir. Yani onlar sizin rütbenizdir. Hareket memurunun rütbesi iki demir iki yıldızdır. Kıyafetlerimizdeki apoletlerden ve renginden karşımızdaki kişinin hangi serviste çalıştığını ve görevinin ne olduğunu biliyorduk. Daha sonra bunu kaldırdılar. Bence çok önemli bir uygulamaydı. Demiryolcu olanlar, olmayanlar hatta yolcular bile bu apoletlere gıpta ile bakarlardı. Subayların omuzlarındaki yıldızlar gibi o demir ve yıldızlar da bizim rütbemizdi.”(K9)

“Resmi elbise zorunluluğumuz vardı, yakamızdaki işaretler unvanı ve bölümü belli ederdi. Hareketçilerin kırmızı olur, Yolcuların yeşil olur. Bu işaretlerle demiryolcu olduğunu, demiryollarının hangi bölümünde çalıştığını, unvanını anlardık. Zamanla resmi elbiseyi kaldırdılar.”(K2)

Geçmişte olanı, olduğu gibi muhafaza edemediklerini ifade eden katılımcılar, kurallarda yaşanan değişimin yalnızca meslek yaşamlarında sınırlı olmadığını, tarihsel değişimlerin kültürel yapılarını okul yıllarında değişime uğratmış olduğunu özellikle belirtmiştir. Kıyafetlerin zamanla değişen yapısı, yalnızca meslek ile ilişkili değil okul ile de ilişkili bir durumdur. Bu nedenle devlet tarafından seçilerek öğrencilere verilen kıyafetler ile giyim şekilleri biçimlenmiş, zaman zaman köklü değişimler yapılmıştır.

Görsel 3.47. Demiryol Meslek Okulu Öğrencilerinin Birinci Sınıf Kıyafetleri

“Bu lacivert elbiseler birinci sınıflara özel veriliyor. Okulun içinde giyiyoruz Bir de hafta sonu dışarı çıkarken giyiyoruz. Merakla onları giymeyi bekledik. Sonradan öğrendiğimiz, “kıllı” dediğimiz elbise bunlar. O takımları giyeceğiz, okulda adapte olacağız, herkes gibi bizde koyu renkli olacağız. Demiryolcu olmanın ilk şartı bu kıllı elbiseleri giymektir.”(K7)

“Bir de içeride giydiğimiz kıllı dediğimiz elbiseleriniz vardı. Çuval gibi, iş elbisesi gibi bir elbiseydi. Biz ona “kıllı” diyorduk. Kaba kıyafetlerdi. Hem kirlenmezdi hem de çok sıcak tutardı.” (K3)

“Birinci sınıfta bize kıllı tabir ettiğimiz, aba tarif ettiğimiz elbiseler dağıtılırdı. Çok severdik biz onları. Yere yat, yuvarlan kirlenmez, kalın kumaştandı. 2. ve 3. sınıflarda kumaş elbiselere döndü kıyafetlerimiz.” (K4)

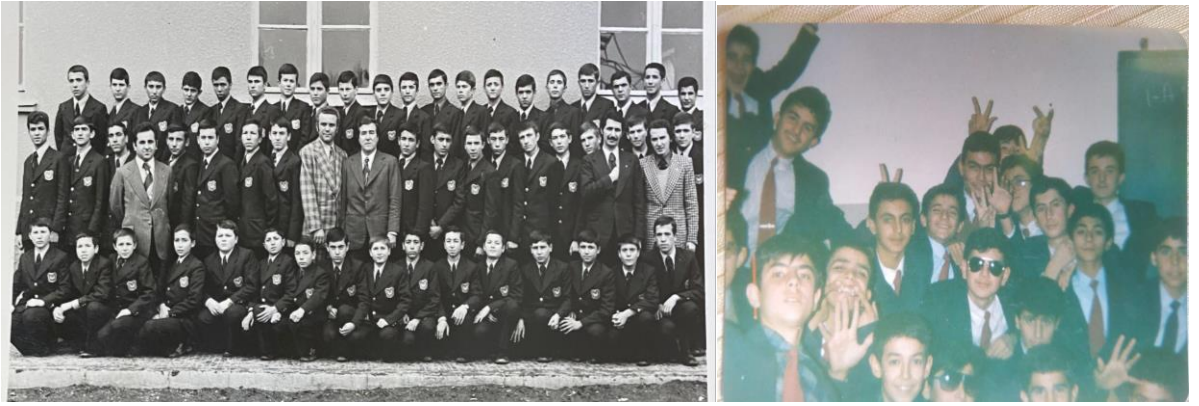
“Biz sıcak kaloriferlerde ısınırdık. Okulumuzun, devletin kaloriferi bizi hiçbir zaman üşütmezdi. Üstümüzdeki kıyafetlerimiz de kıllı kıyafetler. Sıcacık tutardı. Baksanıza hiçbirimiz üşümüyoruz. Kirlenmez ütü istemez sıcak tutar. Biz de severek giyerdik.”(K8)

Okula girişte öğrenciler beden ölçüleri alınıp, kıyafetler onlara verilene kadar geçen süre içinde kendi elbiselerini giymektedir. Böylece lacivert, tek tip bir takım elbiseye sahip olmayanların birinci sınıf oldukları hemen anlaşılmaktadır. Bundan dolayı birinci sınıf öğrencilik anılarını aktaran katılımcılar, demiryolcu olmanın ilk şartı olarak kabul edilen lacivert elbiselerin kendileri için çok değerli olduğunu vurgulamıştır. Kıyafetlerin temiz ve düzenli olmasına yönelik okul kuralları çerçevesinde, kirlenmeyen, ütü istemeyen bu kıyafetler, katılımcıların demiryolculuğa dair ilk anılarının başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Görsel 3.48. Demiryol Meslek Okulu Öğrencisinin Birinci Sınıf Fotoğrafi

1977-1990 yılları arasında katılımcılara verilen “*kaba kumaştan*” elbiseler, demiryolcu olma yolculuğunun ilk durağını oluşturmaktadır. Okulun Eskişehir’de ilk açıldığı dönemde söz konusu elbiselere ek olarak demiryolları amblemi olan şapka da zorunlu kıyafetler arasındadır. Sonraki yıllarda önce şapka kuralı kaldırılmış ardından da kaba kumaştan oluşan katılımcıların her birinin “*kıllı*” olarak tabir ettiği elbiselerin dağıtımı durdurulmuştur. Demiryol Meslek Okulunu diğer liselerden ayıran kıyafetler yerine tüm liselerin lacivert takım elbiseleriyle benzerlik taşıyan elbiselerine dönüş yaşanmıştır. Bu durum, katılımcılar tarafından olumsuz olarak nitelendirilmiştir.

Görsel 3.49. Demiryol Meslek Okulu Öğrencileri Birinci Sınıf Kıyafetleri, 1975-1990 Yılları Karşılaştırması

“Geçtiğimiz dönemlerde kılı denilen elbiseler varmış, bizlere dağıtılmadı. Bizim dönemimizde yazlık ve kışlık olmak üzere gabardin kumaştan yapılmış takım elbiseler verildi. Gömlek ve kravat dâhil hepsi kuruma ait, kurumun verdiği elbiselerden. Bizden önceki dönemlerde şapka da vardı. Bizde sadece okulun amblemi olan takım elbiseler vardı. Ceket yakasına takılan Demiryol Meslek Okulu arması vardı.” (K6)

“Okulda eğitim alırken giydiğimiz kıyafetler yine standarttı. Demiryolu Meslek Lisesi'nin bize vermiş olduğu kıyafetlerdi ama daha önceki abilerimizden daha farklıydı. Lacivert ceket, mavi gömlek ve gri pantolonumuz vardı. Abilerimizden duyduğumuz kadarıyla bizden önce kılı elbiseler varmış. Şapkaları varmış, dışarıda giydikleri kıyafetler farklıymış. Aynı Subaylar gibi resmi kıyafetlerle dışarı çıkarlarmış. Onlar dışarı çıktığında demiryolcu oldukları belli olurmuş. Biz yine onlar gibi çarşamba ve hafta sonu dışarı çıkma iznine sahiptik fakat onlardan farkımız serbest kıyafetlerle dışarı çıkabiliyorduk.” (K13)

Assman'a (2015: 94) göre insanlar kültürel belleklerine ait olanlar aracılığıyla gündelik yaşamın gerçeklikleri ile daralmış dünyalarında rahatlama imkânı bulur. Geçmişin hatırlanmasında da geçerli olan bu durumda olduğu gibi bellek, geçmişe ilişkin korkuların hatırlandığı gibi geçmişe ilişkin umutların da yeniden hatırlanmasına olanak tanır.

Katılımcılar kültürel bellek aracılığıyla yeniden kurulabilen tarihe özgü geleneklerin bugün yaşatılamadığına vurgu yapmaktadır. Hem meslek hem okul yaşantılarında demiryolcu kültürünün iç dinamiğine has yeni biçimler oluşturabilmiş olmaları, bugünkü anlamıyla demiryolcu kültürünün yeniden kurulmuş bir geçmiş anlamı taşıdığı çerçevesinde bulgulanmıştır. Zamanın değişken yapısı içinde, demiryolcu kültürel bellek aktarımı daima yeniden gerçekleşmiş, geçmiş bu kültür içerisinde yeniden örgütlenmiştir.

3.3. Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıyan Mesleki Ritüeller ve Semboller

Kültür yalnızca bireylerin doğuştan gelen özelliklerinden ya da içgüdüsel davranış kalıplarından oluşmaz. Kültür, bireylerin doğduktan sonraki yaşantı dünyasında edindiği alışkanlıkları içeren davranış kalıplarının tümünü kapsar. Bu anlamda kültür öğrenilen,

edinilen bir pratiktir. Öğrenmenin yazılı ve yazısız kurallarına uygun olmak zorundadır (Güvenç, 1979: 103).

Kültürün işaretçisi olan ritüeller derin sosyal sonuçları ve gerekçeleri olan toplumsal pratiklerdir ve bu nedenle somut gerçekliğe kök salan belleğe dair ilişkilerin ortaya çıkarılmasında önem taşır (George, 1956: 117). Lawler, Thye, Yoon'a (2014: 81) göre Durkheim'in makro yaklaşımı kolektif duygular yaratabilen kurumsal faaliyetlerin ve sembolik davranışların etkilerinin altını çizer. Homans'ın mikro yaklaşımı ise insanların birbirleri ile sosyal etkileşimlerde bulunmasının, çeşitli görevleri yerine getirmek için önemli olduğunu vurgular.

Bell ve Kreinath'a (2021) göre insanlar neyi ritüelleştireceklerini seçerler. Ritüelleştirilen ve ritüel olması gerekli görülmeyen ayrımı, ritüelleşen eylemleri neyin değerli kıldığına ve belleklerde yinelenmesinin neden değerli olduğuna yönelik çıkarımlar yapmaya olanak tanır. Toplumsal etkileşimlerin anlaşılabilmesi için ritüel kavramına atfedilen önem, Goffman'ın yaklaşımlarıyla zenginleşir. Goffman, birbirleri ile etkileşimde bulunanların yalnızca birbirlerinin eylemlerini dikkate almadıklarını, toplumsal olanı düşünerek eylemlerini düzenlediklerini savunur.

Kültürel öğeler birbirleriyle uyumlu ve bir bütün hâlinde ele alınan kümülatif bir sistem oluşturma eğilimindedir. Katılımcılar, kendilerini ait hissettikleri demiryolcu kültürünün manevi değerlerinin ritüeller aracılığıyla yeniden canlandığını beyan etmiştir. Gerçekleştirilen ritüellerin tekrar edilmesiyle de gruba bağlılık duygusunun pekiştirildiği sıklıkla dile getirilmiştir.

Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği tarafından her yıl tekrarlanan ve belirli dönüm noktalarını kapsayan çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Pilav günleri, iftar yemekleri, sinema-tiyatro geceleri, aile yemekleri, mezuniyette 40. yıl buluşmaları, kuruluş yıldönümleri, Behiç Erkin anma törenleri, emeklilik-veda yemekleri bu etkinlikler arasındadır.⁶

⁶ Çalışma kapsamında demiryolcular arası bağlılık duygusunu pekiştiren unsurlardan olan Eskişehir'de düzenlenen Pilav Günü Etkinliği, Balıkesir'in Akçay ilçesinde düzenlenen Mezuniyette 40. Yıl Etkinliği ve İzmir'de TCDD Urla Eğitim ve Dinlenme Tesislerinde gerçekleşen demiryolcu buluşmalarına katılım sağlanmıştır.

Katılımcılar söz konusu etkinliklerin fotoğraflarına bakarken, özellikle iftar yemekleri, sinema-tiyatro geceleri, aile yemekleri ve mezuniyette 40. yıl buluşmalarına aileleri ile katılım sağladıklarını belirtmiştir. Katılımcılar kendilerini ait hissettikleri demiryolculuğun ailelerine de etki ettiğini, aile üyelerinin de zamanla demiryolcu kültürünün birer parçası hâline geldiklerini ifade etmektedir. Böylece katılımcılar tarafından demiryollarına emek verenlerin yalnızca kendileri olmadığı, kendileriyle aynı yaşamı paylaşan aile üyelerinin de en az kendileri kadar demiryollarına emek verdikleri görüşmelerde aktarılmıştır.

“Aslında hep stres içinde yaşadık, sorumluluk çok büyük, faal personeliz bir yere ayrılmamız mümkün değil. Sosyal imkânlar kısıtlı, bugün sinemaya, tiyatroya, futbol maçına gideyim gibi bir imkân yok, bulunduğumuz yerde zaten bunlar yok. Her yere izinli gidip izinli geliyorsunuz, sadece yıllık izinde serbestsiniz onda da işyeri amiriniz uygun görecektir, işin durumunu uygun görecektir, yerinize vekalet eden biri olacak ancak o şekilde sosyal imkânla ulaşabiliyorsunuz. Geri kalan iş, hep iş, 24 saat iş. Bu durum aile yaşantısını da çok etkiliyor tabi.” (K1)

Görsel 3.50. Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği'nin (DEMOK) Mezuniyette 40. Yıl Etkinlikleri

“Eşlerimiz de en az bizim kadar demiryolcu! Kendi grupları var, orada birbirlerine “Devrem” diyorlar. Demiryolları 24 saat hizmet veren bir kurum olduğu için eşlerimiz de geceli gündüzlü demiryollarına hizmet ettiler. Akşam işe gideceğiz ona hazırlık yap, sefer taşı hazırla. Gece gideceğiz, uykundan uyan,

uğurla. Evden çıkarken helallik isteriz, dualarla yolcu ederler. Eşimiz, çocuğumuz hepsi demiryollarına hizmet eden demiryolcular oluyor.” (K2)

Görsel 3.51. Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği’nin (DEMOK) Mezuniyette 40. Yıl Etkinlikleri

“2020 yılında 40. yılımızı kutladık. Para toplandı, organizasyon yapıldı. Kıyafetler yaptırıldı, eşlerimize de fular yaptırıldı. Yani sadece kendimize değil eşlerimize de yaptırıldı. İnanır mısınız eşlerimiz de birbirlerine “devre” diyorlar. Biz birbirimize devre deriz, eşlerimiz de diyor. Hatta WhatsApp grubu kurmuşlar “Devreler” diye kendi aralarında. Önceden eşlerimiz bize şaşırdı. Şimdi artık onlar da demiryolcu olmuşlar.” (K4)

“Bugün sosyal çevremde olan, ailemin içine giren, hayatımda çok büyük yerleri olan insanları ben 14 yaşında tanımışım. Bu insanlar benim hayatımda 44 yıldır varlar. Bu kolay kolay herkesin sahip olabileceği bir şey değil. Birlikte okuldan kaçtığımız arkadaşlarımızla şimdi torunlarımızı seviyoruz biz düşünebiliyor musunuz? Her sene tatile, demiryolcu kamplarına devrelerim ve aileleri ile birlikte gidiyoruz. Eşlerimiz birbirlerine elti diyorlar. Onlar da devreler bizim gibi. Bu bize demiryolcu kültürünün vermiş olduğu bir bağ. Ailelerimiz de bu kültürü yaşıyorlar.” (K12)

Görsel 3.52. Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği'nin (DEMOK) Mezuniyette 40. Yıl Etkinlikleri

“Ben okuldan mezun oldum. İşbaşı yaptım, emekli oldum. 31 sene demiryollarına hizmet verdim. Gecem gündüzüm, yazım kışım trenlerde geçti. Ölümüm oldu, doğumum oldu. Ben bunların birçoğunu ailemle yaşayamadım. Sadece mesleğimi icra ettim. Özveri ile çalıştığımız bölüm tam olarak işte burası. Fabrikada çalışsaydık belki izin alırdım ama katar üstünde çalışan bir personel olarak iki gün, üç gün evime gitmediğim oldu. Çocuğum hastalandı gidemedim, yanında olamadım. Düzeni evde eşim kurdu. Bu anlamda ben de, eşim de, evladım da demiryolculuğu gerçekten, dolu dolu yaşadık.”(K5)

“Şimdi Makinistlerin çalışma koşulları gerçekten çok iyi. Bizim işe başladığımız dönemle mukayese bile edilemez. Çok ağır koşullarda çalıştık, 20 saat yola çıkıyorduk. Kötü tecrübelerin yaşandığı bir iki hadise olunca makinistlerin de dinlenmeye ihtiyacı olduğu anlaşılmış oldu. Tabii anlaşılan kadar geçen sürede biz maalesefki ailelerimizi ikinci planda bıraktık. Görevimiz ailemizden önce geldi. Çocuklarımızı eşim büyüttü, eğitimleri ile o ilgilendi. Her yola çıkışında sefer tasımı hazırladı. Mutfağı sırtımızda taşıdık biz yollarda. Biz demiryollarına göre, ailemiz de bize göre hayatını yaşadı. Her zaman bir tarafımız eksik o konuda. Demiryollarına bir ömür adadık, ailemizi de demiryolcu yaptık.” (K14)

Assmann’a (2015: 99) göre hatırlamanın temelinde şekillenen kültürel bellek, ritüellerin etrafında dolaşır. Gruba ait bilgi havuzunun ve birey kimliklerinin koruyuculuğunu üstlenen ritüeller, sürekliliği korundukça kuşaklara aktarım için kullanışlı araçlardır. Belirli bir düzenin mümkün olduğunca korunması ve yeniden üretimini gerektiren ritüeller, yalnızca kesin düzendeki belirli eylemlerin tekrarlanmasından ibaret değildir. Dönemsel olarak yinelenen eylemler bütününe bir anlamı canlandırması, bir model hâline gelmesidir. Demiryolcuların mesleki ritüellerinin olması, geçmişle bağın sürekli kılınmasının istendiği anlamına da gelir.

Geçmişle bağ kaybolduğunda bellek yerini kaçınılmaz olarak tarihe bırakır ve bu nedenle sosyal pratiklerin geleceğe aktarılması, sürekliliği için önem taşır (Olick ve Robbins, 1998: 111).

3.4. 1977’den 2023’e Kültürel Dönüşümlerin Fotoğrafa Yansıması

Türkiye’de fotoğraf makinesi sahipliğinin hızla arttığı, fotoğrafçılık üzerine derneklerin kurularak faaliyetlerinin hız kazandığı yıllarda fotoğraf makinesine ulaşım kolaylaşmış, geçmişte yalnızca önemli anlarını ölümsüz kılmayı hedefleyen demiryolcular, gündelik pratiklerini de ölümsüz kılabilir hâle gelmiştir.

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde yer alan fotoğraflarda, 1986 yılına kadar fotoğrafın nerede çekildiğinden ziyade fotoğrafta kimlerin olduğu ve geçen zamanın önemi üzerine yoğunlaşmıştır. Katılımcı 3 bahse konu durumu “*Biz fotoğraf çekilmek için bir araya gelmiş bir grup değildik, biz bir arada zaten oradaydık.*” cümlesiyle özetlemiştir. 1986 ve sonrası dönemi yansıtan fotoğraflarda ise verilen pozlar, bakışlar, duruş ve fotoğrafın çekildiği mekânın güzelliği ön plandadır.

Görsel 3.53. Demiryolcu Fotoğraflarının Değişen Kullanım Değeri

Fotoğraflarda estetik bir etki yaratılmaya çalışılmış olduğu gibi fotoğraflar artık daha erişebilir ve gündelik yaşamın bir parçası hâline de gelmiştir. Sınıf içi fotoğraflardaki bireysellik, yemekhane fotoğrafları, okul bahçesinde yer alan çiçeklerin etrafında, okul gezilerinde verilen pozlar; fotoğrafın yıllar içinde kullanım değerindeki değişimi aktarmaktadır. Özellikle 1980’li yıllardan sonra fotoğraf, Türkiye’de yaşanan kültürel dönüşümlerin açık biçimde görülebileceği bir araştırma nesnesi hâline gelmiştir.

1980’li yılların ikinci yarısı arabesk müzik kültürünün Türkiye’de belirgin hâle geldiği yıllardır. Bireylerin hayatlarının bir parçası hâline gelen müzik, dönemin siyasal ve ekonomik çıkmazlarında, kişisel duyguların bir ifadesi olarak katılımcıların gündelik yaşam pratiklerine etki etmiştir. Katılımcıların tekdüze, kurallarla örülü günlük yaşam tempolarının içinde müzik, iç dünyalarının bir dışa vurumu olarak anlam kazanmıştır.

Müzik, bir toplumun sosyal bileşenlerinin tümüne etki ederek bireylerin gündelik yaşam pratiklerine nüfuz eder. Eğitim, siyaset, ekonomi, din, toplumsal kimlik ve cinsiyetler gibi pek çok alanda var olan müzik, bir toplumun ya da toplulukların kültürel yapılarını da doğrudan etkilemektedir. Böylece bir müzik türünün hangi toplumsal koşullar içerisinde ortaya çıktığı ve aynı zamanda toplumun hangi koşullar içinde varlığını sürdürdüğü üzerine çıkarımlarda bulunmak mümkündür (Güven ve Ergur, 2014, 2).

Görsel 3.54. Kültürel Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması

Fotoğrafta öğrencilerin sıralarının üzerinde dönemin müzik sistemleri ile kullanılabilecek olan kasetler yer almaktadır. Görselde yer alan Bergen, Müslüm Gürses ve Ferdi Tayfur kasetleri ile dönemin arabesk müzik kültürünün 1980’li yılların ikinci yarısında lise öğrencileri üzerinde de etkili olduğu gözlemlenmiştir. Güven ve Ergur (2014: 14) 1950’lerden itibaren hız kazanan kırdan kente göç olgusunun arabesk müzik kültürünün şekillenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Fotoğrafta öğrenciler, boyunlarına doladıkları bir kaşkol, ellerinde tutmuş oldukları bir sigara, tesbih ile dinledikleri müzik türünün bir temsilini ortaya koymaktadır.

Görsel 3.55. Kültürel Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması

Bir lokomotif figürünün çevresine tebeşirle yazılmış yazılardan oluşan, sınıf tahtası önünde çekilen bu fotoğrafta ise Türkiye arabesk müziğinin şarkı sözlerine atıfta bulunulduğu gözlemlenmiştir. “Sevenler anlar”, “itirazım var”, “suçlu muyuz geldik diye dünyaya”, “haram oldu”, “dön gel gurbet treni” cümlelerini içeren görselde, dönemin arabesk müzik sanatçılarına ait şarkı sözleri ile katılımcıların duygularının bir dışa vurumunu okumak mümkün hâle gelmiştir.

Arabesk kültürünün bütün bir toplumu etkisi altına aldığı dönemlerde 14-17 yaşları arasında olan katılımcılar okul yıllarında bu müzik türünden etkilenmiş olduklarını belirtmiştir. Dönemin müzik türüyle meslek yaşamında tanışan katılımcılar da tıpkı okul çağlarında olduğu gibi bu müzik türünün yaşamlarındaki etkisini “yoksulluk” kavramı üzerinden tanımlamıştır.

“Arabesk kültüründen etkilenmemek mümkün mü? Arabesk kültürü bize o zamanlar toplumun refah düzeyi çok iyi olmadığı için yerleşti. Yoksulduk, ailemizden uzaktaydık, büyüyorduk, abilerimizi taklit ediyorduk. İsyan ediyorduk, duygusaldık. Tabii bizler de arabesk dinlemeye başladık.” (K7)

1990’lı yılların demiryolcu fotoğraflarına yansımaları ise modanın değişimi üzerinden bulgulanmıştır. Fotoğraflar incelendiğinde demiryolcuların ortak kültürel pratiklerle çerçevelenmiş yaşamlarında giyim tarzlarının birbirleriyle benzer olduğu gözlemlenmiştir. Fotoğraflarda Casio saatleri, kemik gözlükleri, yüksek bel jean, kareli gömlek ve kazakları ile 1990’lı yılların giyim trendlerini görmek mümkündür.

Görsel 3.56. Kültürel Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması

2000’li yıllardan sonra ise makineleşmenin tüm endüstri kollarında ve demiryolculukta hız kazanması, geçmişte doğmuş olan personel ihtiyacını mümkün olan en aza indirmeye başlamıştır. Geçmişte demiryolcuların kolektif olarak iş yapma biçimleri, makineleşmenin hız kazanmasıyla bireysel biçime dönüşmeye başlamıştır. Bu durumun hem olumlu hem de olumsuz yönlerine vurgu yapan demiryolcular, teknolojik ilerlemenin hata payını mümkün oldukça insan hatasından arındırması yönünü olumlu olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda demiryolcular geçmişte insan gücü gerektiren iş kollarının yerini makinelerin alması nedeniyle zayıflayan kolektif bilinci olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.

“Artık emek yerine teknolojiye dayanan bir sistem var. Teknoloji üzerinden arkadaşlık, dostluk, meslektaşlık duyguları oluşturabilmek çok zor. Bir işi beraberce elbirliği ile yürütmek çok daha farklı bir duygudaşlıktı. Birincisi trenler her ara istasyonlarda dururdu, her ara istasyonda çalışanlar vardı. Bugün büyük istasyonlarda bile çalışan sayısında azalma görülüyor. Önceden 50 ile 70000 arasında çalışan varken bugün bu oran 13 bine düştü. Tüm Türkiye’de 13000 demiryolu çalışanını düşündüğünüzde seyreltilmiş bir meslek grubu söz konusu.”
(K3)

Görsel 3.57. Teknolojik Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması

“Eskiden biz demiryollarını elle yapardık. Daha sonra makina ile döşenmeye başladı demiryolları. Oradakiler ellerinde maşaları ile karşılıklı geçerek rayları ve altındaki traversleri yerleştirirlerdi. Bu yol yenileme çalışmalarında 300-500 kişi çalışılırdı. Yeni makinelerde 40-50 kişinin çalışması yeterliydi. Eskiden daha çok işçiyle bedenen yapılan bir işti demiryolu yapımı, daha sonraları makineler ile yapılmaya başlandı. Makineleşme ile birlikte insan hatası aza indirildi, elle yapımı çok zor bir süreçti, iki süreci de gördük. Ne yazık ki aramızdaki yakınlık azalırken bir işin kısa sürede, hatasız yapılması da kolaylaşmış oldu.” (K1)

Türkiye’de demiryollarında modernizasyon öncesi insan gücüyle gerçekleştirilen demiryol yapımından bir anın yansımaları içeren fotoğrafta, ilk bakışta demiryolcular arası hiyerarşik ilişkilere odaklanılması kaçınılmazdır. Katılımcıların demiryolcular arasında ast üst ilişkilerinin olmadığına, abilik ve kardeşlik üzerine kurulu bir hiyerarşik yapının varlığına sıklıkla değinmiş olmalarına rağmen bu durumun fotoğrafa yansımıyor olduğu düşünülmüş, katılımcıya aktarılmıştır. Katılımcı 1’den elde edilen bilgiler ışığında fotoğrafta görülen ile gerçekte olanın ayrımı yapılabilmektedir.

Katılımcı 1 fotoğrafın çekildiği yıllarda Poz Şefi (Demiryolu Yapım Şefi) olarak çalışmakta olduğunu, demiryollarını yenileme çalışmalarında yaklaşık 300 ila 500 poz işçisinin görev aldığını belirtmiştir. Poz işçileri yalnızca demiryolu yapımı için civar yerleşim bölgelerinden, köylerden görevlendirilen işçilerden oluşmaktadır. Demiryolcu olmayan poz işçilerinin birden fazla yol yapım işinde çalışmış olmaları koşuluyla ihtiyaç hâlinde kadrolu işçi olarak istihdam edilebildiğini ifade eden Katılımcı 1, demiryollarında modernleşme öncesi ve sonrasına tanıklık ettiğini fotoğraf aracılığıyla ifade etmiştir.

Görsel 3.58. Teknolojik Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması

“Önceden hareket memurları ile tren trafiği yürütülüyordu. Fotoğrafta gördüğünüz elimdeki diskle Makinistlere serbest yol bildirisi yapıyordum. Geçişine izin verdiğim trendeki personelin canının sorumluluğu, devletin malının sorumluluğu, trenin sağ salim mücavir istasyona varana kadar yoldaki sorumluluğu omuzlarımdaydı. Anlayacağınız bugünkü akıllı sistemler işe başladığımızda yoktu. Kurumumuzda en fazla maddi ve manevi kayıplar verdiğimiz, prestij kaybına sebep olan kazalar insan hatalarından meydana geliyordu. Kaza sonucu meydana gelen kayıplar, arkadaşlarımızın kayıpları, devletin aldığı zararlar ve bunların sorumluluğu hep omuzlarımızdaydı. Sonradan trafik sistemleri geliştirildi. Trafik sistemlerinde insan unsuru minimize edildi. İnsan hatasından meydana gelen kazamız çok azaldı.” (K7)

Teknoloji ve insan gücünün hatayı aza indirme şekillerini kıyaslamaya giden demiryolcular, teknolojiyi bu hususta daha güvenilir bulmaktadır. Demiryolculuk kültüründe hata payını minimize etmek, kuşkusuz insan hayatı için önem taşır. Bu nedenle katılımcıların hata payını minimize edecek ve çalışanları; trenlerin taşıdığı yüzlerce hayatın sorumluluğundan arındıracak her türlü girişimi destekleme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir.

Görsel 3.59. Teknolojik Değişimlerin Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıması

“Fotoğrafta dolabın içindekiler Sürat Kontrol Bantları, uçaklardaki Kara Kutu gibidir. Rulo şeklinde olurlar. Mumlu bir kağıttan oluşur. Almanya'dan ve İspanya'dan gelirler. Bu mumlu kağıt üzerine metal kalemler, tren her hareket ettiğinde lokomotifin hareketini oraya çizer. Bir zaman çizelgesi ve kilometre noktaları vardır. Trenin kaç kilometre hızla sefere çıktığını, nerede durup nerede kalkış yaptığını gösterir. Bu mumlu kağıdı ısıya ne kadar çok yaklaşıtırsanız izler %95 oranında silinir. Ancak ısıdan uzaklaştırdığımızda izleri görebilmek mümkündür. Bu hatlar trenin anılarıdır. Değişen teknoloji ile artık yalnızca eski tip lokomotiflerde bulunuyor. ”(K11)

Makineleşme ve teknolojik ilerlemenin 1980’li yıllardan sonra fotoğraflara yansıdığını görmek mümkün olmuş, demiryolcuların büyük işgücü gerektiren işleri yaptıkları kişi sayıları her geçen fotoğrafta düşüş eğilimi göstermiştir. Görüşmelerde bahsedilen saha çalışmalarındaki azalan insan sayısı, fotoğraflar aracılığıyla somutlaşmıştır. Okul tarafından verilen disiplinin önemi özellikle bu husus üzerinde önem kazanmıştır. Tüm eğitim sürecinin ve bu sürece ait olan kültürel pratiklerin temelini insan hayatının korunması olduğu gözlemlenmiştir.

Görsel 3.60. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk

“Bu fotoğrafın bende çok anlamı var. Bir kere arazidesiniz, rüzgar esiyor, çok soğuk oluyor. Bunlar bizim için önemli değil biz onları çoktan kabul ettik, sorumluluk çok büyük. Orada bir tren giderken yolda trenin raydan çıkması, yolda çökme veya başka bir kötü olay olması hâlinde bütün sorumluluk bizde. Çünkü biz “ben burayı yaptım, menfezi değiştirdim, yolu tamir ettim, tekrar rayları bağladım kontrol ettim ve buradan tren geçebilir” diyoruz ve onun sonrasında tren buradan geçebiliyor. Eğer orada bir hata olursa, tren raydan çıkarsa, bir kaza, bela olursa tek sorumlu tamamen sizsiniz.”(K1)

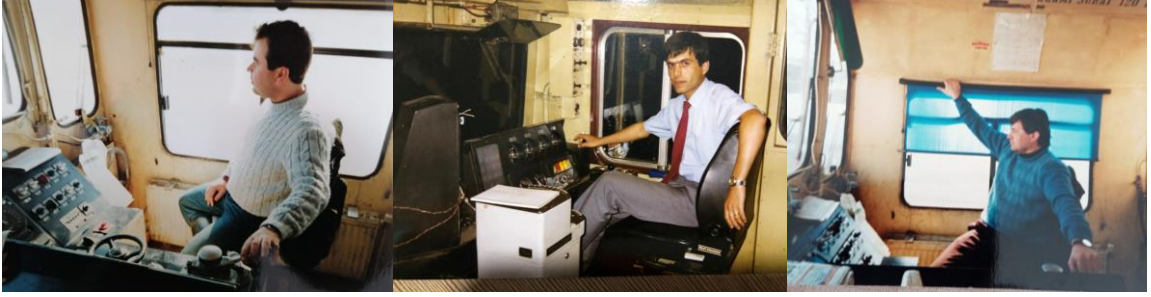
Demiryolcular yalnız oldukları fotoğraflar üzerine anlatılarını kurarken, fotoğrafı emek ve sorumluluk ile ilişkilendirme eğiliminde olmuşlardır. Fotoğraflardaki bireysellik her ne kadar fotoğrafa ulaşım imkânının kolaylaşması ile ilişkili bir durum olsa da demiryolcular tekil fotoğraflarını, yüzlerce insanın hayatının söz konusu olduğu sorumluluk kavramı ile ilişkilendirmişlerdir.

Görsel 3.61. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk

“Bizim meslekte, bunu bir yol personeli olarak söylüyorum, sahayı sevmezsen bu işi yapamazsın. İnsanların sağlıklı bir şekilde yolculuk yapabilmesi için yol personelinin aktif olması gerekir. Yolu bakımlı olması gerekir. Sorumluluk bilinci bizim işimizin olmazsa olmazıdır. Ben bir yolu yaparken şunu düşünürüm: “Benim evladım bu yoldan geçecek. İşimi iyi yapmalıyım.” Burası Bozüyük istasyonu. Bir binayı yaparken buradaki en

ufak taşta benim emeğim var derler ya, işte bu yolların her bir parçasında da benim emeğim var.” (K4)

Görsel 3.62. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk

“Ulaşımın hangi bölümünde olursanız olun sorumluluğumuz çok büyük olur. Can taşıyorsunuz ya da mal taşıyorsunuz, bu çok önemli.” (K2)

“Sabah gidiyorum, akşam geri geleceğim gibi bir işimiz yok. Hareket hâlinde çok ağır bir vasıtayı kullanıyoruz. Her an, her şeyle karşılaşabiliriz. Nice canlar bize emanet. Bunun getirmiş olduğu sorumluluk duygusu, bilinci var. Üstelik gidip belki dönememek var. Bundan dolayı evden çıkarken sarılırım çocuklarıma, eşime. Bu benim terk edemeyeceğim bir alışkanlığım. Aynı zamanda ailemin bir alışkanlığı, bir aile ritüeli. Bunu yapmadan evden çıkınca mutlaka bir eksiklik hissederim. Geri dönerim, aynı eylemleri yaparım, öyle çıkarım. Bu aynı zamanda demiryolcu bir ailenin birbirine desteğidir.” (K12)

Görsel 3.63. Demiryolcu Fotoğraflarında Emek ve Sorumluluk

“Sorumluluğum çok fazlaydı. Gece nöbetlerinde uyumamak için, içmememe rağmen yanmış bir sigarayı elimde tutuyordum. Sigaranın ateşi parmağımı yaksın da ben uyanık kalayım diye düşünüyordum. Çünkü çok uykum gelirdi, yalnız başınıza bir istasyonda nöbet tutuyorsunuz. O sorumluluk insana böyle işler de yaptırıyor. Elim yansın yeter ki ben uyanayım, o treninin bilincim yerinde olarak serbest yolunu alayım, treni sevk edeyim. Tren sağ salim yerine varsın. Bu bize yerleştirilmiş sorumluluk bilinci bütün demiryolcularda vardır. Demiryolu sevdasının içindedir bu sorumluluk. Herkes demiryollarının en iyiye ulaşması için çalışır.” (K7)

Demiryolcular için tekil fotoğraflar, özellikle sorumluluk kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Demiryolcular bu fotoğrafları yorumlarken, yüzlerce insanın hayatının söz konusu olduğu bir yükü ifade eden anlatılar kurmuşlardır. Demiryolcu fotoğrafları tekilleştikçe anlam çoğullaşmış, sorumluluk duygusuyla fotoğraflar özdeşleştirilmiştir.

3.5. Fotoğrafların Değerini Belirleyen Etmenler

İlk görüntü kaydının başarıldığı 1826 yılını takiben geçen otuz yılda fotoğrafın kullanım alanları hızla genişleyerek çeşitli amaçlara hizmet etmeye başlamıştır. Fotoğrafın icadındaki temel gaye olan anın geleceğe aktarılabilmesi amacı ise hiçbir zaman önemini yitirmemiştir. 1826 yılında dünya tarihindeki ilk fotoğraf olan Niepce’nin “*Pencereden La Gras’a Bakış*” fotoğrafında olduğu gibi, fotoğraf bireylerin zamana karşı direnen hatıralarını saklamayı başarmıştır.

Bireylerin bir fotoğrafa bakması, görüntüler ile kendisi arasındaki ilişkiye, geçmiş ve günümüz arasındaki yaşanmışlığa bakması anlamı taşır. Bu anlamda fotoğraf tarihin bir kanıtı değil, bizzat kendisi olarak karşımıza çıkar. Fotoğraf üzerine yansıyan görüntüler bütünü ve onların işaret ettiği zaman dilimleri ise geçmişe ait olanın izini sürmeye olanak tanır. Kültürel belleği yeniden canlandıran fotoğrafa bakma eylemi, geçmişte olanların bellekte yeniden canlanmasını ve aktarımını kolaylaştırır. Seçilen katılımcılar ve fotoğraf ilişkisinde de bu durum açık biçimde görülmüştür.

Yakalanmaya değer olan anların yakalanmasına ve geleceğe taşınmasına aracı olan fotoğraflar, bireylerin geçmiş ve gelecek arasında kurdukları köprüde anıların bellekte

yeniden canlandırılmasını sağlayan araçlardır. Kuşkusuz demiryolcular için de fotoğraf, yaşanmışlıkların izlerini yeniden sürmek ve geleceğe taşınmaya değer olanların elde edilmesini sağlamak için önemli bir araç hâlinde.

Çalışmada katılımcılar ve görüşülen tüm demiryolcular, fotoğrafların onlar için taşıdığı büyük önem üzerinde yoğunlaşmıştır. Demiryolcular “hayatları” olarak tanımladıkları demiryolculuğa ait fotoğrafları özenle saklamaktadır. Bu fotoğraflar küçük yaşlardan itibaren ailelerinden ayrılarak sosyal yaşama adapte oldukları dönemi ve sonrasındaki yaşantılarını yansıtan en önemli ve somut belgelerdir. Bu nedenle fotoğraflar kimi için aile, kimi için yaşanmışlıkların kanıtlarından öte yaşamın kendisini oluşturarak geçmişini yansıtır.

“Fotoğraflarımın başına birşey gelmesi beni çok üzer. Fotoğraflarımı daha korunaklı, daha gizli bir yerde tutuyorum. Diğer fotoğraf albümlerimizden ayrı yerde tutuyorum bu fotoğrafları. Benden sonra da fotoğraflara çocuklarımızın sahip çıkmasını isterim. Onların kendi çocuklarına da anlatmalarını isterim. Mesela benim dedemin fotoğrafı var evde. Ben çocuklarıma onu anlatıyorum. Ben çok küçük yaşta babam rahmetli oldu. Hatırladığım babamı da anlatıyorum onlara. Yatılı okul zamanlarımızı, sonrasındaki mesleğe başladığımız zamanları anlatıyorum. Çocuklarımıza ekmeği bu kurumun parasıyla getirdiğimiz zamanlarımız benim hayatımda çok önemli bir yere sahip. Bu fotoğraflarda o dönemlerimin kanıtları.” (K6)

“Fotoğraflara bir şey olmaması için kendimce önlemimi aldım. İki ayrı harddisk alıp kaydettim. Çok üzülürüm eğer bir şey olursa. Evde insanlar altınlarını saklar ya, ben de fotoğraflarımı çok gizli yerlerde saklıyorum. Fotoğraflar gibi elimde mesleki bilgilerin olduğu, bugün herkeste olmayan arşivler de var. Onları da gerçekten değerini bilecek kişilerle paylaşıyorum. Onlara da söylüyorum: “Bu fotoğraflara, bu kaynaklara iyi bakın. Siz de sizden sonrakilere, demiryolu sevdalısı kişilere, hak edenlere bu kaynakları verin. Yoksa hakkımı helal etmem.” Bu fotoğraflar, bu bilgiler bir yaşam tecrübesidir, demiryolculuğun kendisidir. (K4)

“Fotoğraflarım siyah bir kutunun içerisinde duruyor. Bayağı sağlam bir kutu. Benim askerlik fotoğraflarım da o kutunun içerisinde. Eşime emanet ettim.

Oğlumuz değer verip de saklarsa, saklanır. Biz öldükten sonra atılırsa atılır. En azından bu çalışmada da kalacak birkaç şey. En azından biz ölsek de birileri anacak bizi herhâlde. Sahnedeki oyununu bitiren oyuncu illaki sahneden inmek zorunda. Şu an devam eden bir rolümüz var bizde onu oynuyoruz. Ne zaman biter onu Allah biliyor, bitene kadar oynamaya devam edeceğiz. Bak yeni oyuncular yetişiyor. Yaşantının kanunu böyle.” (K5)

“İstanbul-Sirkeci Gar’da bir fotoğraf arşiv mekânı vardı. Demiryolcuların yakınları fotoğrafları oraya bağışlardı. Şimdi orası kapatıldı. Tadilat var diye kapısına kilit vuruldu. Ne oldu o fotoğraflara hiç bilmiyorum. Ben hayatta olduğum sürece sahip çıkmak isterim ama fotoğraflarıma. Çünkü fotoğrafların ne kadar değeri olduğu o fotoğrafın sahibinin yaşadığı ölçüde belirleniyor. Sonrasında bir mezarlık gibi, bizden sonraki nesil mezarımızı ziyaret ediyor.” (K3)

Demiryolcu fotoğrafının değerini belirleyen önemli etmenlerden bir diğeri emektir. Fotoğrafların çekildiği yıllarda henüz dijital teknolojiye dayalı fotoğraf kullanılmamaktadır ve fotoğraf makinesine erişim oldukça sınırlıdır. Bu hususu sıklıkla ifade eden demiryolcuların fotoğraflarında tek kişinin olduğu fotoğraflar yerine grup fotoğrafları fazladır. Bu durumun nedeni, fotoğrafın çekildikten sonra banyo ettirilmesi ve sınırlı sayıda fotoğraf çekebilme imkânının bulunmasıdır. Kısıtlayıcı nedenler sebebiyle fotoğraflar değerli anılarla çerçevelenmiş, grup ile ilişkisi bulunan anıları geleceğe taşımak için kullanılmıştır.

“Bizim devreden iki arkadaşımız vardı. İkisi de fotoğraf meraklısıydı. Bizler fakir aile çocuklarıyız ya, çektikleri pozlardan hem bize geçmişte kalan günlerimizi hatırlatacak anılar veriyorlardı hem üç beş kuruş para kazanıyorlardı.” (K5)

“Bizim dönemimizde de bu kadar yaygın değildi fotoğraf, cep telefonu yoktu mesela. Dönemin en meşhur teknolojik cihazı walkmenlerdi. Ona sahip olmaya da herkesin durumu müsait değildi. Çünkü biz bu ülkenin kafası çalışan ama gariban ailelerinin çocuklarıydık. Arkadaşlarımızdan rica ederdik bir saat dinlerdik. Fotoğrafları ise birkaç tane arkadaşımız vardı, onlar çekerti. Biz de üç beş kuruş harçlığımız varsa verirdik, bedeli ile satın alırdık.” (K13)

Demiryolcu fotoğraflarının çekimlerinin öncesinde, katılımcılar tarafından planlama yapıldığı belirtilmiştir. Bu planlama ve dikkat sürecinin önemli etmeni kuşkusuz maliyettir. Bireysel fotoğraflar yerine grup fotoğrafları, gece fotoğrafları yerine gündüz fotoğrafları daha fazladır. Türkiye’de henüz fotoğraf makinesi kullanımının yaygınlaşmadığı yıllarda demiryolcuların fotoğraf çekirme ritüeli, başlı başına bir emeğin ve tüm sürecin sonunda geleceğe taşınacak hatıraya duyulan merakın somutlaşmış nesnesidir.

Görsel 3.64. Demiryolcu Fotoğraflarında Fotoğrafın Değeri

“O zamanlar bugün gibi değildi, fotoğraf pahalıydı, kıymetliydi. Renkli fotoğraf yoktu. Belirli bir harçlık geliyordu. Fotoğrafa para veremiyordunuz kolay kolay. Kısıtlı bir şekilde ulaşabiliyorduk fotoğrafa. Mesela şu anda bu fotoğrafı çeksem “Pantolonumun paçaları sanki lekeli gibi duruyor.” der, silerim. O zaman öyle bir şey yoktu Neyse o vardı fotoğrafta. Biz bir araya gelmişiz ve kadrāja sığmışız. Bu fotoğraf için kafıydı. Okulun girişinde çekilmiş bir fotoğraf aslında bu. Fotoğrafta bulunan herkes bunu biliyor ama fotoğrafa bakan kişinin bunu bilmesi çok zor. Belki biraz daha geniş kadrájdán alsaymış arka bina gözükürdü. Bu karede olmayan biri de fotoğrafın nerede çekildiğini anlardı böylece.” (K10)

“Biz Eskişehir'deki buluşmalara katıldığımızda bizden önceki abilerimizin okumuş olduğu okulda bir araya geliyoruz. Evet biz o okulda okumadık, yatılı okulumuz başka yerdeydi. Fakat bizim için önemli olan mekân değil

birlikteliğimizdir. Kendi devremizden arkadaşlarımızla bir arada olmak nerede olduğumuzdan çok daha önemlidir. Eski fotoğraflarda da mekânın belli olmamasının sebebi bence bu özelliğimiz.” (K13)

Toplu çekilmiş fotoğrafların kimilerinde ilk bakışta mekân hakkında bilgiye ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Bu fotoğraflar bir araya gelmiş Demiryol Meslek Okulu öğrencilerinden ibaretmiş gibi görünse de anlatılarda mekânların öne çıktığı görülmüştür. Katılımcılar söz konusu fotoğraflarda önemli olanın bir arada olmak olduğunu ifade ederken mekânsal özelliklere sıklıkla atıfta bulunmuşlardır.

Demiryolculukta güzel anılar kadar kötü anılar da bulunur. Bu anılar bireylerin geleceğe taşımak istemedikleri, can kayıplarıyla sonuçlanan, kimi zaman başarısızlıkların kimi zaman da talihsizliklerin sonucudur. Demiryollar Dergisinin kapatılmasına yönelik dönemin TCDD Genel Müdürüne ulaştırılan bir mektup, mesleğin acı anılarla dolu yönlerine vurgu yapması açısından önem taşır.

“... Unutulmamalıdır ki, yukarıda bahsettiğimiz üç branştaki (yol, cer, hareket) personelin, meslekten gelen özellikleri itibarıyla her an karşılaşacakları hayati riskin o affetmeyen, o acımasız demiryolculuğun kökeninde, yapısında, karakterinde ve işleyiş tarzında en ufak bir gafletin, basit bir hatanın veya unutkanlığın nice memur ve işçilerimizin hayatına mal olacağı hususları her an bir olasıdır, bir kuşkudur, bir gerçektir... Nöbetleri sırasında veya vazife başında su cenderelerine, peron direklerine, tünellere çarparak, draymanlarda, karambollerde vagonlar altında parçalanarak, kroşe bağlarken can verenler, trenlerden, drezinlerden, benzeri araçlardan savrulanlar, bütün bu facialardan tesadüfen hayatta kalıp da kol ve ayaklardan kesilerek arta kalan ömürleri boyunca sakat, alil, iki koltuk değneği ile kötürüm kalanlar, dahası تنها, ıssız ara istasyonların yeri, mekânı belirsiz makas başı toprak yayınlarında sahipsiz, gariban köy mezarlarında defnedilenler, geçenler, göçenler, gidenler!...” (Uçak, 2001: 252).

Demiryolcu fotoğraflarında bunları görmek mümkün değildir ve bu kültürün içinde ölümler olsa da demiryolcular bunlardan bahsetmekten, görünür kılmaktan kaçınmışlardır. Bunun nedeni, geleceğe taşınması için yalnızca güzel hatıralarla çerçevelenmiş olayların biriktirilmiş olmasıdır. Katılımcıların tren kazalarında veya başka sebepler ile ölen arkadaşlarının fotoğraflarını da sakladıkları, bunlara büyük önem atfettikleri görülmüştür. Bu fotoğrafların demiryolcular için çok değerli olmalarının sebebi ölen arkadaşlarıyla çerçevelenmiş güzel anıların geleceğe taşınması gayesidir. Arkadaşlarıyla çerçevelenmiş güzel anılar geleceğe taşınırken ölüm sıklıkla yok sayılmaya çalışılır.

Görsel 3.65. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Demiryolcu Fotoğraflarında Kayıp

“Fotoğrafa bakınca üzüntü hissediyorum. Fotoğraftaki 4-5 arkadaşım vefat etti. Artık bakamıyorum eski fotoğraflara. Zaten benim emekli olmamdaki en büyük etkenlerden biri de buydu. 2011’de bir devremi Vezirhan’da, karambolde kaybettik. Onun üzüntüsünü atlatamadan 2012’de beraber çalıştığımız devremi de Mekece-Pamukova arasında kaybettik. Cumhuriyet Ekspresi ile Eskişehir’den yola çıkmışlar, ağır vasıta kepçe taşıyan bir tır yolda kalmış, duramamışlar. Devrem orada görev şehidi oldu. Haydarpaşa’ya her gidiş gelişimde bu olayların meydana geldiği yerlerden geçtim. Onları her gidiş gelişimde yeniden yaşadım. Bana çok ağır gelmeye başladı. Dayanamadım daha fazla 2013 yılında emekli oldum.”(K5)

Görsel 3.66. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Demiryolcu Fotoğraflarında Kayıp

“Fotoğrafta aşağıda oturan arkadaşım ile birinci sınıftan sonra Tesisler bölümüne ayrıldık. İkinci sınıftan itibaren aynı sırayı paylaştık. Çok inançlı, merhametli bir arkadaşım. Okulun son günü bizler birer kura çekiyoruz. Meslek hayatımızdaki atama yerlerimiz kura ile belirleniyor. Ben kurayı çektim Elazığ-Yolçatı çıktı. Arkadaşım da İstanbul-Sirkeci'yi çekti. Seçimlerin ardından bize bir saat süre veriyorlar. Aranızda becayiş yapabilirsiniz diyorlar. İş yerlerini değiştirme yani. Arkadaşım Erzurumlu olduğu için dedi ki “İstanbul sana yarar mı? Ben Elazığ’a gidersem memleketimle aramda iki saat olacak.” Ben dedim “Memleketime gidemiyorum. Benim için Elazığ’da bir, İstanbul’da bir.” Son gün olduğu için babalarımız da yanımızda. Helalleştik, sarıldık, görev yerlerimizi değiştirdik. Görevlerimize başladık. O Elazığ’da, ben İstanbul’da. Okul zamanı bir kızla konuşuyorlarmış, göreve başlayınca nişanlandılar. Göreve daha yeni başlamışken haberleşme ağlarındaki arızayı kontrol ettiği yerde tren küçük bir arıza yapıyor. O sıra sürgülü kapı çarpıyor, aşağıya, raylara düşüyor, orada vefat ediyor. Daha yeni mesleğe başlamıştık. Hiç unutamıyorum. Çok duyulanıyorum. Demiryollarına feda oldu.”(K8)

Demiryolcu fotoğrafları hep mutlu anları yansıtıyor olsa da üzerine konuştuğça bazen özlem duygusu bazen de bir arkadaşın kaybı ile fotoğrafın anlamı değişime uğramaktadır. Katılımcıların her biri kendi kayıpları hakkında konuşmalarını sürdürürken şu an hayatta olmayan arkadaşlarının karakter özelliklerine mutlaka yer vermektedir. Fotoğraflarda artık

hayatta olmayan arkadaşları ile ilgili, mutlaka bir anı katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Söz konusu aktarımlara ek olarak demiryolcuların yalnızca mutlu anlarda değil; bir kayıpta da nasıl bir araya geldiklerine yönelik bulgular ayrıca elde edilmiştir.

“Ben devrem olsun ya da olmasın yakınını kaybeden, Eskişehir'deki tüm demiryolcu cenazelerine katılırım. Onları yalnız bırakmadan, onlara varlığımızı hissettirerek, kayıp anında dayanışma içinde olduğumuzu belirtiriz. Kardelen dergimizde vefat haberlerini de paylaşıyoruz. Doğum haberleri gibi vefat haberlerine de yer verilir. Çünkü biz her koşulda bir aradayız. Bu da bizim aramızdaki dayanışmanın gücünü gösteriyor.” (K6)

“Okuldan, meslek hayatından bugüne kadar aynı havayı solumuşuz. Buna ek olarak “ya bana olsaydı” düşüncesi de hakim. Bugün A şahsına olmuştur, yarın sana olmayacağı ne malum. Her birimiz aynı anne babadan doğmamış kardeşler gibiydik. Böyle olunca bir vefa borcu oluyor. Kardeşimiz hayatını kaybettikten sonra da geride kalanlarla maddi ve manevi ilgilenmek düşüyor bize. Madem kardeşlikten bahsettik, bu kardeşliğin mezara kadar olması gerekiyor yani.” (K10)

Görsel 3.67. Hayatını Kaybeden Arkadaşlarının Oğullarını Askere Uğurlayan Demiryolcular

“Hayatta olmayan arkadaşlarımın aileleri için her şeyi yaptık. Çocuklarını evlendirdik, askere uğurladık. Eşlerini eşlerimiz yalnız bırakmadı. Kamplarımız var, kamplara giderken çocukları yanımıza aldık. İstedik ki çocuklarımızla birlikte onların da çocukları paylaşınsın demiryolculuğu. Bu duygulardan uzak kalmasınlar, ayrı olmasınlar.” (K5)

Görsel 3.68. Fotoğrafın Hatırlattıkları - Demiryolcu Fotoğraflarında Kayıp

Fotoğraftaki arkadaşımınla samimiyetimiz çok farklıydı. Sivas’lıydı o. Ben Eskişehir’li olduğum için hafta sonu evci çıkıyordum, onu da eve yanımda götürürdüm. Annem sorardı: “Karaoğlan nasıl?” Annemin Karaoğlanıydı. Çamaşırı var mı, ütüsü var mı? Annem çamaşırlarını yıkardı, ütüsünü yapardı. Kalamazdı bizde tabii okula geri dönerdi. Ama hafta sonu gün boyu birlikte yer içer, gezerdik. Allah rahmet eylesin geçtiğimiz yıl kaybettik. Rahmetli olduktan sonra çocuğu ile görüştüm. Bir ihtiyacı var mı diye. Fotoğrafa bakınca biraz duygulandım. Bizim her anımız birlikte geçerdi. Benim ailemin bir evladıydı o da. Onun evladı da benim ailemin bir ferdi, evladımdır artık.”(K7)

Demiryolcu fotoğraflarının onlardaki değerini belirleyen bir diğer husus da, fotoğraflara baktıklarında gördüklerinin aileleri olmasıdır. Bunu birçok kez ifade eden demiryolcular, bir aile olduklarını ve bu nedenle arkadaşlarını kardeşleri veya zaman zaman kardeşlerinden öte gördüklerini belirtmişlerdir.

“Bir aileydik ve tren raylarının geçtiği her yerde bir akrabamız oldu. İstanbul’da, Edirne’de, Erzurum’da, Adana’da Mardin’de, Gaziantep’te, her yerde arkadaşım var. Onlar da beni kardeşleri gibi görüyor, o bölgelerde bir ihtiyacımız olduğunda mutlaka bize yardımcı olurlar.”(K1)

“Türkiye’nin içinden demiryolu geçen herhangi bir noktasında, o ilden, o köyden, o ilçeden, o yerleşim yerinden, kasabadan bir tren geçiyor ise orada benim kalacağım evim vardır. Ben öyle görüyorum.”(K9)

“Okuldaki arkadaşlıklarımız aileyle birlikte yaşamak gibiydi. Birinin harçlığı olmazsa ona harçlık verirdik. Karnı açsa, kantinden alacağı bir bisküvi için parası yoksa, o bisküviyi alırdık. Dayanışma duygularını bizde hep geliştirdi. Bu dayanışma okulla başlayıp meslek hayatımızda da varlığını hep sürdürdü.”(K8)

“Ben hep çevremdeki insanlara şunu söylerim: “Benim demiryollarının olduğu her yerde mutlaka bir tanıdığım vardır!” Eğer bir yerde demiryolu varsa, orada benim mutlaka bir dostum, kardeşim, abim vardır.” (K13)

Geçmişe duyulan özlem de fotoğrafları değerli kılan bir diğer husustur. Demiryolcuların bahsettikleri dönemde yoksul ailelerin çocukları olmalarına rağmen devlet tarafından ihtiyaçlarının karşılanmış olması, güzel anılar biriktirmelerine aracılık etmiştir. İhtiyaç duyduklarının devlet tarafından karşılandığını belirten demiryolcular, özlemle geçmişini anımsarken fotoğrafların onlardaki önemi bir kez daha görünür hâle gelir.

Demiryolcu fotoğraflarının değerini belirleyen bir diğer etmen de bağlılıktır. Demiryolcuların birbirlerine bağlılıklarının göstergesi olan fotoğraflar, grup bilinci ve kurumsal aidiyeti yakinen yansıtmaktadır. Bu fotoğraflarda sanatsal kaygının üst düzeyde tutulduğunu söylemek olanaksızdır. Fotoğrafların temel amacı, geleceğe taşınacak hatırlama nesnelerinin oluşturulmasıdır ve demiryolcuların fotoğraflara yeniden bakma eylemlerinde karşılaşılan bir çok ortaklık bulunmaktadır. Katılımcıların tümü geçmişini fotoğraflar

aracılığıyla yeniden anımsadıklarında, fotoğrafta olanın ve onu çerçevelemiş olaylar dizisini yeniden belleklerinde canlandırmıştır. Bu nedenle demiryolcuların fotoğraflarına bakma eylemi yalnızca o anı belleklerinde yeniden canlandırmakla kalmamış, o anı çerçeveleyen olaylar dizisini ve fotoğrafın işaret ettiği zaman dilimindeki olayları yeniden hatırlamalarına olanak tanımıştır.

Mekân ve zamana bağlı olarak belleğin yeniden üretimini sağlayan fotoğraf, katılımcılar için geçmişe dönmenin yegane yollarından biridir. Bu nedenle fotoğraf; büyük bir özlemle andıkları, geçmişlerini şekillendiren mekânsal ve zamansal alanlara yeniden yolculuk yapabilmelerinin önemli aracı konumundadır. Fotoğraflarda özellikle katılımcıların görev yaptıkları istasyonların isimleri dikkat çekmektedir.

Görsel 3.69. Demiryolcu Fotoğraflarına Yansıyan Mekânlar

Çalışmada gerçekleştirilen görüşmelerde, katılımcıların her birine mevcut fotoğraflar arasından en sevdikleri, kendileri için en değerli olan fotoğrafın hangisi ya da hangileri olduğu sorusu yöneltilmiştir. Demiryol Meslek Okulunun 1977 yılı mezunundan 1997 yılı mezununa kadar, araştırmaya dahil edilen her bir demiryolcu için fotoğrafın değerini belirleyen unsurun arkadaşlık ilişkileri olduğu bulgulanmıştır. Her bir katılımcı, kendi fotoğraf arşivlerinde bireysel fotoğraflarının da yer almasına rağmen seçimlerini arkadaşları ile bir arada oldukları fotoğraflardan yana yapmıştır. Bu durumu Katılımcı 10 “*Biz demiryolcular olarak çoğulcuyuz. Münferit değiliz çünkü her işimiz bizim demiryolunda çoğulcudur. Yaptığımız hiçbir iş bireysel değildir.*” cümlesiyle ifade etmiştir.

Demiryolcuların geçmişten günümüze taşıdıkları demiryolcuk ile ilişkili geçmişlerini yansıtan fotoğrafları titizlikle korudukları görülmüştür. Bunun en büyük nedeni de geçmişe duyulan özlem olmuştur. Demiryolcu fotoğraflarının onlardaki değerini belirleyen bir diğer faktör ise anılardır. Belleklerde geleceğe taşınması istenen ve kaybedilmesinden korkulan

anların geleceğe taşınması kuşkusuz önemlidir fakat demiryolcular için bundan daha önemli bir durum bulunmaktadır. Bu husus yalnızca fotoğrafların çekildiği “an”ların anımsanması veya yad edilmesi değildir. O anları çerçeveleyen güzel hatıraların biriktirilmesi ve geleceğe taşınması amacıdır. Demiryolcular fotoğraflarına baktıklarında yalnızca o “an”ları değil, o anın öncesindeki ve sonrasındaki olaylar dizisi de belleklerinde canlandırmış olur.

4. SONUÇ

“Rüyamda bir dostum geldi ziyaretime. Uzaklardan. “Fotoğraf olarak mı geldin yoksa trenle mi?” diye sordum ona. Bütün fotoğraflar bir çeşit yolculukturlar ve bir yokluğun ifadesidirler.”⁷

Bellek çalışmalarında, belleğin geçmişe ait olduğu konusuna yönelik yaklaşımlar özellikle Aristoteles’in düşünceleri temelinde oluşmuştur. “Kalpteki Mühür İzi” tanımlamasıyla Augustinus da Aristoteles’in düşüncelerine benzer anlamlar taşıyan bellek yaklaşımlarına sahiptir. Geçmiş, bireylerin kişisel izlenimlerinin geçmişi ve bireylere ait olan öznel izleri taşımaktadır. Geçmişin öznelliği sebebiyle bireyler çocukluklarının en uzak anlarına ulaşmakta, zamansal bir süreklilik içinde kişisel özdeşliklerini sağlamaktadır. Kişisel özdeşlik, bireylerin kendilerine ait bir anıyı başkalarına anlatırken kendileri hakkında bir tanımlama yapmalarına yardımcı olmaktadır. Bireyler kim olduklarına yönelik yapmış oldukları tanımlamalar aracılığıyla, yaşamlarını şekillendirmektedir. Araştırma kapsamındaki tüm anlatılar, katılımcılar ve kendilerini ait hissettikleri sosyal grup olan demiryolcuları tanımlamak için önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmada aktarılan anılar aracılığıyla anlamına hemen ulaşamayanın, belirsiz olanın anlamına ulaşmaya çalışılmıştır. Böylece Dilthey gibi katılımcıların öznel niyetlerinin anlamına içinde bulundukları kültürün özelliklerinin kavranmasına hermeneutik yaklaşım aracı olmuştur. Hermeneutik ile yalnızca bir metnin anlaşılması değil, aynı zamanda bir kültürün kavranması da amaçlanır. Çalışmada Ricoeur’un fenomenolojik yaklaşımı temel alınırken hermeneutik anlayış benimsenmiştir.

Fenomene ilişkin ortak deneyimlerin meydana geldiği ortam ve koşulların neler olduğunu anlamak için önce demiryolculuk kültürü ve demiryolcu olma sürecine yönelik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Hermeneutik anlayışta bireylerin deneyimlerine gereksinim duyulur, söz konusu deneyimler anlatılar olmaksızın varlığını sürdüremez. Bu nedenle çalışmada yer alan anlatılar, Ricoeur’un zaman ve anlatı kuramı çerçevesinde okunarak akışa yön vermiştir.

⁷ Berger ve Mohr 1976: 13. Dr. Gülsüm Depeli tarafından Almanca’dan Türkçe’ye çevrilmiştir.

Katılımcıların yaşam öykülerinin aktarımında belirli bir olay örgüsüne sadık kaldıkları, anılarını ve anlatılarını bir bütün hâlinde ele alarak anlam atfettikleri sonucuna varılmıştır. Burada fotoğrafların önemli bir rol üstlenmesi söz konusudur. Ricoeur'un anlatı kuramında yer verdiği zaman ve anlatı arasındaki hermeneutik bağ vurgusu, anlatı ve görsel imgeler arasında kurulan bağ ile benzer özellikler taşır. Ricoeur anlatıların üç aşamadan geçtiğini vurgular, demiryolcuların geçmiş anlatıları da fotoğraflar ile beraber üç aşamadan geçer. Bu anlamda çalışmada üçlü mimesisi fotoğraflar aracılığıyla oluşturmak mümkün olmuştur.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde her bir katılımcı, geçmişte olanla bugün arasında bir bağ kurmuş, kendilerini ve sosyal grubun üyeleri olarak demiryolcuları tanımlamıştır. Geçmişte olan, çocukluklarının en uzak anılarına ulaşmalarını sağlayan bellek formları ise fotoğraflar aracılığıyla aktarılmıştır.

Katılımcılar fotoğraflara bakarken belleklerinde canlanan anıların anlatılara dönüşmesinde yaşamın üç yönünden yararlanırlar. Ricoeur yaşamın bu yönüne üçlü mimesis adı verir. Mimesis 1, bir olayın veya bir deneyimin anlamını keşfetmek için ön kavrayış sunar. Anlatının ön kavranması olarak mimesis 1'de demiryolculuğun anlamına ilişkin bir ön kavrama ortaya çıkarılır. Mimesis 2 ise bir anlatının düşünce yapısını ortaya koyar. Demiryolculuğun toplumsal-sembolik karakterinin özgül yönleri ritüeller, gelenekler gibi toplumsal pratiklerin tekrar edilmesiyle süreklilik kazanırken mimesis 2 açıklayıcı bir çerçeve sunar.

Mimesis 2, bir anlatının zaman ile arasındaki bağa odaklanır. Demiryolcu fotoğraflarında geçen zaman ile aralarında kurulan bağ, demiryolculuğun anlamını ve düşünce yapısını ortaya koyar. Ritüellerle yinelenen fenomenlerin olayörgüleleştirilmesi burada önem kazanır. Mimesis 3'te anlamı ifade edilmiş, olayörgüleleştirilmiş bir anlatının dünyası ile o anlatının okurlar tarafından alımlama biçimlerinin kesişimine odaklanılır. Söz konusu kesişim noktaları çalışma içinde fotoğrafa bakanın kimliği yoluyla belirginleşmiştir. Bir fotoğrafın okunmasında katılımcı yorumları ile araştırmacı yorumları arasındaki farkın ve ortaklıkların kesişim noktası üçlü mimesiste görünürlik kazanmıştır.

Çalışmada fotoğraf ve anlatıların yorumlanmasında, katılımcıların anlattıkları yaşam tasviri ile araştırmacının alımlama kabiliyeti arasında ortaklık oluşturan ve ayrışma yaratan

pratikler üzerine odaklanılmıştır. Bireylerin yaşamları kendi anlattıkları öyküler çerçevesinde yorumlandığında daha kolay anlaşılabilir olmaktadır. Katılımcıların belleklerindeki anıları araştırmacıya aktarırken kendilerine ilişkin yorumlamalarda da bulunduğu gözlemlenmiştir. Ricoeur bireylerin anlatılar aracılığıyla kendileri hakkında bir yorumda bulunmalarına anlatısal kimlik adını vermiş ve bu husus kuramsal kısımda detaylı biçimde açıklanmıştır. Bellek biyografilerin gerçeklikleri ile çevrelenmiş olduğundan demiryolcu kimliğinin aktarımında anlatısal kimliğin önemli bir rol oynadığı bulgulanmıştır.

Kadrajda olanlar aracılığıyla fotoğrafın anımsattıkları, bellek aracılığıyla bir anlatıya dönüşürken yalnızca kadraja yansıyanın somut hâlini sunmaz. Belleğin geçmişte olanla bugün arasında kurduğu bağ çerçevesinde fotoğraf aynı zamanda bireylerin belleklerini canlı tutmalarına yardımcı olur. Bir fotoğrafa bakma eylemi, bireylerin geçmişlerine doğru bir yolculuğa çıkmalarını sağlar. Söz konusu yolculukta kültürel pratiklerin bellekte yeniden canlanması mümkün olur.

Kendi geçmişlerine doğru bir yolculuk yaparken fotoğraflardan yararlanan katılımcıların, anılarını hızlı bir biçimde belleklerinde canlandığı görülmüş, anlatılar kadraja yansıyan somut unsurlarla güçlenmiştir. Yaşanan her bir deneyimin izi demiryolcu fotoğraflarıyla belirginleşmiş, unutulmaya yüz tutmuş anılar katılımcıların belleklerinde yeniden canlı hâle gelmiştir. Böylece fotoğrafın ona bakan bireye sunmuş olduğu imgeler, bellekteki geçmiş tortularını ve belleğin sınırlarını ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bellekte depolanan anılar, geçmişte gidilebilecek en uzak mesafeye ulaşabilmenin sınırlarını zorlar. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde fotoğraflar aracılığıyla belleklerinin sınırlarını zorladıkları görülmüş, katılımcılar fotoğraflardan yardım alarak gidebildikleri en uzak anıya kadar gitmeye çalışmışlardır. En eski anılarına ulaşma çabasında olan katılımcılar için fotoğrafların veri alanı olarak kullanılması, bellekte depolanan anıların ortaya çıkarılmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

Bireylerin kendilerine has anlatılarının hangi toplumsal kodlar üzerinden somutlaştırılacağı konusunda fotoğrafların kurdurduğu cümlelerden yararlanılan bu çalışmada, demiryolcu kültürünü yansıtan ikonlar, üniformalar, metaforların fotoğraflarda daha görünür bir hâle gelmesi de kültürel belleğin izinin sürülmesini kolaylaştırmıştır. Katılımcıların fotoğraflara bakarken geçmişten bugüne uzanan bir izle karşılaşmış olmaları,

fotoğraflar ile birlikte düşünmeleri, anımsamaları, geçmişi ve bugünü yorumlamaları kültürel bellek aktarımının nasıl gerçekleştiği konusunda da yol gösterici niteliktedir.

Deneyimlerin anlamına yönelik ön kavrayış sunmak için demiryolculuğa dair anlatıların merkeze alındığı bu çalışmada Assman'ın bilinç kodları ismini verdiği belleğe işlenen olguların bütününe ulaşmak amaçlanmış, söz konusu husus demiryolculuğun kültürel bir sistem olarak ele alınmasıyla görünür olmuştur. Bu noktada bir kimlik, aidiyet ve ortak dil gibi simgelerin oluşturduğu kültürel yapı içinde ilk olarak demiryolculuğun bir kuşaksal aktarım aracı olarak tanımı karşımıza çıkmıştır. Demiryolcuların ait oldukları kültürel sistem içinde kuşaksal aktarımın izine de rastlanmış, katılımcılar demiryolcu ailelerden geldiklerini sıklıkla vurgulamıştır. 1990'lı yıllarla beraber okulun kapatılmasına yakın olan dönemlerde kuşaksal aktarımın gerçekleşmediği gözlemlenmiş, bu dönüşümde demiryolculuğa ilişkin değişen eğitim pratiklerinin etkisi olduğu görülmüştür. Okul, dönemin öğrencileri tarafından kuşağa dayalı bir unsur olmaktan öte eğitimin kalitesine ve mevcut ekonomik duruma bağlı olarak tercih edilmiştir.

Kuşaksal aktarım demiryolcu çocukları için günümüzde geçerliliğini yitirmiş, katılımcıların babaları ve dedeleri demiryolcuyken kendi çocuklarının farklı mesleklere yöneldiği görülmüştür. Demiryolcu kültürünün kuşaksal aktarımı, demiryolcu ailesi olma durumu üzerinden sürmüş ve ailede yeni demiryolcular yetişmemiştir. Bu durum okulun açıldığı ilk yıllardan itibaren başlayan demiryolcu kültürünün bugün bir kimlik olarak varlığını sürdürmediğinin göstergesidir.

Kültür bireylerin yaşamlarındaki ortak sembolleri zamansal ve toplumsal boyutta birleştirici ve birbirine bağlayıcı bir yapıya sahiptir. Ortak semboller aracılığıyla bireyleri birbirine yaklaştırarak ortak deneyimlerin belleklerde muhafaza edilmesine yardımcı olur, geçmişte olanlarla bugün arasında bir bağ kurar. Demiryolcular için kültür hem kurallar koyan hem de bağlayıcı yapılar sunan özelliklere sahiptir. Demiryolcu kültürü kimlik ve aidiyet çerçevesinde ortak deneyimler aracılığıyla şekillenir. Katılımcılar ortak deneyimlerin yaşamlarına olan etkisini bir kimlik olarak tanımladıkları demiryolculuk ile açıklarlar.

Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcılar için bu kimlik, geçmişle bugün arasında kurulan bir köprüyü de temsil eder. Demiryolcu kimliği tüm katılımcılar tarafından Demiryol Meslek Okulu mezunu olmak ile özdeşleştirilmiştir. Katılımcıların ait hissettikleri

grup özelinde tanımlamış oldukları demiryolcu kimliği, okulun kuralları, tarihçesi ve eğitim sistemi çerçevesinde araştırmacıya aktarılmıştır.

Kültür birleştirici olduğu kadar ayırt edici özelliklere de sahiptir. Bu anlamda demiryolcuların kendilerini tanımlarken söz konusu tanımlama dışında olanları da vurgulama gereksinimi duydukları gözlemlenmiştir. Katılımcılar tarafından Demiryol Meslek Okulu mezunu kişiler demiryolcu olarak tanımlanırken, okul mezunu olmayıp TCDD bünyesinde çalışan kişiler demiryolcu olarak tanımlanmamaktadır. Katılımcılar demiryolcu olmak ile demiryollarında çalışmak arasında kültürel bir fark olduğunu vurgulamıştır.

Demiryolcu ve demiryolu çalışanı ayrımıyla içinde bulundukları, kendilerini ait hissettikleri grubu önceleyen katılımcılar söz konusu aidiyetin oluşumunda okulun önemine vurgu yapmıştır. Lise yıllarından itibaren biz bilincinin oluşturulduğu bir sistemde eğitim gören demiryolcular, geçmişe ait anlatılarında grubu önceleyen cümlelere yer vermiştir. Halbwachs'ın da belirttiği üzere katılımcıların en kişisel olan anlatıları dahi toplumsal nitelik taşımaktadır. Assmann tarafından ifade edildiği üzere aidiyete dayalı olan kimliklerin oluşumu, demiryolculuk kültürünün biz olma ve ait hissetme tanımlamalarını görünür kılmıştır.

Demiryolcu kültürünün yaşamlarına yön verdiğinin altını çizen katılımcıların demiryolculuğa ilişkin ilk anılarını aktarma eğiliminde oldukları ve bundan memnuniyet duydukları gözlemlenmiştir. Demiryolculuğa ilişkin belleklerdeki en eski anıya ulaşma çabasında ise fotoğraflar, çok yönlü bir katkı sağlamıştır. Söz konusu geçmişe ait anlatılar katılımcıların Demiryol Meslek Okulunu belleklerinde canlı tutmaya çabaladıklarını göstermektedir. Bu anlamda kültürel bellek; bireylerin gruplar hâlinde bir araya geldikleri, bir bütünü oluşturdukları ve söz konusu eğitim sistemi içinde bir kimliğin oluşumuna etki eden bir kavram olarak çalışmada karşılık bulmuştur. Kültürel bellek grup üyelerinin anılarını belleklerinde canlı tutarak onların geleceğe aktarılmasına olanak tanımıştır.

Var olan veya var olmuş olan her olgunun, her yapının bir geçmişi vardır. Geçmişten gelerek bireylere aktarılan kaynaklar, tarihin akışındaki bütüne dair parçaları oluşturur. Gelenekler de bir sosyal grubun kendi geçmişine ait kaynakları hâlini alırken bireylerin ait oldukları grubun geçmişinden uzaklaşmalarını önler. Geçmiş ve bireyler arasında bir bağ kuran gelenekler, Assman'ın da ifade ettiği hatırlama kültürünün bir parçasıdır. Her bir

kuşağın kendinden sonra gelen kuşaklara aktarmakta olduğu gelenekler, kültürel olanın sürekli kılınmasında etkilidir. Çalışmada demiryolcu kültürünün oluşumu ve sürekliliğini sağlaması bakımından katılımcılar tarafından sıklıkla ifade edilen gelenek kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. Demiryol Meslek Okulunda başlayan kültürel yapılanma ile her gün tekrar ederek gündelik yaşamın parçası olan rutinler ve mekânsal paydaşlıklar, demiryolcuların biz kavramı çerçevesinde bütün olarak kümelenmelerini sağlamıştır. Katılımcıların aktardığı yatılı okul kuralları ve disiplin mekanizmaları ile her gün tekrarlanan davranışlar, ritüel bağdaşlığın⁸ kurulmasında etkili olmuştur. Katılımcılar tüm davranışlarının belirli saatler ile çevrili olduğunu, yemek yeme, ders çalışma, spor yapma gibi hergün tekrar eden rutinlerin yaşamının bir parçası hâline geldiğinin altını çizmiştir. Toplumsal uzlaşım içinde yaşamın olanaklı hâle gelişinde söz konusu teamüllerin, kuralların ve rutinlerin etkisi olduğunu ifade eden katılımcılar, düzenin kendilerini bir “aile” olarak tanımlamalarına yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Katılımcıların eğitim sistemine ilişkin disiplin mekanizmalarını mutlak bir uyumla kabul ettikleri ve bunları meşulaştırdıkları görülmüştür. Katılımcıların kendilerini bir aile olarak tanımlamalarına yardımcı olan düzen ve disiplin mekanizmaları, demiryolcular arasındaki ritüel bağdaşlığın bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır.

Çalışmada demiryolcular arası bütünlüğün biz kavramı üzerinden tanımlanıyor olmasının, hiyerarşik yapılanmalarında da etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Katılımcılar kendileri gibi demiryolcu olarak tanımladıkları arkadaşları ile olan ilişkilerini aile kavramı üzerinden açıklamıştır. Toplumun temel yapı birimi olan aile kavramı, demiryolcuların hiyerarşik yapılanmasında etkili bir unsur olarak göze çarpmış, istisna olmaksızın katılımcıların tümünün kendi dönemlerine “devre”, alt dönemlerine “kardeş”, üst dönemlerine “abi” kelimesiyle hitap ettiği görülmüştür. Katılımcılar bahse konu üç kavram üzerine kurulmuş olan bir aile yapısı tasvir etmiştir. Söz konusu kavramlar aracılığıyla katılımcıların belleklerinde aile olgusu canlanmakta, aile ile ilişkilendirilmiş bir hiyerarşik yapının varlığı gözlemlenmektedir. Bu sayede disiplin mekanizmalarının güven duygusu üzerine kurulması sağlanmış, mutlak bir uyumun oluşturulması mümkün kılınmıştır.

Katılımcılar ayrı anne babalardan doğmuş binlerce kardeşin oluşturduğu bir demiryolcu ailesi tanımı yapmıştır. Devrecilik, kardeşlik, abilik ilişkileri üzerinden tanımlamakta oldukları hiyerarşik ağların katı bir disiplin temelinde olmadığı, aileyle

⁸ Ritüel bağdaşlık Jan Assmann’ın içsel bütünlük anlamına gelen kavramıdır.

özdeşleştirilerek samimi bir temele dayandırıldığı bulgulanmıştır. Temelleri okulda atılmış olsa da katılımcıların söz konusu hiyerarşik yapılanmalara okul sonrası yaşamlarında da riayet ettikleri görülmüştür. Demiryolculuğa ilişkin okul aracılığıyla edinilen sermayelerin tümü, mesleki sahalara aktarılabilir bilgi kümelerini oluşturmuştur. Okul içinde belirli kurallar çerçevesinde öğrenilen davranış kalıplarının mesleğe başlamalarının ardından sürdürüldüğü görülmüştür. Başlangıçta zorunlu olarak uymakla yükümlü olduklarını belirttikleri kuralların tümünün, mesleğe başlamalarının ardından hayatlarının tümüne etki eden alışkanlıklar hâlini aldığı bulgulanmıştır. Hâlen çalışıyor olduğunu belirtmiş olan veya emekli olduğunu belirten katılımcılarda da söz konusu hiyerarşik yapının devamlılığını sürdürmekte olduğu görülmüştür.

Gerçekleştirilen görüşmeler sırasında okul kurallarının birlikte yaşamalarını mümkün kılan özelliklerine vurgu yapan katılımcılar, okuldan sonraki yaşamlarında da benzer bir düzeni sağlama gereksinimi duyduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların okuldan edinmiş oldukları davranış kalıpları ve teamülleri (düzen, temizlik, toplulukta yemek yeme, diksiyon) kısaca bir arada uyum içinde yaşama davranışlarını okuldan sonraki hem mesleki hem de aile yaşantılarında korudukları bulgulanmıştır. Genel itibariyle Demiryol Meslek Okulu aracılığıyla katılımcılara aktarılmış olan tüm alışkanlıkların, demiryolcu kültürünün oluşumu ve sürekliliğini sağladığı sonucuna varılmıştır.

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde her bir katılımcı sıklıkla okulun yaşamlarını büyük ölçüde etkilediğini belirtmiştir. Demiryolcu kültürünü oluşturan ve sürdürülmesine olanak tanıyan her tür gelenek, her yıl bir kuşaktan diğerine aktarılmıştır. 1977 yılı ile 1998 yılları arasındaki öğrenciler demiryolcu kültürünü hem oluşturmuş, hem de kültürel sürekliliğin sağlanmasında aktarıcı rolünü üstlenmiştir. Katılımcılar için söz konusu geçmiş, hem sosyal hem de mesleki yaşantılarına eklemlenmiştir. Kültürel sürekliliğin sağlanmasının yalnızca okulla sınırlı kalmadığı görülmüştür.

Bireysel deneyimlerin tüm demiryolcular tarafından tecrübe edilen ortak anlamları üzerine odaklanan bu çalışmada, araştırmanın bulgularına yönelik oluşturulan kavramlardan biri de sermaye türleridir.

Bourdieu'nün toplumsal olana yönelik ilişkisel bir bakışla oluşturduğu kavramlardan olan sermaye ve türleri, araştırmanın temel dinamiklerini inşa etmek için faydalanılan kaynaklardan olmuştur. Kültürel, sosyal, ekonomik ve simgesel sermaye kavramlarının çalışma ile ilişkili yapısı gözetilmiş, ilişkisel bir perspektif benimsenerek alan ile ilişki kurulması amaçlanmıştır. Bourdieu sosyolojisinin temel argümanlarından biri olan kültürel sermayenin oluşum ve aktarımında bireylerin aile yaşantıları, sosyal çevreleri, eğitim düzeyleri, ekonomik yapıları büyük rol oynamaktadır ve demiryolcu kültürünün açıklanma girişimlerinde de Bourdieu sosyolojisinin argümanları ile ortaklıklar bulunmuştur (Bourdieu, 2015; Göker, 2014). Gerçekleştirilen görüşmeler sırasında katılımcıların kendilerinden bahsederken “*yoksul aile çocukları*” “*dar gelirli ailelerin çocukları*” şeklinde betimlemeler yaptıkları görülmüştür. Söz konusu ifadeler ailelerinin ekonomik sermayelerinin, demiryolcu olma süreçlerine etki ettiği sonucuna ulaşılmasını olanaklı kılmıştır. Eğitim aldıkları Demiryol Meslek Okulu ekonomik açıdan toplumun genelinden daha yoksul olan ailelerin başarılı çocuklarına eğitim imkânı sağlamakta ve onlara yeni bir çevre sunmaktadır. Benzer ekonomik sermayelere sahip olan ailelerin çocukları olan demiryolcular için Demiryol Meslek Okulunun, aile öğretmenleri ile benzer özellikler taşıdığı görülmüştür.

Ailelerin ekonomik sermayelerinin ortaklığında yeni bir çevre içine dâhil olan katılımcılar yeni davranış kalıpları ile bütünleşmiş bir hayata adım atmıştır. Yeni bir kültürel sermaye alanına dâhil olan Demiryolu Meslek Okulu öğrencileri, söz konusu sermayeyi farklı kalıplar üzerinden aktarmaktadır. “*Orta, dar gelirli, gariban, yoksul*” ailelerin “*başarılı ve zeki*” çocukları olan demiryolcular bulundukları kültürel sermayelerini aktarırken, kurumsal aidiyetlerinin de oluşumuna zemin hazırlayan faktörlere vurgu yapmaktadır.

Demiryol Meslek Okulu öğrencilerine, yaz ve kış dönemleri olmak üzere yılda iki defa kıyafet temininde bulunmaktadır. 14 yaşındaki bir çocuğun kişisel bakımı için gerekli olacak tüm malzemeleri okul tarafından karşılanmakta, bunlara ek olarak öğrencilerin harçlıkları da okul tarafından temin edilmektedir. Katılımcılar okul yemekhanesinde onlara sunulan yemeklerin pek çoğuyla hayatlarında ilk kez karşılaştıklarını ifade etmiştir. Gelmiş oldukları ailelerdeki maddi imkânsızlıklardan dolayı daha önce karşılaşmamış oldukları yemekler ile ancak okulda karşılaşabildiklerini beyan etmişlerdir. Okul ile başlayan süreçle birlikte yeniliklere bağlı olan olumlu gelişmeler, kurumsal aidiyetleri oluşturmalarına ve yıllar boyu korumalarına olanak tanımıştır. Demiryolcuların mesleki yaşamları boyunca çalıştıkları

kuruma olan aidiyetlerinin de söz konusu kültürel sermaye aktarımları aracılığıyla gerçekleştiği bulgulanmaktadır. Bahse konu hususlar ilişkisel bir perspektife düşünüldüğünde kültürel sermaye ve eğitim sistemi arasında belirgin bir ilişki olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır.

Kültürel sermaye ve eğitim sistemi ilişkisinde katılımcıların almış oldukları eğitimin disipline edici mekanizmaları üzerine yoğunlaştıkları gözlemlenmiştir. Disiplin ve eğitim sistemi arasında kurmuş oldukları ilişkisel yapının aktarımında katılımcılar, söz konusu disiplinin okul sonrası yaşamlarına da etki etmiş olduğunu belirtmişlerdir. Demiryolcular arası kültürel bellek aktarımında etkili olan disiplin mekanizmaları katılımcılar tarafından olumlu değerlendirilerek meşrulaştırılmaktadır.

Bourdieu kültürel sermayenin bedenselleşmiş, kurumsallaşmış ve nesnelleşmiş olarak üç hâlde var olduğunu altını çizer. Kültürel sermayenin nesnelleşmiş hâli resim kitap müzik gibi kültürel alana ilişkin ürünler ile ilgilidir. Bedenselleşmiş hâli ise bireylerin çocukluk dönemlerinden itibaren gözlemlenir. Çocukluk döneminde bireyler tarafından öğrenilen dil ve davranış kalıpları kültürel sermayenin bedenselleşmiş hâlidir. Kurumsallaşmış hâli kültürel sermayeye etki eden kamu kuruluşlarının hiyerarşik yapılanmalarında oluşan farklılıklardır.

Kültürel sermayenin üç hâli, araştırmaya dahil edilmiş olan fotoğraflar aracılığıyla aktarılan anıların içine gömülü olarak bulunmaktadır. Kültürel sermayenin bedenselleşmiş hâli demiryolcuların kendilerine özel ayrı terminoloji kullanıyor olmaları üzerinden gözlemlenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılar sıklıkla etimolojik kökeni Fransızca olan kavramlar kullanmıştır. Mesleklerine ait Fransızca kavramlar kullanarak aktarmakta oldukları anıların akışında kelimelerin anlamlarını da araştırmacıya açıklama girişiminde bulunmuşlardır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde kültürel sermayenin nesnelleşmiş hâli Demiryol Meslek Okulu Mezunlar Derneğinin yayın organı olan Kardelen dergisi aracılığıyla somutlaşmaktadır. Kültürel belleğin aktarımında bir yayın organına sahip olmanın önemi görünür olmuştur. Bu nedenle söz konusu yayının 1992 yılından itibaren sürekli kılınması, kültürel sermayenin yeni kuşaklara aktarımında da önemli bir rol oynamaktadır.

Demiryolcu kültürel sermayesinin kurumsallaşmış hâli ise hiyerarşik yapılanma şeklinde karşımıza çıkmıştır. Söz konusu üç hâlin araştırmada demiryolcu kültürel bellek aktarımında da önemli bir rol oynadığı bulgulanmıştır.

Çalışma kapsamında görünür olan bir diğer sermaye türü ise sosyal sermayedir. Bourdieu'ya göre sosyal sermaye bireylere ait olan diğer sermaye biçimlerini kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Sosyal sermayenin niteliğini, bireylerin sosyalleşme süreci etkilemektedir. Bu noktada sosyal sermayenin sürekli genişleyen bir kapsama sahip olduğunu söylemek mümkündür. Demiryolcuların sosyal sermayeleri çevresel koşulların etkisiyle durmaksızın şekillenmekte-genişlemektedir.

Katılımcıların aktardığı anlatılar kapsamında demiryolcu kültürünün çevrelediği sosyal alanlardan uzaklaşmamış oldukları görülmüştür. Okul, mesleki ve sosyal yaşam alanlarında geçmişte kurmuş ve şimdi kurmakta oldukları ilişkiler belirli bir çevrede süregelmektedir.

Sosyal sermayenin oluşumunda ve sürdürülmesinde hiyerarşik yapılanmaların da etkili olduğu görülmüştür. Kamu kurumlarında yaşanan yönetsel değişimler, sosyal sermayeye dayanan ve sosyal sermaye aracılığıyla şekillenen sosyal ilişkilere de etki etmektedir. Katılımcıların her biri yaşamlarını şekillendiren ve düzenleyen sosyal yapılanmalardan biri olarak Demiryol Meslek Okulu Mezunları Derneği üyeliklerinden bahsetmektedir. Sosyal sermaye biçimlerinde görülen parti ve dernek üyeliklerindeki eşitsiz yapının, demiryolcular arasında kurulmadığı gözlemlenmiştir. Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcılar söz konusu derneğe olan üyeliklerini grup üyeleri arasında eşitsiz ilişkiler oluşturan ya da işlevsel bir araç olarak kullanılan ilişki ağları olarak tanımlamamaktadır. Dernek üyeliği çerçevesinde oluşan sosyal sermaye, demiryolcular arasındaki kolektif bağları güçlendirmek için kullanılmaktadır.

Katılımcılar arası kuşaksal farklılıklar olsa da 1977 yılından 1998 yılına kadar olan süreçte her bir katılımcının mevcut sermayelerini sürdürmeleri hususunda benzer adımlar attığı görülmüştür. Tüm katılımcılar kültürel, sosyal, ekonomik sermaye türlerinin her birini sürdürmeye ve aktarmaya eğilimlidir. Demiryolcular arasında kurulan kuvvetli kolektif bağlar, dayanışma ve örgütlenme ağlarının incelenmesiyle de karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmada demiryolcular arasında kurulan örgütlenme ve dayanışma ağlarına ilişkin bulgular başta Durkheim'in dayanışma kuramı olmak üzere, Goffman'ın çerçeveleme kuramı ve Assmann'ın kültürel bellek aktarımında dayanışma ve örgütlenme vurgusu temelinde ele alınmıştır.

Katılımcıların demiryolculuğun anlamı ve kültürel yapısına ilişkin anlatılarında Durkheim'in dayanışma türlerinin her ikisine de rastlanmıştır. Demiryolcular arasında kurulan her ilişki belirli bir mecburiyeti içerirken aynı zamanda yüz yüze ve samimi bir nitelik taşımaktadır. Örneğin aileye ilişkin olan kavramlar aracılığıyla kurulan hiyerarşik ilişkiler, demiryolcular için baskıcı bir anlayışla ele alınmamaktadır. Aksine kurallara dayalı olan ilişki ağlarının katılımcılar tarafından meşrulaştırıldığı görülmektedir. Demiryolcu kültürel yapısının hem organik hem mekanik dayanışma biçimlerini içerdiği görülmüştür. Goffman tarafından ifade edilen çerçeveleme kuramının da görünür olduğu husus, kader birliğidir. Katılımcılar dayanışma ve örgütlenme ağlarını yalnızca eğitim aldıkları okulla sınırlı olmadığını aynı zamanda ilk meslek yıllarında da kader birliği içinde olduklarını belirtmektedir. Her bir katılımcı anlatılarında mesleki yaşamlarında karşılaşmış oldukları zorluklardan söz etmekte ve kendileri gibi demiryolcu olanların yaşamış oldukları zorluklara şahitlik ettiklerini ifade etmektedir. Araştırmaya dahil edilen her bir katılımcıların, demiryolcular arası kurulmuş olan dayanışma ve örgütlenme biçimlerini gurur ve özlemle anmakta olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcıların tüm anlatılarında, en kişisel olan anılarında dahi “biz” dilini kullanmakta oldukları da görülmüştür. Katılımcıların her biri, kullanmış oldukları “biz” diliyle demiryolcular arası dayanışma ağlarını vurgulamaktadır. Kişisel yaşam deneyimlerinin aktarımında dahi benzer bir ortak dil kullanıyor olmaları, demiryolcuların kültürel belleklerinin aktarımında da önemli bir rol oynamaktadır. Sözü edilen anlatılar çerçevesinde kendilerinden sonra gelen kuşaklara da belleklerinde depolanmış olan dayanışma biçimlerinin bilgisi aktarılmaktadır. Özetle dilin, toplumsal bilginin aktarımında önemli bir araç olduğu, Schutz'un bilgi stoğu tanımlamasını yaptığı bellekte depolanan bilgilerin konuşularak yaşatıldığı ve kendilerinden sonraki kuşaklara aktarıldığı bulgulanmıştır.

Demiryolcular arası dayanışma ve örgütlenme ağları, yalnızca almış oldukları eğitimle ya da kullandıkları ortak terminolojileriyle sınırlı değildir. Kendilerini demiryolcu olarak tanımlayan katılımcılar, aralarında kurulu olan ekonomik dayanışma ağından da söz etmiştir.

Demiryol Meslek Okulu Mezunlar Derneği Yardımlaşma Sandığı bu ekonomik dayanışmanın bir örneğini sunmaktadır. Dayanışma sandığı ile demiryolcular, maddi gereksinimlerini karşılamakta, düşük faizli kredi çekebilmekte ve emeklilik sonrası için yatırım yapmaktadır. Sandık ayrıca demiryolcu çocuklarının eğitimleri için de burs imkânı sağlamaktadır. Doğal afetler, küresel salgınlar gibi toplumu etkileyen olaylarda da faaliyette kalarak demiryolcular arası dayanışma ve örgütlenme ağlarının ülke çapında kullanılabilir olmasına olanak tanımıştır. Bahse konu sandık yalnızca demiryolcular ve ailelerine değil, toplumda gereksinim duyan her bir grup veya bireye yardımcı olmak gibi kamu yararı gözetilen bir misyon üstlenmiştir.

Demiryolcular arası dayanışma örneklerinden biri de çalışmanın gerçekleştirilme sürecinde görülmüştür. Her bir katılımcı görüşmelere ciddiye, sorumluluk ve yardımlaşma duygusuyla yaklaşmıştır. Çalışmaya katılım sağlamalarının, kendileri için demiryollarına duydukları minnet borcunu yerine getirme anlamı ifade ettiği belirtilmiştir. Görüşmeler esnasında özenli giyimleri dikkat çekmiş, bu durum katılımcıların çalışmanın konusuna ve demiryolculuğa vermiş oldukları önemi yansıttığı biçiminde yorumlanmıştır. Katılımcılar araştırmaya yarar sağlayacağına inandıkları demiryolculuğa ilişkin her türlü materyali görüşmeler esnasında kullanıma sunmuştur. Çalışma kapsamına dahil edilmeyen söz konusu materyaller, fotoğrafta yer almaları sebebiyle katılımcılar tarafından temin edilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların yaşam alanlarında demiryollarına ait figürlerin varlığı gözlemlenmiştir. Tren tabloları, Demiryol Meslek Okulu Mezunlar Derneğine ait kupa ve saatler, antika ve nostaljik ürünler yaşam alanlarındaki dekorasyonun birer parçası olarak konumlandırılmıştır.

Görüşmeler sırasında katılımcıların kendilerine yöneltilen her bir soruya cevap verme uğraşı içinde oldukları, görüşmelere saatinde katıldıkları, araştırmaya dahil olma durumunu bir görev kabul ettikleri ayrıca gözlemlenmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sonlandırılrsa da belirli aralıklarla araştırmacıyla iletişime geçilerek herhangi bir şeye ihtiyaç duyulup duyulmadığı sorgulanmıştır. Demiryolcu etkinliklerinin bilgisi aktarılmış ve araştırmacı davet edilmiştir. Bu etkinliklerden Balıkesir'in Akçay ilçesinde düzenlenen Mezuniyette 40. Yıl Etkinliği, Eskişehir'de düzenlenen Pilav Günü Etkinliği, İzmir'de TCDD Urla Eğitim ve Dinlenme Tesislerinde gerçekleşen demiryolcu buluşmalarına katılım

sağlanmıştır. Bu gözlemlerden hareketle demiryolcu dayanışma ve yardımlaşmasının aile kavramı üzerinden şekillendiği, samimi ilişkiler çerçevesinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Geçmiş, anıların bağlandığı sembolik figürlere yönelerek kültürel belleğin oluşumu ve aktarımında merkezi bir rol oynar. Assmann söz konusu sembolik hatırlatıcı işaretleri hatırlama figürleri olarak tanımlar. Hatırlama figürlerini zamana-mekâna bağlılık, gruba bağlılık, aidiyet, tarihin yeniden kurulması başlıkları altında ele alır. Sembolik hatırlama figürleri kavramı ile ifade edilmek istenen bayramlar, törenler gibi bireylerin anılarındaki tarihler ile ilişkisi bulunan işaretlerdir. Bugün olan olayları geçmiş odaklı bir okuma ile anlama uğraşında mitler ve efsaneler de tarihi yeniden kuran öyküler olarak karşımıza çıkar. Katılımcılar tarihi yeniden kuran anlatılarında sıklıkla demiryollarının kurucusu ve ilk Genel Müdürü olan Behiç Erkin'den söz eder.

Hatırlama figürlerinin kültürel bellek aktarımındaki rollerinden bir diğeri ise zamana ve mekâna bağlılık çerçevesinde ele alınır. Hatırlama eyleminin bireylerin belleklerindeki zihinsel bir faaliyet olmaktan çıkarak somutlaşmasını sağlayan mekânlar, demiryolcuların ortak belleklerinin oluşumunda önem taşır. Katılımcılar arası ortaklıkların oluşumunu sağlayan ve geçmiş anılarının yeniden canlanmasına olanak tanıyan mekânsal özdeşlikler, anıların depolandığı somut alanları oluşturmuştur.

Fotoğraflardaki mekânlar üzerinden anılarını aktaran katılımcıların, kültürel belleklerinin oluşumunda etkisi olan söz konusu mekânlar hakkında da bilgi vermeye eğilimli oldukları gözlemlenmiştir. Fotoğraflarda geçen mekânsal ortaklıklar temelinde kültürel bellek, her yıl aynı mekânlarda düzenlenen etkinlikler çerçevesinde aktarılarak sürekli kılınmaktadır. Katılımcıların söz konusu mekânlarda yeniden bir araya gelmeleri, çocukluk anılarına geri dönüş niteliği taşımaktadır. Her bir katılımcı fotoğraflarda yer alan mekânlarda yeniden bir araya geldiklerinde kendilerini fotoğraftaki yaşlarında hissettiklerini belirtmiştir. Söz konusu bulgu, ilk olarak araştırmanın başında gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde gözlemlenmiş, katılımcılar ile yapılan derinlemesine görüşmelerde somutlaşmıştır. Bu noktada geçmiş ritüelleri aynı mekânlarda tekrarlamının kültürel bellek aktarımında etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Geçmişte olanı günümüze aktarmada mekânların, anıların bireylerin belleklerinde canlı tutulmasını sağladığı sonucuna varılmıştır. Aynı mekânlarda bir araya gelen demiryolcular için ortak mekânlar, geçmişteki anlatı ortaklıklarının korunmasını ve yeniden inşa edilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece aynı mekânda yinelenen eylemler

aracılığıyla kültür aktarımında Paul Connerton'un sözünü ettiği bedensel pratiklerin yansımaları görülmüştür.

Kültürel bellek yalnızca zamana ve mekâna olan bağılıklar temelinde değil, aynı zamanda bireylere somut bir kimlik kazandıran gruba aidiyet olgusu çerçevesinde de ele alınır. Demiryolcuların kendi kimliklerini ve gruba aidiyetlerini oluşturan kültürlerini, kısaca hayat hikayelerini anlatı temelinde kurdukları gözlemlenmiştir. Her bir anlatı aynı zamanda demiryolcuların belleklerindeki yeni bir anlatının canlanmasına aracılık etmiştir. Bu anılar bazen onlara ait gibi gözükse de kendilerinden başka kişilerin anılarını da içermekte, kendi anılarına eklenmiş başka anıları da kapsamaktadır. Demiryolcu kültürel belleğinin pek çok anının birleşiminden meydana gelmekte olduğu görülmüş, Halbswachs'ın hatırlama eyleminin toplumsallığına olan vurgusu ile bütünleşmiştir.

Araştırmada demiryolcu kültürünün ve kültürel bellek aktarımının 1977 yılından 1998 yılına kadar olan 21 yıllık sürecinde nasıl gerçekleştiğine ilişkin sorular, gruba bağılılık ve aidiyetin görünür olmasını sağlamaya yönelik tasarlanmıştır. Sosyal bir grup olan demiryolcular arası kurulan bağın güçlü ve zayıf noktalarına ise ayrıca odaklanılmıştır. Demiryolcuların gruba olan aidiyetlerinin Demiryol Meslek Okulundaki söylemler aracılığıyla kurulmuş olduğu ve mesleki yaşamlarına da kolektif bir bilinç ile yansıdığı gözlemlenmiştir. Aidiyetlerinin temelini Demiryol Meslek Okulunda eğitim görmüş olmaları üzerinden tanımlayan katılımcılar, grup içi birlikteliğe sıklıkla vurgu yapmıştır.

Assmann'ın kültürel belleğin oluşumunda tarihin yeniden kuruluşuna yapmış olduğu vurgu, demiryolcuların kurumsal giyim ve davranış pratiklerini içselleştirmesiyle belirginleşmiştir. Katılımcıların yaşanan tarihsel değişimleri söz konusu kıyafetler üzerinden tanımlamış olduğu bulgulanmıştır. Bu noktada kıyafetlerin; yalnızca kurumsal bir pratiği temsil etmekten öteye geçtiği, kültürel özdeşlik üzerine etkisi olan sembollerden olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır.

Tarihsel değişimler aracılığıyla, geçmişte olanı olduğu gibi bugüne aktaramadıklarını belirten katılımcılar, kurallarda yaşanan değişimlerin hem okul yaşamlarında hem de mesleki yaşamlarında etkisinin olduğunu belirtmiş, geçmişteki disiplin mekanizmalarının ve kuralların muhafaza edilemediğini ifade etmiştir. Tarihsel ve yönetsel değişimlerin kültürel

yapılarında da çeşitli yeniliklere yol açtığını belirten katılımcılar, bu durumu fotoğraflardaki dönemin okul ve meslek üniformaları üzerinden betimlemiştir.

Katılımcıların anlatıları çerçevesinde, bugünkü anlamıyla bir demiryolcu kültürünün yeniden kurulan bir geçmiş anlamı taşıdığını söylemek mümkündür. Zamansal değişimler çerçevesinde demiryolcu kültürel bellek aktarımı yeni kuralların oluşmasıyla gerçekleşmiş, geçmişin bu kültür içinde yeniden örgütlendiği sonucuna varılmıştır.

Kültürel bellek aktarımında bir gruba ait olan bilgilerin ve grup üyeliklerinin kimliklerinin koruyuculuğunu üstlenen ritüeller, araştırmada yer alan fotoğraflara yansımaları üzerinden ele alınmıştır. Demiryolcu fotoğraflarında yer alan mesleki semboller ve ritüellerin, katılımcıların geçmişle kurmuş oldukları bağın sürekliliğini sağlanmalarında önemli bir etkisinin olduğu bulgulanmıştır. Katılımcıların da söz konusu mesleki ritüellerin sürekliliğinin sağlanmasında, geçmişle olan ilişkilerindeki bağları güçlendirme istenciyle hareket ettiği gözlemlenmiştir.

Demiryolcuların kendilerine ait olduklarını belirttikleri fotoğrafların üzerine odaklanıldığında da anıların gruptan bağımsız olmadığı, grubun tümüne dair bir anımsamaya aracı olduğu tespit edilmiştir. Demiryolcuların yalnızca kendilerinin olduğu kişisel fotoğraflarında dahi gruba ve kültürel yapıya bağlılık sergilemekte oldukları görülmüştür. Fotoğrafların her biri farklı mekânlarda, farklı kişilerle farklı kişiler tarafından çekilmiş olsa da katılımcıların belleklerindeki ortak anıları ortaya çıkartmıştır. Bu durum kişisel fotoğraf albümleri aracılığıyla somutlaştırılmıştır.

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde fotoğrafların nerede çekilmiş olduğundan ziyade fotoğrafta kimlerin olduğu ve geçen zamanın üzerine yoğunlaşıldığı bulgulanmıştır. Bu durum özellikle 1986 yılına kadar etkin biçimde gözlemlenmiş, demiryolcular tarafından da üzerinde durulmuştur. 1986 yılı ve sonrasına ait fotoğrafları içeren görüşmelerde ise bu durumun aksine fotoğrafta verilen pozlar, bakışlar ve mekânsal estetik ön plandadır. Bu tarihten sonra fotoğraflarda estetik bir etki yaratılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Söz konusu tarihlerden itibaren fotoğraf makinesine ulaşımın kolaylaştığı, fotoğraf makinesinin gündelik yaşamın bir parçası hâlini almaya başladığı, toplum geneline hızla yayılan bir araç olduğu görülmüştür. Fotoğrafın zaman içindeki kullanım değerinde yaşanan değişimlere ek olarak fotoğraflarda Türkiye’de yaşanan kültürel değişimlerin izlerine rastlanmıştır. 1980’li

yılların arabesk kültürü, 1990'lı yılların modası, 2000'li yılların teknolojik değişimleri demiryolcu fotoğraflarına yansıyan toplumsal ve kültürel farklılaşmalardan bazılarıdır.

Demiryolcular teknolojik değişimlerden söz ederken demiryolcu kültürünün temelinde insan hayatının korunmasının var olduğunun önemini vurgulamaktadır. Tren kazalarında kaybedilen insanlar ve arkadaşları üzerinde yorumlar yapmaktan çekindikleri, ölüme dair anıları yeniden anımsamamak istedikleri görülmüştür. Demiryolcu fotoğraflarına yansıyan kültürel değişimler ortaya çıkarılırken katılımcıların sorumluluk bilincine ilişkin yaptıkları vurgular dikkat çekmektedir. Demiryolculuğun anlamının sorumluluk kavramı ile eşdeğer kılındığı belirtilmiştir.

Katılımcıların yaşamlarının bir parçası hatta anlamı olarak tanımladıkları demiryolculuğa ilişkin fotoğrafları özenle korumakta oldukları gözlemlenmiştir. Söz konusu fotoğraflar, katılımcıların demiryolcu olma süreçlerinin somut birer yansımalarıdır. Fotoğraflar ile birlikte fotoğraflar üzerine konuşmak, katılımcıların fotoğraflara yönelik algılarının anlaşılabilir olması bakımından son derece önemlidir. Katılımcılar için fotoğraflar, ait hissettikleri toplumsal grubu niteledikleri aile kavramı ile beraber güç aldıkları birer anımsama aracı hâlinedir. Demiryolcu kültürünü, katılımcıların yaşanmışlıklarını ve hatta kendi deyimleriyle yaşamlarının yansımalarını oluşturan fotoğraflar, geçmişin somut birer kanıtıdır. Katılımcılar fotoğraflarına çok değer verdiklerini, korumak adına önlemler aldıklarını, kendilerinden sonra da bu fotoğraflara sahip çıkılmasını vasiyet ettiklerini belirtmiştir.

Demiryolcu fotoğraflarının değerini emek, bir arada olma, kardeşlik duygusu, aidiyet ve gruba bağlılık, kayıplar, mekânsal özellikler, katılımcıların belleklerinde canlanan anılar ve geçmişe duyulan özlem belirlemektedir. Fotoğrafların rengi siyah-beyazdan renkliye dönüşse de ortak değerler aynı kalmıştır. Araştırmada belleğin sosyal formlarına ilişkin düşüncelerden hareketle demiryolcuların kültürel belleklerinin izi fotoğraflar üzerinden sürülmüş, sonuçlar alana sunulmuştur.

5. KAYNAKLAR

- Akalan, A. O. (2010). Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Anaç, H. (2016). Georges Duby'nin Tarihyazımı Üzerine Yaklaşımları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3(9), 1-35.
- Augustinus, A. (2010). İtiraflar (Çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı yayınevi.
- Aristotle. (2016). On Memory and Reminiscence, Rise of Douai Publishing Group.
- Assmann, A. (2006). Memory, Individual and Collective. *The Oxford handbook of contextual political analysis*, Edited by Robert E. Goodin and Charles Tilly, 5, 210.
- Assmann, J. (2011). Communicative and cultural memory. In *Cultural memories* (pp. 15-27). Springer, Dordrecht.
- Assmann, J. (2015). Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı. *Hatırlama ve Politik Kimlik. İstanbul, Ayrıntı*.
- Assmann, A. (2021). Cultural memory. In *Social Trauma—An Interdisciplinary Textbook* (pp. 25-36). Springer, Cham.
- Barash, J. A. (2007). Belleğin kaynakları. *Cogito*, 50, 11-22.
- Barthes, R. (1996) Camera Lucida Fotoğraf Üzerine Düşünceler, (Çev. Akçakaya, R.) Altıkkırkbeş Yayınları 4/2: İstanbul.
- Barthes, R. (1979). Göstergebilim İlkeleri (Çev. Vardar, B., Rifat, M.) Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Becker, H. (2016). Toplumu Anlatmak, (Çev. Geniş, Ş., Arıcan, E., Hazır, M.) Heretik Yayınları: Ankara.
- Bell, C. M. (1997). Ritual: Perspectives and Dimensions. Oxford University Press.

- Bell, C., & Kreinath, J. (2021). *Ritual. The Wiley Blackwell Companion to the Study of Religion*, 382–399.
- Berger, J., & Mohr, J. (1976). *Arbeitsmigranten: Erfahrungen/Bilder/Analysen*. (Çev. Depeli, G.)Hamburg: Rowohlt.
- Berger, J. (2015). *Bir fotoğrafı anlamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek*. Çev. Işık Ergüden. *Dost Yayınevi, Ankara*.
- Benjamin, W. (2012). *Fotoğrafın Kısa Tarihi: Teknik araçlarla yeniden-üretim (çoğaltma) çağında sanat eseri*. Agora Kitaplığı.
- Blain, J. (2007). Bellek, Tarih ve Unutuş - Paul Ricœur'le Söyleşi. Çev.: Orçun Türkay. *Cogito*, 50, 141-156.
- Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital." in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, (edited by J. G. Richardson). 241-258. Greenwood Press: New York.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, Heretik Yayıncılık: Ankara.
- Brockmeier, J. (2002). Introduction: Searching for cultural memory. *Culture & Psychology*, 8(1), 5-14.
- Brubaker, R. (1985). Rethinking classical theory: The sociological vision of Pierre Bourdieu. *Theory and society*, 14(6), 745-775.
- Boyer, P., & Wertsch, J. V. (Eds.). (2009). *Memory in mind and culture*. Cambridge University Press.
- Burri, R. V. (2012). Visual rationalities: Towards a sociology of images. *Current Sociology*, 60(1), 45–60.
- Can, D., Taylor, C., & Ricoeur, P. (2003). Discussion: Ricoeur on Narrative. *On Paul Ricoeur Narrative and Interpretation*. (160-188). Routledge.

- Cappelletto, F. (2003). *Long-Term Memory of Extreme Events: From Autobiography to History. The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9(2), 241–260.
- Cleveland-Stevens, E. C. (1915). *English Railways: Their Development and Their Relation to the State*. London: George Routledge and Sons Ltd. s.302-304
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Connerton, P. (1989). How societies remember, *Social memory.*, 61(1), 6–40.
- Connerton, P. (1999), *Toplumlar Nasıl Hatırlar*, Çev: Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım İstanbul.
- Cox, R. R. (1973). Schutz's Theory of Relevance and the We-relation. *Research in Phenomenology*, 3(1), 121-145.
- Craib, I. (1992), *Bir İşbirliği Olarak Toplum: Fenomenolojik Sosyoloji ve Etnometodoloji*, (Çev. Ümit Tatlıcan) Erişim: 27.11.201, [http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Bir-Isbirligi-Olarak-Toplum-Fenomenolojik-Sosyoloji-ve-Etnometodoloji-\(Ian-Craib,-1992\).pdf](http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Bir-Isbirligi-Olarak-Toplum-Fenomenolojik-Sosyoloji-ve-Etnometodoloji-(Ian-Craib,-1992).pdf)
- Çağla, C. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. *Cogito*, 50, 217-233.
- Çeğin, G., Göker, E., Arlı, A., & Tatlıcan, Ü. (2007). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Devine, P. (2003). A Theoretical Overview of Memory and Conflict, (Editör: EdCirms, Michael D. Roe). *The Role Of Memory in Ethnic Conflict*, New York: Palgrave Macmillan, s. 9-34.
- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve Tin bilimleri*. Doğan Özlem Çev. Birinci baskı. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Draaisma, D. (2007), *Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*, Çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul.

- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin Yöntem Kuralları ve Aile Toplumbiliminde Uygulanması* (1. Baskı) (Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya) Cem Yayınevi: İstanbul.
- Erdoğan, T. (2013). Açık tarihçilik: tarih inşasında tartışmalı konular–yeni eğilimler–yeni imkânlar. *Cogito, Tarihyazıcılığı Özel Sayısı*, (73), 400-434.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü* (Vol. 12). 6. basım Remzi kitabevi.
- Freud, S. (1950). Remembering, Repeating and Working-through. Further Recommendations on the Technique of Psycho-Analysis II. *SE*, 12.
- Freud, S. (1951). A note upon the ‘mystic writing-pad’. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works* (pp. 225-232).
- Gedi, N., & Elam, Y. (1996). Collective memory—what is it?. *History and memory*, 8(1), 30-50.
- George, G. (1956). *The Sociology of Ritual. The American Catholic Sociological Review*, 17(2), 117.
- Giddens, A. (2003). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi)*. (çev. Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız). (Birinci Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Glassie, H. (1995). Tradition. *The Journal of American Folklore*, 108 (430), 395.
- Göker, E. (2014). “Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?”, G.Çeğin, E.Göker, A.Arlı, Ü.Tatlıcan (Der.), Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Sosyolojisi, (s. 277-302) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Grady, J. (1996). The Scope of Visual Sociology. *Visual Sociology, International Visual Sociology Association*, 11(2), 10–24.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press: United States.

- Goffman, E. (2004). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. Metis Yayınları: İstanbul.
- Göle, M. (2007). Doğru olmadığını biliyorum ama öyle hatırlıyorum. *Cogito*, 50, 23-30
- Güven, U. Z. ve Ergur, A. (2014). Dünyada ve Türkiye’de müzik sosyolojisinin yeri ve gelişimi, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, s.1-19
- Güvenç, B. (1979). İnsan ve Kültür (Human and culture). 3. Baskı. *Remzi Kitabevi. İstanbul*.
- Halbwachs, M. (2007). Kolektif bellek ve zaman. *Cogito*, 50. 55-76
- Halbwachs, M. (2018). Kolektif Hafıza (Banu Barış, Çev.). Heretik Yayınları 2. Baskı: Ankara
- Halbwachs M. (2019). Kolektif Hafıza Kitabı. (Zehra Can, Ümit Keskin, Tarık Özbek, Çev.) Dipnot Yayınları 1. Baskı: Ankara
- Harper D (2002) Talking about pictures: A case for photo elicitation. *Visual Studies* 17(1): 13–26.
- Harper, D. (2012). *Visual sociology*. Routledge: United Kingdom.
- Harper, D. (2019). *Visual sociology: Expanding sociological vision*. In *New technology in sociology* (pp. 81-97). Routledge.
- Harwood, F. (1976). Myth, memory, and the oral tradition: Cicero in the Trobriands. *American Anthropologist*, 78(4), 783-796.
- Hoelscher, S., & Alderman, D. H. (2004). Memory and place: geographies of a critical relationship. *Social & Cultural Geography*, 5(3), 347-355.
- Husserl, E. (1970). *Logical Investigations* (J. Findlay Trans.). New York: Humanities Press.
- Husserl, E. (2010). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. (Çev. Harun Tepe). 1. Baskı, Bilgesu Yayıncılık: Ankara.
- Ignatow, G., Robinson, L. (2017) Pierre Bourdieu: Theorizing the Digital, *Information, Communication & Society*, 20:7, 950-966

- İlhan, M. E. (2015). Gelenek Ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma. *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(8), 1395-1407.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: themes and issues. *Time & society*, 10(1), 29-44.
- Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and theory*, 41(2), 179-197.
- Kazel, G. İ. (2017). Görsel Kültür İle Sosyoloji Arasındaki İlişki. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 45-69.
- Kılıç, S., N. (2021). Alfred Schutz ve Fenomenolojik Sosyolojisi. (Editör Tatlıcan, Ü.) Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Kuhn, A. (2007). *Photography and cultural memory: a methodological exploration*. *Visual Studies*, 22(3), 283–292.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). Culture: a critical review of concepts and definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University*, 47(1), viii, 223.
- Lawler, E. J., Thye, S. R., & Yoon, J. (2014). Emotions and group ties in social exchange. In *Handbook of the sociology of emotions: Volume II* (pp. 77-101). Springer, Dordrecht.
- Lefebvre, H. (2014) *Mekânın Üretimi* (2. Baskı) (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Locke, J. (1948). An essay concerning human understanding, 1690. In W. Dennis (Ed.), *Readings in the history of psychology* (pp. 55–68). Appleton-Century-Crofts.
- Locke, J. (1999). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir deneme*. Öteki Yayınevi.
- Marcus, G. E. (1995) “Ethnography in/of the world system: The emergence of multi sited ethnography.” *Annual Review of Anthropology*, 142: 95-117.
- Madison, G. B. (2003). Hermeneutics: Gadamer and Ricoeur. In *Routledge History of Philosophy Volume VIII* (240-288). Routledge.

- Merleau-Ponty, M. (2007). What is Phenomenology? In *The merleau-ponty reader*. (T. Toadvine & L. Lawlor. Eds.) Evanston, Ill.: Northwestern University Press. 55-68. USA.
- Misztal, B. A. (2003). Durkheim on collective memory. *Journal of Classical Sociology*, 3(2), 123-143.
- Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları, çev. Mehmet Emin Özcan, (Ankara: Dost Kitabevi, 2006).
- Nietzsche, F. (2015). Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası Zamana Aykırı Bakışlar-2. çev. Mustafa Tüzel. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı. İstanbul.
- Nikiforova, B. (2019). Trajectories of memory and glance: a reflection on visual culture. *Creativity Studies*, 12(2), 394-398.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif bellek: iki farklı kültür. *Moment Dergi*, 1(2), 175-211.
- Olick, J., K. Vered, V., S. Levy, D. (2019). Kolektif Hafıza Kitabı. (Zehra Can, Ümit Keskin, Tarık Özbek, Çev.) Dipnot Yayınları 1. Baskı: Ankara
- Olick, J. K., & Robbins, J. (1998). Social memory studies: From “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of sociology*, 24(1), 105-140.
- Özdamar Akarçay, G. (2022). Eski Bir Fotoğrafın Peşinde Kentin Otoetnografik İzini Sürmek: Yeniden Fotoğraflanan Çukurçarşı’dan Geriye Kalanlar. *Moment Dergi*, 9(1), 169-198.
- Özmkas, U. (2009). Charles Sanders Peirce’in Gösterge Kavramı. *Uşak Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 2(1), 32-45.
- Pearson, K. A. (2007). Virtüelin Gerçekliği: Bergson ve Deleuze. çev. Ş. Öztürk, N. Polat. *Cogito*, (s 50), 87-103.
- Peterson, R. (2018). Memory and Remembrance. *The Encyclopedia of Archaeological Sciences*.

- Platon, (1942). Menon. Çev. Adnan Cemgil. Maarif Matbaası, İstanbul.
- Platon, (2010). Diyaloglar. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Polat, N. (2007). Bellek ve Yabancı İçin Sorumluluk: Etik ‘İyi Yaşam’ Fikri İçin Kısa Bir Giriş. *Cogito, Bellek: Öncesiz, Sonrasız*, 77-86.
- Poole, R. (2008). *Memory, history and the claims of the past. Memory Studies*, 1(2), 149–166.
- Poster, M. (2002). *Visual studies as media studies. Journal of Visual Culture*, 1(1), 67–70.
- Power, E. M. (1999). An Introduction to Pierre Bourdieu’s Key Theoretical Concepts. *Journal for the Study of Food and Society*, 3(1), 48–52.
- Pultar, G., (2019). Antik Bellek Tekniğinden Bellek Çubuğuna Doğru Kültürel Belleğin Kavramsal Temelleri, Pelin Şahin Tekinalp vd., (Ed.) Kültürel Bellek 2016, s.350-381. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, A. W. (1996). Durkheim's Epistemology: The Neglected Argument. *American Journal of Sociology*, 102(2), 430-482.
- Richardson, J., (1986) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport, CT: Greenwood, pp. 241–58
- Ricoeur, P. (1990). *Time and Narrative*, (volume 1), Trans. By, K. McLaughlin, D. Pellauer, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Ricoeur, P. (2003). Narrative Identity. In *On Paul Ricoeur* (translated by David Wood). (pp. 188-199). Routledge.
- Ricoeur, P. (2007). *Yorum Teorisi / Söylem ve Artı Anlam. Çev: Gökhan Yavuz Demir, İstanbul, Paradigma Yay.*
- Ricoeur, P. (2007). *Zaman ve Anlatı: 1. Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*. Çev. Rifat, S., & Rifat, M. *İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları*.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (çev. M. Emin Özcan) *İstanbul: Metis Yayınları*.

- Rifat, M. (2007). Türkçe çevirinin önsözü. *Zaman ve Anlatı-1. Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis* (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, s. 7-11). İstanbul: Yapı ve Kredi.
- Rifat, M. (2009). Göstergebilimin ABC'si, İstanbul: Say Yayınları.
- Rızvanoğlu, E. (2020). Locke ve Hume'un Kişisel Özdeşlik Anlayışları Bağlamında Benlik, Bellek ve Bilinç. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 10(10: 3).
- Robinson, H. (2012). Remembering things differently: Museums, libraries and archives as memory institutions and the implications for convergence. *Museum Management and Curatorship*, 27(4), 413-429.
- Sağlamtimur, Ö., Z. (2018). Kültürel Bellek ve Fotoğraf. *Gelenekselden Dijitale Uluslararası Medya Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 164-173.
- Sarlo, B. (2012). Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sather-Wagstaff, J. (2015). Heritage and memory. In *The Palgrave handbook of contemporary heritage research* (pp. 191-204). Palgrave Macmillan, London.
- Schroeder, R. (1992) Max Weber ve Kültür Sosyolojisi (Çev. Mehmet Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- Schutz, A. (1946). The well-informed citizen: An essay on the social distribution of knowledge. *Social research*, 463-478.
- Schutz, A. (1970). *Alfred Schutz on phenomenology and social relations* (Vol. 360). University of Chicago Press.
- Schutz, A. (1970). *Edmund Husserl's Ideas, Volume II. Collected Papers III*, 15-39.
- Schutz, A., & Luckmann, T. (1973). *The structures of the life-world* (Vol. 1). Northwestern University press, USA.
- Shils, E. (1971). Tradition. *Comparative Studies in Society and History*, 13(02), 122.

- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz (Yayına Hazırlayan). (Birinci Baskı). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Simms, K. (2003). *Paul Ricoeur*. Routledge, Taylor & Francis e-Library, London.
- Sontag, S. (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak*, Çev. Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Stewart, J. (2016) 'Visual culture studies and cultural sociology: extractive seeing.', in *The Sage handbook of cultural sociology*. London: Sage, pp. 322-334.
- Steven, H. Derek, A. (2004). *Memory and place: geographies of a critical relationship*. *Social & Cultural Geography*, 5(3), 347–355.
- Şahin İ. (2016). *Heterodoks Bir Sosyal Gerçeklik İçin Heterodoks Bir Sosyoloji*. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (36), 158-190.
- Şahin, D. (2018). Fotoğraf ve bellek: Shimon Attie, Marcelo Brodsky. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(26), 875-884.
- Tatar, T. (2000). Gelenek ve gelecek. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (26), 199-215.
- TCDD (2018), *Osmanlı'dan Bugüne Türk Demiryollarının 162 yıllık Öyküsü*, 9. Baskı, Ankara.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin sesi: sözlü tarih*. (Çev. Şehnaz Layıkel) Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toksoy, N. G. (2019). Fotoğraf aslında neyin belgesi? fotoğrafın toplumsallığı ve medya ve gerçeklik tartışmalarında değişmeyen rolü. *Mediterranean Journal of Humanities*, 491-505.
- Traverso, E. (2009). *Geçmiş kullanma kılavuzu*. *İstanbul: Versus*.
- Türk, E. (2015). *Sosyolojik Düşüncede Sosyal Sermaye Tartışmaları: Pierre Bourdieu ve James Samuel Coleman Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz*. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2), 127-149.

- Uçak, H. (2001). Demiryolları Mecmuası ve Demiryolu Dergileri, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* (1).
- Yahalom, J. (2013). Mothers and the Phenomenology of the Memorable Photograph. *Phenomenology & Practice*, 7(1), 126-138.
- Yaman, H. (2021) İnsan Neden Unutur? Düşünsel Bir Figür Olarak Unutma Sorunsalı. *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 613-630.
- Yarcı, S. (2011). Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 125-135.
- Yates, F. A. (1999). *The Art of Memory*. Chicago University of Chicago Press: London.
- Zuev, D., & Krase, J. (2017). Visual sociology. *International Sociological Association* 1-12.
- Waldenfels, B. (2010). *Fenomenolojiye giriş (Çev. Mesut Keskin)*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Warburton, N. (2011). Felsefenin kısa tarihi. *Çev. Güçlü Ateşoğlu*, 5. alfa felsefe yayınları 2. baskı
- Wertsch, J. V. (2009). Collective Memory. *Memory in Mind and Culture*, 117-137.
- White, H. (2013). Tarihsel Olay. *Cogito, Tarih Yazıcılığı Özel Sayısı (73)*, 61-86.
- Williams, R. (1958). Culture is ordinary. *Schooling the symbolic animal: Social and cultural dimensions of education*, 74.
- Williams, R. (1976). *Developments in the Sociology of Culture. Sociology*, 10(3), 497-506.
- Williams, R. (1993). *Kültür (Çev. Suavi Aydın)*, Ankara: İmge Kitabevi
- Winter, J. (2009). Historians and sites of memory. *Memory in mind and culture*, 252-268.
- Wood, D. (2003). Introduction: Interpreting Narrative. *On Paul Ricoeur* (pp. 1-19). Routledge.
- Erişim Tarihi 25.08.2022: www.readframes.com

Erişim Tarihi 25.08.2022: www.theguardian.com

Erişim Tarihi 04.10.2022: <https://tr.railturkey.org/demiryolu-sozlugu/>

Erişim Tarihi 14.04.2023: <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/demiryollari>

6. EKLER

Ek 1. Veri Toplama Formu 1

Fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada fenomenin bilgisine ulaşmak amacıyla 5 - 25 arasında değişim gösteren katılımcı sayısı belirlenmiş, görüşmeler sırasında veri alanı olarak fotoğraflardan yararlanırken Demiryolcu kültürünün anlamı üzerine konuşulması planlanmıştır. Aynı zamanda çalışmada alan hakkında ön bilgi toplamak, karşılaşılması muhtemel güçlükleri tanımlayabilmek adına bir odak grup görüşmesi yapılması kararlaştırılmıştır. 5-10 kişi arasında yapılması planlanan odak grup görüşmesinde katılımcılardan kişisel fotoğraf albümlerinin talep edilmesi kararlaştırılmış, fotoğrafları üzerine konuşarak alan hakkında ön bilgi toplanması amaçlanmıştır.

Odak grup görüşmesinin ardından yapılan tüm görüşmelerde katılımcılara Demiryolcu kültürü temelinde aşağıdaki sorular yöneltilecektir.

- Demiryolculuk ile ilgili hangi deneyimleri yaşadınız? Hangi ortam veya durumlar demiryolculuk ile ilgili yaşadığınız deneyimleri etkilemiştir?
- Demiryollarında çalışmak ve demiryolcu olmak arasında bir fark mıdır?
- Demiryolcu olmak sizin için ne anlama geliyor?
- Kendinizi demiryolcu hissediyor musunuz? Bu durumun sebebi nedir?
- Demiryolları ile tanışmanız nasıl oldu?
- Demiryol Meslek Okuluna nasıl girdiniz? Okulun Ailenizle ile benzerlikleri/farklılıkları nelerdir?
- Demiryol Meslek Okulu yaşamınızı etkiledi mi? Etkilediyse bu etkileri anlatır mısınız?
- Orada bir gününüzü anlatır mısınız?
- Demiryol Meslek Okulunu diğer okullardan farklı kılan nedir?
- Demiryol Meslek Okulunun kapatılma ve dağılma süreci hakkında bilgilerinizi aktarabilir misiniz?

- Günümüzde Demiryol Meslek Okulunu hatırlayan ya da bilen insan sayısı giderek azalmaktadır. Siz Demiryol Meslek Okulunun belleklerdeki tazeliğini korumak için bir şey yaptınız mı?
- Sizin gözleminize göre, kültürel geleneksel uygulamalar şu anda gittikçe önem mi kazanıyor yoksa değişime mi uğruyor?
- Kendinizi hangi temel kimliğinizle tanımlıyorsunuz? (Etnik, dini, mesleki, sınıfsal, cinsel vs.)
- Bu konuda sizinkültürünüzün diğer kültürlerden farkının nerede olduğunu düşünüyorsunuz?
- Sizce hangi gelenekleri korumak önemli, hangileri geçersiz, doğru değil?

Veri Toplama Formu 2

Çalışmada yararlanılacak fotoğraflar katılımcılardan temin edileceği gibi resmi kaynakların arşivleri de araştırmaya dâhil edilecektir. Çalışma grubuna dâhil olan her bir katılımcıdan, Demiryolculuk kültürünü temsil ettiğini düşündüğü şahsi fotoğraf albümlerinde bulunan fotoğraflar talep edilecektir. Demiryolculuğun anlamına yönelik yapılan görüşmelerde aynı zamanda fotoğrafla birlikte düşünmek, yorumlamak, hatırlamak amaçlanmaktadır. Her bir katılımcı ile yapılan görüşmelerin ardından yararlanılan fotoğraflar arasındaki benzerlikler ise kültürel belleği tanımlamak ve bellek aktarımının nasıl gerçekleştiğini anlamak adına merkezi rol oynayacaktır. Yapılan görüşmelerde katılımcılara kültürel bellek ve fotoğraf temelinde şu sorular yöneltilecektir.

- Fotoğraflara baktığınızda anımsadıklarınız nelerdir? Fotoğraflara baktığınızda belleğinizde canlanan imgelerden ya da anılardan bahsedebilir misiniz?
- Bu fotoğrafların sizden sonra kimde kalmasını istersiniz? Atılmasından ya da bir yerlerde kaybolmasından korkuyor musunuz? Böyle bir endişeniz var mı?
- Elinizdeki baskı fotoğraflarla dijital ortamda çekilmiş fotoğraflar arasında bir fark hissediyor musunuz? Böyle bir hissiyatınız varsa anlatabilir misiniz?
- Kendinizi nasıl hissettiğinizde fotoğraflarınıza bakarsınız?

- Ailenizle bir aradayken bir an “fotoğraflara bakalım” diyor musunuz? Yoksa özel günlerde ya da evinizde konuk olduğu zamanlarda mı fotoğraflar daha çok ortaya çıkıyor?
- Fotoğraflarınıza yalnızken bakıyor musunuz?
- Fotoğrafları yeni medya ortamında (facebook, instagram vs.) paylaşıyor musunuz?
- Fotoğraflara neden bakıyorsunuz? Anımsamak, nostalji, aidiyet kurmak ne olabilir?
- (Fotoğraflara bakarken) Bu fotoğraf neden burada çekildi? Bu mekânı özel kılan bir özelliğinden söz edebilir misiniz?
- (Fotoğraflara bakarken) Bu fotoğrafı kimin çektiğini hatırlıyor musunuz?
- (Fotoğraflara bakarken) Fotoğrafta kimler var? Bu fotoğraf nasıl çekilmişti?
- (Fotoğraflara bakarken) Fotoğrafların zarar görmesi sizi üzer mi?
- (Fotoğraflara bakarken) Neden fotoğraf çektirmiştiniz?
- (Fotoğraflara bakarken) Hangi fotoğrafı daha çok seviyorsunuz? Neden?
- Fotoğrafların anlamı zaman içerisinde sizin için değişti mi?
- Geçmiş sizin için ne ifade ediyor?
- Fotoğraflarınız nerede duruyor?
- (Fotoğraflara bakarken) Fotoğrafta olduğunuz mekâna, kişilere, döneme özlem duyuyor musunuz?
- Duvarınızda, masanızda, cüzdanınızda tuttuğunuz, sizin için önemli fotoğraflar var mı? Bu fotoğraflar sizin için neden bu kadar önemli?
- Geçmişe baktığınızda içinde kalan, keşke olsaydı dediğiniz ne var?

Çalışmada katılımcılara yöneltilmesi planlanan sorular önceden planlanmış olsa da, görüşme esnasında konuya bağlı yeni sorular eklenerek daha fazla verinin elde edilmesi amaçlanmaktadır.

Ek 2. Bilgilendirilmiş Onam Metni⁹

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZKAN danışmanlığında Ece Nur ÖZAY SÖĞÜTLÜLER tarafından yürütülen “*Kültürel Belleğin İzini Fotoğraflar Üzerinden Sürmek: Demiryolculuk*” başlıklı doktora tezine katıldığınız için teşekkür ederiz.

Bu araştırmaya katılıp katılmama kararını vermeden önce, araştırmanın neden ve nasıl yapılacağını bilmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu formun anlaşılması önem taşımaktadır. Eğer anlayamadığınız ve sizin için açık olmayan şeyler varsa, ya da daha fazla bilgi isterseniz bize sorunuz.

Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkında sahipsiniz. Çalışma sorularını yanıtlamanız, araştırmaya katılım için onay verdiğiniz biçiminde yorumlanacaktır. Size sorulacak soruları yanıtlarken kimsenin baskısı veya telkini altında olmayın. Bu araştırma yaklaşık bir saat sürecektir, ses-görüntü kaydı yapılacaktır. Araştırma tamamlandığında yalnızca çalışma kapsamında belirlenen fotoğraflarınız kullanılmış olacak, isminiz ve kişisel bilgileriniz hiç bir yerde yer almayacaktır. İsmi yerine katılımcıları temsil eden katılımcı numaranız kullanılacaktır.

Araştırma Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı tarafından onaylıdır.

⁹ Onam metni tüm katılımcılara okunmuş, araştırmanın amacı belirtilmiş, fotoğraf kullanım izinleri alınmış, katılımcı onamları ses-görüntü kaydı altına alınarak araştırmacı tarafından arşivlenmiştir.

Ek 3. Odak Grup Görüşmecilerinin Demografik Özellikleri

GÖRÜŞMECİ NUMARASI	MEZUNİYET YILI	DOĞUM YERİ	ÇALIŞMA DURUMU	ŞİMDİKİ GÖREV YERİ
G-1	1981	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
G-2	1982	ESKİŞEHİR	EMEKLİ	-
G-3	1978	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
G-4	1998	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
G-5	1982	ESKİŞEHİR	EMEKLİ	-
G-6	1993	KARS	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
G-7	1993	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
G-8	1982	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ANKARA
G-9	1979	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
G-10	1982	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR

Ek 4. Pilot Çalışma Görüşmecilerinin Demografik Özellikleri

PİLOT GÖRÜŞMECİ NUMARASI	MEZUNİYET YILI	DOĞUM YERİ	ÇALIŞMA DURUMU	ŞİMDİKİ GÖREV YERİ
P-1	1995	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
P-2	1980	ESKİŞEHİR	EMEKLİ	-

Ek 5. Katılımcıların Demografik Özellikleri

KATILIMCI NUMARASI	MEZUNİYE T YILI	DOĞUM YERİ	ÇALIŞMA DURUMU	ŞİMDİKİ GÖREV YERİ
K-1	1981	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
K-2	1982	ESKİŞEHİR	EMEKLİ	-
K-3	1977	İSTANBUL	EMEKLİ	-
K-4	1980	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	MERSİN
K-5	1982	ESKİŞEHİR	EMEKLİ	-
K-6	1993	KARS	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
K-7	1982	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ANKARA
K-8	1980	ANKARA	ÇALIŞIYOR	ANKARA
K-9	1981	ESKİŞEHİR	ÇALIŞIYOR	ESKİŞEHİR
K-10	1978	SİVAS	EMEKLİ	-
K-11	1986	ÇORUM	ÇALIŞIYOR	ANKARA
K-12	1982	ESKİŞEHİR	EMEKLİ	-
K-13	1997	İZMİR	ÇALIŞIYOR	İZMİR
K-14	1990	KAYSERİ	ÇALIŞIYOR	SİVAS
Ö- 15	1964	EDİRNE	EMEKLİ	-